PRINTRE MARI CĂRTURARI ȘI MARI MEDICI

ARCADIE PERCEK

ARCADIE PERCEK

PRINTRE MARI CĂRTURARI ȘI MARI MEDICI

(Convorbiri imaginare)

EDITURA MEDICALĂ
București, 1980

Scanned with OKEN Scanner

MOTTO:

„Trebuie să luăm din trecut focul, nu cenușa".

J. JAURÈS

Scanned with OKEN Scanner

Cuprins

Prefață 7

Convorbire cu „un filozof între regi, dar și rege între filozofi" 9

Convorbire cu un mare cărturar, care a ajuns în fața plutonului de execuție, murind pentru poporul său 62

Convorbire cu un medic german, care a lucrat 38 de ani în Moldova și care a fost înmormîntat în Germania în uniforma de colonel-medic al armatei române 86

Convorbire cu un mare patriot și cărturar, pentru care a te lepăda de neamul tău era echivalent cu a te lepăda de propria-ți mamă 111

Convorbire cu ctitorul Facultății de medicină din București și al învățămîntului medical din România 123

Convorbire cu un profesor român de chimie de pe lîngă Academia de comerț din Viena, care credea arzător, cu un secol în urmă, în viitorul industrial al țării noastre 141

Convorbire cu un arhitect, care voia să construiască palate după modelul caselor țărănești 164

Convorbire cu un om de știință, care susținea că chimia organică este sora poeziei și care preconiza, încă de secolul trecut, un stat major cult și puternic, care să conducă economia națională 185

Convorbire asupra unui istoric și cărturar, despre care s-a spus că era un mare om de stat, din nefericire în serviciul unei republici a viselor 214

Convorbire cu un savant al microscopului, care gîndea și acționa ca un veritabil „homo universalis" 237

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un naturalist, care susținea că un muzeu nu este numai un for științific, ci și unul politic, precum și un autentic altar național 259

Convorbire cu ctitorul școlii neurologice românești 288

Convorbire cu un mare cărturar, despre care s-a spus că: „ar fi fost în fruntea gloriei Renașterii", dacă ar fi trăit în acea epocă 305

Convorbire cu un biolog, care a demonstrat că știința și literatura își pot împrumuta strălucirii una alteia 339

Convorbire cu creatorul școlii de anatomie și cu ctitorul antropologiei din România, despre care s-a spus că „este un om din altă lume" 365

Bibliografie 384

Scanned with OKEN Scanner

Prefață

Nu sînt dator ficțiunii, în ceea ce privește convorbirile mele, decît cu două fapte: în primul rînd, pentru că ignorînd clepsidra miticului Cronos, m-am plimbat liber și nestingherit în perimetrul a circa trei secole de știință și cultură românească, știind perfect că, pentru a realiza această performanță, în mod real, ar fi trebuit să trăiesc peste 200 de ani, ceea ce practic ține de domeniul imposibilului. În al doilea rînd, pentru că interlocutorii mei nu vorbesc limba epocii în care au trăit, ci pe aceea a vremurilor noastre.

Făcînd abstracție de aceste particularități formale, ce țin, ca să spun așa, de punerea în scenă, cititorul astfel avizat se va convinge, încă de la primele pagini, că are de-a face cu o lucrare în care autorul s-a preocupat, la modul obsesiv aproape, de a respecta rigorile științifice, în spiritul unei veracități carteziene și de a conduce discuțiile cu interlocutorii în mod activ, țintind esențele, ca și valorile perene.

O lucrare de acest gen poate facilita însă deraparea în inutil, plutirea în derivă și, fatalmente, pierderea direcției, respectiv debusolarea. Traversînd însă prudent și cu luciditate, în condițiuni de cenzurare a exceselor afective și preferențiale, valoroase arii bio-bibliografice din cultura noastră națională, am evitat cu obstinație nenumăratele capcane și planuri înclinate, pe care mi le-a ridicat în cale universul imaginar creat, ținînd în-

Scanned with OKEN Scanner

truna drumul drept, străjuit de felinarele intenţiilor iniţiale, prospective.

De fapt, am încercat să fac tot ce depinde de mine pentru a extrage din retortele ficţiunii faptul nud, veridic şi esenţial. Acestea sînt premisele care stau la baza convorbirilor mele imaginare. Alegerea interlocutorilor nu s-a făcut absolut la întîmplare, cum s-ar putea crede la prima vedere. Cei 14 reprezentanţi ai culturii şi ştiinţei noastre din trecut, cu care stau de vorbă în rîndurile ce urmează, deşi net diferenţiaţi unul de altul sub raportul obîrşiei sau al structurii psihice şi educaţiei, sub raportul condiţiilor politico-sociale în care au lucrat, ca şi sub acela al preocupărilor profesionale, se aseamănă totuşi unul cu altul din cauza unor valenţe comune, dintre care cele mai semnificative sînt următoarele: tendinţa spre universalitate, spre acel ideal renascentist de „homo universalis"; deschiderile largi spre problematica socială a timpului în care au trăit; patriotismul arzător, iar la unii dintre ei, de fapt la majoritatea, o orientare politică progresistă, de nuanţă chiar socialistă.

Interlocutorii mei reprezintă din toate punctele de vedere valori exponenţiale evidente, spirite omniprezente, animate de intensive efervescenţe creatoare, care reflectă cu minuţie în operele pe care ni le-au lăsat ştiinţa, cultura, ca şi frămîntările politico-sociale ale epocii în care au trăit.

Cultul tradiţiei glorioase a înaintaşilor noştri face parte integrantă, după cum ştim, din politica ideologică a Partidului Comunist Român. Una dintre cele mai arzătoare pledoarii pe această temă o găsim în cuvîntarea secretarului general Nicolae Ceauşescu, ţinută la Conferinţa naţională a cercetării ştiinţifice şi a proiectării, din 25 octombrie 1974, în care mulţi din eroii acestei cărţi sînt citaţi şi recomandaţi maselor largi, ca model de gîndire şi de acţiune.

AUTORUL

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un „filozof între regi, dar și rege între filozofi"

MOTTO: *„Toți niște atomuri putrezitoare sîntem..."*

DIMITRIE CANTEMIR „Istoria ieroglifică"

„Cantemir Antioh (1708—1744), fiul lui Dimitrie Cantemir, scriitor și diplomat rus. În anii 1732—1744, a deținut funcția de ambasador al Rusiei în Anglia și Franța. A fost unul dintre inițiatorii clasicismului în literatura rusă, militant pentru progresul științei și al culturii de pe pozițiile iluminismului. A scris: nouă satire (printre care „Minții mele sau Celor ce hulesc știința", 1729), în care a ridiculizat pe dușmanii științei, moravurile nobilimii, fățărnicia clerului etc.; tratatul filozofic „Scrisori despre natură și om" (1742); ode, epigrame, fabule, poezii lirice, precum și epopeea eroică, neterminată „Petrida". A fost elevul matematicianului elvețian D. Bernoulli. A scris un tratat de algebră, rămas în manuscris. Prima traducere în limba română din operele lui C. a apărut în 1844".

(Din Dicționarul enciclopedic român)

*

„Cantemir Dimitrie (1673—1723), fiul lui Constantin Cantemir, Domn al Moldovei (1693 și 1710—1711) și mare cărturar enciclopedist. Turcii l-au înscăunat, socotindu-l om de încredere, ca unul care, trimis ostatic de copil, a stat 17 ani la Constantinopol. Cu toate aces-

Scanned with OKEN Scanner

DIMITRIE CANTEMIR

Scanned with OKEN Scanner

tea, în politica externă s-a orientat spre Rusia, încheind la Luțk (1711) un tratat secret de alianță cu Petru I, în speranța eliberării țării de sub dominația turcească. În războiul ruso-turc din 1711, a trecut făți pe partea trupelor rusești. După înfrîngerea armatelor ruso-moldovene la Stănilești, C. s-a refugiat în Rusia unde a devenit consilier intim al lui Petru I și a desfășurat o rodnică activitate științifică. În 1714, el a fost ales membru al Academiei din Berlin. În opera lui C., influențată de umanismul Renașterii și de gîndirea înaintată din Rusia, s-au oglindit cele mai importante probleme ridicate de dezvoltarea social-istorică a Moldovei de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor. În ceea ce privește concepția politică, C. s-a manifestat ca un adept al domniei autoritare și adversar al atotputernicei mari boierimi. În scrierile sale, el a privit cu simpatie lupta țărănimii împotriva abuzurilor boierimii și s-a pronunțat împotriva transformărilor țăranilor liberi în șerbi. C. a fost primul autor român de lucrări filozofice propriu-zise. Gîndirea lui filozofică reflectă lupta dintre concepțiile religioase medievale și cele laice moderne, vădind tendințe înaintate, raționaliste. El a subliniat rolul simțurilor și al experienței în cunoaștere, a afirmat existența cauzalității și legității în natură și societate și și-a exprimat încrederea în puterea științei și a rațiunii omenești, căutînd să delimiteze domeniul științei de cel al teologiei. Atribuind providenței divine un rol secundar, C. a conceput istoria ca o succesiune a „monarhiilor", care trec prin perioade de ascensiune și decădere, în conformitate cu „legile naturii". C. a fost un remarcabil istoric, geograf și orientalist. Prin metoda sa critică de cercetare a izvoarelor, C. este aproape un istoric modern, depășind faza de cronicar. Este autorul uneia dintre primele istorii ale Imperiului Otoman „Incrementa atque decrementa aulae othomanicae" (Creșterea și descreșterea curții otomane). Tradus în limbile engleză (1734—1735), franceză (1743) și germană (1745), ea a fost timp de un veac lucrarea de căpetenie prin care Europa a cunoscut istoria Turciei. În „Hronicul vechimii româno-moldovlahilor", C. a căutat să lămurească

Scanned with OKEN Scanner

problema originii poporului român și a unității sale etnice și să dovedească continuitatea lui pe teritoriul Daciei. Opera sa de istoric și geograf este străbătută de ideea eliberării poporului nostru de sub jugul turcesc. Lucrarea lui C. „Descriptio Moldaviae" (Descrierea Moldovei), scrisă în 1716, la cererea Academiei din Berlin, reprezintă prima monografie geografică românească. Ea este însoțită de o hartă a Moldovei și cuprinde prețioase informații etnografice. În domeniul geografiei, a mai elaborat lucrări, hărți și profile, privind Constantinopolul și partea estică a Caucazului. În „Istoria ieroglifică" (1705), prima încercare de roman social din literatura română, C. satirizează, recurgînd la alegorie, boierimea intrigantă și acaparatoare a pămînturilor țăranilor. Lucrarea cuprinde cugetări, unele împrumutate de la scriitorii mai vechi, proverbe și versuri, care reflectă influența poeziei populare. Avînd o temeinică cultură muzicală, C. a scris în limba turcă primul tratat de teorie a muzicii turcești. A preconizat, pentru prima dată, un sistem de notație a muzicii orientale, folosind alfabetul turcesc. El este autorul unor creații vocale și instrumentale, în stilul muzicii orientale. Printre lucrările de seamă ale lui C., se mai numără: „Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul", „Compendiorum universae logices institutionis" (Prescurtare a sistemului logicei generale), „Sistema religiei mahomedane" etc. Scrierile științifice, filozofice și literare ale lui C. au adus, într-o epocă de predominare a ideologiei religioase, o contribuție de seamă la dezvoltarea orientării laice în cultura românească. El este cel mai de seamă gînditor și om de știință din cultura românească veche".

(Din Dicționarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Convorbirea cu Antioh Cantemir, consemnată în rîndurile ce urmează a avut loc la Paris, în anul 1743, cu prilejul traducerii în limba franceză a „Istoriei imperiului otoman", scrisă de tatăl acestuia. Antioh, care de fapt a pus la cale momentul cultural francez sus-menționat, se afla în acea vreme în Franța, în calitate de ambasador al Rusiei. După cum se va vedea în cele ce urmează, discuțiile au divagat și s-au extins peste mă-

Scanned with OKEN Scanner

problema originii poporului român și a unității sale etnice și să dovedească continuitatea lui pe teritoriul Daciei. Opera sa de istoric și geograf este străbătută de ideea eliberării poporului nostru de sub jugul turcesc. Lucrarea lui C. „Descriptio Moldaviae" (Descrierea Moldovei), scrisă în 1716, la cererea Academiei din Berlin, reprezintă prima monografie geografică românească. Ea este însoțită de o hartă a Moldovei și cuprinde prețioase informații etnografice. În domeniul geografiei, a mai elaborat lucrări, hărți și profile, privind Constantinopolul și partea estică a Caucazului. În „Istoria ieroglifică" (1705), prima încercare de roman social din literatura română, C. satirizează, recurgînd la alegorie, boierimea intrigantă și acaparatoare a pămînturilor țăranilor. Lucrarea cuprinde cugetări, unele împrumutate de la scriitorii mai vechi, proverbe și versuri, care reflectă influența poeziei populare. Avînd o temeinică cultură muzicală, C. a scris în limba turcă primul tratat de teorie a muzicii turcești. A preconizat, pentru prima dată, un sistem de notație a muzicii orientale, folosind alfabetul turcesc. El este autorul unor creații vocale și instrumentale, în stilul muzicii orientale. Printre lucrările de seamă ale lui C., se mai numără: „Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul", „Compendiorum universae logices institutionis" (Prescurtare a sistemului logicei generale), „Sistema religiei mahomedane", etc. Scrierile științifice, filozofice și literare ale lui C. au adus, într-o epocă de predominare a ideologiei religioase, o contribuție de seamă la dezvoltarea orientării laice în cultura românească. El este cel mai de seamă gînditor și om de știință din cultura românească veche".

(Din Dicționarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Convorbirea cu Antioh Cantemir, consemnată în rîndurile ce urmează a avut loc la Paris, în anul 1743, cu prilejul traducerii în limba franceză a „Istoriei imperiului otoman", scrisă de tatăl acestuia. Antioh, care de fapt a pus la cale momentul cultural francez sus-menționat, se afla în acea vreme în Franța, în calitate de ambasador al Rusiei. După cum se va vedea în cele ce urmează, discuțiile au divagat și s-au extins peste mă-

Scanned with OKEN Scanner

sură, în așa fel încît evenimentul traducerii și al tipăriturii în limba franceză a „Istoriei imperiului otoman" s-a transformat, în cele din urmă, într-un simplu pretext pentru ample și fertile incursiuni în viața și opera aceluia care avea să fie un cărturar atît de reprezentativ al culturii românești în general, ca și reprezentantul cel mai ilustru al gîndirii românești din secolul său.

— Ce v-a determinat, stimat domnule ambasador, să luați în străinătate manuscrisul lucrării tatălui dumneavoastră privind istoria imperiului otoman?

— Ce m-a determinat, ziceți? Indiscutabil valoarea ei cu totul deosebită, ca urmare a faptului că este scrisă de un om care cunoștea foarte bine și nemijlocit multe din realitățile și aspectele acestei istorii. Gîndiți-vă numai că tatăl meu a locuit, în chiar inima acestui uriaș imperiu, timp de aproape 20 de ani; timp pe care l-a consumat în cea mai mare parte în numele arzătoarei lui pasiuni, care a fost cartea. Avea, chiar în locuința lui din Constantinopol, o bibliotecă cu totul remarcabilă, la care ținea enorm și unde se găseau, în afară de cărți de mare valoare, manuscrise, documente și hărți de tot felul. Tot acolo, în casa lui, se mai găseau faianțe decorative de deosebită valoare artistică și istorică, piese de arheologie dintre cele mai variate etc.

— Îl considerați pe Dimitrie Cantemir drept posesorul unor înclinații și aptitudini înnăscute pentru istorie?

— Da. Pe tatăl meu l-a pasionat istoria încă din fragedă copilărie, iar memoria și inteligența deosebită cu care l-a înzestrat natura i-au facilitat și netezit mult drumul în această direcție. În plus, tatăl meu a fost beneficiarul unor situații conjuncturale. Nenumăratele sale relații cu personalități de vază ale imperiului sau cu demnitari de tot felul, care reprezentau diferite țări pe lîngă Înalta Poartă, au constituit pentru el tot atîtea surse de culturalizare și informare. Deatfel, aprecierile și simpatiile de care se bucura, în general, în fața acestor demnitari dinăuntru și dinafară, i-au facilitat și accesul spre marea bibliotecă imperială, unde, firește, se găsea adunată aproape toată cultura orientului, împreună cu cele mai reprezentative mostre ale celorlalte culturi ale lumii.

Scanned with OKEN Scanner

— De ce această istorie a fost scrisă în limba latină și nu în cea turcă, pe care bănuiesc că domnitorul o stăpînea tot atît de bine. Cu alte cuvinte, vi se pare fericită această alegere?

— Mie personal mi se pare foarte feircită alegerea făcută. Limba latină, după cum prea bine știți, a fost, este, și am convingerea că va mai fi încă multă vreme, mijlocul oficial pentru exprimare și îndeosebi pentru vehicularea pe calea slovelor a culturii în general și a științei în particular.

— Pe cîte știu „Istoria imperiului otoman" a fost tradusă și în limba engleză. Ce îmi puteți spune despre acest — aș îndrăzni să-l numesc remarcabil eveniment cultural — cel puțin pentru memoria tatălui dumneavoastră și implicit pentru propaganda culturii românești peste hotare?

— Sînt de perfect acord că avem de-a face cu un remarcabil eveniment cultural, dar, asta nu numai în legătură cu memoria tatălui meu și cu propaganda culturii românești peste hotare, ci și cu faptul că, intelectualii europeni preocupați de fenomenul istoric sînt puși în legătură, pe această cale, cu relațiile imperiului otoman. Traducerea lui „Incrementa atque decrementa aulae otomanicae" s-a efectuat în intervalul 1734—1735, titlul englez al acestei traduceri fiind „The History of the Growth and Decay of the othoman Empire". După cum vedeți, acest titlu urmează în mod relativ fidel titlul fixat de autor.

— Traducerea a fost efectuată de dumneavoastră?

— Din nefericire nu. Cunosc limba engleză, dar nu chiar „fluently" adică curgător, cum ar spune insularii, și, din acest motiv, nu m-am hazardat în această operațiune de evidentă competență și implicit responsabilitate. Cu toate acestea, aș îndrăzni să afirm că nu sînt străin de actul traducerii, mai precis de nașterea evenimentului cultural menționat. În perioada respectivă, aflîndu-mă în Anglia ca ambasador, am informat-o pe regina Carolina, asupra acestei valoroase creații a tatălui meu, ca și asupra necesității ca englezii, și în special aceia care se ocupă de probleme politice, să cu-

Scanned with OKEN Scanner

noască particularităţile unuia dintre cele mai interesante imperii din cîte a avut omenirea, iar regina a solicitat, în consecinţă, traducerea operei despre care vorbim.

— M-ar interesa totuşi, cine a efectuat traducerea?

— Vicarul Nicolas Tindal, un om de mare cultură şi, firește, perfect cunoscător al limbii engleze.

— Dar despre traducerea din limba franceză ce ne puteţi spune?

— Această traducere s-a efectuat chiar în acest an, deci în 1743. Fiind transferat pe lîngă curtea regilor Franţei, în calitate tot de ambasador, şi firește, tot al Rusiei, nu m-am lăsat pînă ce nu am efectuat, aici, ceea ce efectuasem cu aproape un deceniu în urmă, în legătură tot cu „Istoria imperiului otoman". Versiunea franceză a traducerii o datorăm, de data aceasta, eruditului şi binevoitorului M. de Jonquières, care, trebuie să recunosc, s-a achitat foarte onorabil de această sarcină. Titlul traducerii franceze, deşi mai libertin în aparenţă, întocmai ca şi francezul în general, respectă totuşi sensurile şi semnificaţiile titlului originar: „Histoire de l'Empire Othoman où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa décadence". Am promisiuni că, în curînd, vom avea şi o traducere în limba germană.

— Ce destin prevedeţi în timp „Istoriei imperiului otoman"?

— Sînt ferm convins că o istorie mai bună, în sensul obiectivităţii şi abundenţei de date, scrisă de un autor străin, nu există încă pînă la ora actuală, şi nu va exista încă mult timp de aici înainte. Sînt ferm convins că, decenii de-a rîndul, poate chiar pe parcursul unui întreg secol, din aceste pagini vom afla care sînt mobilurile, succesele, eşecurile şi contradicţiile acestei fabuloase împărăţii de pe malurile Bosforului.

— Lumea vorbeşte despre un anume schimb de scrisori dintre dumneavoastră şi Voltaire pe chestia lui „Incrementa atque decrementa aulae othomanicae".

— Lumea vorbeşte multe, onorate domn! Acest schimb de scrisori a existat într-adevăr, dar nu pe marginea operei menţionate după cum se spune. Este vorba despre cu totul altceva. După ce Voltaire a publicat

Scanned with OKEN Scanner

„Istoria lui Carol al XII-lea", am găsit aici, un pasaj, de o mare inexactitate, pe care vi-l relatez întocmai, căci mi-a fost ușor a-l ține minte pe dinafară: „Moldova era guvernată atunci de prințul Cantemir. Grec de origine, care întrunea talentul vechilor greci, știința literelor cu acea a armelor". Inexactitatea constă în faptul că noi Cantemireștii nu ne tragem în nici un caz din greci. Sîntem la origine români, după cum prea bine știți. Bunicul meu era fiul lui Toader și al Mariei Cantemir, boieri din satul Silișteni, din ținutul Fălciului. Pe străbunicul meu îl chema Nistor, iar pe stră-străbunicul — nu știu dacă este corect să spun așa — îl chema Vasile. Așadar, nici pomeneală de sînge grecesc în familia noastră. Dacă ar fi totuși să tăiem firul în patru și să urmărim arborele genealogic, — și lui tata îi plăcea să facă acest lucru — strămoșul nostru extrem de îndepărtat poate fi considerat Hanul Timur, respectiv celebrul Tamerlan. Există posibilitatea, într-adevăr, ca din cuvintele Han Timur să provină, în final, acest mult controversat nume de Cantemir.

— Considerați domnule ambasador că tatăl dumneavoastră, ca și întreaga familie, cuprinzînd elemente atît de înzestrate de natură și, care prin muncă proprie și merite personale au reușit să-și cîștige această reputație unanimă, mai aveau nevoie de acoperirea unei discutabile ascendențe?

— Poate că da, poate că nu. În orice caz, la toate curțile lumii se ține cont din păcate de aceste realități, iar tatăl meu, adept convins al domniei autoritare, nu putea nici într-un caz să facă excepție de la regulă. Sînt de acord cu dv. asupra faptului că natura a fost, din fericire, darnică cu majoritatea dintre noi; iar această majoritate a știut să fructifice prin muncă asiduă aceste daruri. Nu sînt de acord însă cu faptul că ascendența de care vorbim este cu totul exclusă. Într-adevăr, este greu de demonstrat, dar poate fi totuși intuită.

— Vă rog să credeți, domnule ambasador, că stima deosebită pe care v-o port, precum și dragostea cu care Moldovenii înconjoară și vor înconjura întotdeauna aportul pozitiv al Cantemireștilor la istoria noastră națională, sînt singurii factori care mă determină să pun ast-

Scanned with OKEN Scanner

fel problema. Vă cer în mod sincer scuze, dacă v-am supărat cumva cu această întrebare.

— Nu este cazul să vă cereți scuze. Vă rog să-mi puneți în continuare întrebările pe care le considerați necesare și, cu aceeași sinceritate și francheță ca și pînă acum, vă voi răspunde.

— Cum ați reacționat în legătură cu inexactitățile specificate de Voltaire în istoria sa?

— I-am scris deîndată o lungă scrisoare, firește impregnată cu aer protestatar, în care l-am pus la curent cu adevărurile problemei.

— Și cum a reacționat Voltaire?

— Mi-a scris și el o scrisoare, nu lipsită de răutăți, pe care v-aș citi-o dacă sînteți de acord, avînd-o la îndemînă, deoarece cuprinde printre altele sentimentele de admirație pe care Voltaire le nutrea tatălui meu.

— Vă rog insistent să mi-o citiți.

— Cu plăcere. Urmăriți, așadar, textul: „Monseigneur, J'ai à Vôtre Altesse bien des obligations. Elle daigne me faire connaître plus d'une verité dont j'étais assez mal informé, et elle m'instruit d'une manière pleine de bonté, qui vaut bien autant que la vérité même. Je lis actuellement l'Histoire Ottomane de monsieur le prince Cantémir, votre père, que j'aurai l'honneur de vous renvoyer incessament, et dont je ne puis remercier trop Votre Altesse. Vous me pardonnerez s'il vout plait, d'avoir été trompé sur votre origine. La multiplicité des talents de M. le Prince, votre père, et des vôtres, m'avait fait penser que vous deviez descendre des anciens Grecs et je vous aurais soupçonné de race des Pèricles, plutôt que de celle de Tamerlan. Quoiqu'il en soit, ayant toujours fait profession de rendre hommage au mérite personnel plus qu'à la naissance, je prends la liberté de vous envoyer la copie de ce que j'insère sur votre illustre père dans mon histoire de Charles XII qu'on réimprime actuellement, et je l'enverrai en Hollande dès que j'aurai appris d'un de vos secrétaires que vous m'en donnez la permission. Je trouve dans l'Histoire Ottomane, écrite par le Prince Démetrius Cantémir, ce que je vois avec douleur dans toutes

Scanned with OKEN Scanner

les histoires: elles sont les annalles des crimes du genre humain. Je vous avoue surtout que le gouvernement turc me paraît absurde et affreux. Je félicite votre maison d'avoir quitté ces barbares en faveur de Pierre le Grand, qui cherchait au moins à extirper la barbarie, et j'espère que ceux de votre sang qui sont à Moscovie servirent à y faire fleurir les arts que toute votre maison semble cultiver. Je suis avec profond respect. Monseigneur etc. Semnată Voltaire şi datată 13 Martie 1739"[1].

După cum vedeţi, v-am dat şi dumneavoastră personal o satisfacţie, căci şi semnatarul acestor rînduri, Voltaire, este de părere că meritele personale precumpănesc în faţa acelora datorate ascendenţei.

— Într-adevăr. Indiferent însă de acest aspect m-a impresionat mult scrisoarea autorului lui Candide, colaboratorul atît de scînteietor al Enciclopediei. Voltaire remarcă multiplicitatea talentelor prinţului Cantemir, ca şi gradul de cultură al întregii familii. Greşesc oare considerîndu-vă elementul cel mai dotat dintre copiii prin-

---

[1] „Domnule, Am faţă de alteţa voastră multe îndatoriri. Mă ajutaţi ca să cunosc mai mult decît un adevăr, despre care fusesem destul de rău informat şi mă instruiesc de o manieră plină de bunătate care valorează tot atît de mult cît adevărul însuşi. Am citit Istoria otomană a prinţului Cantemir, tatăl dumneavoastră, pe care am onoarea de a v-o înapoia şi pentru care nu ştiu cum să mulţumesc alteţei voastre. Vă rog să mă scuzaţi de a mă fi înşelat asupra originii dumneavoastră. Multiplicitatea talentelor prinţului, tatăl dumneavoastră, ca şi cele ale dumneavoastră, m-a făcut să gîndesc că trebuie să descindeţi din anticii greci şi v-am bănuit mai degrabă din semiţia lui Pericles decît din aceea a lui Tamerlan. Oricum ar fi, am făcut întotdeauna o profesie din a acorda omagii meritelor personale mai mult decît originii. Îmi iau permisiunea de a vă trimite o copie despre ceea ce am inserat în legătură cu ilustrul dumneavoastră tată în istoria mea asupra lui Carol al XII-lea, pe care am reimprimat-o acum şi pe care o voi trimite în Olanda imediat ce voi primi permisiunea dumneavoastră, prin unul din secretari. Găsesc în Istoria otomană scrisă de prinţul Demetrius Cantemir ceea ce văd cu durere în toate istoriile: ele sînt anale ale crimelor genului uman. Vă mărturisesc mai ales că guvernul turc mi se pare absurd şi îngrozitor. Felicit casa dumneavoasrtă de a fi părăsit pe aceşti barbari în favoarea lui Petru cel Mare, care cel puţin căuta să extirpe barbaria şi sper că acei de acelaşi sînge cu dumneavoastră care sînt în Moscova vor servi a face să înflorească artele pe care întreaga dumneavoastră casă pare a le cultiva. Sînt al dumneavoastră cu profund respect, domnule".

Scanned with OKEN Scanner

ţului, ca să folosesc termenul lui Voltaire, deşi acela de domn şi domnitor, pe care îl folosim noi românii, mi se pare incomparabil mai frumos şi mult mai logic.

— Cred că greşiţi. Dacă există cineva dintre copiii tatălui meu despre care să se poată spune că i-a moştenit în cea mai mare parte talentele şi aptitudinile, apoi aceasta este indiscutabil sora mea mai mare Maria şi nu eu. Dealtfel, cred că din acest motiv ea era şi copilul preferat al tatei, fapt ce contrazice uzanţa comună, mai ales cînd este vorba despre familii domnitoare. Noi copiii am fost, după cum poate ştiţi, şapte la număr: patru băieţi şi trei fete. Şase dintre noi şi anume: Maria, Smaranda, Matei, Constantin şi Şerban, proveneam din prima căsătorie a tatei, acea cu Casandra Cantacuzino. Ultimul copil şi anume Smaranda-Ecaterina, provenea din cea de-a doua căsătorie.

— Ca să creşti şase copii, aşa cum a făcut mama dumneavoastră, trebuie o viaţă de om.

— Trebuie. Din nefericire însă, ea n-a trăit decît 30 de ani, vîrstă cînd s-a stins din viaţă. Nu voi uita niciodată acel 1713, coincizînd atît cu moartea mamei, cît şi cu cel mai tragic exod al familiei noastre, urmînd înfrîngerii de la Stănileşti.

— Cum se explică moartea atît de timpurie a mamei?

— Dar cine oare poate da explicaţii exacte în această privinţă? Medicina este o ştiinţă atît de imperfectă şi de pauperă, onorate domn, iar slujitorii ei atît de dezarmaţi şi de neputincioşi! Trebuie să recunosc însă faptul că mama, deşi a dat naştere la şase copii, era o femeie în general firavă şi gracilă şi tot timpul o ştiu plîngîndu-se de dureri la stomac. Dealtfel, de la stomac i s-a tras şi sfîrşitul. Dacă aţi şti ce frumoasă şi ce bună a fost! Nici tata, deşi s-a recăsătorit, şi nici noi copiii, nu am uitat-o niciodată. Debilitatea ei digestivă am moştenit-o şi eu pe de-a-ntregul şi, chiar acum, în perioada cînd mă aflu la Paris, în această recunoscută cetate a ştiinţei, nu este săptămînă cînd să nu treacă vreun medic pe la mine. Ei vin însă şi pleacă sănătoşi, în timp ce pe mine mă găsesc şi mă lasă bolnav.

— Recunosc în acest comentariu pe marele satiric

Scanned with OKEN Scanner

al literaturii ruse contemporane, întruchipat de persoana dumneavoastră.

— Aș fi fericit dacă nu i-aș satiriza pe ucenicii lui Asklepios, dar, din nefericire, nu o pot face.

— Cine a fost cea de-a doua soție a domnului Cantemir?

— Anastasia Trubețkoi; o persoană din înalta societate a curții ruse, cu care tata a avut un singur copil, Smaranda-Ecaterina, botezată astfel în amintirea sorei noastre mai mari Smaranda, care a sucombat la vîrsta de 17 ani, de pe urma unei îndelungate suferințe pulmonare. Îmi face plăcere să subliniez că acest ultim copil al tatei a fost botezat de însuși Petru cel Mare.

— Aș fi inoportun întrebîndu-vă dacă ați cunoscut neplăcerile, în general greu de evitat, legate de noțiunea de mamă vitregă?

— Trebuie să recunosc că, într-o oarecare măsură, noi copiii din prima căsătorie, am cunoscut rigorile acestei situații la care vă referiți. Anastasia Trubețkoi, fără a fi o mamă vitregă în sensul exagerat al cuvîntului, nu ne-a iubit totuși cum ne-a iubit propria noastră mamă. Și acest lucru este de înțeles din anumite puncte de vedere. Ea și-a dorit cu ardoare proprii ei copii. Smaranda-Ecaterina a fost din acest motiv iubită în mod exagerat, firește în detrimentul nostru al celorlalți. Dealtfel, în familia noastră au existat fricțiuni cu caracter cronic pe această temă, pe care tata, atît timp cît a fost în viață, le-a atenuat cu autoritatea și tactul său recunoscut. După moartea lui însă, toate aceste neînțelegeri tacite, care mocneau de multă vreme, au căpătat uneori un caracter acut. Tata a făcut, desigur, tot ce a depins de el pentru preîntîmpinarea acestor situații. Am să vă dau un singur exemplu, foarte edificator în această privință. Deși extenuat de boală — un diabet care l-a chinuit aproape toată viața — ca și de crunta oboseală a întoarcerii acasă, tocmai din Astrahan, el a mai găsit totuși resurse energetice pentru a lăsa totul în ordine, după moartea sa, făcîndu-și un detaliat testament.

— Ce căuta domnitorul Cantemir tocmai în Astrahan?

Scanned with OKEN Scanner

— Aici a luat parte activă la ostilităţile ruso-turceşti din 1722 în calitate de sfetnic al ţarului. Credeţi că este atît de uşor ca, bolnav fiind, să mergi 51 de zile cu troica, prin nămeţi şi vînturi năpraznice, şi pe urmă să-ţi mai ardă de testament? Tata însă a dorit, cum v-am mai spus, să lase totul în ordine după moartea sa, să lase pace în familie în urma plecării sale.

— Din moment ce aţi abordat aspecte de strictă intimitate familială, v-aţi supăra dacă v-aş cere oarecare detalii asupra prevederilor testamentare, ştiut fiind că acestea exteriorizează de multe ori laturi de caracter, afinităţi sau resentimente, permiţînd alcătuirea de portrete morale retrospective?

— De ce să mă supăr! Dimpotrivă. Tata a fost întotdeauna drept şi generos cu noi şi acest aspect transpare pînă la evidenţă din testamentul lăsat, al cărui executor a fost însuşi ţarul, fapt stabilit tot prin clauză testamentară. Iată cîteva aspecte din acest document: sorei mele Maria i-au revenit toate bijuteriile mai importante. Era, după mine, în această hotărîre a tatei, un gest de prevedere pentru viitorul nostru, căci Maria, prin moartea mamei noastre, preluase funcţiile ei în familie. Apoi, exclusiv pentru instruirea noastră în străinătate a fost prevăzută suma de 3 000 de ruble. Pămînturile, respectiv averea funciară, trebuia, conform legilor în vigoare pe atunci, să fie preluate de un singur moştenitor, şi tata nu putea ignora realităţile juridice. În acest sens el nu l-a recomandat totuşi ca moştenitor pe Matei, deşi el era cel mai mare dintre fraţi, întrucît nu avea suficientă încredere în aptitudinile acestuia într-ale gospodăririi şi organizării averii. Recomandaţi în acest sens au fost Constantin şi cu mine. Recomandarea mea era însoţită de următoarea motivaţie: „avînd în vedere că, în privinţa înţelegerii şi ştiinţei, cel mai bun dintre toţi e cel mai mic", respectiv eu. Nu subliniez aceasta pentru a reliefa inteligenţa mea care nu este decît obişnuită, pe care tata însă o exagera firește, cît pentru a indica cît de scrupulos a fost părintele nostru în ceea ce ne priveşte. Cu toate aceste precise prevederi testamentare, folosindu-se de un complex de împrejurări favorabile, Constantin a pus mîna pe tot avutul nostru funciar şi,

Scanned with OKEN Scanner

nefiind suficient de corect, a semănat nedreptăți, neînțelegeri și chiar vrajbă între frați.

— Nu mi-ați spus însă ce i-a lăsat soției, respectiv mamei dumneavoastre vitrege.

— Anastasia nu a fost în nici un caz uitată, din moment ce ei i-au fost lăsate diamantele, pe care de-altfel ea le aprecia foarte mult. În afară de diamante, i-a mai lăsat multe alte lucruri de valoare. Menționez însă faptul, demn de reținut, că tata a precizat într-o clauză a testamentului, ca toate aceste valori să nu fie înstrăinate. Mai este de reținut faptul că din prevederile testamentare nu lipsește nici unchiul Antioh, fratele tatei, cu care — toată lumea știe — nu s-a înțeles prea bine. În privința sa, tata îl roagă pe țar să-i dea anual, din averea familiei, o pensie fixă de 500 de ruble. Cea mai emoționantă prevedere testamentară este însă, după mine, hotărîrea sa, cerută răspicat, de a fi înmormîntat alături de Casandra, iubita noastră mamă, ca și de sora noastră Smaranda; prima murind după cum v-am mai spus la vîrsta de 30 de ani, iar cea de-a doua la 17.

— Vedeți, domnule ambasador, în această prevedere testamentară sublinierea unor sentimente și afinități?

— Indiscutabil că da. Cu Anastasia tata nu s-a înțeles întotdeauna perfect, deși era o mare frumusețe și poate tocmai de asta. Diferența de vîrstă dintre ei, — era vorba de aproximativ 28 de ani —, deosebirile de temperament și în special problema noastră, a copiilor din prima căsătorie, au contribuit în mare măsură la aceste discrepanțe și nepotriviri.

— Fiindcă dumneavoastră sînteți acela care ați alunecat pe panta, în general evitată de interlocutorii mei, a confesiunilor de strictă intimitate și, la care, sincer să fiu, nu speram să ajung, ați fi amabil să faceți cîteva precizări, în legătură cu relațiile, cunoscute dealtfel opiniei publice, dintre principesa Maria și țarul Rusiei? Vă dau toate asigurările că aceste confesiuni nu vor cunoaște lumina tiparului, în ipoteza că mi-ați cere aceasta.

— Ce anume vă interesează în legătură cu aceste relații?

— V-am mai spus. Nu este un secret pentru nimeni că între Petru cel Mare și frumoasa dumneavoastră

Scanned with OKEN Scanner

soră au existat anumite relații, de tip sentimental, o anumită idilă, o poveste de dragoste, ca să-i spunem așa, care s-a soldat cu nașterea unui copil. Ambasadorul Franței la curtea țarului s-a grăbit să relateze următoarele în legătură cu acest fapt. Mi-am notat aceste relatări, pe care vi le citez întocmai: „Știu cu siguranță că țarina este îngrijorată de soarta fiicelor ei, deși țarul îi dăduse asigurări că una dintre ele va urma la tron. Ea se teme de acea înclinație a lui, — este vorba firește despre țar —, pentru fiica domnului Moldovei. Tatăl ei, — este vorba firește despre tatăl dumneavoastră —, este foarte îndemînatic, are mult spirit și suplețe. Țarina se teme că, dacă se va naște un băiat, țarul, la stăruința domnului Moldovei, ar putea să repudieze pe soața lui, — respectiv pe țarină —, spre a lua în căsătorie pe această amantă favorită, care i-ar fi dat coroanei un moștenitor de sex masculin". Greșesc oare dacă vă inoportunez cu asemenea întrebări?

— Nu greșiți de loc. Nu văd însă ce explicații v-aș putea da în plus. Sper că știți că toate insinuările ambasadorului Franței nu au nici o valoare practică, din moment ce copilul în cauză a fost născut mort.

— Cunosc perfect faptul pe care mi-l aduceți la cunoștință, domnule ambasador. Nu știu însă ce-mi puteți spune despre faptul că, se vorbește, moartea în cauză nu este străină de intrigile și uneltirile țarinei. Mai mult încă, unii precizează chiar că țarina și contele Tolstoi l-ar fi mituit pe doctorul Policala, pe care țarul îl însărcinase cu îngrijirile medicale necesitate de principesa Maria în perioada cît a fost gravidă și apoi cînd a născut.

— Aș prefera să trecem peste aceste lucruri, cu atît mai mult cu cît nici eu ca frate nu știu absolut exact ce ține de adevăr și ce ține de ficțiune, în această atît de comentată istorie de familie.

— Dumneavoastră personal ați luat parte totuși, împreună cu principesa Maria, la marea călătorie spre sud din 1722, necesitată de ostilitățile pe care Rusia le ducea împotriva Persiei ...

— Am luat într-adevăr, dar aveam 14 ani pe atunci și, la această vîrstă era mai important pentru mine să

Scanned with OKEN Scanner

mă joc cu fraţii mei — căci tata ne luase pe toţi în această campanie — decît să cunosc toate intrigile curţii.

— Bine, dar sora dumneavoastră — faptul acesta este de notorietate publică — era să fie, dacă nu cădea victimă acestor intrigi, moştenitoarea tronului Rusiei. Şi, pentru că înţeleg perfect situaţia în care vă aflaţi, vă dau cuvîntul meu de onoare, că tot ceea ce îmi veţi spune în legătură cu această problemă, nu va cunoaşte nicicînd lumina tiparului şi nu va fi transmis prin viu grai mai departe.

— V-am mai spus: aş prefera să trecem peste aceste lucruri. Mai important mi se pare, pentru dumneavoastră, care efectuaţi această incursiune în istoria Moldovei şi a familiei noastre, să ştiţi că în nefericita campanie împotriva Persiei din anul 1722, tatei i s-a agravat considerabil diabetul de care suferea, fapt din care i s-a tras şi moartea. Dar, tot în aceste împrejurări, şi ţarul contractează o boală de rinichi de pe urma căreia avea să moară chiar, eveniment care a avut loc la ceva mai mult de un an după moartea tatălui meu. Sînt sigur că, dacă n-ar fi fost blestematul de război împotriva Persiei, care, la drept vorbind, nici n-a fost cîştigat şi nici n-a fost pierdut de către ţar, acesta ar fi trăit, poate, încă multă vreme, şi desigur o asemenea situaţie i s-ar fi întîmplat şi tatălui meu.

— Care este după părerea dumneavoastră momentul cel mai dramatic din tumultoasa existenţă a lui Dimitrie Cantemir?

— Indiscutabil cel legat de înfrîngerea de la Stănileşti.

— Şi, fiindcă am ajuns aici, care este motivaţia reală a intrării lui Dimitrie Cantemir în războiul ruso-otoman, alături de Rusia, cînd, cei aproape 20 de ani petrecuţi la Constantinopole, aşadar în plin centrul lumii otomane, îl recomandau ca pe un turcofil convins, ca pe un adept al modului de viaţă şi de gîndire oriental, de tip turcesc.

— Motivarea în cauză transpare perfect, după părerea mea, din lectura celei de-a doua proclamaţii pe care tatăl meu, în calitate de domn al Moldovei o adresează

Scanned with OKEN Scanner

țării, solicitînd integrarea tuturor locuitorilor ei în această acțiune. Respectiva proclamație o am întîmplător la mine, păstrînd-o ca pe un act de mare valoare documentară. N-am să v-o citesc integral, — ne-ar lua prea mult timp — ci numai acele pasaje, din care reiese, foarte bine sper, motivația despre care mă întrebați. Ascultați: „... din vremea străbunilor și bunilor părinților noștri, dușmanul... a pustiit pe ai noștri multă vreme cu grozava-i putere, arătîndu-și îndeosebi cruzimea. Cînd însă ascunsese sub piele de oaie pe lupul cel hrăpăreț, prea setos de sînge creștin nevinovat, la începutul ajungerii țării noastre sub stăpînirea sa și a proorocului său Mahomed, Bogdan-Vodă, fiul lui Ștefan-Vodă domn deplin, a făcut cu jurămînt pace, cu învoiala ca Moldova să nu fie supusă la alt bir decît pe an 4 000 de galbeni, 40 de cai, 24 de șoimi, după primirea cărora să nu facă nici o silă țării noastre. Dar păgînul cel necredincios și călcător de jurămînt nu și-a ținut cuvîntul, ci a făcut atîtea năvăliri silnice asupra Moldovei, a dărîmat cetăți și întărituri, pe altele le-a luat în stăpînire... cu alte locuri lîngă Dunăre... și, el însuși, sub cuvinte închipuite, a îngăduit adesea tătarilor să prade toată țara Moldovei, a luat în aspră robie pe locuitorii ei, pe fruntașii noștri boieri, sfetnici și curteni, atît pentru poftele sale pe atîtea din fetele și soțiile lor cinstite; ba încă a cercat să le aducă la legea sa păgînă și tiranică pe dînsele, pe domnii și pe alți mai mari, împreună cu casele lor, prin felurite chinuri și amenințarea cu moartea. Aceasta au încercat-o și asupra noastră, cînd cerca să ne nimicească prin dări tainice și pe față și adăuga zilnic fel de fel de dăjdii, pe care le știți... Petru Alexeevici, țarul a toată Rusia... luîndu-și nebiruitele arme... s-a împotrivit puterii celei tirane, spre dezrobirea neamurilor creștine din șerbia păgînilor. Cu care trebuie deci ca noi să ne unim în grabă, în calitate de tovarăși de arme, din toată inima și sufletul, cu toată averea noastră, mergînd spre Dunăre și stînd împotriva asaltului tiraniei și năvălirilor turcilor? Căci cu ajutorul lui Dumnezeu, la 4 Iunie, oastea măriei-sale țarului a stat la Bender, la 15 însă ale aceleiași luni ea s-a mișcat spre Dunăre, către podul

Scanned with OKEN Scanner

pe care cu sîngele nostru l-am clădit. De aceea, măria sa ţarul ne-a dat de ştire, nouă şi altora, pentru ca oricine poartă numele de creştin să se suie călare şi să se unească şi el cu oştirea măriei sale; iar care nu va voi, averile i se vor confisca. Şi cine va asculta această carte, acela va căpăta mila măriei-sale ţarului asupra averii lui întregi. Că s-au numărat lefi din visteria măriei-sale pentru 10 000 de ostaşi şi s-au dat în mîinile mele. Deci cine va veni în tabără, va primi la început cinci galbeni, iar pe lună i se vor da trei lei împărăteşti. Şi cetăţile ce ni s-au luat de tirani se vor da toate înapoi, cum spune măria-sa ţarul în proclamaţia sa. Şi dacă, de acum înainte, cineva va voi să fie de partea otomanilor, pe faţă ori în taină, acela va fi afurisit, blestemat, izgonit ca Iuda din obştea sfinţilor şi anatematisit pe veci; şi averile lui, ca ale unui duşman al măriei-sale ţarului, se vor confisca şi îl va prinde, şi pedeapsa îi va fi tăierea capului. De aceea, fraţilor prea iubiţi, aceasta v-o spunem, să nu fie nimeni care să se îndoiască. Căci cine se va arăta potrivnic acestei cărţi, va chema asupra capului său mulţime de nenorociri straşnice. Şi astfel, cu ajutorul lui dumnezeu să vă uniţi cu oastea măriei-sale ţarului şi să ne urmaţi cît mai degrabă paşii noştri. Iar întrucît cineva din voi nu se va înfăţişa în tabără pînă la 15 Iulie, va fi pedepsit cu asemenea pedepse. Dîndu-vă de ştire aceasta, mă rog de bună sănătate".

— Lectura proclamaţiei, într-adevăr, a adus lumină asupra motivaţiilor care stau la baza acestui război, despre care v-aş cere, în continuare, să-mi spuneţi cum a început.

— Cum a început? Simplu. Aşa cum încep de obicei toate războaiele. Întîi, printr-o declaraţie de rigoare, pe care ţarul a primit-o pe cînd se afla la Petersburg, în 1710. Era, pare-mi-se, cu trei zile înaintea sărbătorilor crăciunului. Apoi, două luni mai tîrziu, urmă consecinţa. În monumentala catedrală Uspenie din Moscova, se citea mulţimii proclamaţia ţarului, prin care acesta chema poporul la luptă împotriva turcilor asupritori. Se preciza, în susnumita proclamaţie, că prin acest război drept vor fi eliberaţi de sub jugul otoman, grecii, bul-

Scanned with OKEN Scanner

garii, sîrbii şi firește românii, care exact după cum se preciza „gem asupriți de acest jug". Alte patru luni mai tîrziu Petru cel Mare se afla la Iași, în vizită la tatăl meu, pentru a pune la punct, firește, detaliile războiului.

— Cum l-au primit moldovenii pe țar?

— Cu un entuziasm deosebit. Dealtfel, era prima vizită la curtea domnească din capitala Moldovei a unui țar și, în afară de aceasta, Petru I reprezenta în acel moment al istoriei simbolul eliberării de sub jugul turcesc, care ajunsese realmente insuportabil. În casa noastră, ca și în toată Moldova, s-a vorbit mult timp de acele 3 zile de neuitat, cînd țarul a fost oaspetele nostru.

— Dumneavoastră personal aveți amintiri din această perioadă?

— Este greu să ai amintiri dintr-o perioadă cînd deabia ai doi ani.

— Într-adevăr. Ce impresie a făcut țarul locuitorilor Iașului?

— Excelentă. Nici nu era posibil altfel. Pe cît era Petru Alexeevici de impozant ca făptură fizică, pe atît era de popular, de puțin protocolar și de apropiat de oameni. Dealtfel, aceste calități îi erau profund structurale și el făcea uz de ele prin forța împrejurărilor, oriunde s-ar fi aflat. Este cunoscută din acest punct de vedere întîlnirea sa cu regele Prusiei, Frederic cel Mare, întîlnire care a avut loc la Berlin, cinci ani mai tîrziu, după dezastrul de la Stănilești. Ei bine, tot protocolul atît de la mare cinste de la curtea regelui Prusiei fu dat peste cap, cu prilejul întîlnirii menționate, de către popularul țar al Rusiei, care strînse mîna cît se poate de simplu îngîmfatului rege prusac spunîndu-i „Îmi pare bine că te văd frate Frederic!", în minutul următor sărutîndu-i nevasta pe obraji și lăsînd-o pe aceasta pur și simplu cu gura căscată.

Revenind însă la vizita de la Iași, voi preciza faptul că țarul, fără nici un alai special, și înconjurat doar de trei ofițeri, a cutreierat pe jos străzile și ulițele capitalei Moldovei, zăbovind mai mult, după cum am aflat în cadrul familiei, la bisericile Trei-Ierarhi și Golia, care l-au impresionat, se pare, foarte mult. Ceea ce este inte-

Scanned with OKEN Scanner

resant este că suveranul a făcut chiar o baie populară, la feredeul turcesc din localitate. Vă rog să vă imaginaţi cît de mult a contrastat acest comportament popular şi cu totul democratic, în comparaţie cu aroganţa fără de margini, ca şi cu fastul extraordinar care a însoţit vizita celuilalt mare oaspete al capitalei Moldovei, care a avut loc pare-mi-se pe vremea lui Duca-Vodă, vizită concretizată de persoana lui Mahomed al IV-lea.

— Cunoaşteţi mărturii scrise despre zilele petrecute de ţar şi de suita sa la Iaşi?

— Cunosc numeroase asemenea mărturii. Cele mai originale aparţin totuşi cronicarului Neculce, hatman din suita curţii Moldovei, care a fost dealtfel martor ocular la aceste evenimente. Un ofiţer francez, pe nume Moreau de Brassey, care făcea parte din armata ţarului, lasă şi el mărturii importante. Cele mai interesante dintre toate însă ţin de portretul pe care el îl face tatălui meu, portret, pe care îl consider foarte realist, motiv pentru care l-am memorat în întregime, mai ales că este foarte concis. „Era un prinţ de talie mică, făcut dintr-o bucată, om frumos, distins, cu un chip foarte plăcut, cum n-am mai văzut în viaţa mea. Era afabil, civilizat, cu o conversaţie plăcută, politicos, liniştit, vorbind foarte bine latineşte, ceea ce era un avantaj pentru aceia care vorbeau limba şi care simţeau plăcere întreţinîndu-se cu prinţul". Moreau de Brassey a şi publicat portretul de mai sus, în cartea sa intitulată „Mémoires politiques", apărută la Amsterdam în 1716.

— Cunosc soarta bătăliei de la Stănileşti şi nu voi insista asupra acestui punct. Aşi dori totuşi o serie de informaţii, din partea dumneavoastră, în legătură cu cel mai tragic exod din familia Cantemireştilor, cum l-aţi denumit la începutul convorbirii noastre.

— Tata ne-a adăpostit în timpul ostilităţilor la mănăstirea Cetăţuia, din marginea Iaşului. Sora mea Maria, care pe vremea aceea trecuse de 10 ani, mi-a relatat foarte multe lucruri, fireşte triste, în legătură cu timpul petrecut aici. Trei zile, de sîmbătă şi pînă luni, a durat evacuarea familiei şi a tuturor averilor. Atunci de fapt am părăsit definitiv Iaşul, luînd drumul exodului. Este vorba despre un exod de proporţii, cum n-a mai cunos-

Scanned with OKEN Scanner

cut Moldova niciodată. În afară de noi, și de cei din familie, au mai plecat în jur de 30 de boieri, din crema țării, ca să zic așa, dintre care nu lipsea firește hatmanul Ion Neculce, paharnicul Gheorghe Hrisescu și mulți ca aceștia. Grosul convoiului îl forma însă masa compactă a celor aproape 4 000 de moldoveni, care l-au urmat pe tata. Un pluton format din circa 200 de soldați ruși era însărcinat cu asigurarea securității drumului. După acel nefericit și dramatic 16 Iulie, nici tata și nici unul dintre noi copiii lui n-am mai revăzut pămînturile natale ale Moldovei. Crescînd așadar, de la vîrsta de trei ani pe pămînt rusesc, și evoluînd în această ambianță am devenit rus și este normal să fie așa. Tata a rămas însă român pînă la capătul vieții. Să rețineți acest amănunt și să-l transmiteți în această formă posterității.

— Cît timp a mai trăit tatăl dumneavoastră în postura de refugiat, ca să zic așa, pe pămînturile Rusiei?

— Faceți socoteala: cît este din acel tragic 16 Iulie 1711 și pînă în 21 august 1723, cînd s-a stins din viață?

— Se pare că 12 ani.

— Întocmai.

— Refugierea, mai bine zis retragerea din Moldova, s-a produs organizat? Vreau să spun dacă a existat o înțelegere prealabilă, cu autoritățile superioare rusești, în această privință?

— Desigur. Totul a decurs conform prevederilor tratatului de alianță semnat la Luțk încă din aprilie 1711, despre care poate ați auzit. Între altele, aici se specifica faptul că, în cazul pierderii războiului, domnitorul Moldovei va fi adăpostit cu familia sa în Rusia, fiind întreținut din visteria imperială, și, — aceasta este mai important ca orice — cel puțin pentru tata, dîndu-i-se toate considerațiile de rigoare ținînd de rangul princiar.

— A respectat țarul prevederile contractului?

— Întocmai. Să vă dau un singur exemplu în acest sens, suficient, sper, pentru a sublinia lealitatea aliatului nostru. În decursul tratativelor de pace, care au urmat pierderii războiului, partea otomană a cerut cu insistență extrădarea domnului Moldovei și asta pentru motive pe

Scanned with OKEN Scanner

care nu mai este cazul să le explic. Ţarul însă l-a ascuns pe tata în chiar butca ţarinei, declarînd că nu-l poate găsi, şi, în cele din urmă, l-a îndrumat spre Iaşi, spre a pregăti în mare grabă fuga. Răspunsul ţarului la cererea de extrădare a tatălui meu este cît se poate de elocvent pentru a sublinia loialitatea de care a dat dovadă, şi acest răspuns sună astfel: „Aşi putea să dau turcilor toată ţara pînă la Kursk, pentru că îmi rămîne speranţa de a o recupera; dar nu pot în nici un mod să frîng credinţa şi să extrădez pe un principe, care pentru mine şi-a lăsat principatul; căci este cu neputinţă a repara onoarea ce odată s-a pierdut". Vă rog să fiţi convins că nu am adăugat nici măcar un singur cuvînt de la mine în prezenta relatare.

— Cum se explică că aţi ţinut minte atît de perfect textul răspunsului ţarului? Aţi moştenit cumva memoria cu totul deosebită a tatălui dumneavoastră?

— Dacă aţi fi fost fiul lui Dimitrie Cantemir aţi fi ţinut minte totul şi dv., cred, ca şi mine. Afectivitatea şi mai puţin memoria trebuie incriminate în acest proces.

— Se pare că ţarul îl aprecia în mod deosebit pe tatăl dumneavoastră.

— Aş îndrăzni să specific faptul că ţarul, nu numai că îl aprecia foarte mult pe Dimitrie Cantemir, ci chiar îl şi iubea. Nu uitaţi că el şi ţarina sînt aceia care l-au cununat cu Anastasia Trubeţkoi şi tot ei i-au botezat copilul, respectiv pe sora noastră cea mai mică.

— Încercaţi să vă imaginaţi, vă rog, care ar fi fost destinul Moldovei, într-un asemenea context, în cazul că bătălia de la Stănileşti nu ar fi fost pierdută. Un tratat încheiat cu ţarul în această privinţă stipula că, în caz de victorie, hotarele Moldovei se vor extinde pînă la Nistru, că ţara nu va mai plăti tributuri, că oştile ruseşti nu vor mai staţiona pe pămînt românesc, că ruşii nu se vor mai amesteca în politica noastră internă. Şi cît a dorit tata o ţară (Moldova lui desigur) pe care să o conducă sub auspiciile minţii sale înţelepte şi a sufletului său bun, în climat de independenţă, de libertate şi de neamestec în treburile interne ale ţării! Deci, repet: încercaţi să vă imaginaţi care ar fi fost destinul

Scanned with OKEN Scanner

Moldovei și implicit al locuitorilor ei, în ipoteza că bătălia de la Stănilești nu ar fi fost pierdută!

— Considerați că ar fi putut fi cîștigată?

— Da. Este adevărat, la Stănilești, armata ruso-română avea de înfruntat o armată incomparabil mai numeroasă. Era vorba despre aproximativ 40 000 de oameni, care trebuiau să lupte cu circa 120 000 de turci. Dar, chiar în asemenea circumstanțe, tata era adeptul convis al faptului că războiul poate fi cîștigat. El se baza pe anumite considerente de ordin psihologic, ca unul care cunoștea perfect sufletul turc. Aceștia, în momente de demoralizare, cedează complet. Lor le lipsesc cu desăvîrșire resursele energetice, fapt ținînd de constituția lor psihică, care să le confere certitudinea rezistenței în asemenea situații. Rușii și românii, de exemplu, nu sînt așa. Ei bine, acest climat de demoralizare și depresiune a existat din abundență în armata turcă, mai ales în partea finală a războiului, moment, care, din nefericire, nu a fost exploatat cum se cuvine. Tata a combătut cu vehemență încetarea ostilităților preconizată de conducerea armatei rusești. Țarul a regretat ulterior mult faptul că nu l-a ascultat pe tata, care, încă odată precizez, cunoștea perfect sufletul turc, ca și sistemul de reacție al acestui popor în diverse circumstanțe și mai ales în război. Acest fapt transpare și din relatările unui diplomat saxon, pe nume Weber, făcute pe marginea luptei de la Stănilești. Vă pot citi aceste relatări, pe care întîmplător le am la îndemînă: „Țarul are multă prețuire față de domnul Moldovei și este convins că, dacă în acea expediție — e vorba firește de lupta de la Stănilești —, ar fi urmat sfaturile acestui principe, crescut la curtea otomană și deci perfect cunoscător al politicii turcești, n-ar fi dat greș". Cartea din care vă reproduc aceste relatări se intitulează după cum vedeți „Mémoires d'un ministre étranger résident à St. Petersbourg" și a apărut la Haga în 1729.

— Îmi închipui că Dimitrie Cantemir a suferit enorm de pe urma războiului ...

— Enorm este puțin spus. De fapt, de pe urma înfrîngerii de la Stănilești nu se poate vorbi numai despre pierderea unei bătălii oarecare, ci despre pierderea

Scanned with OKEN Scanner

unei țări. A Moldovei însăși. Dacă ați ști ce planuri măreţe nutrea tatăl meu pentru acest petec de pămînt, pe care a curs atîta sînge în decursul istoriei. Oare există colţ de lume, mă întreb cu vădită nedumerire, unde să fi existat vreodată atîta frămîntare omenească? Moldova are ceva în pămîntul ei magic, și în oamenii ei extraordinari, care o va face să supravieţuiască, indiferent de toate uraganele care se vor abate asupra ei. Dimitrie Cantemir a fost însă un mare nenorocos în gîndirile și planurile lui cu această ţară, care l-au mistuit absolut toată viaţa. N-a apucat să o conducă decît 3 săptămîni în 1693, cînd avea numai 19 ani, și cînd i-a succes la tron bunicului meu Constantin Vodă, deci tatălui lui, imediat ce acesta s-a stins din viaţă și încă circa 9 luni, mai precis din noiembrie 1710 și pînă în iulie 1711. Aceasta este deci toată domnia lui Dimitrie Cantemir, care, cu toate acestea, — îmi pare rău că nu voi apuca timpurile cînd să verific pe viu această situaţie — va fi unul dintre marii domnitori pe care i-a avut Moldova. Indiferent însă de tot nenorocul său, tatăl meu s-a considerat domnitorul Moldovei pînă la moarte și nicicînd nu s-a îndepărtat de ideea că nu va veni și o zi norocoasă pentru el, cînd să-și pună planurile în aplicare.

V-aș propune, căci și așa s-a făcut cam tîrziu, nu atît din cauza timpului care s-a scurs de cînd vorbim, cît pentru a-mi da posibilitatea să caut niște scrisori, să amînăm discuţia noastră pentru mîine, cînd vă rog cu insistenţă să reveniţi, pentru a relua firul întrerupt al discuţiei noastre. Este vorba de niște scrisori, și în special una dintre acestea mă interesează, scrisă de sora mea Maria și adresată mie, în perioada cînd mă aflam la Londra, din ale cărei rînduri transpare perfect ce a reprezentat Moldova nu numai pentru Dimitrie Cantemir, ci și pentru copiii săi.

— Cu mare plăcere, domnule ambasador, și de pe acum toată recunoștinţa mea pentru timpul pe care cu atîta generozitate ați binevoit a mi-l acorda pînă în prezent.

Scanned with OKEN Scanner

ANTIOH CANTEMIR

3 — Printre mari cărturari și mari medici

Scanned with OKEN Scanner

— Mulţumindu-vă din capul locului pentru faptul că aţi binevoit a mă reprimi, pentru a relua discuţiile întrerupte ieri, permiteţi-mi să vă reamintesc că am rămas în locul în care v-aţi propus de a căuta nişte scrisori ale sorei Dv. principesa Maria, din care intenţionaţi a-mi citi anumite pasaje.

— Dintre scrisorile cercetate, una este, într-adevăr, elocventă pentru ceea ce voiam să vă spun, şi pe care găsind-o, vă rog s-o ascultaţi: „Dorinţa mea de căpetenie, spune sora mea, este să am cu dumneavoastră o întîlnire". Să nu vă surprindă tonul ceremonios cu care mi se adresează sora mea în aceste pagini. Este felul ei particular de a mi se adresa, mai ales de cînd am devenit ambasadorul Rusiei şi pe care nu i l-am putut schimba, cu toate repetatele mele intervenţii. Să continuăm însă cu lectura scrisorii: „Noi am trăit numai o jumătate de viaţă. Poate noi vom revedea cîndva patria noastră de odinioară şi în pace ne vom trăi veacul nostru" (patria la care se referă Maria este Moldova, aţi ghicit desigur). „Dar mie mi se pare că acela care va deveni stăpînitor al unei ţări întregi, va trebui să-şi ia asupra sa povara guvernării. Aşa că, dacă dumneavoastră veţi fi sortit să deveniţi prinţul moştenitor al ţării noastre, veţi fi nevoit să vă luaţi rămas bun de la viaţa singuratică de filozof".

— Interesantă scrisoare şi cît se poate de elocventă. Într-adevăr, aţi dus şi mai duceţi încă, o viaţă singuratică de filozof, deşi vă învîrtiţi în lumea agitată a diplomaţiei?

— Uitaţi-vă la cărţile care mă înconjoară. Am o bibliotecă dintre cele mai frumoase din capitala Franţei. Cam acesta este cadrul în care îmi petrec majoritatea timpului meu liber.

— Moştenire ereditară, desigur, de la Dimitrie Cantemir...

— Probabil. Eu unul cred în ereditate.

— Din vasta dumneavoastră operă nu am citit, din nefericire, decît satira „Minţii mele sau Celor ce hulesc ştiinţa" şi mi s-a părut de-a dreptul extraordinară.

— V-aşi ruga să ne menţinem în perimetrul vieţii şi

Scanned with OKEN Scanner

creației tatălui meu. Avem atîtea de discutat pe această temă.

— Cu plăcere. Care dintre operele tatălui dumneavoastră v-a impresionat cel mai mult?

— Greu de spus. Personal, îmi plac multe dintre ele. Dar și aici revin asupra unui lucru pe care vi l-am mai spus. M-a impresionat în opera sa perseverența cu care s-a ocupat de Moldova lui dragă. Din acest punct de vedere, acel „Descriptio Moldaviae", ca și „Historia moldo-vlachica" mi se par cele mai interesante. Le-am citit cu foarte mare luare aminte, le-am studiat aproape, căci în acest fel am făcut cunoștință și eu cu realitatea românească. Într-adevăr, există o asemenea realitate, supraviețuind, — asta mi se pare teribil de interesant — în mijlocul unei realități slave. Intențiile tatălui meu transpar cu toată evidența din lectura paginilor acestor cărți. Cantemir voia să informeze conștiința lumii despre realitățile de care v-am vorbit. Voia să promoveze în Europa ideea că pe pămînturile sale și în conglomeratul ei de popoare, există și unul român, bine închegat, care are absolut toate motivele să lupte pentru o soartă mai bună. Să nu uităm că ambele lucrări au fost scrise în limba latină și, lucrul cel mai interesant, au fost comandate de Academia din Berlin, care ea însăși dovedește multe, aplecîndu-se asupra acestor realități. În orice caz, tata a știut să fructifice ocazia ivită, firește în numele spiritului riguros științific pe care l-a cultivat întotdeauna cu ardoare.

— Mi se pare însă că „Descriptio Moldavie" n-a fost tipărită încă pînă în prezent.

— Într-adevăr, lucrarea se află încă în stadiul de manuscris, ca multe din creațiile tatălui meu de altfel, dar acest fapt nu-i scade prin nimic valoarea intrinsecă. „Descriptio Moldavie" — să urmăriți acest lucru atunci cînd cartea va cunoaște lumina tiparului — căci va veni și o zi a apariției sale, impresionează prin multe și în special prin volumul mare de date pe care le manipulează autorul. Istoria, geografia, obiceiurile poporului, ca și limba sa, își dau întîlnire în aceste pagini. Este vorba despre o cronică complexă a vieții unui popor și a pămîntului pe care acesta îl locuiește.

Scanned with OKEN Scanner

Lucrarea este însoțită și de o hartă, întocmită cu migală de autor, și pe care m-am străduit să o gravez în Olanda, în urmă cu șase ani, ținînd cont de importanța ei deosebită. Subliniez încă odată bogăția informațională care caracterizează această carte, într-ale cărei pagini se întîlnesc circa 1 000 de denumiri de rîuri, de sate, tîrguri și orașe. Pentru că am la îndemînă un caiet cu extrase (v-am mai spus că am studiat-o) dați-mi voie să vă citesc cîteva pasaje, care mi-au plăcut în mod special, pentru că se referă la frumusețile Moldovei. „Înălțimile sînt aici acoperite cu copaci și alți pomi cu roade, care cresc peste tot de la sine și care, în alte țări, trebuie sădiți de mîna omului; printre înălțimi, curg pîraiele cele mai limpezi, ce se rostogolesc, ici și colo, din vîrful munților, cu un murmur plăcut. Aceste locuri par niște grădini dintre cele mai frumoase; cîmpiile dau din belșug roade, pe care aerul răcoros de munte nu le lasă să crească în partea muntoasă". Cel mai mult însă din această „Descriptio Moldaviae" mi-a plăcut descrierea acestui fabulos munte care este Ceahlăul. Ascultați-o: „Cel mai înalt dintre munți este Ceahlăul, care, dacă ar fi intrat în basmele celor vechi, ar fi fost tot atît de vestit ca și Olimpul, Pindul sau Pelias. Este așezat în părțile Neamțului, nu departe de izvorul Tazlăului, iar mijlocul lui este acoperit de zăpezi veșnice; pe vîrful lui, însă, nu se găsește pic de nea, fiindcă pare să fie deasupra norilor de zăpadă. Din vîrful său, care se înalță ca un turn, se prăvale un rîu foarte limpede, ce se năpustește cu mare larmă peste stînci abrupte și se varsă în Tazlău. Drept în vîrf, se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, înfățișînd, dacă nu mă înșel, o bătrînă cu douăzeci de mioare, din a cărei parte firească curge într-una un izvor. Este anevoie de spus dacă natura a vrut să-și arate aici jocul sau dacă statuia a fost lucrată astfel de mîna unui artist dibaci. Căci statuia nu stă pe nici o temelie, ci este crescută și legată strîns de celelalte stînci, dar cu pîntecele și spatele slobode, și chiar dacă ai vrea să crezi că încheieturile au fost cu multă iscusință umplute cu var — și noi bucuros am spune-o —, asemenea descoperiri ale celor din vechime s-au pierdut cu vremea, totuși nu-ți

Scanned with OKEN Scanner

poți închipui lesne, în ce fel a fost adusă apa prin picior în partea firească, fiindcă nicăieri împrejur nu se văd urmele vre-unui izvor sau ale vre-unei albii. Pesemne că de aceasta s-au folosit păgînii pentru slujba lor religioasă, căci preoții lor aveau obicei să se slujească de mijloace firești sau vicleșuguri vrăjitorești, prin care să poată aduce mulțimea lesne crezătoare la unire sau la înălțare religioasă".

Mă opresc cu lectura aici, căci altfel mă văd ispitit să vă citesc întreaga carte.

— Într-adevăr, descrierile sînt cît se poate de captivante. Ar fi totuși de presupus că, dacă într-adevăr Moldova este o cîmpie atît de roditoare, precum reiese pe deplin din pasajul citit, locuitorii acestor meleaguri trebuie să o ducă prin definiție, foarte bine. Dar, cu toate acestea, sărăcia țăranilor moldoveni este din nefericire proverbială.

— Remarca dumneavoastră este perfect adevărată și autorul cărții cunoștea tot atît de bine aceste realități. Cantemir subliniază, undeva, în text, faptul că țăranii moldoveni sînt cei mai săraci țărani din lume. Mi-ar fi greu să găsesc locul cu pricina chiar acum, dar vă rog să mă credeți pe cuvînt că nu vă spun un neadevăr sau o exagerare. Și nu numai că subliniază acest lucru, ci dă și explicația de rigoare: templul lăcomiei. Sub acest termen, atît de plastic, Cantemir cuprinde exploatarea otomană, căreia îi afiliază pe domnitorii țării, setoși de putere și de avere, care, dimpreună cu marii boieri, scot, citez „șapte piei de pe trupul Moldovei".

— Unde a fost scrisă „Descriptio Moldaviae"?

— În timpul refugiului, în Rusia deci, unde tata s-a dedicat studiului cu o fervoare menită parcă să-i înăbușe dorul de acest petec de pămînt, pe care l-a iubit așa de mult. Sînt în aceste pagini vibrații patriotice de largă respirație, care imprimă cărții un anume tonus. Autorul face vădite eforturi de a nu se lăsa totuși copleșit de sentimente prea tumultoase și în special de nostalgie, cu intenția evidentă de a se menține în spiritul obiectiv al științei. Cel puțin aceasta este părerea mea, absolut sinceră. Gîndiți-vă numai: aceste cărți au fost comandate, ca să zic așa, de Academia din Berlin,

Scanned with OKEN Scanner

căreia reputația de om de știință și de spirit universal renascentist a tatălui meu îi era cunoscută. Gîndiți-vă însă ce eforturi a trebuit să facă autorul, care, în încăperea sa de lucru, din casa pe care o avea în Rusia și unde își consuma zilnic dorul de țară, trebuia să redacteze o lucrare științifică de strictă obiectivitate.

— Ce cărți a mai scris în timpul refugiului?

— Majoritatea dintre ele au fost scrise în această perioadă. Și dealtfel era normal să fie așa. În primul rînd, pentru că dispunea de mai mult timp liber. În al doilea rînd, — și asta o știu chiar din gura lui — pentru că în felul acesta scăpa de gîndurile obsesive în legătură cu Moldova, cu oamenii ei și cu tot ce ține de această lume a regretelor, în care a fost proiectat peste noapte. În perioada dintre 1713 și 1723, — anul morții sale —, deci pe parcursul a aproximativ 10 ani, au fost scrise Istoria imperiului otoman, Descriptio Moldaviae, Viața lui Constantin Cantemir, Evenimentele Cantacuzinilor, Hronicul Moldo-Vlahilor, Sistemul religiei mahomedane, plus cîteva care nu-mi vin pe moment în minte.

— Dacă scrierea lui „Descriptio Moldaviae" în perioada refugiului mi se pare perfect logică, chiar dacă nu ar fi la mijloc comanda specială a unei academii științifice, n-aș putea spune același lucru însă și despre cealaltă lucrare fundamentală, care este „Istoria imperiului otoman". Nu considerați că era mult mai normal ca aceasta să fi fost scrisă în îndelungatul interval cît a stat la Constantinopole?

— Tata purta întotdeauna după el o anume bibliotecă alcătuită din cărți, documente, hărți, în sfîrșit un vast material de documentare, pe care și l-a adunat în timp, în vederea unor lucrări viitoare. Întotdeauna existau discuții în familie pe tema acestor lăzi, în care tata își ținea materialul de documentare și care trebuiau bine depozitate și cu grijă întreținute. Putea fi oare scrisă din memorie o carte atît de vastă, în care se descrie soarta unui tot atît de vast imperiu, pe o perioadă de aproximativ 4 secole, respectiv o perioadă care se întinde între 1300—1712 și unde se descrie detaliat domnia a aproape 25 de sultani, cîți se înșiruie cronologic între reperele menționate? În orice caz, fiți sigur că

Scanned with OKEN Scanner

multe din paginile Istoriei au fost scrise chiar la Constantinopole. De ce totuși lucrarea a fost terminată și definitivată în Rusia? Simplu ca lumina zilei. Pentru că între timp apăruse înfrîngerea de la Stănilești; pentru că pericolul otoman devenise o mare și crescîndă amenințare a lumii creștine; pentru că trebuia întreprins ceva, o acțiune colectivă, pentru zăgăzuirea acestui pericol. Cantemir își propune, pe această cale, să atragă atenția lumii asupra realității musulmane, militînd fățiș pentru o alianță a statelor europene împotriva semilunei asupritoare. În acest fapt rezidă adevărata motivație a Istoriei despre care vorbim și a scrierii ei în timpul refugiului, după înfrîngerea de la Stănilești.

— Cum lucra tatăl dumneavoastră? Prin aceasta vreau să vă întreb cum își organiza activitățile zilnice, ca unul care cred că era întotdeauna foarte ocupat.

— În timpul refugiului, a fost evident mai liber. De aici multitudinea de lucrări despre care v-am pomenit. Dar chiar atunci cînd era foarte ocupat, o disciplină de fier în organizarea activităților zilnice îi garantau 1—2 ore dedicate exclusiv scrisului. În timpul refugiului, a lucrat însă enorm în această direcție. Vara lucra la locuința de la moșie, la Golomino deci, iar iarna în locuința de la Moscova. Se scula întotdeauna foarte de dimineață. Își crea condiții speciale de liniște, ocupîndu-se singur, din acest motiv, pînă și de samovarul din camera sa de lucru. Bea foarte mult ceai, precizînd că acesta îi limpezește nu numai intestinele, ci și gîndurile. La prînz, își permitea o pauză de un ceas, cînd venea prin camerele copiilor, și o alta, cînd se plimba prin grădina casei. Apoi, mînca de prînz, se culca încă 1—2 ore după amiază, retrăgîndu-se apoi din nou în încăperea sa de lucru, unde scria pînă la ore tîrzii. Ceea ce m-a impresionat în mod deosebit la tata era că voia, cu perseverență, să sădească și în noi copiii maniera de a lucra ordonat, ca și apetitul pentru știință. În ceea ce mă privește, deși mă ocup în mod precumpănitor de literatură și filozofie, nu am abandonat nicicînd preocupările pentru știința pură, pe care le-am moștenit desigur de la tata și care, cu atîta asiduitate le-a cultivat în mine. Am în acest sens, în stare de manuscris, un tratat de algebră,

Scanned with OKEN Scanner

pe care am să-l tipăresc după ce îl voi perfecta și îi voi da o formă definitivă. În ce privește pe sora mea Maria, țin să vă precizez, că, indiferent de preocupările ei de cultură generală, a fost una dintre cele mai instruite și culte femei de la curtea țarului și, implicit, din societatea vremii sale. Ea îmi cerea cu insistență, cînd mă aflam în Anglia în special, să-i trimit acasă cărți de astronomie și de geometrie, pe care le citea și le studia. Indiscutabil că maniera în care am fost educați și felul cum a știut tata să ne imprime interesul și dragostea pentru știință, sînt responsabile de toate aceste metamorfoze.

— Ați avut curiozitatea să subliniați gîndurile mai deosebite, reflexiile cu caracter aforistic, pe care tatăl dumneavoastră le-a semănat pe ici, pe colo, în contul înclinațiilor lui și spre filozofie.

— Da, și cîteva dintre ele, care mi-au plăcut mai mult, le-am extras într-un caiet special.

— Care dintre aceste reflexii credeți că îl caracterizează cel mai bine?

— Nu voi ezita mult cu răspunsul. Reflexia cea mai potrivită gîndirii și personalității lui, vieții lui în general, este „Sufletul odihnă nu poate avea, pînă nu găsește adevărul, carile îl ceartă, oricît de departe și oricît de cu trudă i-ar fi a-l nimeri". Tata s-a confruntat întotdeauna cu sine însuși și cu lumea. Marile probleme ale gîndirii umane l-au frămîntat întotdeauna, și sufletul lui, cu înclinații vădite pentru căutarea adevărului, îl certa ori de cîte ori se lăsa furat de vîrtejul vieții și dezerta din lumea gîndirii abstracte, din viața spirituală de mare altitudine în care trăia. Vă supărați dacă vă pun și eu o întrebare?

— De loc, domnule ambasador.

— În cazul acesta, spuneți-mi dacă ați citit cumva pagini scrise de tatăl meu, ce anume reflexie v-a plăcut dumneavoastră în mod deosebit?

— Nici eu nu voi ezita cu răspunsul. Mie mi-a plăcut în special acel „Toți niște atomuri putrezitoare sîntem..." pe care l-am extras din „Istoria ieroglifică".

— Înseamnă deci că și dumneavoastră aveți înclinații spre filozofie. În cazul acesta, vă recomand cu

Scanned with OKEN Scanner

căldură cartea tatălui meu intitulată „Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul". Ați citit-o cumva?

— Din nefericire, nu.

— Merită cu prisosință să o citiți. Este vorba despre prima scriere a tatălui meu, cu care își deschide seria celorlalte, care vor urma. A fost tipărită la Iași în 1698, cînd avea numai 25 de ani. Cu toate acestea este foarte interesantă. Aici veți găsi nenumărate dovezi a ceea ce vă spuneam, privind faptul că, permanent se confrunta, în universul său interior, cu lumea și cu eternele ei probleme. Nu mă lasă inima să nu prelungesc filozofia cuprinsă în acest „Toți niște atomuri putrezitoare sîntem...", cu o alta, de factură similară, extrasă din lucrarea mai sus menționată. Citez: „O lume! Dar eu știu, precum și alți mulți, ca mine încă și mai puternici decît mine au fost; dar pînă la sfîrșit ce s-au făcut? Ce s-au făcut împărații perșilor, cei mari, minunați și vestiți? Unde sînt Kyros și Crisos? Unde sînt Xerxes și Artaxerxes? Aceștia, care în loc de Dumnezeu se socotesc și mai puternici decît toți oamenii lumii se țineau, pînă într-atîta cît și cu lucrul mării și cu valurile furtunii ei vrea să stăpînească, oamenilor săi poruncind ca să bată marea cu toiege și să o puie în obezi, căci i-au stricat podul cel ce peste mare făcuse la bogazul de la Chersonisis".

— Splendide reflexii, într-adevăr! Ce operă a tatălui dumneavoastră o considerați prin excelență filozofică?

— Cred că acea cunoscută cu numele prescurtat de „Metafizica" și pe care el o intitulase „Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago", deci „Imaginea științei sacre care nu se poate descrie". Aici autorul face ample referiri în special la gîndirea metafizică a lui van Helmont, pe care îl aprecia în mod deosebit. În peste 800 de pagini, — reține-ți vă rog cifra! —, Cantemir analizează extrase aparținînd acestui erudit om de gîndire, referitoare la originea și structura materiei. Nu lipsesc considerații filozofice de tot felul, imprimînd lucrării un caracter specific. O lucrare cu profund caracter științific și filozofic în același timp este și aceea cunoscută sub numele prescurtat de „Logica" și al cărei titlu ori-

Scanned with OKEN Scanner

ginal este: „Compendiolum universae logices institutionis", adică „Prescurtare a sistemului logicei generale".

— Văd că limba preferată a tatălui dumneavoastră rămîne totuşi latina.

— Nu este vorba despre o limbă preferată, ci despre mijlocul verbal de circulaţie obişnuit al ştiinţei în zilele lui şi ale noastre.

— În limba turcă, de exemplu, a scris ceva?

— Ca unul care cunoştea foarte bine această limbă nu-i venea desigur greu de a se folosi de ea atît în scris, cît şi în vorbirea curentă. Dealtfel, era considerat un adevărat fenomen lingvistic, cunoscînd perfect limba maternă firească, apoi pe cea rusă. Limba turcă de asemenea o cunoştea foarte bine atît în varianta sa literară, cît şi în varianta comună, vorbită de popor. Şi, pentru un român, vă imaginaţi, nu-i chiar atît de uşor de a-şi însuşi o limbă cu intonaţii atît de bizare şi cu o sintaxă atît de complicată. Cunoştea, de asemenea, foarte bine latina, greaca modernă ca şi cea veche. Se descurca bine cu franceza, italiana, araba şi persana. Dar, fiindcă întrebarea dumneavoastră a avut un caracter precis, referindu-se la eventualele lucrări pe care le-a scris în limba turcă, vă spun tot atît de precis că în această limbă a scris o lucrare care în limba română ar fi intitulată „Explicarea muzicii teoretice pe scurt". Titlul turcesc firesţe nu-l ştiu, ca unul care nu cunosc această limbă. Cantemir era un fin cunoscător al muzicii orientale şi, în acelaşi timp, unul din cei mai buni cîntăreţi din tambură — instrument specific de suflat — din toată capitala imperiului otoman. Lucrarea în speţă a fost dedicată sultanului de atunci, Ahmed al III-lea. Dealtfel, am să subliniez faptul că tatăl meu a fost un adevărat teoretician şi chiar inovator al muzicii turceşti.

— În ce sens?

— În sensul că a pus la punct un sistem absolut original de notaţie muzicală, care şi astăzi se foloseşte şi cred că va fi folosit încă multă vreme. Sistemul de notare imaginat de el presupune folosirea de litere, echivalente pentru toate cele 33 de sunete ce caracterizează muzica turcă. Sub fiecare literă figura deci un anume

Scanned with OKEN Scanner

sunet, ca și o cifră, aceasta din urmă indicînd durata notei respective.

— Îi plăcea tatălui dumneavoastră oare chiar atît de mult muzica turcă?

— Nu știu dacă îi plăcea chiar atît de mult, dar în mod sigur o aprecia. Există în „Istoria imperiului otoman" un pasaj foarte edificator în această privință, pe care aș dori să vi-l citesc, cu atît mai mult cu cît, avîndu-l subliniat, îl pot găsi cu ușurință. Iată-l: „Muzica turcească atît ca ritm, cît și ca proporție a cuvintelor este cu mult mai perfectă decît multe din cele europene. În vasta cetate a Constantinopolului, între atîția iubitori de muzică, abia vei găsi 3—4 care să cunoască perfect temeliile acestei arte. Cauza că muzicienii perfecți sînt atît de rari este greutatea de a putea prinde toate acele părticele de sunete pe care arabii le numesc „terküb" și despre care hogea muzicar — nu știu cine este acest personaj, probabil vreo căpetenie muzicală —, zice că-s infinite". Dar, ca să revin la înclinațiile muzicale ale tatălui meu, vă pot preciza că s-a făcut cunoscut și prin compoziții personale de o mare originalitate. El este autorul unei arii foarte la modă în lumea muzicală din capitala imperiului, și anume „Aria dervișilor". Tatăl meu a mai compus multe alte piese muzicale cu caracter instrumental, cunoscute la turci sub denumirea de „peșrevuri", ca și melodii lente de dans, cunoscute pare-mi-se sub denumirea de „saz semaileri", denumire pe care să o luați sub oarecari rezerve, avînd în vedere cunoștințele mele cvasi nule în materie de limbă turcă.

— Există preocupări muzicale la Dimitrie Cantemir, exprimate în limba română?

— Există și sînt concretizate în lucrarea intitulată „Introducere în muzica turcească".

— Dacă ar fi să vă referiți la vreo lucrare a tatălui dumneavoastră, pe care să o apreciați din punctul de vedere al originalității cu care a fost concepută, pe care ați alege-o?

— Cred că „Istoria ieroglifică".

— În ce constă originalitatea acestei creații?

— În multe aspecte, dintre care cel mai interesant mi se pare acea ingenioasă travestire animalieră, pe

Scanned with OKEN Scanner

care o imprimă nenumăraţilor săi eroi, nenumăratelor sale personaje. Este de remarcat apoi aspectul alegoric, fabulos, al lucrării.

— Care este raţiunea travestirilor?

— Multiplă. Cantemir dezbate în „Istoria ieroglifică" lupta acerbă şi veche dintre cele două mari familii domnitoare: a Brîncovenilor în Ţara Românească şi a Cantemireştilor în Moldova. Fac precizarea că travestirea despre care v-am vorbit este o travestire deschisă ca să-i spun aşa, căci, dintr-o explicaţie dată la sfîrşitul cărţii, se poate afla, fără nici o dificultate, „cheia" fiecărei travestiri. Revenind la lupta menţionată dintre cele două familii domnitoare, voi sublinia faptul că ea a îmbrăcat, uneori, în decursul anilor, particularităţi reacţionale cu totul ieşite din comun, antrenînd în vîrtejul iscat şi partidele boiereşti din respectivele ţări, prin figurile lor cele mai reprezentative, ca şi pe diverşi demnitari din statul otoman. Titlul original fixat de autor este foarte complicat şi sună astfel: „Istoria ieroglifică în doaisprădzece părţi împărţită, aşaşderea cu 760 de sentenţii frumos împodobită, la început cu scară a numerelor dezvăluitoare, iară la sfîrşit cu a numerelor străine tîlcuitoare".

— Ce reprezintă scara despre care se pomeneşte în titlu?

— Tocmai „cheia" travestirilor despre care v-am vorbit. În această scară şi, implicit în carte, leul reprezintă Moldova; vulturul Ţara Românească; împărăţia peştilor este imperiul otoman etc.

— Fiind vorba de Cantemireşti, tatăl dumneavoastră apare în lucrare ca personaj, firește, şi nu ca autor?

— Desigur. Sub forma anume a inorogului, respectiv a calului cu corn în frunte.

— Dar Brîncoveanu de cine este reprezentat?

— De corb. De ce tocmai de corb? Pentru că, exact aşa cum precizează textual autorul „Această pasăre, precum poftește moartea tuturor dobitoacelor şi precum pe dinafară este neagră şi mai poneagră de pizmă şi mînie este pe dinlăuntru".

— Se pare deci că între anumite caracteristici ale

Scanned with OKEN Scanner

simbolului animalier și cele ale personajului pe care îl reprezintă există legături precise.

— Bineînțeles. Astfel, vulpea, de exemplu, îl reprezintă pe stolnicul Ilie Tifescu, cel din vina căruia a fost ucis Velicico, fratele cărturarului moldovean Miron Costin; cameleonul este perfidul boier Scarlat Ruset; struțocămila, firește un monstru fictiv, alcătuit, după cum ne-o indică numele, dintr-o pasăre și dintr-un animal, îl reprezintă pe fostul domnitor Mihai Racoviță. Acesta, după cum se știe, deși moldovean ca origine, s-a comportat ca muntean, întrutotul supus Brîncoveanului. De aici această ambivalență întruchipată de struțocămilă. Foarte caracteristică mi se pare folosirea cămilei pentru caracterizarea lui Racoviță, exteriorizînd obediența și supunerea oarbă a domnului moldovean față de cel muntean. Marele dragoman de pe lîngă Înalta Poartă din acea vreme, și anume Alexandru Mavrocordat, este reprezentat de un alt monstru imaginar: cămilopardul. Asemenea reprezentări imaginare cu caracter hibrid, abundă în „Istoria ieroglifică".

— Ce simboluri v-au impresionat în mod deosebit?

— Foarte multe. Sînt atît de multe și atît de „cu adresă" toate, încît aproape că este greu să alegi. Să vă mai exemplific cîteva. Cunosc bine această carte pe care am studiat-o pe îndelete pentru a pătrunde pe această cale în hățișurile istoriei Moldovei și implicit în cele ale familiei mele, așa că vi le pot spune cu ușurință. Mîța sălbatică, de exemplu, îl reprezintă pe vistiernicul Ilie Cantacuzino; albinele pe țărani, — mi se pare foarte plastică și potrivită această comparație —; viespile pe seimeni. Cotoii reprezintă iscoadele; bostangii, adică jandarmii turci ai malurilor, apar sub forma crocodililor, — ce sugestivă mi se pare și această asociere! — în timp ce capuchihăile, adică reprezentanții țărilor române pe lîngă Înalta Poartă sînt reperezentate de cîini. Aș dori să insist ceva mai mult asupra nevăstuicii, acest simbol care o reprezintă pe celebra Helga, este vorba despre Ana Dediu Codreanu, soția lui Mihai Racoviță. Cantemir închină Helgăi versuri extrem de acide, țintind mai ales căsătoria pe care această femeiușcă năbădăioasă, iubăreață și foarte tînără, a con-

Scanned with OKEN Scanner

tractat-o cu ursuzul, vîrstnicul și urîtul domnitor moldovean. Dați-mi voie să vă citesc versurile în cauză:

„Cunună-npletită norocul o tinde
Capul fără crieri cu mîna o prinde.
O Helge ficioară, ficioară nevastă,
Nevastă, ficioară, ficioară nevastă.
Cămila să ragă, tîlcul nu-nțeleagă.
Margă la Athina ce iaste s-aleagă,
Ficioară nevastă, nevastă ficioară,
Peste șease vremi roadă să-i coboară.
Fulgerul, fierul, focul mistuiască,
Patul nevăpsit nu se mai slăvească!"

În aceste versuri satirice mă recunosc mai mult ca oriunde ca fiu al lui Dimitrie Cantemir. Și, pentru că ne-am veselit puțin, n-ar fi rău să ne întreținem în această veselie bînd cîteva pahare de vin franțuzesc, cu atît mai mult cu cît mai avem multe de vorbit. Uitați-vă ce culoare frumoasă are! Serviți vă rog.

— La mulți ani, domnule ambasador, cu sănătate multă și fericire. N-am să uit niciodată bunăvoința pe care mi-ați arătat-o. Și fiindcă sîntem la capitolul „vin", tatăl dumneavoastră aprecia această băutură?

— Fără să fie un băutor în sensul comun al cuvîntului, el era un foarte bun și rafinat cunoscător al vinurilor. Firește, și în acest domeniu, virtutea patriotismului său fără de margini, plasa vinul românesc de Cotnari în fruntea tuturor vinurilor din Europa. Fiindcă am ajuns aici, dați-mi voie să vă citez din „Descriptio Moldaviae" cîteva sublinieri, făcute de mine pe această temă: „Vinul cel mai ales este cel de Cotnari, un tîrgușor în părțile Hîrlăului. Dincolo de hotarele țării nu este cunoscut, fiindcă își pierde tăria cînd este dus dintr-un loc în altul în butoaie. Cutez să susțin că este mai ales și mai bun decît alte vinuri europenești și chiar decît vinul de Tokay. Cînd este păstrat în pivnițe adînci și boltite, cum se obișnuiește la noi în țară și este ținut 3 ani, în cel de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încît arde ca vinul fierbinte. Cel mai vîrtos băutor este în stare să bea numai trei pahare fără să se îmbete. Vinul de Cotnari are o culoare pe care n-o găsești la alte vinuri și anume este verzui și cu cît îm-

Scanned with OKEN Scanner

bătrînește cu atît culoarea lui se face mai verde. După vinul de Cotnari urmează, în ordine descrescîndă, vinurile de Huși, Odobești, Nicorești, Grecești etc.".

— Revenind la „Istoria ieroglifică" există vreun moment mai deosebit, legat de viața personală a tatălui dumneavoastră, care să fie prins în carte?

— Există mai multe asemenea momente. Dar, cel mai deosebit mi se pare acela legat de arestarea și închiderea lui, pare-mi-se de la „Caichena"; asta, datorită firește intrigilor lui Brîncoveanu. Sub forma unui blestem patetic, de vădită inspirație populară, Cantemir își varsă tot amarul îndurat pentru libertățile pierdute și în special pentru dezamăgirea pe care i-a provocat-o fratele său Antioh, care pur și simplu a refuzat a-l împrumuta cu banii de care avea nevoie pentru a-și dobîndi din nou libertatea. Am să vă citesc și acest blestem, care, pe mine cel puțin, m-a impresionat foarte mult, sugerîndu-mi intonații de tragedie antică: „Munți, crăpați! Copaci, vă despicați! Pietri, vă fărîmați! Asupra lucrului ce s-au făcut, plîngă piatră cu izvoară, munții puhoaie pogoară. Lăcașele inorogului (respectiv ale tatălui meu), pășunele, grădinele, cernească-se, pălească-se, vestejească-se, nu înflorească, nu înverzească, nici să odrăslească și pre domnul lor cu jeale, pre stăpînul lor suspinînd, tînguind, neîncetat să pomenească. Ochiuri de cucoară, voi limpezi izvoară, a izvorî vă părăsiți și-n amar vă primeniți".

— Într-adevăr, este foarte inspirat acest blestem. Și, în legătură cu închisoarea, a reușit pînă la urmă să scape de ea?

— A reușit, dar nu cu banii unchiului Antioh, ci cu sprijinul unor străini, care îl apreciau în mod deosebit. În mod cu totul special mă refer la cazul de față la Fériol, ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea pe lîngă Înalta Poartă, care în acele momente extrem de critice l-a adăpostit în palatul său din Galata.

— Cum a reacționat Brîncoveanu în fața acestei neprevăzute, desigur, situații, care i-a dejucat complet planurile?

— Cum? Cum ar fi reacționat poate oricare dintre noi, în situații similare. Printr-un mesaj special i-a ce-

Scanned with OKEN Scanner

rut ambasadorului să nu acorde găzduire dușmanului său, specificînd că acesta nu se mai află în grațiile vizirului.

— Și cum a reacționat ambasadorul Fériol în fața mesajului?

— Într-un mod foarte demn și ferm totodată, care transpare foarte bine din lectura mesajului pe care aș dori să vi-l citesc, dacă îmi îngăduiți însă cîteva secunde spre a-l găsi... În sfîrșit, iată-l: „Mă surprinde cum poate Brîncoveanu să ceară acest lucru de la mine, cînd știe prea bine că locuința aceasta (este vorba desigur despre palatul rezidențial din Galata) este casa regelui și nu a mea; cînd știe că regele, domnul meu, are inima atît de îndurătoare către cei asupriți, mai ales cînd aceștia sînt creștini și nu și-ar face nici un scrupul de a-i da și lui — adică lui Brîncoveanu — azil, dacă ar cunoaște nefericirea de a fi scos din principatul său și l-ar lua sub protecția sa, ferindu-l de mînia și pedeapsa vizirului și a sultanului. Așadar, lucrează împotriva interesului său și greșește tare vrînd să violeze drepturile și privilegiile unei case, care ar putea odată să-i servească și lui de azil".

— De unde i-a venit oare tatălui dumneavoastră, această ingenioasă idee, de a prezenta sub forma alegoriei și a fabulei, luptele fățișe dintre cele două familii domnitoare? Desigur de la La Fontaine, nu?

— N-aș crede! Jean de La Fontaine a trăit, după cum știți, între anii 1621—1695 și tata, ca unul care era în general la curent cu fenomenele culturale ale vremii sale, îi cunoștea desigur celebrele fabule. Cu toate acestea, ingenioasa idee despre care vorbiți cred că este preluată nu de la La Fontaine, ci de la Heliodor și anume de la „Aetiopica", celebra sa creație din secolul al V-lea de după Hristos. Acest roman popular grecesc s-a bucurat, mai multe secole la rînd, de o extraordinară vogă, căreia tatălui meu i-a venit greu, cred, să se sustragă. De altminteri, Cantemir recunoaște textual că s-a folosit de această sursă de inspirație, atunci cînd declară următoarele: „întocmai ca maimuța, așa și eu urmele lui Iliodor scriitorul istoriei ethiopicești am urmat..."

Scanned with OKEN Scanner

— Blestemul pe care mi l-aţi citit m-a frapat, domnule ambasador, nu numai prin intonaţiile sale populare, ci şi prin sclipiri de gîndire de mare profunzime şi de mare sensibilitate, cu atît mai mult cu cît ne aflăm în faţa unei creaţii de tinereţe a tatălui dumneavoastră. „Istoria ieroglifică" cuprinde multe asemenea sclipiri. Tocmai ele, aş zice, îi conferă un atît de pregnant caracter filozofic. Dealtfel „sclipirea" care v-a plăcut şi dumneavoastră „Toţi nişte atomuri putrezitoare sîntem..." din această carte provine.

— Mai puteţi să-mi menţionaţi cîteva?

— Desigur. Le am subliniate. V-am mai spus: am studiat temeinic „Istoria ieroglifică". Ascultaţi: „Că precum ştiinţa lucrurilor este lumina minţii, aşa neştiinţa lor este întunecarea cunoştinţei". Sau: „... sfatul carile poate da săracul învăţat şi înţelept, toţi împăraţii nebuni şi neispitiţi nu-l pot nimeri". Aici cuvîntul „neispitit" este folosit în sens de neîncercat, neinstruit, neexperimentat. Cu alte cuvinte vrea să spună tatăl meu, este mai bine să fii sărac şi înţelept, decît împărat şi tîmp. O altă reflexie, „sclipire" cum îi spuneţi dumneavoastră, care mi-a plăcut mult din „Istoria ieroglifică" este: „A lumii cînt cu jale cumplită viaţă. Cum se trece şi se rupe, ca cum ar fi o aţă".

— Mi-e teamă însă că versurile pe care mi le-aţi citat alcătuiesc începutul poemului filozofic „Viaţa lumii", aparţinînd lui Miron Costin.

— Aparent numai aveţi dreptate. Începutul poemului lui Costin sună astfel:

„A lumii cînt cu jale cumplită viaţă
Cu griji şi primejdii, cum este şi aţa,
Prea subţire şi-n scurtă vreme trăitoare
O, lume hicleană, lume înşelătoare".

După cum vedeţi cunosc bine aceste versuri, căci şi mie mi-au plăcut foarte mult. Este cît se poate de clar aici că primele două versuri sînt absolut identice cu acelea folosite de tata în „Istoria ieroglifică". Eu personal sînt convins că atît un autor, cît şi celălalt, nu s-au putut sustrage vrajei sonore pe care o exercită în limba română alăturarea cuvintelor viaţă şi aţă. Refuz

Scanned with OKEN Scanner

să cred că tata l-ar fi copiat, ca să spun așa, respectiv l-ar fi plagiat pe Costin. Asta din mai multe motive. În primul rînd, pentru că — aceasta se știe — Costin îi era dușman politic. În al doilea rînd, cărturari de talia lui Cantemir și a lui Miron Costin, nu-și pot permite asemenea slăbiciuni. În al treilea rînd, și, se pare că de aici trebuie extras adevărul, versurile cu pricina sînt de inspirație populară, de unde ca atare au fost preluate.

— Fiindcă veni vorba despre Miron Costin, ați fi dispus, domnule ambasador, să zăbovim un pic asupra acestui subiect, poate mai puțin agreabil pentru dumneavoastră?

— De ce nu?

— Istoria cunoaște faptul că din ordinul bunicului dumneavoastră Constantin-Vodă zis Cantemir-Vodă, domnul Moldovei, frații Velicico și Miron Costin, boieri de prim rang ai țării și mari cărturari în același timp, au fost decapitați, spre stupoarea noastră a tuturora.

— Din nefericire, este adevărat ce spuneți.

— Mai mult încă: Dimitrie Cantemir, iubitul dumneavoastră părinte a asistat, se pare, pe cînd avea numai 18 ani, la asasinarea unuia dintre frați, a lui Velicico anume.

— Din nefericire, repet, așa este.

— În cartea intitulată „Viața lui Constantin Cantemir", scrisă în limba latină și dedicată, după cum ne indică titlul, bunicului dumneavoastră, autorul precizează că, pe de o parte, uciderea fraților Miron și Velicico Costin reprezintă o binemeritată pedeapsă, firește dreaptă, și, pe de alta, că nu știe nimic despre aceste tragice evenimente, cel puțin din punctul de vedere al faptului că la unul dintre ele ar fi fost martor ocular. Vă redau textual, așa cum mi le-am notat, relatările unui cronicar moldovean, care se referă la uciderea lui Velicico: „... scoaseră și pe Velicico vornicul din beciu... de-i tăiară capul. Și au stat acolo de față, pentru credință, fiul său, — adică Dimitrie Cantemir —... pînă ce i-au tăiat capul".

— Acesta este purul adevăr.

— Sper că știți însă că opinia publică comună con-

Scanned with OKEN Scanner

sideră că bunicul dumneavoastră a fost în această împrejurare un abuziv, iar fiul său adică tatăl dumneavoastră a greşit absolvindu-l de orice vină. Mai mulţi cronicari susţin punctul de vedere că, Miron Costin în special, a murit complet nevinovat.

— Dacă vreţi, într-adevăr, să restabilim retrospectiv adevărul istoric, hai să aprofundăm mai bine situaţia, bizuindu-ne pe fapte reale. Pentru a face lumină în acest ungher întunecat din viaţa şi domnia bunicului meu, consider necesar să facem apel la un pasaj din „Letopiseţul Ţării Moldovei", pe care, cît veţi mai bea dumneavoastră un pahar de vin, îl voi găsi... Iată onorate domn, ce spune Ion Neculce referindu-se la evenimentele despre care vorbim: „Venit-au domnu Ţării Moldovii Constantin Cantemir-Vodă, pre careli l-au ales la domnie boierii Ţării Moldovei în locul lui Dumitraşcu-Vodă, cu nevoinţa şi cheltuiala lui Şerban-Vodă, domnului muntenescu, precum mai sus s-au scris. Acest Cantemir-Vodă au fost din neam de oameni proşti de la ţinutul Fălciului... Carte nu ştia, ce numai iscălitura învăţase de a face. Practica bună avé la voroavă, era sănătos, mînca bine şi bé bine. Semne multe avé pe trup de la războaie, în cap şi la mîini, de pe cîndu fusese slujitoriu în Ţara Leşească. La stat nu era mare. Era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăiè pînă la o vreme, pentru că era om de ţară şi-i ştiè pe toţi, tot anume, pre careli cum era. Şi nu era mîndru, nici făcè cheltuială ţării, că era moşneagu fără doamnă. Şi avè doi feciori, beizadele, pe Antiohii şi pe Dumitraşco, — adică pe tatăl meu — şi era zălog la Poartă şi cu alţi feciori". Din această succintă relatare cronicărească reiese clar că bunicul meu, indiferent de ascendenţa lui foarte îndepărtată, era de origine modestă. Era, ca să spunem aşa, un răzăş sărac din ţinutul Fălciului şi nimic mai mult. Mai reiese faptul că era purtătorul mai multor cicatrice, cîştigate desigur pe cîmpul de luptă. Alegerea domnului Moldovei în persoana unui om viteaz şi de onoare convenea în acel moment istoric intereselor marii boierimi, care îşi propusese ca, prin el, să conducă în continuare ţara. Cum a şi fost dealtfel.

Scanned with OKEN Scanner

— Vreți să susțineți, așadar, că uciderea fraților Costin nu revine domnului țării, ci marii boierimi, care, de fapt prin el, conducea țara?

— Exact. Bunicul meu, știu asta exact din gura tatei, îi aprecia foarte mult pe frații Costin și în special pe Miron, pe care, într-o anumită perioadă, pare-mi-se chiar în 1676, îl numise marele logofăt al țării. Miron Costin era deci, în urma acestei numiri, al doilea ca rang oficial după domnul țării. Dacă ar fi să-l credem pe istoricul francez Ph. d'Avril, și nu văd de ce nu l-am crede, Miron Costin este acela care a semnat la Sibiu, în 1690, ca reprezentant al domnului Moldovei, tratatul secret de alianță cu Austria. Cantemir-Vodă îl aprecia deci în mod cu totul deosebit pe Miron Costin. Mai mult încă: îl și iubea chiar. Căci altfel cum se explică planul căsătoriei fetei sale Safta cu fiul marelui logofăt?

— Avînd în vedere cele relatate, cum vă explicați atunci căderea lui Miron în disgrație; cădere, care a avut urmări atît de funeste?

— Cum? Să urmărim în continuare firul istoriei. În 1691, Sobieski, craiul leșilor, a coborît după cum știți cu o mare armată în Moldova, în scopuri războinice. În această perioadă și într-un moment cu totul dificil, cînd Cantemir-Vodă, ajutat de tătari, ataca o serie de cetăți ocupate de dușmani, Velicico Costin, dimpreună cu alți mari boieri din tabăra lui Gavriliță Costache, pun la cale un complot de răsturnare a domnitorului. De fapt, complotiștii voiau mai mult. Voiau ca, folosindu-se de ajutorul lui Brîncoveanu, să-l urce pe tronul Moldovei pe însuși Velicico Costin. Este neîndoielnic deci, că ne aflăm în fața unui act de înaltă trădare.

— Cum s-a dat de urmele complotului?

— Grație boierului Ilie Tifescu, care a dezvăluit totul.

— Nu vi se pare că simpla întemnițare, urmată de confiscarea averii, ar fi fost o pedeapsă suficientă pentru Velicico și pentru fratele său?

— Bunicul, am auzit asta în repetate rînduri din gura tatei, nu intenționa să-i ucidă. Ca dovadă că este așa ne stă mărturie cronica lui Neculce, care precizează că, la auzul trădării, domnitorul a poruncit ca Velicico să

Scanned with OKEN Scanner

fie bătut cu buzduganul și închis la beci. Nu a pronunțat deci ca acesta să fie ucis.

— De ce totuși pînă la urmă a fost ucis?

— Indiscutabil, din cauza presiunii crescînde a marilor boieri. „De vreme ce te-ai grăbit de l-ai bătut, precizează Neculce în scrierile sale — și care și el făcea parte din marea boierime — nu-l lăsa viu. Mîine, poimîine, ne va omorî pe toți".

— Se pare, totuși, că Miron Costin nu era amestecat în complot.

— Se pare, într-adevăr. Dar, cu toate acestea, Miron era fratele bun al trădătorului, putînd oricînd să-i preia intențiile nerealizate, așa cum se întîmplă între frați. În orice caz, moartea lui Miron a fost incomparabil mai tragică decît a fratelui său și, într-adevăr, nu s-ar fi căzut astfel. Dar, astea sînt legile vieții și ale istoriei. Știu, de exemplu, că în acele momente dificile, cel ce va muri atît de tragic se afla la moșia lui, unde soția își trăia ultimele clipe. A fost arestat chiar lîngă sicriul acesteia, care între timp sucombase, și dus la marginea orașului Roman, mi se pare, unde a fost ucis prin decapitare.

— Mă impresionează faptul că, deși ați trăit departe de aceste evenimente atît în timp, cît și în spațiu, le cunoașteți totuși atît de bine.

— Le cunosc pentru că s-a vorbit mult despre ele în casa noastră.

— Se pare, într-adevăr, că tatăl dumneavoastră a nutrit o aversiune permanentă, ca să nu-i spun chiar ură, față de marea boierime. Să ne legăm în acest sens, căutînd explicații, de evenimentele tragice despre care am vorbit?

— Poate că da, dar oricum nu este vorba numai de asta. Nu este nici o îndoială că aversiunea despre care vorbiți a existat. O găsim în tot felul de mărturii disimulate sau chiar fățișe din scrierile sale. După cum știți, întocmai ca și tatăl său, Dimitrie Cantemir nu a moștenit averi deosebite. El nu făcea deci parte din marea boierime, care trăia pe spinarea țăranilor și a micii boierimi. Partea rea era că, neîntreruptele lupte pentru putere și, implicit pentru tron, se dădeau între exponenții marii

Scanned with OKEN Scanner

boierimi, pervertită de dorința neîntreruptă de înavuțire. Aici trebuie căutată rațiunea, care l-a împins pe tatăl meu de a milita pentru asigurarea pe viață a domniei Cantemireștilor, domnie care ar fi putut să anihileze măcar în parte presiunea marii boierimi. Fiți sigur că tatăl meu a scris această „Vita Constantini Cantemyrii, cognomento senis, Moldaviae principis" (Viața lui Constantin Cantemir, zis cel Bătrîn, domnul Moldovei) nu atît pentru boierii moldoveni cum crede lumea, căci dacă acestea i-ar fi fost intențiile reale și-ar fi scris opera menționată în limba română. Este cît se poate de evident că „Vita Constantini Cantemyrii ..." a fost scrisă pentru străinătate și în mod special pentru conducătorii Rusiei, ai Austriei, Turciei, ca și ai altor țări europene, cărora autorul voia să le prezinte istoria acestei familii domnitoare, cu toate meritele ei, spre a le cîștiga totala încredere în ceea ce privește pretențiile Cantemireștilor de a prelua, pe viață, conducerea destinelor Moldovei. Aceasta este desigur și rațiunea pentru care figura bunicului meu apare pe ici pe colo retușată, îndulcită chiar. În definitiv, nu este primul caz din istorie cînd se procedează astfel. Cercetați istoria diverselor case domnitoare ale lumii și vă veți convinge.

— N-ați fi tentat, cum sînt mulți dealtfel, să puneți la baza dorinței tatălui dumneavoastră de a stabili domnia permanentă a Cantemireștilor în Moldova, un simplu interes de familie și nu anihilarea puterii și influenței marii boierimi, ca și curmarea neîntreruptei și pernicioasei dorințe de putere, în numele căreia s-au perindat la tronul Moldovei atîția domnitori?

— Nu! Hotărît lucru, nu! Cantemir susținea punctul de vedere că mulți dintre domnii Moldovei nu erau pregătiți în vederea conducerii. Nu dispuneau pur și simplu de știința și de arta de a conduce. Pentru el, un domn trebuia în mod obligator să fie un om luminat, un om cu orizonturi largi, un om mai cult și mai inteligent ca ceilalți oameni. Fixarea asupra unei singure familii domnitoare aduce, după el, stabilitate în țară, iar cultivarea membrilor acestei familii în știința și arta de a conduce aduce după sine ordine, armonie și prosperi-

Scanned with OKEN Scanner

tate în respectiva țară. Mie în special, ca pe unul care mă pregătea pentru aceasta, — Cantemir nu și-a pierdut niciodată speranța în faptul că va reveni la conducerea destinelor Moldovei — mi-a vorbit adeseori, despre calitățile pe care trebuie să le aibă și să le cultive un domnitor. Pătrez și acuma semnul de carte la volumul lui Platon intitulat „Gorgias" și anume la dialogul dintre Socrate și Kallikles, pe care tata mi l-a citit răspicat și cu comentariile de rigoare, cu un an înainte de moartea sa. Este vorba, dealtfel, despre ultima lectură pe care mi-a făcut-o tatăl meu. Din acest motiv, o țin minte atît de bine și aș dori să v-o fac cunoscută și dumneavoastră, pentru că reprezintă din anumite puncte de vedere un răspuns la întrebarea pe care mi-ați pus-o. Așadar voi spicui cîte ceva din dialogul imaginat de Platon între Socrate și Kallikles carte, care după cum vedeți este permanent pe biroul meu.

„*Socrate:* Și de multe ori un singur om care gîndește bine, este superior, după părerea ta, față de zeci de mii care nu gîndesc? Și se cuvine, în consecință, să stăpînească, iar ceilalți să fie supuși; ca stăpîn apoi, el trebuie să aibă mai mult ca supușii săi. Parcă asta ai vrea să înțelegi, și nu-i cazul să mă ții de rău că vînez cuvîntul dacă zic, de plidă, că un singur om este mai capabil ca zeci de mii!

Kallikles: E tocmai ce susțin eu; cred că asta-i dreptatea după natură. Capabilul și cel inteligent să conducă . . .

Socrate: Stai puțin aici și spune-mi deocamdată altceva; pune că sîntem toți adunați, ca acum, în același loc; că avem împreună multe merinde și băuturi; că am fi niște oameni de adunătură — puternici alătura de slăbănogi; și numai unul din noi să fie mai capabil, spre exemplu, în știința medicală. Ca putere fizică, firește, el va fi mai tare ca unii; desigur, mai slab ca alții. Dar fiind mai învățat ca noi, nu cumva doctorul nostru va fi superior și mai priceput ca noi, măcar în această privință?

Kallikles: Negreșit.

Socrate: I se cuvine oare lui, ca mai priceput, să aibă o grămadă mai mare de merinde? Ori sarcina sa

Scanned with OKEN Scanner

de conducător se opreşte la împărţire numai, iar în ce priveşte mîncarea şi folosirea, n-are dreptul să ia pentru propriul său corp nimic mai mult ca alţii, dacă nu vrea să fie pedepsit, ci să aibă în raport doar cu puterea sa fizică, mai mult decît cei mai slabi, mai puţin decît cei mai tari? Şi dacă s-ar întîmpla ca tocmai dînsul să fie mai firav ca toţi, s-ar putea oare, Kallikles, ca omul cel mai capabil din adunare să aibă cea mai mică putere?

Kallikles: Vorbeşti de merinde, băuturi, doctori şi de... atîtea fleacuri. Eu nu mă gîndesc la asta.

Socrate: Spune-mi atunci, pe cine numeşti capabili? Pe cei inteligenţi, ori pe cine?

Kellikles: Pe aceia-i numesc.

Socrate: Şi nu se cuvine celui capabil să aibă o parte mai mare?

Kallikles: Da, însă nu merinde şi băutură.

Socrate: Dacă-i aşa, spune tu: pe ce tărîm cată să fie cineva mai capabil şi mai cunoscător, pentru a avea pe drept o parte mai mare decît a celorlalţi? Cum văd, tu nici pe mine nu mă rabzi cînd arunc presupuneri, nici însuţi nu vrei să spui.

Kallikles: Dar eu ţi-o spun de atîta vreme! Întîi de toate, cînd vorbesc de oamenii capabili, eu nu înţeleg nici pe cismari, nici pe bucătari, ci înţeleg pe cei pricepuţi în treburile statului, adică pe acei care ştiu cum să le administreze în sensul că nu-s numai pricepuţi, dar şi îndrăzneţi, avînd destulă energie să ducă la bun sfîrşit cele proiectate şi să nu dea-ndărăt din slăbiciune de suflet.

Socrate: Vezi, prea bunule Kallikles... numai cei puternici sînt pentru tine capabili şi superiori; alteori cei înţelepţi; acum ai venit cu alta; numai pe cei îndrăzneţi îi numeşti superiori şi capabili. Pentru Dumnezeu, desfă-te odată de vorbărie şi spune care-s capabilii tăi. Care-s superiorii? Şi-n ce le stă superioritatea?

Kallikles: Dar am mai spus-o: cei care dispun de înţelepciunea trebuitoare pentru afacerile de stat, cînd sînt şi îndrăzneţi. După mine, acestora li s-ar cădea să cîrmuiască statele".

— Vă mulţumesc stimate domnule ambasador pentru

Scanned with OKEN Scanner

frumoasa lectură din Platon. Avînd în vedere faptul că ea face parte dintre lecturile pe care însuşi tatăl dumneavoastră vi le făcea la timpul său, mi-am făcut o părere clară nu numai despre vasta sa cultură enciclopedică, ci şi de folosirea acestei culturi în pregătirea dumneavoastră ca urmaş legitim la tronul Moldovei. Dar, în legătură cu acest spirit enciclopedic. Dacă largile sale orizonturi pe linie de cultură orientală sînt explicabile, cum le putem explica oare pe acelea care ţin de cultura occidentală, europeană?

— Tatăl meu a fost un spirit universal, căruia nu-i plăcea să-i scape nimic şi care avea deschideri largi spre toate domeniile culturii, indiferent de unde ar proveni aceasta. El a absorbit, ca să spun aşa, cîte ceva din toate părţile lumii. În linii mari, se poate spune despre el că este produsul finit a patru mari culturi: cea greco-latină, cea musulmană, cea bizantină şi cea europeană. La acest uger uriaş, prevăzut cu patru mameloane, Cantemir a supt din belşug, în tot cursul vieţii sale. El şi-a folosit relaţiile numeroase pe care le avea în lumea cultă a timpului său în primul rînd spre a-şi face rost de cărţi, manuscrise şi documente de tot felul, spre a-şi extinde aria cunoştinţelor în orice domeniu. La Constantinopole, el a întreţinut relaţii cu mai toţi marii diplomaţi ai timpului din această capitală; iar un diplomat nu reprezintă, după cum prea bine ştiţi, numai politica unei ţări, ci este şi exponentul culturii din respectiva ţară. Sînt foarte cunoscute din acest punct de vedere relaţiile sale cu Piotr Andreevici Tolstoi, trimisul lui Petru cel Mare, cu Chateauneuf, care timp de un deceniu a reprezentat interesele Franţei pe lîngă Înalta Poartă, cu Fériol, care i-a succedat în funcţie şi care, după cum ştiţi, l-a ajutat în momente de mare dificultate; apoi Colyer, ambasadorul Olandei, cu Toma Cantacuzino, trimisul Ţării Româneşti etc.

— Bănuiesc că a întreţinut asemenea relaţii şi cu personalităţi culturale din lumea musulmană.

— În primul rînd cu acestea. Nefioglu, de exemplu, cu care întreţinea relaţii de mare fertilitate, era considerat drept cel mai învăţat turc al vremii şi ţării sale. Relaţii similare a avut şi cu filozoful Essaad Effendi,

traducătorul lui Aristotel în limba turcă, cu Leuni Celebi, pictorul curții imperiale, cu Rami Mehmed Pașa, mare poet și în același timp mare muzician cu Hesnedar Ibrahim Pașa, de asemenea un mare învățat al timpului etc. Cu mulți dintre aceștia a întreținut o vie corespondență.

— Care a fost ultima operă a tatălui dumneavoastră?

— „Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor", care se află din nefericire tot în stare de manuscris și pe care de asemenea am luat-o cu mine.

— Aș dori, dacă este posibil, și dacă n-am abuzat prea mult de bunăvoința dumneavoastră, să-mi comentați în cîteva cuvinte această operă.

— Titlul fixat de autor este cît se poate de explicit, sunînd astfel: „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor pre limba latinească izvodit, iar amu pre limba românească, scos cu trudă și osteneința lui Dimitrie Cantemir voevodul și de moșie domn al Moldovei și a svintei rosiești împărății cneaz, în Sanct-Petersburg, anul 7225 (1717)". Tata are perfectă dreptate, cînd pomenește în acest titlu de truda și osteneala sa. Sănătatea îi devenise în ultimii ani ai vieții foarte șubredă, sarcinile de senator imperial îl solicitau din ce în ce mai mult, iar greutățile casei deveniseră, pe măsura creșterii noastre, din ce în ce mai consistente. Hronicul este, din acest motiv, o operă neterminată. Din cele două volume pe care inițial intenționa să le scrie, nu a putut duce la capăt decît pe unul. Astfel, istoria în cauză, începută odată cu descălecarea romanilor se încheie în anul 1274, adică pe vremea lui Radu Negru-Vodă și a lui Dragoș-Vodă. Cel de-al doilea volum și care, plecînd din acest moment, trebuia să ducă firul evenimentelor pînă în timpul vieții autorului, n-a mai fost scris după cum v-am mai spus. Un fapt cît se poate de interesant: după ce inițial și-a scris acest hronic în limba latină, pe 96 de file, l-a extins ulterior mult în versiunea românească, care i-a urmat și care cuprinde nu mai puțin de 343 de file. Putem vorbi deci, în această situație particulară, nu de o traducere, ci de o nouă scriere. Acest unic fapt ar fi suficient pentru a caracteriza patriotismul fără de margini al tatălui meu. Era

Scanned with OKEN Scanner

vorba, în esență, despre ultima datorie pe care și-o mai îndeplinea față de Moldova lui dragă și față de neamul românesc, în momente cînd simțea că sănătatea i se duce, încetul cu încetul, de o manieră îngrijorătoare. Cine va citi cu luare aminte această carte, dacă va fi tipărită vreodată, și în ce mă privește voi întreprinde tot ce este posibil ca să apuc acest eveniment cultural în viață fiind, va înțelege faptul că tatăl meu a privit neamul românilor ca pe o unitate etnică și teritorială bine determinată. Prin denumirile pe care succesiv le folosește, de: Țările Românești, Dacia, Țara Românească sau Daco-Romania el înțelege de fapt toate provinciile locuite de români. Cantemir pledează pentru existența unui stat unitar, care ar fi existat în decursul istoriei, și din care s-au desprins pe parcurs Moldova, Țara Românească și Ardealul. Autorul susține apoi poziții cu totul originale în ceea ce privește continuitatea elementului romanic pe teritoriile Daciei, în timpul năvălirii barbarilor, lucru care, pe cîte știu, nu l-a susținut nici un istoric dintre aceia care l-au precedat, și care au interpretat această problemă, în general, în felul în care a interpretat-o Miron Costin. Cartea este foarte bine documentată și însăși tema despre care am vorbit mai sus este susținută cu bogate izvoare informaționale. Am să vă citesc, dacă îmi dați voie, un citat, exprimînd opinia cronicarului ungur Bonfin, folosit în acest sens ca sursă de documentare: „Românii, care din romani sînt născuți, care, limba lor și astăzi mărturisește, măcar că între multe și deosebite neamuri au stătut; însă cineva despre locurile lor să-i desrădăcineze n-au putut. Lăcuit-au pe olatul cest de ceastă parte de Dunăre, unde au fost lăcuind odinioară dachii și geții. Din polcurile și coloniile pre carile și alți împărați a romanilor îi au adus în Dachia, Valachii aceștia se trag". Așadar, românii se trag din romani și din daci și cine a vrut să-i desrădăcineze de pe aceste plaiuri n-a putut a o face, deși între multe și deosebite neamuri au locuit. Acesta este marele miracol al neamului românesc, pe care Cantemir l-a sesizat perfect și l-a cultivat în scrierile sale. Dacă am un regret major în legătură cu moartea tatălui meu,

Scanned with OKEN Scanner

acesta ține de faptul că el nu s-a putut bucura, în viață fiind, de satisfacția tipăririi Hronicului, în două volume, așa cum și-a dorit-o cu atîta ardoare. Poate că, în felul acesta, însăși moartea i-ar fi fost mai ușoară.

— Bănuiesc însă că tatăl dumneavoastră, domnule ambasador, a avut și satisfacții, în viață fiind, de pe urma prodigioasei și multilateralei sale activități științifice.

— Desigur că a avut, dar nu în măsura în care ar fi meritat-o. Cel mai remarcabil dintre acestea este legat de momentul din 1714, cînd Academia din Berlin, recunoscîndu-i meritele, îl primește în rîndurile ei, acordîndu-i diploma de rigoare. În această diplomă, Cantemir este considerat „un filozof între regi, dar și un rege între filozofi". „Într-o vreme cînd Marte era mai puternic decît Muzele, se spune mai departe în motivația diplomei, prea-fericitul și prea-înălțatul Dimitrie Cantemir, principe al imperiului rusesc și domn moștenitor al Țării Moldovei, printr-o pildă pre cît de rară pre atît de lăudabilă și-a legat numele de cel al cercetării științelor, și prin alăturarea sa la societatea noastră i-a adus acesteia cea mai aleasă podoabă și strălucire. Ne bucurăm pre drept cuvînt pentru noul nostru succes și recunoaștem cu venerație înclinarea demnă de cea mai mare laudă a principelui față de noi și de cercetările noastre".

— Vă rog să credeți că recunoașterea în asemenea condițiuni și cu asemenea elogii a meritelor științifice ale tatălui meu de către acest reputat for de cultură care este Academia din Berlin, condus de vestitul filizof Leibnitz, însemnează totuși o mare satisfacție pentru cel în cauză și, implicit, pentru noi toți, chiar dacă multe din lucrările sale n-au cunoscut încă lumina tiparului. Vor veni vremuri cînd nenumărați reprezentanți, provenind din acest neam înzestrat, vor figura în nenumărate alte Academii de științe și artă, care vor apărea pe pămînt. S-o știe toți însă: primul dintre aceștia, primul român deci, a fost Dimitrie Cantemir. El este deci deschizătorul de drumuri în această privință.

— Timpul a trecut îngrozitor de repede, stimat domnule ambasador, și acest fapt mă determină să mă

Scanned with OKEN Scanner

opresc. N-aș vrea totuși să plec din casa dumneavoastră înainte de a vă întreba ce dorință ați avea, chiar dacă ține de domeniul imposibilului, în legătură cu opera de proporții pe care tatăl dumneavoastră o lasă posterității și în legătură cu toate visurile lui în legătură cu Moldova și cu neamul românesc.

— Chiar dacă această dorință ține de domeniul imposibilului, ziceți?

— Chiar.

— În acest caz, aș dori să înviu dintre morți după circa trei secole, de exemplu, spre a vedea ce s-a ales din aceste năpăstuite de Țări Românești, din această Dacie rotundă, de care s-a ocupat atît de mult tatăl meu în scrierile sale și să văd, firește, ce vor deveni în timp oamenii acestor meleaguri.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un cărturar, care a ajuns în faţa plutonului de execuţie, murind pentru poporul său

MOTTO: *„Trebuie stăruit cu toată autoritatea ca oamenii să se hotărască să fie sau reci sau calzi, în nici un caz indiferenţi, căci indiferenţa exclude lupta şi astfel nici biruinţa nu este posibilă"*

ST. L. ROTH

„Roth Stefan Ludwig (1796—1849), gînditor progresist sas, istoric, profesor şi pastor. A fost colaborator al lui Pestalozzi la Yverdon (1818—1820). A participat la revoluţia de la 1848 din Transilvania. Concepţiile sale politice, îndeosebi în ceea ce priveşte rezolvarea problemei naţionale au avut o largă răspîndire prin publicaţia „Siebenbürgisches Wochenblatt", la care colabora. A susţinut că limba română, ca limbă vorbită de majoritatea populaţiei Transilvaniei, ar trebui să fie recunoscută ca limbă oficială. Pentru ideile sale progresiste şi pentru participarea la revoluţie a fost condamnat la moarte de un tribunal militar maghiar şi executat la Cluj. Op pr.: „Istoria Transilvaniei, încercare de o nouă periodizare (1846)".

(Din Dicţionarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

L-am cunoscut îndeaproape pe pastorul din Moşna, Ştefan Ludwig Roth, exact în ziua de Crăciun a anului 1848, în castelul singuratic şi robust, cocoţat pe o coamă de deal de

Scanned with OKEN Scanner

STEFAN LUDWIG ROTH

Scanned with OKEN Scanner

pe malul stîng al Tîrnavei mici, cunoscut sub numele de Cetatea de Baltă. Locuia într-o cameră mică, întunecoasă şi foarte puţin ospitalieră din acest castel, în calitate de membru al „Comitetului transilvănean de pacificare" şi în calitate de reprezentant al Universităţii săseşti. Masa la care l-am găsit scriind era ocupată, aproape în întregime, de teancuri voluminoase de scrisori şi de multe alte cărţi şi scripte. Într-un colţ al încăperii, se afla un brad de crăciun, modest ornamentat.

— Din capul locului vă cer scuze, domnule Roth, pentru faptul că v-am tulburat liniştea sărbătorilor.

— Orice musafir este bine venit în casa mea, la orice ceas din zi sau noapte şi în orice moment al anului, chiar dacă această casă este provizorie, după cum este situaţia în cazul de faţă.

— Mi-aţi putea acorda unul pînă la două ceasuri, din timpul dumneavoastră preţios, pentru o succintă incursiune în viaţa şi opera cărturarului patriot întruchipat de persoana dumneavoastră?

— Vă stau la dispoziţie cu toată dragostea, dar îmi este teamă că veţi fi dezamăgit. Opera mea, cum aşa de pretenţios o denumiţi dv., este, după părerea mea, modestă. Ar fi putut fi mai mare dacă n-aş fi avut atît de înotat împotriva curentului.

— Cu toate acestea, peste munte, în Ţara Românească deci, şi în special la Bucureşti, se vorbeşte mult despre activităţile dumneavoastră polivalente, puse în slujba poporului şi a ştiinţei; se mai vorbeşte mult şi despre patriotismul de care aţi dat dovadă în toate momentele de răscruce ale Transilvaniei din zilele noastre. Într-o anumită ocazie, pe cînd mă aflam la Sibiu, tot în interese gazetăreşti, d-l Simion Bărnuţiu, un alt mare patriot de pe aceste meleaguri, mi-a vorbit extrem de elogios despre dumneavoastră.

— Mi-e teamă că Bărnuţiu exagerează. În ceea ce ne priveşte, ne facem pur şi simplu datoria.

— Pentru început, daţi-mi cîteva date autobiografice, extrem de succinte.

— Cu toată dragostea. M-am născut în 24 noiembrie 1796, dacă aceasta vă interesează. Tatăl meu era în acel moment directorul liceului din Mediaş, iar mama casnică. Ulterior, tata a fost numit paroh în comuna Şeica

Scanned with OKEN Scanner

Mică, așa că, din necesitate, întreaga familie s-a instalat aici.

— Ce-mi puteți spune despre studiile școlare?

— Ce altceva aș putea să vă spun decît că am încercat să fiu un elev conștiincios, străduindu-mă atît cît mi-a fost posibil să nu-mi dezamăgesc dascălii pe care i-am avut și nici pe părinți. Le-am început la Mediaș și le-am terminat la Sibiu. În 1816, deci la vîrsta de 20 de ani, eram absolvent al studiilor liceale.

— Ce urmează de aici înainte?

— De aici înainte situația se complică puțin. La noi în Transilvania, pentru că există obiceiul ca odraslele intelectualilor și chiar și ale altor categorii sociale să urmeze profesia părinților, mi-a revenit și mie obligația morală, ca să zic așa, de a mă îndrepta spre studii teologice. Dealtfel, tatăl meu a fost un om foarte autoritar, ambițios și tradiționalist, și din acest punct de vedere ar fi fost practic imposibil să doresc a face altceva, cînd el ținea cu tot dinadinsul să mă facă pastor și profesor în același timp, urmîndu-i în funcție în momentul cînd el urma să se retragă. Din acest motiv, el s-a zbătut mult pentru a-mi obține o bursă de studii pe lîngă renumitul centru teologic din Tübingen, pe care a obținut-o, așa că, exact în ziua de 3 mai a anului 1817, zi memorabilă din viața mea, pe care firește nu o voi uita niciodată, eram în poștalion, pornind în lume, în necunoscut.

— Cît ați făcut cu poștalionul pînă la Tübingen?

— Cînd cu poștalionul, cînd pe jos, am ajuns însfîrșit acolo, după aproximativ o jumătate de an, deci exact în ziua de 12 noiembrie din același an. Deși drumul a fost extrem de lung și de obositor mi-a făcut totuși o deosebită plăcere. Ca să ajungi din Sibiu la Tübingen presupune, după cum cred că bănuiți, a trece prin Pesta, Viena, Linz, prin pitorestile provincii Oberösterreich, Saltzkammergut și Bavaria, iar asta echivalează, în final, cu o călătorie de toată frumusețea. Era dealtfel prima mea călătorie peste hotare și în plus, eram și foarte tînăr, motiv pentru care aproape că n-am simțit oboseala drumului.

— Cum v-a plăcut orașul de destinație?

— Mi-a plăcut mult. Nu este un oraș prea mare, dar

Scanned with OKEN Scanner

cu toate acestea impresionează printr-o bogată și efervescentă activitate culturală. M-a impresionat, de asemenea, atmosfera revoluționară pe care am întîlnit-o aici, imprimată firește de studenți.

— Despre ce atmosferă revoluționară este vorba?

— Povestea este mai lungă. Cu circa o lună înainte de venirea mea la Tübingen, aproximativ 500 de studenți entuziaști și progresiști, nutrind sentimente de dezaprobare față de despotismul absolutist ce domnea în statele germane, s-au întîlnit la Eisenach, orașul de naștere al lui Johann Sebastian Bach, cum poate știți, de unde au plecat, încolonați și înarmați cu steaguri, spre marele castel din Wartburg. Aici, aprinzînd nenumărate focuri și torțe, au ars mii de imprimate ce cuprindeau titlurile unor legi ce consfințeau hegemonia despotismului și pe care ei le voiau desființate. În zilele cînd am sosit în oraș, după aproximativ șase luni de drum extenuant, pe străzi încă se mai afla o atmosferă de agitație și repetate întruniri, strigîndu-se din răsputeri „pereat", cuvînt extras din imnul studențesc „Gaudeamus igitur" și pe care aceștia îl folosesc ori de cîte ori doresc a-și manifesta protestul și dezaprobarea față de ceva. Atmosfera despre care vă vorbesc era atît de entuziastă și de contaminantă, încît n-am putut rezista de a nu mă amesteca și eu printre manifestanți.

— Cum v-ați acomodat cu atmosfera universitară de la Tübingen?

— Foarte bine. Asta, în general vorbind. Din nefericire, am fost dezamăgit oarecum de cursurile pe care le urmam, nu atît din punct de vedere al formei în care erau prezentate, cît al conținutului lor. Din acest motiv, începuse să nu-mi mai placă însăși teologia, pentru care fusesem de fapt trimis aici și tot entuziasmul pe care l-a sădit tata în mine, în lunile premergătoare acestui eveniment, se risipea treptat. Și, pentru că venisem aici cu mari elanuri și cu intenții tot așa de mari, am tăbărît cu sete pe filozofie. Dar, pînă la urmă, din aceleași motive, și aceste studii m-au dezamăgit. Am tatonat în continuare fizica, chimia, matematica, istoria și psihologia. De o manieră cu totul deosebită m-au atras ultimele două discipline. Și, cum se întîmplă de multe ori în viață,

Scanned with OKEN Scanner

a apărut un moment de răscruce, generat de lectura unei cărți, în cazul de față a uneia de J. J. Rousseau „Emile", care mi se păru de-a dreptul genială. Din acel moment am îmbrățișat cu toată pasiunea și cu toată convingerea această nouă știință care este pedagogia și care ține formarea culturală și în special morală a omului. Mă consideram chiar ca fiind dotat de natură pentru teoria și practica pedagogică.

— Tatălui dumneavoastră i-au fost cunoscute toate aceste tatonări, care s-au soldat cu o ancorare finală în terenurile pedagogiei?

— Desigur că le-a cunoscut. I le-am comunicat de-îndată. Era imposibil să nu i le comunic. Indiferent de caracterul său autoritar, poate cam prea autoritar, ca și de minuțiozitatea și perseverența cu care își sădea propriile intenții și dorințe în personalitatea și destinul meu profesional, mă iubea foarte mult, ca unul care îi eram copilul preferat. Din acest motiv, nu aveam dreptul de a-l ocoli, de a-l induce în eroare. În teancurile de pe masă, pe care le vedeți aici, se află toată corespondența mea, care, după cum vedeți, este vastă și pe care am adus-o cu mine, aici, în intenția expresă de a o clasa, de a o pune în ordine. Vreau să realizez în felul acesta, retrospectiv, un jurnal intim, pe care toată viața am dorit să-l țin și totuși nu am făcut lucrul acesta decît sporadic și cu intermitențe. Am avut o tinerețe plină de visuri, plină de planuri mari, ca toată lumea dealtfel, și, deși majoritatea dintre acestea nu s-au realizat, am rămas totuși cu ideea că am fost posesorul unui arbore încărcat de flori, îmbătîndu-mă de parfumul lor.

Trăim vremuri tulburi și de mari tensiuni sociale, fapt ce conferă cotidianului o anume duritate și incertitudine. Din acest motiv, fac tot ce pot spre a mă refugia în trecut, încercînd să reconstitui din memorie arborele înflorit al tinereții mele, cu toate parfumurile și visurile sale. În felul acesta, poate că jugul bătrîneții va fi mai ușor de suportat, cu atît mai mult cu cît pe crengile acelui arbore nu se vede decît pe ici și pe colo cîte un fruct, din multitudinea de fructe ce ar fi putut să fie. Iertați-mi această lungă paranteză. Am făcut-o spre a vă cere permisiunea ca, în loc de a vă răspunde în

Scanned with OKEN Scanner

mod normal la întrebarea pusă în legătură cu faptul dacă severul meu tată — cred că i se poate spune foarte bine astfel — a fost ţinut la curent de deziluziile mele teologice şi de toate tatonările care i-au urmat spre a găsi un alt domeniu de activitate, care să corespundă idealurilor mele, să vă răspund, citindu-vă una din scrisorile mele, care se referă la acest subiect.

— Vă rog să-mi citiţi scrisoarea în cauză şi, dacă este posibil, să-mi răspundeţi în continuare la întrebările pe care vi le voi mai pune, tot prin lectura unor scrisori, dacă consideraţi că această lectură poate înlocui şi poate da răspunsul pe care doriţi a-l da. Eu personal, cred foarte mult în scrisori. Ele cuprind secţiuni veridice din viaţă şi sînt, prin definiţie, sincere.

— Scrisoarea cu pricina, iat-o aici chiar deasupra teancului, a fost elaborată în urmă cu circa 3 decenii, purtînd data de 1 iulie 1818 şi, ca atare, vă rog să priviţi cu îngăduinţă anumite stîngăcii de exprimare şi chiar de gîndire. Voi sări firește pasajele fără legătură cu ceea ce vreau să vă spun. Citesc deci: „Setea de cunoaştere se face tot mai fierbinte şi drumurile care duc spre ea se închid tot mai mult înaintea ochilor mei. Destul de uşuratic — îi precizez tatălui meu — credeam că cunosc cu certitudine unele probleme; acum aceste gînduri vanitoase îmi scapă şi cu cît punctul meu de observare este mai înalt, cu atît se deschide mai întinsă şi mai nebuloasă în faţa privirii mele uimite împărăţia nemărginită a ştiinţelor. Într-adevăr, este un atribut al ştiinţei să te facă să ştii ce nu ştii, dar este afurisit de puţin sau afurisit de mult. Cîtva timp m-am aruncat, plin de entuziasm, în braţele filozofiei. Ici-colo îmi răsărea, din întuneric, o rază de speranţă, iar eu, prostul, alergam sprea ea şi, cînd credeam că am ajuns-o, raza se ridica în văzduh ca un curcubeu în şapte culori. Aş fi vrut să plîng... În vremea cînd urmam filozofia, am vrut să construiesc cu trudă o operă. Cum stam sus să văd soarele religiei, totul se năruia cu perfidie. E un lucru curios cu filozofia, bunul meu tată! Îţi construieşti sisteme, contempli absolutul, vrei să-ţi imaginezi pe dumnezeu, îl aşezi pe un altar, ca să-l adori — dar, — iluzie deşartă! —, acesta este numai o plăsmuire a spiri-

Scanned with OKEN Scanner

tului nostru, un idol vrednic de plîns, pe care l-am acoperit cu zdreanța noastră de bunătate, de îndurare, de atotștiință . . ."

— Scrisoarea pe care mi-ați citit-o este cu totul remarcabilă, mai ales că, dacă am făcut bine socoteala, aveați pe atunci abia 22 de ani. Mi s-a părut cu totul remarcabilă imaginea cu dumnezeu, reprezentat ca pe un idol vrednic de plîns, pe care îl acoperim cu zdreanța noastră de bunătate, de îndurare și de atotștiință. Vă rog să-mi citiți cît mai multe asemenea scrisori.

— Cu toată dragostea, dacă ele se vor putea substitui răspunsului.

— Dar, cu toate deziluziile dumneavoastră teologice de la Tübingen, ați îmbrățișat totuși cariera de pastor. Cum vă explicați aceasta?

— Puțini sînt aceia care se pot lăuda că și-au putut concretiza idealurile profesionale și chiar de viață. Omul este un fulg de păpădie, în enorma majoritate a cazurilor — asta este cel puțin părerea mea — pe care vîntul hazardului îl poartă care încotro.

— Poate că aveți dreptate, poate nu. În orice caz, revenind la Tübingen, aș dori să-mi spuneți cum ați procedat cînd ați văzut că studiile pe care le-ați degustat, ca să vă spun așa, din acest centru universitar nu vă satisfac?

— Să știți că nu este vorba numai despre studiile pe care le-am degustat în acest oraș, cum foarte potrivit vă exprimați, ci și de toată acea atmosferă de tiranie și de suspiciune care domnea printre studenți, mai ales după evenimentele de la castelul din Wartburg, și care nu-mi era de loc pe plac. Acesta este motivul pentru care, în cele din urmă, mi-am luat zborul spre Elveția, țară, care pe vremea aceea era reputată pentru toleranța ideilor liberale și progresiste ce înfierbîntau capetele luminate și inimile generoase ale timpului. Îmi ajunseseră la urechi realizările cu totul ieșite din comun ale lui Johann Heinrich Pestalozzi, instalat la Yverdon, în Elveția. Îmi ajunseseră de asemenea, la urechi succesele de opinie publică ale lui J. J. Rousseau care, tot în această țară, a putut, după cum știți, să-și propovăduiască ideile. Acesta este motivul, v-o repet, pentru

Scanned with OKEN Scanner

care într-o bună zi am pornit spre Elveţia şi anume spre Yverdon.

— Nu consideraţi că această plecare era din anumite puncte de vedere un act de indisciplină faţă de părintele dumneavoastră, pe care mi l-aţi descris ca fiind foarte autoritar şi sever?

— Cum să nu? La drept vorbind însă, eram cu conştiinţa oarecum împăcată căci îl anunţasem în prealabil pe tata de această schimbare de program. Mai mult încă: întrucît bătrînul meu părinte îi scrisese între timp lui Pestalozzi, spre a se informa de activităţile şi purtările mele acolo, eu l-am rugat insistent pe acesta ca să-i răspundă, încercînd ca pe această cale să obţină aprobarea definitivă pentru continuarea studiilor mele la Yverdon.

— Şi Pestalozzi i-a răspuns?

— Desigur.

— Aţi putea să-mi citiţi scrisoarea sa?

— Cu toată dragostea, mai ales că, într-adevăr, este oportun a v-o citi. Scrisorile mele, după cum vedeţi, sînt sortate pe persoane şi pe ani, aşa că îmi vine foarte uşor de a da curs dorinţei dumneavoastră şi oricărei dorinţe de acest fel. Să ascultăm deci: „Mult stimate domn! Distins părinte al unui fiu mult iubit de mine! M-aţi onorat cu o scrisoare al cărui conţinut ales şi sincer a mişcat inima mea. Convingerea mea este vie şi caldă. Sînteţi un om care doreşte binele semenilor săi tot atît de mult ca şi pe al său propriu şi caută să-l promoveze cu toată puterea de care dispune. Noi căutăm aici să simplificăm mijloacele de educaţie şi ale învăţămîntului, şi mai ales să facem să rezulte cultura poporului mai mult din capacitatea sa decît din cunoştinţele sale. În această privinţă însă, mult stimate domn, sînt regiuni în care poporul n-a fost artificializat în mod ştiinţific şi sînt mult mai potrivite pentru principiile noastre, privind cultura poporului, decît acele regiuni în care pustiirea nimicitoare şi semidoctismul superficial au paralizat cu totul şi regretabil forţa de acţiune a oamenilor în sensul studierii, în mod potrivit, a ceea ce de fapt ar trebui să realizeze. Ceea ce urmărim să realizăm aici, cu osteneală şi greutate, cu copiii adu-

Scanned with OKEN Scanner

naţi în institutul meu de săraci, dumneavoastră o găsiţi la poporul dumneavoastră pregătit din punctul de vedere al forţei naturale şi al simţului lipsit de orice artificiu, cum noi nu-l găsim pregătit nici în cel mai bun institut din ţinuturile noastre pe care mi l-aş putea imagina. Această părere, iubite şi nobile domn părinte, cu privire la poporul dumneavoastră, este şi părerea fiului dumneavoastră drag şi eu mă bucur de a fi cunoscut în el un bărbat capabil a folosi cu succes în patria sa principiile pe care noi le aplicăm aici, în vederea scopurilor noastre, şi care este în acelaşi timp înzestrat cu o arzătoare rîvnă şi însufleţit de dragoste fierbinte faţă de popor, încît nu va precupeţi, desigur, nici o osteneală şi nici un efort ca să obţină rezultate importante şi hotărîtoare pentru patria sa. Dumneavoastră simţiţi, nobile şi mult stimate domn părinte, cît de mult doresc eu, în zilele mele de bătrîneţe, ca această străduinţă nobilă a fiului dumneavoastră drag să nu rămînă un vis zadarnic, ci să se traducă în faptă şi adevăr. El doreşte să rămînă la mine un an, din două motive: atît din dragostea lui pentru mine, eu avînd nevoie de el, cît şi din rîvna pentru scopul urmărit. Mult stimate domn părinte! Eu ştiu că în cazul cînd nu sînt motive de ordin superior, care să impună înapoierea fiului dumneavoastră acasă, dumneavoastră îi veţi acorda cu plăcere permisiunea de a rămîne la mine, iar eu prezint această rugăminte cu toată încrederea inimii dumneavoastră. Atenţia pe care mi-o arătaţi prin aceasta este mare, dar scopul de a putea fi folositor odată patriei dumneavoastră, prin fiul dumneavoastră, în domeniul educaţiei, îmi este mai important decît situaţia mea, ceea ce mă determină să doresc şi mai mult o şedere mai îndelungată a fiului dumneavoastră la mine. Cu ceea ce putem noi contribui, prietenul meu Schmidt şi cu mine, ca scopul să fie atins satisfăcător, desigur că se va face şi pentru aceasta vă dau cuvîntul meu solemn. Permiteţi-mi, cu această ocazie mult stimate domn părinte, să vă asigur de stima mea deosebită prin care am onoarea de a fi preasupusul dumneavoastră servitor. Semnat: Pestalozzi".

— Se pare că eraţi foarte apreciat de mentorul dumneavoastră?

Scanned with OKEN Scanner

— Am făcut tot ce a fost posibil ca să-i cîștig încrederea, cu atît mai mult cu cît nu-mi era prea greu. Pestalozzi era un om de excepție, iar știința pe care el o propovăduia convenea perfect idealurilor mele.

— Cu toate acestea, se pare că pînă la urmă părintele dumneavoastră și-a impus punctul de vedere și, în consecință, a trebuit să vă întoarceți acasă și să îmbrățișați cariera teologică.

— Oricum intenționam să revin în Transilvania. Pîinea de acasă, deși mai amară — cel puțin în ceea ce mă privește —, este totuși incomparabil mai bună decît aceea mîncată printre străini.

— Mi-ați vorbit, pari-mi-se în prima scrisoare despre „împărăția nemărginită a științei". Nu v-a tentat să onorați această împărăție cu scrieri personale?

— Această tentație a existat încă din fragedă tinerețe. Un prim studiu, pe care l-am redactat în aproximativ două luni, în perioada cînd lucram sub îndrumarea lui Marie Schmidt la școala de copii săraci din Clindy, școală care în mare se afla tot sub îndrumarea lui Pestalozzi, poartă titlul de „Predarea limbilor" și poate fi considerat, cred, drept o lucrare științifică. În vara lui 1820, cînd m-am reîntors la Tübingen, am scris într-un interval de timp și mai mic, pare-mi-se chiar într-o săptămînă, lucrarea științifică „Esența statului". Mai tîrziu, respectiv în perioada cînd mă aflam în țară, am scris multe alte studii cu caracter științific.

— Cînd ați plecat definitiv spre țară?

— În același an, respectiv în 1820. Avînd în buzunar titlul de doctor al universității din Tübingen, nu mai avea rost de a rămîne în străinătate. În drum spre țară, am făcut un scurt popas la Viena, unde intenționam să desfășor o serie de activități cu caracter social și științific. Aici însă, spre surprinderea mea, mi se interzice pur și simplu folosirea titlului de doctor.

— Din ce motiv?

— Din motiv că autoritățile habsburgice aflaseră de ideile mele prea liberale exprimate în lucrarea de doctorat, așa că, neîntîrziat, a trebuit să pornesc spre Transilvania.

— V-ar fi fost totuși foarte ușor, cred, ținînd cont de

Scanned with OKEN Scanner

reputația și de pregătirea pe care le-ați cîștigat sub îndrumarea lui Pestalozzi, să vă angajați în străinătate.

— Desigur că aș fi putut să fac acest lucru. Am renunțat, în acest sens, la un angajament foarte tentant chiar la Londra, remunerat cu suma de 120 de galbeni. Am renunțat, apoi, la un alt angajament similar, pe care mi-l oferea celebrul pedagog și bogătaș în același timp, Philipp Emanuel Fellenberg, care conducea un institut pedagogic, înființat de dînsul, pe o moșie proprie de lîngă Berna. Aș fi putut să mă angajez la multe alte instituții din Elveția sau din Germania. Dar, v-o repet: eu n-aș fi putut să rezist desrădăcinării de țară și de poporul meu. Susțin punctul de vedere că, acei care se desprind cu ușurință și fără regrete de plaiurile natale, de țară și de oamenii ei, se desprind cu aceeași ușurință și de mamă sau de o persoană mult iubită. Poate exagerez, dar asta este credința mea.

— Revenind în țară, ați pus capăt pasiunii dumneavoastră pentru știința pedagogiei?

— O, nu! Ca dovadă este că, nu la multă vreme după întoarcere, am și conceput un memoriu pe care l-am adresat autorităților din Sibiu. De fapt, începusem să lucrez la acest memoriu încă de pe vremea popasului de la Viena. Am dat memoriului un titlu cît se poate de patetic: „Apel către spiritul nobil și umanitar al națiunii săsești din Transilvania". O altă dovadă că nu intenționam nicicînd să pun capăt preocupărilor pedagogice după întoarcerea mea acasă, poate fi furnizată de o altă scrisoare adresată tatălui meu încă din perioada cînd mă aflam la Yverdon și, care, întrucît poate substitui răspunsul pe care aș dori să vi-l dau în această privință, purced prin a v-o citi. Ca și pînă acum, voi sări pasajele lipsite de interes. „... Ceea ce îmi scrieți, dragă tată, despre viitoarea mea ședere în străinătate se află, firește, în atenția preocupărilor mele imediate. Am citit și am recitit de cîteva ori cele scrise. După cum scrieți, în planul dumneavoastră este prevăzut să plec o jumătate de an la Paris, apoi să călătoresc prin Olanda spre Berlin, pentru a-mi încheia acolo anii de universitate. Recunosc părintească grijă, de asemenea și autoritatea dumneavoastră părintească, dar nu sînt mul-

Scanned with OKEN Scanner

ţumit de alegerea propusă. Dacă aş face această călătorie, aş trăi numai pentru mine — aş aduna în mine o comoară, dar una moartă. Dacă aş întrebuinţa acest timp pentru scrierea cunoştinţelor mele pedagogice şi pentru experienţe psihologice, aş face mai puţin pentru mine, dar mai multe pentru omenire".

— Iertaţi-mă că vă întrerup. Îmi pare incredibil că aţi fost în stare de a renunţa la Paris, unde vi s-a propus a sta 6 luni, şi apoi la Olanda şi la Berlin, numai pentru sporirea cunoştinţelor dumneavoastră pedagogice şi psihologice.

— Eram aşa de tînăr domnule şi atît de îndrăgostit de aceste ştiinţe! Într-o asemenea situaţie totul este posibil. Să continuăm lectura, mai ales că abia acum vom ajunge la pasajul care vă interesează: „Cînd mă voi întoarce, într-o zi, în scumpa-mi patrie, aş putea, prin ridicarea şcolilor ţărăneşti, prin însufleţirea învăţămîntului şi a educaţiei, să acţionez mai mult şi mai bine. Avem atîţia bărbaţi culţi, atîţia preoţi buni, dar atît de puţini învăţători. Şcolile sînt solul şi rădăcina vieţii unui popor harnic. Pe acestea, spiritul rău — timpul — le-a pus prea mult în umbră. Şcolile trebuie îngrijite şi puse în lumina vieţii. Cu celelalte instituţii putem fi mulţumiţi, dar cu şcolile nu. Pomii tineri sînt mlădioşi, cei bătrîni nu mai pot fi. De aceea mi se pare atît de important să mlădiezi pomişorul atît timp cît este încă tînăr. Odată ajunşi bătrîni, nu se mai lasă îndoiţi. În acţiunea de îmbunătăţire a şcolilor elementare nu mă va împiedica nimeni şi nici nu poate să mă împiedice cineva. Despre utilitatea şi influenţa binefăcătoare a şcolilor asupra poporului este convins orice om, în afară de un nebun. Cum s-a întîmplat că nu s-a gîndit nimeni să dea o mînă de ajutor? Mulţi sînt în stare, dar puţini sau nici unul nu o face. E nevoie de un leac radical. Plasturele admonestării şi „hocus-pocus"-ul prin care se urmăreşte să se însufleţească şcolile cu un spirit nou nu sînt deajuns şi nici n-au fost suficiente. Timpul a dovedit-o. Cu şcolile noastre am rămas de tot în urmă. O ştim, o simţim, o vedem zilnic cu ochii noştri, dar un somn de plumb ne apasă şi ne închide ochii. O ştim, o simţim, apoi nu mai vedem şi noi, sărmani neghiobi, ne

Scanned with OKEN Scanner

închipuim că şubrezenia şi răul n-ar exista. *Va veni însă ziua cînd soarele va răsări deasupra munţilor noştri, iar odată tot se vor ivi zorile.* Şi cînd se va face ziuă, o să ne recunoaştem. Unii, recunoscîndu-se, vor pleca ruşinaţi, dar mulţi se vor privi faţă în faţă, se vor recunoaşte şi îşi vor întinde mîinile pentru a se sfătui împreună şi pentru a porni la faptă. Şi apoi, cînd se face ziuă, se termină cu pescuitul bun, iar mascarada se termină şi ea. Prostituatele, hoţii şi lupii deghizaţi îşi vor căuta vizuinele, părăsind drumul deschis, căci va fi ziuă. Niciodată nu va mai fi nevoie de peruci. Cine are chelie o va arăta, numai adevărul va domni. Îmi închipui cu plăcere că sînt în slujba acestui soare. Vreau să mă înham la carul lui şi să ajut şi eu la înălţarea lui. Este drept că există multe drumuri care duc la luminarea poporului, însă unul dintre ele este desigur şcoala. Ea acţionează, ce-i drept încet, dar sigur şi temeinic. Adesea am clădit şi castele de nisip, dar ele s-au năruit. Castelul dorinţelor mele n-avea temelie, de aceea se năruia. Cultivarea poporului are însă un fundament, el se află în natura umană. De aceea, acest castel nu este un castel clădit pe nisip, este clădit pe pămînt, pe o temelie solidă. Se reazemă pe om, care deşi este pretutindeni diferit este totodată pretutindeni la fel. Cultivarea poporului, educarea poporului are nevoie de forţe puţine, dar de multă bunăvoinţă. Această înţelegere, aflarea acestor valori generale, descoperirea că lucrul cel mai greu este lucrul cel mai uşor, toate acestea lumea le datorează nemuritorului Pestalozzi. Acum este uşor să pui umărul, căci mijloacele există. Este nevoie de puţină putere, dar de multă bunăvoinţă. Acum, nimeni n-o să-mi ia în nume de rău că am într-adevăr putere puţină, dar posed bunăvoinţă multă. De aceea, cred că ar fi necesar să pun cu totul stăpînire pe aceste mijloace de ajutorare, tocmai pentru că te poţi lipsi de un aparat mare. Deosebit de asta, timpul şi tovarăşa lui, nevoia, îşi iau multe asupra lor. Iată de ce am nevoie de şedere în Yverdon, ca şi cum aş avea nevoie de pîinea zilnică. Şi aici mă aflu. Dorinţa mea merge însă mai departe. Freiburg se află la aproximativ şase ore depărtare de aici. Acolo înfloreşte, sub îngrijirea lui Pater

Scanned with OKEN Scanner

Girard, o școală lancasteriană. Ruși, care pentru pregătirea lor pedagogică au fost trimiși de către cîrmuire la Bell și Lancaster însuși, mă asigură că acea copie de la Freiburg întrece cu mult originalul anglez. Ceea ce se pune acolo în practică, într-o atmosferă de fabrică, a fost realizat aici mai uman și mai curat".

Mi-e teamă însă, iertați-mă de această confuzie, că nu aceasta este scrisoarea pe care voiam să v-o citesc și prin care voiam să vă răspund la întrebarea pusă. Permiteți-mi de a o căuta pe cea în cauză, căci lucrul acesta negreșit nu va dura mult.

— Și scrisoarea pe care mi-ați citit-o a fost foarte interesantă și pe marginea ei aș dori să vă pun o întrebare.

— Cu toată dragostea, mai ales că între timp o voi căuta pe cealaltă.

— Afirmați undeva că, nemuritorul Pestalozzi, cum îi spuneți dumneavoastră, susținea punctul de vedere în virtutea căruia lucrul cel mai greu este cel mai ușor. Nu vi se pare că mentorul dumneavoastră exagerează?

— Desigur, nu trebuie generalizat acest lucru. În domeniul pedagogiei însă, Pestalozzi și-a susținut prin fapte cele afirmate.

— Altceva. Vi se pare Pestalozzi într-adevăr nemuritor? Sub raport științific, bineînțeles.

— Fără îndoială. Pestalozzi va rămîne un nume și un deschizător de drumuri, indiferent de anii care se vor așterne peste el și peste creația sa. El era posesorul acelei dualități formative, care caracterizează oamenii-excepție. Avea o inteligență sclipitoare și o bunătate pe aceeași măsură. Dacă nu mai aveți nimic de întrebat sau de completat, aș dori să vă citesc scrisoarea pe care o căutam, și pe care, iată, am găsit-o.

— Poftiți.

— Este scrisă în ziua de 17 martie 1820 și are următorul conținut: „Tată! Mamă! Întru înfăptuirea acestui proiect — este vorba despre perfecționarea învățămîntului sătesc — aș vrea să-mi petrec viața... Aceasta este, în puține cuvinte, ceea ce doresc. (În pasajul pe care l-am sărit le explicam detaliat cum văd eu personal organizarea unei școli sătești.) Pînă la ce punct se poate

Scanned with OKEN Scanner

îngemăna acest lucru cu profesiunea de preot, nu știu. Meditați asupra acestui lucru, vă rog din toată inima. Nu vreau să vă înșel dinadins speranța. Iubiți părinți! Din primii ani ai copilăriei mele, nu v-am pricinuit necazuri. Dumnezeu ne va feri ca voi să vărsați, pe bună dreptate, lacrimi din pricina mea. Simt că nu voi trăi mult, nu voi ajunge un om gîrbovit de bătrînețe. Bucuros mi-aș prelungi viața printr-o faptă care să folosească patriei mele!"

— Reiese, într-adevăr, din scrisoarea citită, marea pasiune care v-a animat în acele vremuri pentru pedagogie și în special pentru pedagogia poporului de la țară, ceea ce într-adevăr vă face o deosebită cinste. Aș dori să știu dacă această pasiune a fost fructificată într-un fel pe linie practică. Aș dori să știu, de exemplu, ce s-a ales din convingătorul memoriu, adresat autorităților din Sibiu?

— Deși memoriul la care vă referiți a fost tipărit în cele din urmă sub formă de broșură de către editura Hochmeister din Sibiu și consultat de multă lume, nu s-a ales practic nimic din nobilele idei pe care le conținea.

— Ați dori să-mi spuneți dacă au mai fost și alte acțiuni de inspirație pedagogică?

— Au fost multe asemenea acțiuni. Majoritatea dintre ele țin de perioada cînd am fost numit profesor la o școală din Mediaș. Că această școală era pe jumătate năruită, este altceva. Cu toate acestea, aici am putut să-mi transpun în practică multe dintre ideile mele pedagogice.

— Vi s-a apreciat această activitate?

— Oarecum. Totuși, în virtutea meritelor cîștigate, am fost numit, zece ani mai tîrziu, director al liceului din Mediaș, unde pe vremuri funcționase, după cum știți, și tatăl meu.

— Bănuiesc că, folosindu-vă de libertățile și prerogativele funcției, ați încercat să duceți la bun sfîrșit reforme în spiritul ideilor dumneavoastră pedagogice.

— Desigur că am încercat, dar totuși mare lucru nu am putut face. Ceea ce am reușit totuși, ține de faptul că mi-am creat nenumărați dușmani, care m-au silit în

Scanned with OKEN Scanner

cele din urmă să demisionez. Mulţi dintre aceştia — am aflat aceasta ulterior —, îşi închipuiau că promovarea mea în funcţia de director al şcolii mă va determina să abandonez ideile mele noi în materie de educaţie şi pedagogie, ştiut fiind, că, în caz contrar, m-aş fi pus în dezacord cu factorii superiori de conducere ai învăţămîntului. În aceeaşi măsură s-a crezut că retrogradarea mea va duce la schimbarea concepţiilor mele privind educaţia şi pedagogia. Pe somaţia de demisie mi s-a precizat în acest sens textual: „Honores mutaverint mores", adică funcţia îl va face să-şi schimbe moravurile. Bineînţeles că schimbarea preconizată nu a avut loc. Dimpotrivă.

— După demisie ce a urmat?

— Ce să urmeze? Pentru a face faţă dificultăţilor materiale, cu atît mai mult cu cît între timp mă căsătorisem, a trebuit să accept funcţia, evident inferioară, şi care nu corespundea idealurilor mele, de predicator orăşenesc. Timp de aproape trei ani am funcţionat pe acest post, pentru ca, ulterior, să fiu ales preot în Nemşa.

— Activităţile ştiinţifice au fost abandonate în urma acestei numiri?

— N-au fost abandonate, dar, oricum, mult frînate şi stînjenite de activităţile teologice. Cu toate acestea, aveam momente cînd mă refugiam în ştiinţă cu o pasiune şi dăruire cum numai în tinereţe făcusem. Privind lucrurile detaşat, din cumpăna vîrstei, îmi dau seama că reacţionam în felul acesta împotriva teologiei, ca profesie prin excelenţă acaparatoare, şi care nu corespundea vederilor şi pregătirii mele. Un asemenea interval de excesivă dăruire a existat între anii 1841—1843, cînd am scos la iveală majoritatea aşa-ziselor opere ale mele de o valoare mai deosebită. În acest interval de timp, am scris „Breslele", „Lupta pentru întăietate a limbii de stat în Transilvania", „Cercetări şi reflexii despre agricultură şi viaţa nomadă", „Dorinţe şi sfaturi", precum şi „Criza bănească şi pauperizarea Transilvaniei" etc.

— Despre lucrarea dumneavastră, intitulată „Lupta pentru întăietate a limbii de stat în Transilvania", s-a vorbit mult la Bucureşti. Mult şi bine, firește. Simion Bărnuţiu mi-a comentat-o foarte elogios. El mi-a şi

Scanned with OKEN Scanner

procurat-o, și, citind-o, am fost sincer impresionat de francheţea cu care puneţi problema și de argumentaţia convingătoare pe care o folosiţi. Tot despre lucrarea menţionată am mai citit o recenzie laudativă în „Foaia pentru minte, inimă și literatură". Sînteţi recunoscut ca un mare prieten al românilor și, ceea ce este foarte important, sînteţi recunoscut ca un mare militant pentru convieţuirea armonioasă a naţionalităţilor din Transilvania.

— Toată viaţa am luptat împotriva dezbinării românilor, ungurilor și a germanilor din Ardeal și am să fac acest lucru și de aici înainte. Este o crimă să tulburi liniștea unor oameni, fie ei de diferite naţionalităţi, dacă locuiesc în aceeași curte.

— În „Lupta pentru întăietate a limbii de stat în Transilvania" v-aţi impus prin obiectivitate, prin respectarea riguroasă a adevărului istoric și a realităţilor sociale, ca și printr-un mare curaj civic. Permiteţi-mi, de data aceasta mie personal, să vă citesc un pasaj extras din lucrarea menţionată, asupra căruia aș dori să zăbovesc ceva mai mult.

— Cu toată dragostea.

— Iată extrasul meu: „Nu văd nevoia de a impune o limbă oficială ţării. Căci noi avem o limbă a ţării. Nu este nici limba germană, nici cea maghiară, ci este limba română! Oricît ne-am suci și ne-am învîrti, naţiunile reprezentative în Dietă, nu putem schimba nimic. Aceasta este realitatea. Pst, pst! mi se spune, și cineva mă trage de mînecă: Nerodule! Așa ceva nu se spune! Poate că merit acest titlu onorific și pentru celelalte feste ale mele, dar tocmai aici mi se pare că am fost răsplătit mai mult decît mi se cuvenea, căci eu și tu, la fel cu voi, toţi, avem această convingere. Cînd se discută despre grai comun al ţării, noi credem că prin aceasta nu poate fi vorba de altul, decît de cel român. În zadar își vîră struţul fugărit capul în nisip, fiind de părere că, dacă el nu se vede, s-ar putea să nu fie nici văzut. Socot că în zadar nu se spune una ca aceasta; chiar dacă nu se spune, faptul este totuși acesta. Mai bine este să spui și să gîndești despre acest lucru, decît să nu spui și să nu gîndești nimic. Această realitate nu poate fi

Scanned with OKEN Scanner

contestată. De îndată ce se întîlnesc doi cetăţeni de naţionalităţi diferite şi nici unul nu cunoaşte limba celuilalt, de îndată limba română le slujeşte ca tîlmaci. Cînd faci o călătorie, cînd te duci la iarmaroc, limba română o cunoaşte oricine. Înainte de a face încercarea dacă cineva ştie limba germană sau celălalt cea maghiară, conversaţia începe în graiul român. Cu românul, oricum nu poţi altfel sta de vorbă, căci de obicei el nu vorbeşte decît graiul lui. Este explicabil: ca să înveţi limba germană sau cea maghiară, ai nevoie de cursuri şcolare; limba română o înveţi singur, pe stradă, în contactul zilnic cu oamenii. Uşurinţa cu care se învaţă nu se întemeiază numai pe marea mulţime de cuvinte latineşti, pe care acest popor, provenit din contopirea altor popoare, le-a adoptat odată cu contopirea sa cu coloniştii romani şi care nouă, transilvănenilor, ne sînt prea cunoscute, prin educaţia noastră în spiritul latin de pînă acum, dar şi prin viaţa însăşi, care ne pune zilnic în contact cu poporul acesta numeros, care formează aproape jumătate din întreaga noastră populaţie. Azi se prinde de tine un cuvînt, mîine altul, şi după cîtăva vreme observi că ştii să vorbeşti limba română, fără ca de fapt s-o fi învăţat. Chiar dacă cuiva nu i-ar fi atît de uşor să înveţe, se recomandă s-o facă din mii şi felurite motive. Vrei să discuţi cu un român, trebuie să foloseşti limba lui, dacă nu vrei să te alegi cu un scuturat din umeri: Nu ştiu!

— Vă imaginaţi domnule Roth, sper, cît ne măgulesc aceste cuvinte în special pe noi românii, nu atît pentru adevărul pe care îl conţin, cît pentru faptul că sînt spuse de un sas, şi mai ales de un om de mare cultură şi suprafaţă cum sînteţi dumneavoastră.

— N-am spus decît adevărul.

— Acuma însă, cînd prigoana împotriva naţionalităţii române din Transilvania s-a înteţit atît de mult, mai îndrăzniţi oare să susţineţi public teza întîietăţii limbii române, ca limbă de stat?

— O susţin şi o voi susţine cu aceeaşi convingere cît timp voi fi în viaţă. Aceste cuvinte cuprind esenţa adevărului în problema susţinută şi adevărul, după cum ştiţi, nu moare niciodată, indiferent de prigoana care ac-

Scanned with OKEN Scanner

ţionează asupra sa. Maghiarizarea Transilvaniei este un nonsens şi chiar dacă ea ar fi reuşit, aşa cum au dorit-o nobilii, grofii şi dieta lor, ar fi dus desigur la crearea unui organism hibrid sau mai degrabă la crearea unui trup suprasaturat, care nu mai poate primi şi da nimic, şi asta ar cocoţa poporul pe o măsuţă izolată, cu picioare de sticlă. Această comparaţie îmi aparţine şi am folosit-o ca atare în lucrarea la care ne referim.

— Aţi fost un duşman constant al nobilimii?

— Da, şi am publicat chiar pe această linie, un articol foarte dur în ziarul „Schwäbischer Merkur", din Stuttgart, încă din 1845. Subliniam acolo faptul că nobilii alcătuiesc o specie bine diferenţiată, care nu produce nimic, dar în schimb consumă mult. Dealtfel, întotdeauna cînd venea vorba despre acest subiect, interveneam prompt cu următorul exemplu, extras din istorie: Cînd Adam şi Eva torceau, el, nobilul, unde era?

— N-aţi avut neplăceri de pe urma acestor atacuri cam dure?

— Am avut şi am prea avut. Să vă dau un singur exemplu ilustrativ în acest sens, deşi v-aş putea da mult mai multe. Ziarul unguresc „Erdély Hirado" a cerut, de exemplu, ca urmare a unui toast inoportun, pe care l-am ţinut la Sebeş, într-o anumită împrejurare festivă şi pe care l-am condimentat, în mod consistent cu paprică antinobiliară, cum făceam dealtfel adeseori, ca să fiu considerat ca un aţîţător public împotriva aristocraţiei şi să se ia măsuri împotriva mea.

— D-l Bărnuţiu mi-a vorbit elogios despre participarea dumneavoastră la marea adunare populară de la Blaj din ziua de 3 mai 1848.

— Am participat la această adunare, şi nu numai că am participat dar am plecat de acolo profund impresionat de cele văzute, şi în special de cele auzite. Cauza românilor este indiscutabil dreaptă. Dar, şi acest răspuns aş dori să-l întregesc cu o scrisoare pe care am adresat-o în 29 mai din acelaşi an de răscruce, prietenului meu Samuel Schiel, fostul director al liceului din Braşov şi care sună astfel: „Dragă prietene Schiel! Este posibil, cum spui dumneata, să nu ne mai vedem. Căci, dacă nu mă înşeală toate, izbucneşte în acest 29 mai un

război civil în Transilvania — războiul supușilor împotriva nobilimii și al ungurilor și secuilor împotriva sașilor. În hotărîrile de la Blaj, poporul se învoia, numai scrîșnind din dinți, să mai presteze robota pînă la Dietă. Din păcate, nu se spusese: pînă la hotărîrea Dietei! Mă tem de aceea că vor fi, din primele zile ale Dietei, refuzuri de a face robota ș.a.m.d. Dacă majoritatea Dietei din Cluj (adică ungurii) proclamă unirea, națiunea română va primi lucrul acesta — cum și este în realitate — drept un refuz al recunoașterii naționalității sale. Cît ne privește pe noi, ungurii fanatizați vor încerca să ne silească a primi uniunea. Va trebui atunci să chemăm într-ajutor românii. Pun foarte puțin temei pe Viena, acolo nu se știe cine-i bucătarul și care-i ospătarul... Ideea unui stat al românilor trăiește în mii de inimi. Materia asta inflamabilă nu poate să rămînă multă vreme fără efect, chiar dacă va fi să curgă sînge. Mă întreb: de unde au valahii, care vor să fie de aici înainte numiți români, în codicele de legi, revelatoarea lor preponderență? Este sfințenia patului conjugal? Această părere a sfințeniei patului conjugal se bazează, în parte, pe austeritatea acestui popor, înfăptuită prin deprinderea cu posturile bisericești și, în parte, în marea credință a dragostei părintești, atothrănitoare a lui dumnezeu și, în sfîrșit, în puternica înrîurire a clerului asupra credincioșilor bisericii. O delegație plecată la Viena cere mai întîi recunoașterea celei de-a patra națiuni și abia după aceea tratative în problema uniunii. *Nihil de nobis sine nobis* (Respectiv, nimic despre noi fără noi). În caz că Dieta ar hotărî fără ei în această problemă, vor depune un protest. Pentru a evita acest conflict, am trimis tocmai azi un articol lui Gött spre a decide pe unguri și sași să aștepte rezultatul acestei delegații. Altminteri, dracul o să-și vîre coada aici. În dezbaterea publică, poporul a proclamat desființarea robotei — fără nici o despăgubire —, dar peste noapte procesul verbal era preschimbat și acum se spunea: fără despăgubire de către iobagi. Acum știu ce înseamnă o adunare populară. Cel mai impetuos găsește întotdeauna aprobarea. Cei care se aflau mai departe, făceau să ră-

Scanned with OKEN Scanner

sune strigăte de bravo, dar eu eram sigur că n-au putut să audă ce spunea. Numai cei apropiaţi de vorbitori constituiau pentru ei semnalul de aderare. Persoanele aflate lîngă tribună influenţau poporul spre a aproba sau respinge prin mimică şi semne. Totuşi sînt convins că ei n-ar fi judecat astfel dacă ar fi auzit ei înşişi ce se spunea. Temperarea a pornit de la episcopul Şaguna. Dacă acesta, prin calitatea şi prin autoritatea sa personală, n-ar fi pus frîu adunării, acţiunile aripii extremiste ar fi ieşit la iveală şi actele de violenţă ar fi avut loc. Episcopul Lemeni n-are nici o putere asupra oamenilor săi. Valurile l-au mînat ca pe o scîndură, încoace şi încolo. Fie el, în secret, un prieten al ungurilor, totuşi n-are decît o influenţă scăzută. S-ar putea să-i meargă mai rău decît unui preot sas. Cu prilejul numirii delegaţiei, mulţi s-au dat înapoi — spre Cluj, trebuiau să pornească cel puţin 100 de persoane. Delegaţiile sînt formate din toate clasele sociale: grăniceri, aristocraţi, preoţi, literaţi, orăşeni şi săteni. Legea marţială, pata ruşinoasă ce stinghereşte adunarea lor, să fie imediat suspendată. Ei trebuie să depună şi un protest împotriva dezbaterilor în chestiunea uniunii. Ca garanţie a libertăţilor viitoare şi egalităţii poporului român, ei cer de la maiestatea sa imperială cea mai numeroasă gardă naţională şi încadrarea în aceasta a regimentelor grănicereşti constituite numai din ofiţeri români şi comandament român! Rămîi cu bine! Prietenul dumitale Roth".

— Într-adevăr, este exact aşa cum foarte plastic aţi precizat în prezenta scrisoare: „Ideea unui stat al românilor este în mii de inimi. Materia asta inflamabilă nu poate să rămînă multă vreme fără efect, chiar dacă va fi să curgă sînge". Pentru aceste cuvinte, românii nu vă vor uita niciodată domnule Roth. Aţi auzit desigur ce s-a întîmplat chiar în acest an, pe chestia materiei inflamabile în mai multe state din Europa şi, implicit, în Moldova şi în Ţara Românească.

— O, cum să nu. Am auzit.

— Cum apreciaţi, din acest punct de vedere, anul 1848?

— Ca pe un an de răscruce şi de mari prefaceri

sociale. În special noi, cei din Transilvania, am avut acum impresia că stăm pe un pămînt vulcanic, dacă nu chiar pe marginile unui crater, deoarece am simţit lava arzîndu-ne picioarele şi fumul usturîndu-ne ochii. Nu mai ştiu cui i-am scris o epistolă folosindu-mă chiar de aceste comparaţii.

— Care este misiunea dumneavoastră aici, la Cetatea de Baltă?

— Aici am ajuns din ordinul generalului imperial Puchner, care, la rîndul său, cum poate ştiţi, îndeplineşte funcţia de comisar al „Comitetului de pacificare" şi răspund în această sarcină de pacificarea celor 13 sate ce ţin de comitatul Cetăţii de Baltă.

— Şi vă reuşeşte această aşa-zisă muncă de pacificare?

— Reuşeşte pentru o zi, pentru o săptămînă sau pentru o lună. Pacea însă se instalează în mod definitiv între oameni numai atunci cînd dispare dintre ei nedreptatea. Pînă atunci, totul ţine de domeniul provizoratului. Iar istoria lumii este, dacă vrem să fim obiectivi, un enorm provizorat. Nici nu-mi dau bine seama, ca unul care nu cunosc în mod perfect limba română: am pronunţat corect acest cuvînt?

*

În anul ce a urmat convorbirii de mai sus a fost declanşată de către autorităţi o aprigă prigoană împotriva acelora care, cu vorba sau cu fapta, s-au dedat la atacuri împotriva Dietei şi împotriva nobilimii. Adevărata pacificare a realizat-o, în consecinţă, nu „Comitetul de pacificare" în cadrul căruia lucra interlocutorul meu, ci armatele maghiare comandate de Iosif Bem. Nobilii maghiari au înfiinţat ad-hoc, la Cluj, aşa-numitul „tribunal de sînge", în faţa căruia a apărut printre atîţi patrioţi şi interlocutorul meu de la Cetatea de Baltă, Ştefan Ludwig Roth, învinuit de a fi instigat pe iobagi şi pe saşi împotriva nobilimii. În urma hotărîrii tribunalului de sînge, cum foarte plastic era denumit, Roth a fost condamnat la moarte prin împuşcare, şi acest tragic

Scanned with OKEN Scanner

eveniment a avut loc în ziua de 11 mai a anului 1849. Plin de demnitate, el s-a adresat cu aceste cuvinte celor însărcinați a-i curma viața: „Soldați! Învățați de la acest om, cum trebuie să moară cineva pentru poporul său!". Așadar, crăciunul acela petrecut în castelul singuratic de la Cetatea de Baltă a fost ultimul crăciun din viața sa. Peste numai aproximativ 4 luni avea să moară. În ce fel și pentru ce, ați aflat și dumneavoastră.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un medic german, care a lucrat 38 de ani în Moldova şi care a fost înmormîntat în Germania în uniforma de colonel-medic al armatei române

MOTTO: *„Moldoveanul este bogat înzestrat de la natură, aşa încît orice învăţămînt, în orice direcţie, nu poate rămîne (pentru el) fără folos".*

Din comunicarea lui IACOB CIHAC ţinută la Freiburg am Breisgau în 1838, şi intitulată: „Progresele civilizaţiei în Principatul Moldovei".

„Cihac Iacob Stanislau (1800—1888), medic german de origine cehă, stabilit la Iaşi (1825), reprezentant de seamă al medicinii ştiinţifice româneşti din perioada de început. A organizat serviciul sanitar militar al armatei moldovene şi a înfiinţat, împreună cu profesorul M. Zotta şi cu sprijinul generalului rus Kiseleff „Societatea de medici şi naturalişti din Iaşi".

(Din Dicţionarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Convorbirea cu colonelul dr. Iacob Cihac a avut loc la Iaşi, în anul 1862. El tocmai revenise în acel moment în ţară, după o absenţă de aproximativ 2 ani. Fusese rechemat, la cererea expresă a forurilor conducătoare din ţară, pentru organizarea serviciului sanitar militar. Avea, în acel moment, aproximativ 62 de ani, iar 38 dintre aceştia, de fapt tinereţea şi maturitatea deci, şi-i petrecuse în Moldova; în această patrie adoptivă de care s-a ataşat atît de mult şi căreia i-a dăruit toate marile idealuri şi energii ale vieţii sale. Prezenta întîlnire a fost stabilită printr-o scrisoare prealabilă, în care l-am informat despre scopul vizitei mele.

Scanned with OKEN Scanner

IACOB STANISLAU CIHAC

Scanned with OKEN Scanner

— Știu extrem de puține detalii despre viața și despre activitățile dumneavoastră, deși, în general vorbind, știu că faceți parte dintre marile personalități științifice ale Moldovei din ultimele trei decenii. Dintru început, aș dori să-mi clarific o serie de necunoscute pe care le am în legătură cu obîrșia dumneavoastră. Circulă, în acest sens, exact ca și în cazul confratelui dumneavoastră din București, doctorul Carol Davilla, tot felul de istorii, cu iz de legendă chiar, pe care practic nu le-am întîlnit la nici unul dintre nenumărații străini care s-au stabilit temporar sau definitiv pe meleagurile noastre. Aș dori, în acest sens, să începem chiar cu bunicii.

— Și cu străbunicii dacă doriți.

— Foarte bine.

— Străbunicul meu, pe nume Karl von Czihak, s-a născut în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și, pentru că a fost un om dotat și deosebit de vrednic, a funcționat mult timp ca primar în orășelul cu numele de Sadska, nu departe de Praga.

— Dar bunicul?

— Bunicul, pe nume Johann Thomas von Czihak, a fost căpitan de artilerie în armata austriacă. A trăit, exact ca și străbunicul, în Sadska.

— Cîteva cuvinte acum și despre tatăl dumneavoastră.

— Tatăl meu s-a născut tot în Cehia, dar la Olomuc, în 1764. De profesie era medic. A funcționat o bună parte din viață în serviciul sanitar al armatei austriece, iar în ultima perioadă a vieții a fost medicul personal al ducelui Karl von Dahlberg, pe care l-a însoțit atunci cînd acesta s-a mutat la Aschaffenburg, unde a locuit pînă la sfîrșitul vieții.

— Iată-mă în posesia unor date importante: în primul rînd, am aflat că sînteți ceh ca origine și nu german cum se crede pe aici și, în al doilea rînd, că proveniți dintr-un mediu medical, fapt ce desigur a influențat destinul dumneavoastră personal. Îmi puteți spune cîteva date succinte și despre mama?

— Aș dori să subliniem faptul că mama mea este cea mai bună mamă din lume. Majoritatea oamenilor dau în

Scanned with OKEN Scanner

mod obișnuit exact același răspuns și bine fac, pentru că mamele, în general, îl merită prin definiție. Era fiica unui judecător din Aschaffenburg, așa că, din acest punct de vedere, puteți să mă considerați, ca origine, pe jumătate german. Era foarte frumoasă, motiv pentru care un pictor — Tischbein — a imortalizat-o chiar în una din creațiile sale, în costum de păstoriță.

— Așadar, astfel se explică abandonarea Boemiei și a plaiurilor natale, ca și stabilirea definitivă la Aschaffenburg.

— Cam așa, numai că tata n-a practicat medicina în acest oraș decît aproximativ 30 de ani. În rest, a funcționat la Bockenheim, un orășel lîngă Frankfurt am Main.

— Totuși, tot în Germania a rămas.

— Tot.

— Dumneavoastră unde v-ați născut. Tot în Cehia?

— Nu, în Germania, la Aschaffenburg, exact în 19 August 1800. După cum vedeți, am deschis ochii odată cu secolul.

— Vă doresc să repetați figura odată cu secolul viitor, asta firește în legătură cu inevitabila moarte.

— Vă mulțumesc pentru urare. Ca medic însă, îmi dau perfect de bine seama că o asemenea performanță ține de domeniul excepției. Și, de fapt, nici n-aș vrea să trăiesc atît de mult. Vorba aceea: vino mai repede moarte, căci mă ajunge bătrînețea din urmă!

— Unde ați făcut studiile superioare?

— În celebrul centru de învățămînt de la Heidelberg, în cadrul Facultății de medicină. În 1824, îmi susțineam teza de doctorat.

— Iată-ne în sfîrșit ajunși la punctul cel mai enigmatic din viața dumneavoastră, cel puțin pentru noi cei de aici. Cum ați ajuns de la Heidelberg la Iași, căci în Moldova se vorbește că ați poposit pe pămînturile ei chiar imediat ce v-ați terminat studiile universitare?

— Și eu sînt de acord că este vorba despre un punct enigmatic din viața mea. Din motive foarte precise și justificate am întreținut o atmosferă de tăcere și de taină în jurul acestei probleme. Tăcere, este un fel de a spune, căci în realitate în mod premeditat am dezinfor-

Scanned with OKEN Scanner

mat chiar opinia publică. Așa a fost situația. Dumitale am să-ți spun însă adevărul adevărat. Dealtfel, tot ce vei afla de la mine în această convorbire poartă girul sincerității și adevărului. Există nenumărate motive, atunci cînd te afli pe panta vieții active, așadar în plină evoluție profesională, care te obligă să-ți cîntărești și să-ți alegi bine cuvintele și să-ți cenzurezi cu atenție chiar gîndurile. Acuma însă, cînd pe cerul propriei mele existențe au început să se vadă culorile rubinii ale asfințitului, ale retragerii deci, asemenea atitudini nu-și mai au rostul. Barierele inimii slăbesc în mod obligatoriu. Nu mai am nici un motiv de a mă ascunde după perdea, acum în asfințit de viață. Așa că, să-i dăm drumul. Tînăr fiind, exact în anul cînd mi-am încheiat studiile, m-am îndrăgostit orbește, cum se întîmplă în mod obișnuit la această vîrstă, chiar de prima mea pacientă. O chema Therese. Dragostea, din fericire sau din nefericire, a fost reciprocă. Therese era însă căsătorită. Mai mult: era soția unei persoane de vază din Aschaffenburg, și anume a profesorului Jean Baptiste Hirth. Therese nu numai că era căsătorită, dar era și mama unui copil de trei ani și jumătate. Ce a urmat? Într-un moment de euforie sentimentală și cînd soțul ei nu se afla în localitate, am decis să fugim în lume — așa cum fac adeseori marii îndrăgostiți —, spre a ne croi o fericire proprie, care să fie numai a noastră a amîndurora și, dacă este nevoie, să fugim chiar pînă la capătul pămîntului.

— Și cum ați procedat în consecință?

— Am trecut pur și simplu la fapte. Grație unui prieten, am putut intra în posesia pașaportului, fără de care nu puteam, firește, efectua nici o mișcare peste hotare. Pe pașaport, era făcută de către prietenul în cauză, o indispensabilă mențiune, evident falsă: „cu soție și cu copil". Ați dedus deci că Therese și-a luat cu dînsa în pribegie și copilul.

— Nu era mai logic de a vă căsători, evident pe ascuns, chiar înainte de plecare, fapt ce v-ar fi facilitat evadarea?

— Nu, pentru că Therese fiind catolică nu avea voie să divorțeze.

Scanned with OKEN Scanner

— Și v-ați dus chiar la capătul pămîntului?

— Pentru mine, care consultasem sumar în prealabil niște hărți, principatul Moldovei mi se părea a se afla chiar la capătul pămîntului.

— Descrieți-mi mai detaliat aventura plecării.

— Într-adevăr aventură. Ne-am făcut în secret bagajele, luînd justificate precauțiuni. Cînd totul era gata, am pornit la drum. Bineînțeles că o asemenea zi nu se poate uita, chiar dacă au trecut aproape 25 de ani de atunci: este vorba de 12 aprilie 1825. Itinerariul parcurs a fost: Heidelberg—Stuttgart—Ulm—Regensburg—Linz—Viena—Brünn—Olomouc—Wadovice—Lemberg, pentru ca, exact în 12 iunie, — o altă dată care nu se uită —, deci după două luni de drum extrem de obositor, să ajungem, în sfîrșit, în Moldova. În Iași, Therese trecea firește drept soția mea, iar Waldemar, copilul ei, drept copilul nostru al amîndurora.

— Totul a mers în continuare în perfectă ordine?

— Da, totul a mers în perfectă ordine, dar numai pînă într-o zi, așa cum se întîmplă de fapt mai întotdeauna în viață cînd ceva nu este în regulă. Și anume pînă în ziua de 8 septembrie din același an, cînd Therese născu un al doilea copil, Alexandru. Culmea este că acesta era, exact ca și Waldemar, tot copilul legitim al profesorului Hirth. După cum vedeți, Therese părăsise domiciliul conjugal, ca să mă exprim în limbaj avocățesc, fiind gravidă. Vă dați seama cît mă iubea și, în același timp, cît o iubeam și eu. Într-o asemenea situație, n-am mai avut încotro, și ducîndu-mă la pastorul catolic din Iași i-am destăinuit totul. Copilul a fost înmatriculat, în consecință, la starea civilă sub numele de Alexandru Hirth, luîndu-se toate măsurile de rigoare ca acest fapt să nu transpire. La sfîrșitul aceluiași an, plin de evenimente marcante pentru mine — 1825 — a decedat, subit, în Aschaffenburg soțul legal al Theresei. În acest fel se crease subit și neașteptat posibilitatea de a ieși din starea ilegală în care ne aflam. În consecință, m-am adresat din nou aceluiași pastor Joseph, care mi-a oficiat cununia legală cu Therese.

— Cum ați procedat însă cu numele copiilor?

— Copiii, pe care toată intelectualitatea capitalei

Moldovei îi ştia drept copiii mei, au continuat să poarte numele de Hirth. N-am avut ce face pentru schimbarea acestei situaţii. Totuşi, un pic de noroc a picat pe capul meu în această privinţă, însă în cadrul unui nenoroc general. Arzînd complet arhiva bisericii catolice, cu prilejul marelui incendiu care a pustiit Iaşul în 1827, copiii obţin la înmatriculare numele meu.

— Aţi mai avut şi alţi copii?

— Da, am mai avut unul: o fată, pe Emilia, e vorba de primul meu copil natural. Mai bine nu mi-aţi fi pus această întrebare. Acuma însă, fiindcă şi aşa am alunecat pe panta mărturisirilor... Emilia reprezintă un capitol foarte dureros din viaţa mea personală. Cînd a împlinit vîrsta de 20 de ani, s-a căsătorit cu un nepot de-al meu, doctorul Henric Teodor Cihac — şi eu am făcut mult pentru ca această căsătorie să aibă loc. Din nefericire însă, partenerii nu s-au înţeles prea bine şi după un mariaj scîrţîitor, destul de lung totuşi, de 10 ani, în cele din urmă au divorţat. Oarecum am pe conştiinţă acest mariaj nefericit, deoarece, după cum v-am mai spus, am avut o contribuţie activă la întemeierea lui. La numai trei ani de la divorţ, Emilia este pe punctul de a-şi reface viaţa şi căminul, căsătorindu-se cu colonelul român Savel Manu, de care poate aţi auzit.

— Nu, nu-l cunosc.

— În orice caz, drama ce a urmat vă este, indiscutabil, cunoscută.

— O cunosc, e adevărat, dar în mai multe variante.

— Varianta adevărată este una singură: exact în ziua nunţii, Emilia a sucombat subit prin otrăvire, otrăvire pusă la cale de o pretendentă a colonelului Manu. Vă imaginaţi ce a reprezentat pentru mine moartea acestui copil, de o strălucitoare cultură şi de o inimaginabilă bunătate sufletească. Soţia domnitorului Cuza, cu care Emilia a fost prietenă apropiată, a suferit în aceeaşi măsură ca şi mine de pe urma acestei morţi.

— Aţi mai avut şi alte necazuri familiare mai importante?

— O, desigur. Necazurilor le place să vină în echipă. În 1851, mi-a murit şi soţia.

— V-aţi mai refăcut căminul după aceea?

Scanned with OKEN Scanner

— M-am recăsătorit după 4 ani. Singurătatea este pentru mine o calamitate, o boală mai greu de suportat ca multe alte boli. Reţineţi că acest lucru vi-l declară, cu convingere, un medic. După mine, poeţii şi literaţii în general, care fac apologia singurătăţii, a izolării de lume, exteriorizează semne ale unei boli psihice încă nediagnosticate.

— Cine a fost cea de-a doua soţie a dumneavoastră?

— Anne-Marie Klothilde von Crève, fiica unui medic din Wiesbaden. Avea numai 19 ani cînd am luat-o. Ce-o să iasă din acest nou experiment de viaţă este încă greu de spus la ora actuală. Vom vedea. Eu sînt o fire optimistă, prin structură chiar. După cum vedeţi, nu aţi avut nici o dificultate cu mine pe linia confidenţelor, chiar a celor de strictă intimitate.

— Sînt în mod sincer impresionat pentru bunăvoinţa cu care m-aţi primit şi în mod special pentru sinceritatea cu care m-aţi introdus în viaţa dumneavoastră personală. Susţin punctul de vedere că viaţa de familie şi opera se intrică şi se condiţionează reciproc şi tocmai din acest motiv obişnuiesc să le abordez în paralel. Iar acum, să trecem la capitolul realizări, succese profesionale. Care dintre acestea vi se pare cea mai importantă?

— Am multe realizări importante pe aceste meleaguri, dar dacă totuşi ar fi ca să vă indic una dintre ele, care cel puţin mie personal mi se pare a fi cea mai de preţ, nu voi zăbovi prea mult prin a vă preciza că aceasta este înfiinţarea „Societăţii de medici şi de naturalişti din Iaşi". Pare un lucru minor pentru un neavizat, dar pentru corpul nostru medical şi farmaceutic din Moldova această societate poate deveni un factor consistent de progres şi propăşire.

— Cînd şi cum aţi înfiinţat societatea?

— Totul a pornit de la un modest cerc de lectură, pe care l-am înfiinţat pentru medicii doritori a studia diverse cărţi şi publicaţii medicale. Din punct de vedere organizatoric, solicitam fiecărui membru al cercului plata cu regularitate a unei mici contribuţii băneşti, pe baza căreia să ne mărim fondul de cărţi şi de reviste.

Scanned with OKEN Scanner

— Cine au fost primii sprijinitori și implicit primii beneficiari ai cercului?

— În afară de mine și de doctorul Zotta, pe atunci proto-medic al întregii Moldove și pe care l-am cîștigat chiar de la începutul acestei valoroase acțiuni, în cerc se mai aflau doctorii Rolla, Certz, Jumette, Fotino, Viola, Lieb, Bürger, Tucherini și Perez. Vă frapează desigur faptul că, în enorma lor majoritate, medicii Iașului erau străini. Aceasta este consecința firească a faptului că nu exista aici, în capitala Moldovei, o facultate de medicină. Dar, despre acest lucru vom vorbi mai tîrziu. După cum ați văzut, eram în total unsprezece medici, la care trebuie, firește, să adăugăm și pe cei șase spițeri, pe care am reușit a-i atrage în acțiunea noastră. Aceștia sînt: Johann Lockmann, Anton Abrahamfi, Johann Krauss, Ferdinand Kloss, Ion Pădure și Ion Vasiliu. Sînt convins că am reușit a-i enumera pe toți. Prin aceasta nu vreau să înțelegeți că am o memorie ieșită din comun, căci, într-adevăr, nu o am, mai ales de cîțiva ani de cînd am intrat în raza bătrîneții, ci faptul că, fiind puțini la număr, am avut posibilitatea de a ne cunoaște foarte bine unii pe alții. Prin asta vreau să înțelegeți și cît suflet am pus la alcătuirea acestui cerc și cîte scrisori am adresat celor în cauză, memorîndu-le implicit numele, spre a-i convoca la consfătuirile noastre.

— Mă frapează numărul mic al românilor medici și farmaciști, fapt pe care l-ați comentat oarecum.

— Nu trebuie de loc să vă frapeze. Studiile medicale și farmaceutice necesită timp îndelungat, bani mulți și facultăți de specialitate, pe care deocamdată Moldova nu le are. Să nu vă imaginați că n-am încercat să realizez aici așa ceva. Dar merge foarte greu. Întrucît veniți din Țara Românească, cunoașteți poate greutățile enorme pe care a trebuit să le învingă Davilla ca să realizeze ce a realizat în această privință. Întrebați-l pe omonimul meu de acolo ce luptă extraordinară și cîtă perseverență a trebuit să depună pentru a-și vedea împlinit visul cu ochii. Ați fost pe la Carol Davilla? Vreau să vă întreb prin asta dacă ați avut cu el o convorbire în stilul acesteia pe care o aveți acum cu mine?

— Nu, domnule colonel.

Scanned with OKEN Scanner

— Vă rog insistent să vă duceți. O să-mi înțelegeți și mai bine străduințele mele de aici, succesele, ca și eșecurile.

— Vă promit că am să mă duc. În continuare, aș dori să știu ceva mai multe lucruri despre cercul de lectură despre care mi-ați vorbit. Ați reușit să antrenați aici și pe medicii și farmaciștii din provincie?

— Aceștia erau foarte puțini la număr. Numai cam zece dintre aceștia ne frecventau cercul, avînd o frecvență mai mult sau mai puțin regulată. Vreau apoi să vă fac precizarea că, în dorința de a realiza un fond bănesc mai consistent, am cooptat în cerc și o serie de membri din afara profesiei noastre, cum erau frații Alexandru și Nicolaie Ghika, inginerul Asaki, juristul Winkler și încă alți cîțiva.

— Un cerc de lectură presupune însă existența unui local, a unei încăperi măcar, destinate acestui scop, unde să fie depozitate cărțile și revistele și unde abonații să se adune spre a le citi.

— Acest local era reprezentat de propria-mi casă. Cine să ne poată oferi așa ceva, cînd Iașul are atît de puține clădiri alocate scopurilor publice?

— Cum a evoluat în timp cercul de lectură?

— În primul rînd, crescînd din punct de vedere numeric. La numai un an de la înființare, numărul membrilor se apropiase de 25. Acesta este aspectul cantitativ al problemei.

— Implicit mă faceți să mă gîndesc și la un aspect calitativ.

— Există și acesta, concretizat în faptul că ne-am văzut siliți, de evoluția situației, la transformarea cercului într-o veritabilă societate științifică. În acest scop, tot cu ajutorul prețios și eficace al d-lui Zotta, și cu acela a încă vreo zece confrați, am alcătuit un proiect de statut pe care l-am înaintat spre aprobare forurilor de resort.

— Ce cuprindea proiectul?

— În esență, patru idei principale: procurarea de cărți și de reviste medicale, ținerea de comunicări cu regularitate în cadrul societății — atît pe linie de medicină cît și de științe naturale —, publicarea în străină-

Scanned with OKEN Scanner

tate a comunicărilor mai deosebite, selecționate din cele două principate, ca și relații profesionale cu confrații de breaslă din alte țări, constituiți în societăți similare. O dispoziție specială prevedea faptul, foarte important de-altfel, ca fiecare membru al societății noastre să țină cîte o comunicare sau dizertație la fiecare trimestru.

— Bineînțeles că n-ați întîmpinat nici o dificultate cu aprobarea statutului.

— Vă înșelați, domnul meu. Dificultăți au existat din nefericire, concretizate în faptul că ni s-au cerut o serie de modificări importante în statut.

— Despre ce este vorba?

— Despre faptul că autoritățile nu erau de acord cu partea din proiect care se referea la strîngerea comunicărilor și dizertațiilor membrilor societății din ambele principate, în vederea publicării lor în revistele de peste hotare.

— Reiese de aici ideea conform căreia societatea dumneavoastră să se ocupe de problemele științifice și profesionale ale medicilor și spițerilor din ambele principate n-a prea fost pe placul autorităților, nu?

— Întocmai. Aceasta este și rațiunea pentru care ni s-a cerut, în consecință, să ne ocupăm exclusiv de principatul Moldovei, ceea ce în mod fortuit am și făcut. Cu modificările făcute, societatea noastră a fost legiferată în cele din urmă sub denumirea de „Societatea Medico-Istoriei Naturale a Moldovei".

— Acesta este titlul propus de dumneavoastră?

— Nu. Titlul propus de noi suna astfel: „Societatea Doctoricească Moldo-romanică".

— Acest ultim titlu era, după mine, incomparabil mai potrivit și mai sugestiv.

— Cred și eu, dar, după cum vedeți, ca să folosesc un proverb auzit aici în Moldova: socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din tîrg.

— Cînd a avut loc legiferarea despre care mi-ați vorbit?

— În 1833.

— Care este mobilul care v-a determinat să imprimați acestui organism științific și preocupări de ordin

Scanned with OKEN Scanner

naturalist? Respectiv ce v-a determinat de a-i include și pe naturaliști în mijlocul medicilor și spițerilor?

— Acest mobil este, după părerea mea, cît se poate de întemeiat. În acești ani, ca și pe atunci dealtfel, bîntuia în lume un înnoitor curent naturalist, care fertiliza de fapt toate științele, apropiindu-le de coordonatele primare ale vieții. Religia a reușit, în parte, mult timp de a estompa această optică. Medicina, și firește în primul rînd ea, nu putea în nici un caz rămîne în afara acestui curent tonic, înnoitor, cîtă vreme ea se ocupa de cele mai importante aspecte ale naturii umane: sănătatea și boala. Goethe, după cum știți, a fost un mare poet, poate cel mai mare poet al tuturor timpurilor — cel puțin aceasta este părerea mea —, dar cu toate acestea și el a simțit nevoia de a-și oxigena gîndirea politică și filozofică cu valorile durabile ale științei naturii, înființînd încă din tinerețe o societate de naturaliști. Medicina are un caracter profund enciclopedic și un medic nu se poate considera pe deplin instruit dacă se menține în afara unor cunoștințe temeinice de botanică, zoologie, geologie, paleontologie, mineralogie și chiar de agronomie. Cu toate aceste științe medicina are mereu de-a face într-un fel sau altul.

— Înclin a crede că și dumneavoastră ați avut asemenea preocupări; adică străduința de a vă fertiliza gîndirea și implicit practica cu înnoitorul curent naturist despre care mi-ați vorbit.

— În ceea ce mă privește, am fost adeptul acestui curent încă înainte de a fi auzit despre el. Aceasta este și motivația prezenței mele ca profesor de istorie naturală la gimnaziul de la Trei Ierarhi.

— Considerați că societatea astfel înființată a respectat statutul pe care ea însăși l-a aprobat?

— Aș zice că da. Cel puțin aceasta a fost situația pînă în 1844, cît timp am stat la conducerea ei. Aș îndrăzni să spun că obiectivele pe care ni le-am propus, cel puțin în această perioadă, au fost riguros respectate.

— Și dacă v-aș cere exemple doveditoare, mi le-ați putea da?

— Desigur. Iată numai unul dintre multe: în virtutea

Scanned with OKEN Scanner

statutului societății și însărcinați de către aceasta, doi spițeri din mica noastră colectivitate, și anume Iosef Szabo și Frederic Bell, alături de un botanist — Julius Edel — au desfășurat minuțioase cercetări cu privire la flora și la fauna Moldovei. Materialele colectate au fost sortate, clasificate științific și temeinic studiate. Toate denumirile originare, respectiv acelea localnice ale plantelor și insectelor studiate, au fost dublate cu denumirile științifice latinești, așa cum se obișnuiește curent în asemenea activități de cercetare. Într-o a doua etapă, tot acest material de studiu a fost predat muzeului.

— Considerați studiul efectuat ca avînd un caracter exhaustiv? Prin asta vreau să vă întreb dacă în lista întocmită figurau absolut toate plantele și toate insectele care trăiesc pe meleagurile Moldovei?

— O, nu! O asemenea treabă cere timp și echipe întregi de cercetători. Totuși, noi am făcut un început pe care îl vor continua, sper, urmașii. Un început bun, încurajator aș spune, căci am reușit a colecta în jur de 3 000 de exemplare de diferite plante și în jur de cîteva sute de insecte, ceea ce este ceva.

— S-au efectuat și lucrări științifice pe marginea materialului colectat? Firește altele decît acelea legate de sortare și identificare.

— Desigur. Pe baza materialului adunat, s-au alcătuit mai multe comunicări prezentate în cadrul societății. Iosef Szabo a împins lucrurile și mai departe alcătuind o veritabilă monografie intitulată „Flora Moldovei" pe care a vrut s-o tipărească. Nereușind acest lucru în Iași, a încercat a-l face în București, solicitînd în acest sens și ajutorul lui Davilla.

— S-a tipărit în cele din urmă „Flora Moldovei"?

— Din nefericire, nu. Problema tiparului a fost o problemă dificilă și precară în ambele principate, dar mai ales în Moldova.

— Mai puteți să-mi dați încă un exemplu de lucrare științifică?

— Eu cred că tot lucrare științifică trebuie considerat și jurnalul de excursie, completat cu regularitate și competență profesională de însărcinații societății noastre pentru această călătorie de studii. Acest jurnal

Scanned with OKEN Scanner

a fost, în final, predat societății și el este plin de învățăminte, nu numai de ordin științific, ci și socio-economic.

— Cît a durat călătoria de studii la care vă referiți?

— Nu știu absolut exact, dar nici într-un caz mai puțin de două luni.

— Cunoașteți locurile cercetate?

— În linii mari, da. În planurile excursiei figurează orașele și județele Huși, Fălciu, Galați, Focșani, Slănic, Odobești, Bacău, Tg. Neamț etc., bineînțeles cu împrejurimile lor.

— Dumneavoastră personal ați desfășurat activități științifice în domeniul științelor naturii?

— Cum aș fi putut cere oare colaboratorilor mei din cadrul societății o orientare naturalistă în gîndire și acțiune fără ca eu însumi s-o practic?

— Iar dacă vă rog să fiți mai concret?

— Un exemplu în acest sens, tot așa dintre multe altele pe care le-aș putea da spre a fi mai concret, este furnizat de lucrarea mea intitulată „Flore Moldaviae species et genera hucusque excursionibus explicata ac secundem Linnaei systema ordinata". Este vorba despre o lucrare la care am muncit foarte mult și care constă, în esență, din lista nominală în limba latină a tuturor speciilor vegetale, orînduite după modernul și științificul procedeu al lui Linné.

— Lucrarea a fost publicată?

— Da, și anume la Regensburg, în revista de specialitate care apărea atunci în acest oraș. Redacția aceleiași reviste a reținut spre publicare și manuscrisul unei alte lucrări, scrisă în colaborare cu spițerul Szabo, unde dezvoltăm pe larg plantele medicinale ce cresc pe teritoriile Moldovei, ca și variatele lor utilizări medicale. Ne-am străduit, după cum vedeți, de a valorifica pentru folosul tuturora milenara experiență a moldovenilor în domeniul plantelor medicinale.

— Credeți că manuscrisul va fi publicat?

— Mi s-au dat toate asigurările că, dacă nu chiar în acest an, cel puțin în cel următor, îl vom putea vedea tipărit.

Scanned with OKEN Scanner

— Au fost abordate în cadrul societății și alte laturi din domeniul științelor naturii, în afară de cea a botanicii?

— Desigur. V-am mai spus, mi se pare, că ne-am ocupat și de fauna țării. Și în acest domeniu am întreprins studii, concretizate în clasificări științifice. Dar, cele mai interesante realizări cred că sînt acelea care țin de studierea și valorificarea apelor minerale, fie a acelora cunoscute, fie a altora noi descoperite. Exemplul care îmi vine în minte acum ține de persoana doctorilor Zotta și Abrahamfi, care s-au ocupat îndelung de cele trei izvoare cunoscute de la Slănic, apoi de apele minerale de la Șarul Dornei, de la Hangu, Borca, Strunga și chiar și de altele care nu îmi vin pe moment în minte.

— Au fost undeva publicate rezultatele acestor investigații?

— Da. Au fost publicate în „Büchners Chemische Annallen".

— În țară n-ați reușit a publica nimic?

— Ba am publicat și în țară. Zotta a publicat, de exemplu, în revista „Albina Românească", studiul său referitor la apele minerale de la Borca. Tot în țară s-a mai tipărit, în 1834 parcă, și o altă lucrare efectuată tot pe marginea acestor valoroase ape terapeutice, aparținînd de data aceasta unui alt confrate și anume doctorului Plusc. Lucrarea în cauză se intitulează „Dezertație sau descrierea apelor minerale de la Borca". Apoi, subsemnatul, împreună cu colegul Zumpel, am publicat studiul efectuat asupra apelor minerale de la Negrișoara, tot în „Albina Românească", ca și în „Foaia științifică și literară". Tot subsemnatul, de data asta în compania lui Humpel, am scris un documentat studiu pe marginea apelor terapeutice de la Strunga, în revista „Gazeta de Moldavia". Un alt confrate, doctorul Vîrnav, a publicat și el, tot în „Albina Românească", un studiu despre apele minerale de la Văiluța, în timp ce Steege, un alt reputat coleg și prieten, a întreprins ceva asemănător, privind apele Slănicului, dar nu-mi mai amintesc de publicația în cauză. Aceste cîteva exemple vă sînt suficiente, sper, pentru a vă demonstra faptul că societatea

Scanned with OKEN Scanner

noastră nu s-a născut doar pe hîrtie și că orientarea naturistă a ei a existat într-adevăr. Ne-am străduit, după cum vedeți, pe de o parte să popularizăm, să facem cunoscute minunatele noastre ape terapeutice, atît în fața confraților noștri din țară și pe de altă parte a celor de peste hotare. Ascultați ce vă spun! Nu cred că există petec de pămînt, cel puțin aici în Europa, care să fie atît de binecuvîntat de Dumnezeu cu atîtea izvoare tămăduitoare, ca Moldova.

— Spuneați domnule colonel că unul din punctele de program ale statutului prevedea relații profesionale științifice cu medicii și farmaciștii din alte țări. Aveți realizări pe această linie?

— Desigur. Lista membrilor noștri corespondenți de peste hotare, cu care am întreținut relații de breaslă, este suficient de mare, ca să nu spun că ea cuprinde și nume dintre cele mai prestigioase din Europa.

— Îmi puteți semnala cîteva din ele?

— Desigur. Pe această listă figurează, de exemplu celebrul chimist J. Berzelius, din Stockholm, doctorul Fr. von Siebold, tot așa de celebru atît ca medic, cît și ca explorator al Indiilor Olandeze. Mai figurează pe listă Alex. von Humboldt din Berlin, oftalmologul vienez Fr. Jaeger, se pare cel mai mare din lume, medicii englezi Richard Bright, Georges James Guthrie, Benjamin Travers, Robert Liston, cu toții mari personalități în lumea medicală, apoi profesorul von Fischer din Petersburg — celebrul autor al „Macrobioticei" — Karl Wilhelm Hufeland și încă mulți, mulți alții.

— Au existat schimburi de reviste și de cărți între societatea dumneavoastră și cele similare din alte țări?

— Bineînțeles că au existat. Dealtfel, acesta era unul din marile profituri ale societății.

— Pe confrații din Țara Românească i-ați antrenat în activitățile societății?

— Desigur că i-am antrenat, și nu numai pe aceștia, ci și pe aceia din celelalte provincii locuite de români.

— Și dacă v-aș cere să-mi exemplificați aceasta?

— O voi face desigur că plăcere. Doctorul Abel din Timișoara, antrenat în activitățile societății, ne-a trimis un foarte interesant studiu privind situația sanitară

Scanned with OKEN Scanner

a Banatului. Un alt confrate, doctorul Johann Sinnmayer din Cernăuți, ne-a trimis și el un studiu referitor la un caz de sifilis tratat cu iodură de potasiu. Veți înțelege că această valoroasă și inedită metodă de tratament a fost deîndată însușită și de medicii care activau în Moldova. Medicina a avut de cîștigat enorm de pe urma schimbului de idei și de experiență. Și acest lucru va fi valabil cred și în anul 2000.

— Un merit, care mie personal mi se pare cu totul remarcabil, este că „Societatea medicilor și naturaliștilor din Iași", de a cărei înființare v-ați legat numele, a făcut o fructuoasă propagandă peste hotare acestui colț de pămînt care este Moldova și pe care îl considerați binecuvîntat de către Dumnezeu.

— Eu m-am mîndrit mult cu Moldova, de care am consimțit a mă lega liber și nesilit de nimeni, cum se spune atunci cînd te căsătorești cu cineva, petrecîndu-mi la sînul ei cei mai frumoși ani ai vieții mele — 38 la număr pînă în prezent — și am întreprins tot ce a depins de puterile mele spre a-i spori prestigiul, în special peste hotare. Permiteți-mi în acest sens să vă ofer un cadou elocvent, constînd din broșura intitulată „Bericht über die Fortschritte der Civilisation in den Fürstentum Moldau", ceea ce în românește înseamnă „Dare de seamă asupra progreselor civilizației în principatul Moldovei". Broșura în cauză cuprinde comunicarea mea, cu același nume, pe care am susținut-o la Freiburg am Breisgau, dacă nu mă înșeală memoria în 1838, în calitate de trimis al „Societății de medici și naturaliști din Iași", pe lîngă congresul naturaliștilor germani și care a avut loc în localitatea mai sus menționată. A fost o manifestare științifică absolut prestigioasă, la care au fost peste 700 de participanți din toată lumea. Comunicarea mea a fost înmînată majorității congresiștilor sub forma broșurii despre care v-am vorbit, ca și principalelor biblioteci europene cu care întrețineam relații de schimb. Aș dori să vă citesc numai două fraze din această lucrare, restul urmînd să le citiți eventual acasă, spre a vă da seama de spiritul în care a fost elaborată.

— Vă rog.

— Citez: „Deoarece civilizația a făcut cu adevărat

Scanned with OKEN Scanner

progrese numai acolo unde influenţa ei binefăcătoare s-a extins şi asupra păturii sociale mijlocii şi de jos, fiecare prieten al culturii europene va privi cu bucurie ceea ce s-a realizat în timpurile din urmă în această direcţie în Principatul Moldovei şi va cinsti recunoscător numele acelora care şi-au cîştigat merite la răspîndirea învăţămîntului popular". Cealaltă frază, pe care vreau să v-o citesc, se află pe undeva pe la sfîrşitul lucrării. O clipă vă rog deci să îngăduiţi de a o căuta. Iată că am găsit-o: „Nu mă îndoiesc că participarea în binecuvîntata ţară care m-a trimis aici, la tot ce este adevărata cultură, nu numai că se va menţine, dar va spori din ce în ce mai mult".

— Mă frapează domnule colonel, de pe acum, un anumit ton cald, de dragoste aş spune, pe care îl folosiţi atunci cînd vorbiţi de ţara dumneavoastră adoptivă.

— Dacă n-ar fi existat această dragoste, cum aş putea oare justifica cei 38 de ani, deci această viaţă de om, pe care am petrecut-o pe aceste meleaguri? Credeţi oare că nu mi-aş fi putut găsi, cu meseria mea atît de căutată, un alt rost în lume, respectiv pe orice alt colţ de pe pămînt? Dar, fiindcă văd că vă interesează sentimentele mele faţă de Moldova şi implicit faţă de oamenii ei, permiteţi-mi să vă mai citesc un singur pasaj din comunicarea mea de la Freiburg am Breisgau, şi care sună astfel: „Moldoveanul este bogat înzestrat de natură, aşa încît orice învăţămînt, în orice direcţie, nu poate rămîne (pentru el) fără folos. Cunosc multe naţii din Europa şi vă asigur că nu sînt mulţi aceia care au posibilităţile intelectuale şi morale ale moldovenilor. Se impune însă ca aceste posibilităţi să fie dezvoltate şi fructificate în consecinţă".

Ţineţi minte ce vă spun: va veni o vreme cînd Moldova, precum şi celelalte provincii româneşti îşi vor scoate medici, spiţeri, ingineri, precum şi alţi profesionişti intelectuali dintre proprii lor fii din propriile facultăţi; vă veţi convinge că faceţi parte dintr-un popor înzestrat, căci aceştia nu vor fi cu nimic mai prejos decît aceia pe care deocamdată îi aduceţi de peste hotare. Cred chiar, că vor fi mai buni decît aceştia.

Scanned with OKEN Scanner

— Cît timp ați condus „Societatea medicilor și naturaliștilor" din Iași?

— Pînă în 1844, cînd mi-am dat demisia.

— De ce?

— Ar trebui să vă spun, în legătură cu asta, o poveste destul de lungă și de plicticoasă în același timp, în care este vorba despre niște invidii colegiale și, drept să vă spun, n-aș avea chef de așa ceva; cel puțin acum.

— Să continuăm atunci sărind peste asta.

— Cine v-a urmat la conducere?

— Logofătul Alexandru Ghika.

— Considerați că realizările societății de după 1844 au fost atît de fructuoase ca cele care le-au precedat?

— Chiar dacă mă veți învinui de lipsă de modestie, vă declar textual că nu. Subsemnatul am dat mult din mine și implicit din viața mea, pentru înființarea și propășirea societății, și cred că tocmai în acest fapt stă secretul succeselor obținute. Fără pasiune, nu se pot realiza nicicînd lucruri mari. Dar, indiferent de aceste aspecte, societatea înființată există, ea își duce într-un anume fel activitatea și sînt convins că va supraviețui multă vreme de aici înainte.

— Cu ce alte realizări v-ați putea mîndri, în afară de cele legate de societate?

— Tot în domeniul științific și cultural?

— Tot.

— Cred că înființarea muzeului de istorie naturală din Iași poate fi considerată o realizare reușită. Această instituție, în conturile căreia au fost consumate multe din elanurile și din disponibilitățile mele spirituale, am început-o practic de la zero.

— Cînd a avut loc evenimentul?

— Inaugurarea oficială a muzeului a avut loc în 1834, și anume în sala mare din fosta casă Balș. Îmi amintesc că era o zi frapant de călduroasă, fapt neobișnuit pentru luna februarie. Pentru că cele două încăperi alocate muzeului erau cu totul neîncăpătoare, doi ani mai tîrziu ne-am mutat la parterul Academiei Mihăilene, pentru ca în 1840 sau poate în 1841, — nu-mi mai amintesc exact — să ne mutăm din nou, de data aceasta în clădirea în care ne aflăm și la ora actuală.

Scanned with OKEN Scanner

— Cîte secţii a avut muzeul în momentul înfiinţării?

— Două: zoologie şi mineralogie. Ulterior, au mai apărut încă două: de botanică şi de numismatică.

— V-aş cere să-mi spuneţi cîteva cuvinte şi despre activitatea dumneavoastră pe linie de învăţămînt. O cunoştinţă de aici din Iaşi m-a informat asupra faptului că aţi ţinut cursuri gratuite la Şcoala Vasiliană. Aşa este?

— Da! Dar ce vi se pare extraordinar în asta? Într-adevăr, m-am adresat în scris Epitropiei învăţăturilor publice, solicitînd a preda în mod gratuit elevilor istoria naturală. Dacă ar fi totuşi să mă mîndresc cu ceva nu m-aş mîndri atît cu faptul că am predat lecţiile în mod gratuit, ci că le-am predat în limba română, deşi, pe acea vreme, această limbă nu-mi era prea la îndemînă.

— Epitropia a acceptat propunerea dumneavoastră?

— Cum era să nu o accepte! Un lucru care trebuie menţionat, cred, în legătură cu faptul de care vorbim, este că comitetul academic mi-a aprobat şi tipărirea manualului de istorie naturală, manual la care am lucrat mai mulţi ani la rînd. Aveam ambiţia de a face ceva foarte util şi bun. Dealtfel, dacă stăm şi ne gîndim bine, este vorba despre primul manual tipărit de istorie naturală care apare în limba română pe aceste meleaguri şi, drept să vă spun, îmi face plăcere faptul că mi-am legat numele de un asemenea eveniment important. Mai există, — am aflat asta ulterior — o istorie naturală scrisă de un român — Gheorghe Şincai — dar aceasta n-a apucat să cunoască lumina tiparului. Norocul, după cum vedeţi m-a proteguit pe mine.

— Care vă era auditoriul?

— Termenul mi se pare foarte pretenţios. Auditoriul îmi era format de elevii clasei a IV-a, ce ţineau de gimnaziul Şcolii Vasiliene. Ulterior, am avut un auditoriu mai select: studenţii primului an de pe lîngă Facultatea de filosofie, cum era şi normal. În această a doua ipostază, cursurile mele au fost considerabil ameliorate şi adaptate situaţiei.

— Aş dori să-mi spuneţi ceva mai multe lucruri despre manualul dumneavoastră de istorie naturală.

— V-am mai spus, este vorba despre un manual la

Scanned with OKEN Scanner

care am lucrat foarte mult. Dealtfel era și destul de voluminos: aproximativ 500 de pagini. Mă ocupam în mod detaliat de cele trei mari capitole ale istoriei naturale: fauna, vegetația și mineralogia. În plus, manualul mai cuprindea și o anexă paleontografică.

— Avînd în vedere pregătirea dumneavoastră de specialitate, ca și pasiunea pe care ați avut-o întotdeauna — se pare — pentru științele naturii, sînt înclinat să cred că ați scris manualul cu plăcere, deși ați lucrat mult la elaborarea sa.

— Asta este adevărat, dar cu toate acestea am avut pe parcurs multă bătaie de cap, în diverse situații, și de multe ori eram gata-gata de a abandona totul.

— Despre ce este vorba?

— Despre exprimarea terminologiei științifice în limba română. Limba română nu era încercată în acea vreme în mod satisfăcător pe ogoarele științei.

— Și cum ați ieșit totuși din impas?

— În diverse modalități. Atunci cînd a fost posibil să folosesc termeni românești, desigur că i-am folosit. Atunci cînd acest lucru nu se putea face, am inventat pur și simplu termeni noi, în cea mai mare parte preluîndu-i ca atare sau cu mici schimbări din chiar limbile de mare circulație, respectiv din latină, greacă sau din alte limbi. Am menționat în manual și denumirile populare românești, foarte sugestive și ingenioase dealtfel, bineînțeles acolo unde acestea existau, și la drept vorbind existau mai întotdeauna.

— Cu ce alte realizări v-ați mai putea mîndri?

— Nu este vorba neapărat despre mîndrie. De felul meu nu prea sînt mîndru. Mi-ar place însă să subliniez faptul că am contribuit în mod esențial la organizarea și înființarea serviciului sanitar militar al Moldovei. Eu sînt acela care am înființat și condus primele spitale militare de pe aceste meleaguri. Apoi tot eu am contribuit activ la combaterea celor trei mari epidemii, care s-au abătut asupra Moldovei în perioada cît am funcționat aici.

— La ce epidemii vă referiți?

— Mă refer la epidemia de ciumă din 1829/1830 și la epidemiile de holeră din 1831 și din 1848. În epidemia

Scanned with OKEN Scanner

din 1848, comandamentul armatei ruseşti de ocupaţie mi-a pus sub ordine şi spitalele militare ruseşti care se aflau în acel moment pe teritoriul Moldovei. Asta, firește, în vederea unei mai eficiente combateri a epidemiei; iar pentru felul cum m-am achitat de sarcinile încredinţate, mi s-a înmînat distincţia „Crucea de comandor a ordinului Stanislav", o foarte înaltă decoraţie rusească.

— Dacă ar fi să sintetizaţi, domnule colonel, principalele coordonate ale activităţii desfăşurate de dumneavoastră în Moldova, cum aţi proceda?

— Simplu. În primul rînd, aş menţiona organizarea şi impulsionarea activităţii ştiinţifice din domeniul medical şi din acela al ştiinţelor naturii, concretizat în înfiinţarea şi conducerea timp de peste un deceniu a „Societăţii de medici şi naturalişti" din Iaşi, ca şi înfiinţarea muzeului. În al doilea rînd, aş menţiona activităţile profesionale legate de perioada îndelungată cît am funcţionat ca chirurg-mamoş al oraşului. În al treilea rînd, aş vorbi despre înfiinţarea, conducerea şi organizarea primelor spitale militare din principatul Moldovei. În al patrulea rînd, aş menţiona activitatea didactică desfăşurată în cadrul Academiei Mihăilene şi, în sfîrşit, aş mai vorbi şi despre un al cincilea grup, al unor activităţi pe cît de eterogene, pe atît de importante.

— Aţi vrea să-mi punctaţi cîteva aspecte din acest al cincilea grup?

— Desigur. În primul rînd, aflaţi că eu sînt acela care am introdus în principat plugul olandez, ca şi maşina de dezghiocat porumbul. Apoi, am organizat prima expoziţie de unelte agricole de la noi. Ca pasionat pentru ştiinţele naturii, era imposibil, cred, să mă ţin departe de anumite aspecte practice ale cultivării pămîntului. Am realizări, aş îndrăzni să spun lucruri valoroase, pe linie de organizare a învăţămîntului în general şi de protecţie a pădurilor.

— Au existat şi discontinuităţi sau eclipse în activităţile desfăşurate de dumneavoastră în Moldova?

— Din nefericire au existat. În special asupra uneia dintre ele doresc să insist. Este vorba despre acea pensionare, pe care am cerut-o autorităţilor în 1852, pen-

Scanned with OKEN Scanner

tru așa-zise motive de boală. Cu acest prilej, ținîndu-se cont de serviciile pe care le-am adus țării, mi s-a acordat o pensie pe viață, egală cu salariul ce-l aveam în acea perioadă, în calitate de medic șef al armatei, precum și dreptul de a purta pe viață uniforma de colonel a armatei române, în care mă vedeți îmbrăcat și acum și care îmi este foarte dragă.

— Se pare deci, că n-a fost o pensionare medicală.

— Nu. Era vorba despre o pensionare generată de anumite nemulțumiri de serviciu, dar n-aș vrea să mă amărăsc revenind asupra lor. Dealtfel, retrospectiv privind lucrurile, n-a fost nimic esențial. Din nefericire însă, viața este o suită de aspecte pozitive și negative și-mi vine greu să cred că au existat oameni cărora viața în general și semenii în special nu le-au pus piedici. Citesc chiar acum viața fabuloasă a aceluia care a fost Alexandru cel Mare și mi-am întărit încă odată convingerea că este normal să fie așa.

— În 1852 se încheie deci activitatea dumneavoastră profesională?

— Nu. În 1852 intru într-o eclipsă, cum foarte plastic v-ați exprimat, care avea să dureze numai șase ani. În această perioadă, m-am retras la Aschaffenburg, între ai mei, unde m-am odihnit. Eram într-adevăr extenuat. Ca unul care suport greu singurătatea, în această perioadă m-am recăsătorit. În 1858, însă, ies din eclipsă întrucît am fost rechemat în Moldova. În consecință sînt reîncadrat în funcția de colonel-doctor pe lîngă statul major al oștirii, cu însărcinarea expresă de a organiza serviciul sanitar militar.

— Ce realizări mai importante îmi puteți semnala din această a doua perioadă activă?

— Scrierea unui alt manual, de data asta destinat soldaților sanitari. Acest manual, de proporții evident mai reduse, — avea doar 84 de pagini, — a acoperit totuși foarte mult timp o lacună importantă existentă în acest gen de învățămînt. Tipărindu-se într-un tiraj de aproximativ 500 de exemplare, manualul de care vorbesc a adus mari servicii oștirii.

— Există desigur și planuri sau dorințe pe care nu le-ați putut finaliza.

Scanned with OKEN Scanner

— Numeroase.

— Puteți să-mi citați măcar unul dintre ele?

— Am să vi-l citez pe cel mai important: acela de a înființa o facultate de medicină în Iași.

— Și de ce realizarea acestui plan nu a fost posibilă?

— Pentru că s-a considerat că Facultatea de medicină recent înființată în București, poate face față și necesităților de medici ai Moldovei. Davilla, după cum vedeți a fost mai norocos. Mi-a luat-o înainte.

— Considerați judicioasă această motivație?

— Nu.

— Considerați apoi că moldovenii v-au înconjurat cu dragostea și gratitudinea pe care din plin le meritați, pentru tot ce ați făcut pentru ei, în perioada celor 38 de ani cît ați lucrat în Iași?

— Da. Sînt absolut sincer cînd vă dau acest răspuns. Dar, mai bine să exemplific: în 1858, la revenirea mea în țară, am fost primit ca un prinț. Festivitățile de primire au început încă de la Galați, unde mă aștepta cu trăsura viitoarea soție a domnului Moldovei, Elena Cuza. Am fost găzduit chiar în casa familiei Cuza. Moruzzi m-a plimbat apoi cu trăsura prin oraș. Primirea care mi s-a făcut la Iași însă a fost emoționantă la culme, motiv pentru care am fost aproape mai tot timpul cu lacrimi în ochi.

— Ce planuri aveți pentru viitor domnule colonel?

— Este greu, prin definiție, de a face planuri de viitor cînd ai 62 de ani și cînd ești la capătul unei existențe de mare uzură fizică și mai ales nervoasă. Sincer să vă spun, intenționez să mă retrag la Aschaffenburg, asemenea elefanților care, într-un anumit moment al vieții lor, se retrag într-o anumită vale a neîntoarcerii. Am, în linii mari, sentimentul datoriei îndeplinite. Sînt obosit și doresc să mă odihnesc. Vreau să-mi contemplu viața și opera retrospectiv. Simt că îmbătrînesc. Dacă voi mai trăi, totuși, este pentru că o rădăcină, bine înfiptă în pămîntul Moldovei, îmi va aduce, aici la Aschaffenburg, elanul și dragostea de viață, pe care le-am avut cîndva.

Scanned with OKEN Scanner

Am aflat ulterior că interlocutorul meu a mai trăit încă 26 de ani din momentul convorbirii mele cu dînsul, respectiv pînă în 1888, cînd a împlinit venerabila vîrstă de 88 de ani. A fost înmormîntat la Aschaffenburg în uniforma de colonel al armatei române. S-ar impune ca rămăşiţele pămînteşti să-i fie aduse în Moldova cît mai devreme posibil.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un mare patriot și cărturar, pentru care a te lepăda de neamul tău era echivalent cu a te lepăda de propria-ți mamă

MOTTO: *„Acum nu este timpul fraților să băgăm pe oameni la jug, ci să-i scoatem. Lăsați dară să tragă vitele, căci voi ați tras destul și acuma a sosit momentul să fim oameni liberi"*

SIMION BĂRNUȚIU către tinerii entuziaști care s-au înhămat la trăsura cu care voiau să-l ducă spre marea adunare populară de la Blaj din mai 1848.

„Bărnuțiu Simion (1806—1864), unul dintre conducătorii revoluției de la 1848 a românilor din Transilvania. A militat pentru recunoașterea românilor din Transilvania ca națiune egală în drepturi, urmărind prin aceasta asigurarea unor mari posibilități de dezvoltare pentru burghezia română transilvăneană. Nerecunoașterea de către guvernul revoluționar ungar a românilor ca națiune egală în drepturi cu celelalte națiuni și votarea de către Dieta din Cluj a încorporării Transilvaniei la Ungaria au întărit manifestările naționaliste ale lui Bărnuțiu și au pricinuit orientarea lui prohabsburgică, ceea ce a dăunat unirii forțelor revoluționare ale românilor și ale ungurilor împotriva dominației habsburgice. După înfrîngerea revoluției, Bărnuțiu a respins ofertele habsburgilor de a rămîne la Viena, a emigrat în Italia, de unde s-a dus în Moldova (1855). Stabilit la Iași, devine profesor de drept public și de filosofie la Universitate. A sprijinit domnia lui Alexandru Ion

Scanned with OKEN Scanner

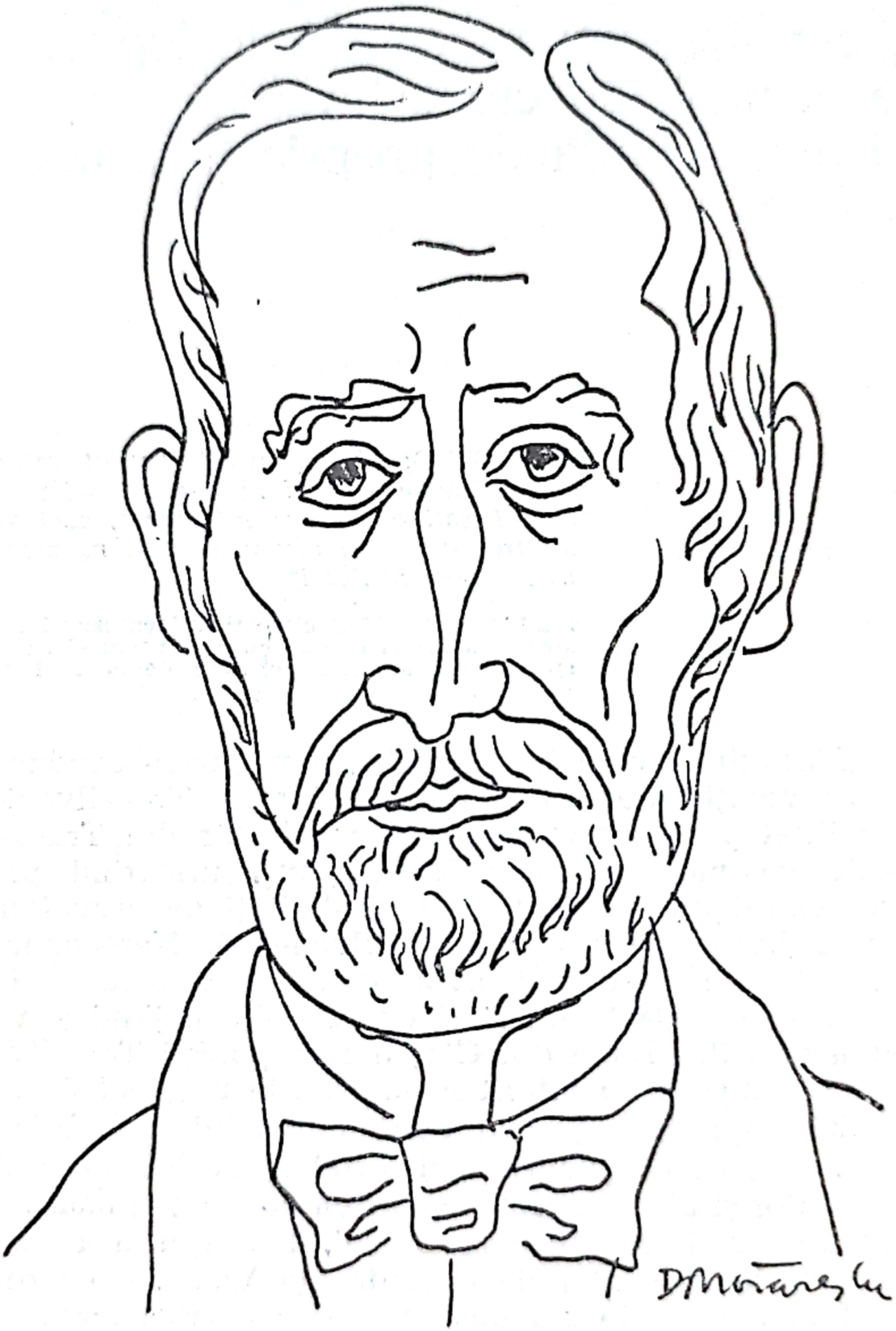

SIMION BĂRNUȚIU

Scanned with OKEN Scanner

Cuza şi reformele antifeudale făurite de acesta, ridicîndu-se împotriva aducerii unui domnitor străin, preconizată de monstruoasa coaliţie. A scris lucrări de filozofie şi de drept, situîndu-se pe poziţii iluministe, raţionaliste, anticlericale, dar vădind uneori o orientare şovină".

(Din Dicţionarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Convorbirea cu Simion Bărnuţiu a avut loc în luna ianuarie a anului 1864. Ea este mai scurtă în comparaţie cu convorbirile avute cu alţi interlocutori (deşi ar fi putut fi mai lungă decît toate), deoarece profesorul universitar Ştefan Micle, care îi era gazdă în acea perioadă, mi-a atras atenţia că cel pe care îl vizitam se afla într-o criză relativ acută a bolii sale. Interlocutorul meu, deşi avea numai 58 de ani cînd l-am vizitat, părea totuşi extrem de îmbătrînit şi de consumat. Gazda susţinea că acest fapt se datorează nu atît consompţiunii produsă de boală, cît a celeia a dorului de Transilvania şi de ai săi. Dealtfel, numai peste cinci luni s-a stins din viaţă, pe Valea Almaşului, în trăsura pusă la dispoziţie de domnitorul Moldovei, Alexandru Ion Cuza şi care îl ducea spre casă. Bărnuţiu a murit trist, în trăsură, fără a mai apuca să-şi vadă casa, plaiurile natale şi pe ai săi, motiv pentru care înfruntînd riscurile se hazardase pe acest drum lung şi obositor.

— Sînt fericit stimate domnule profesor de a saluta în persoana dumneavoastră pe eroul revoluţiei transilvane de la 1848.

— Eroii acestei revoluţii sînt mulţi, iar cel mai mare dintre aceştia este însuşi poporul.

— Profesorul Micle mi-a atras atenţia, venind aici, să nu vă ţin prea mult de vorbă, obosindu-vă, căci nu vă simţiţi prea bine cu sănătatea. Vă promti din capul locului că voi fi cît se poate de scurt. Dealtfel, dumneavoastră sînteţi un personaj în general cunoscut publicului larg.

— Sufăr de mult timp de un păcătos de reumatism, care, iarna aceasta în special, pur şi simplu şi-a făcut de cap. În afară de aceasta, colac peste pupăză, cum se spune aici în Moldova, nu stau bine nici cu nervii şi nici cu ficatul. Toate belele sînt pe capul meu, după cum vezi.

Scanned with OKEN Scanner

— Întotdeauna aţi avut a vă plînge de sănătate?

— Întotdeauna, e drept, am fost cam bolînd, cum se spune la noi în Transilvania, dar sănătatea îmi era cu toate acestea acceptabilă. De 15 ani însă, propriu-zis de cînd mi-am părăsit plaiurile natale, desrădăcinîndumă, sănătatea mi s-a şubrezit încetul cu încetul, pînă am ajuns unde am ajuns. După cum vezi, totul a început cu o puternică şi îndelungată suferinţă sufletească, ce a atras după sine pe toate celelalte. Cam aşa se întîmplă întotdeauna.

— Iar plaiurile natale, pe cîte ştiu, le-aţi părăsit forţat.

— Bineînţeles că forţat. Cine îşi părăseşte oare altfel plaiurile natale? Trupele maghiare au ocupat în martie 1849 Sibiul şi de bună seamă, ca preşedinte al Comitetului naţional român ce eram — cea mai înaltă autoritate politică a românilor transilvăneni —, a trebuit să fug de urgenţă. Altfel, nu cred c-aş mai fi fost în viaţă la ora actuală.

— Unde aţi fugit?

— Unde să fug? Bineînţeles că în Ţara Românească.

— Scăpînd de temniţă sau poate şi de moarte, ca şi de asuprirea maghiară, aţi avut totuşi suficiente temeiuri de a vă considera un om norocos în momentul cînd v-aţi văzut dincolo de munţi, respectiv în Ţara Românească.

— Cum să mă consider un om norocos, cînd am şi fost arestat, numai bine ce am trecut munţii. Pe cîte îmi amintesc chiar la Rîmnicu-Vîlcea.

— Incredibil, domnule profesor. V-au arestat românii?

— Nu românii, ci nişte agenţi ţarişti. Ţarismul ca duşman inveterat al libertăţii popoarelor, nu putea desigur să vadă cu ochi buni activităţile mele.

— Şi ce s-a întîmplat mai departe?

— Cu mare greutate am fost eliberat, dar nu pentru mult timp căci sînt din nou arestat, de data asta la Turnu-Severin şi anume de către autorităţile turceşti, căci nici lor nu le venea la îndemînă lupta de emancipare naţională căreia mă dedicasem cu trup şi suflet. Am reuşit însă pînă la urmă să mă eliberez şi de această

Scanned with OKEN Scanner

întemnițare, pentru ca, în sfîrșit, să mă pot așterne pe drumul lung și nesfîrșit al pribegiei, în care mă aflu și acum.

— Încotro ați pornit de la Turnu-Severin?

— Spre Constantinopol și de acolo prin Smirna, Syra, Corcyra și Triest, direct la Viena.

— Vă era în intenție anume de a ajunge în capitala imperiului?

— Da, căci aici se aflau mulți dintre tovarășii mei de luptă din 1848: Andrei Șaguna, Avram Iancu, August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, ca și încă mulți alții, cu care dealtfel am mai făcut o încercare pe lîngă împărat, pe calea unui memoriu bine conceput, în scopul de a obține libertatea și independența românilor transilvăneni.

— Ce s-a ales din acest memoriu?

— Ce să se aleagă. Mai nimic. Așa cum se întîmplă mai cu toate memoriile. Dealtfel, nici nu ne-am prea pus noi mari speranțe în el. Stăpînii sînt cu toții la fel, chiar dacă vorbesc limbi diferite și ocupă țări diferite. Ei își văd numai de interesele lor.

— Cum ați procedat în consecință?

— În consecință, m-am dedat studiului comsomptiv și derivativ, și, asta, uite așa, ca să uit de toate eșecurile și de toate supărările. Viena era, cum este dealtfel și acum, un mare centru cultural și științific, și altceva mai bun nici n-aș fi avut a face. Timp de doi ani, cu mici întreruperi, m-am dedicat exclusiv studiilor juridice. N-am avut totuși liniștea și răgazul necesar pentru a le încheia aici. Respectiv, pentru a le duce la bun sfîrșit.

— Din ce cauză?

— Din cauza faptului că autoritățile habsburgice m-au obligat, pînă la urmă, să părăsesc capitala imperiului. Devenisem, din cauza activităților mele, o persoană „non grata", așa cum se spune în drept.

— Deveniserăți deci indezirabil.

— Întocmai. Era de așteptat să se întîmple așa, din moment ce cu tovarășii mei de luptă cu care mereu mă întîlneam, nu vorbeam despre nimic altceva decît despre îngenuncheata noastră Transilvanie, ca și despre nedreptățile care ni se fac; fapt care nici într-un caz

nu putea fi pe placul poliției imperiale, care ne supraveghea îndeaproape.

— Și cum ați procedat în continuare?

— În continuare, respectiv din 1852 pînă cînd am stat la Viena, pornesc spre Pavia, un alt mare centru de cultură și învățămînt, cu intenția deliberată de a-mi continua și încheia studiile.

— Cît timp ați rămas aici?

— Pînă în iunie 1854, cînd mi-am luat doctoratul în drept.

— Iar mai departe?

— Iar mai departe, tentat de invitația inspectorului de atunci al școlilor din Moldova, care era August Treboniu Laurian, pornesc plin de speranțe spre Iași, unde, pe cît se pare, m-am stabilit pentru totdeauna.

— Acești zece ani, care s-au scurs de la plecarea dumneavoastră din Pavia i-ați dedicat exclusiv Iașului și Moldovei?

— Aș îndrăzni să răspund afirmativ la această întrebare.

— Iertați-mă domnule profesor că insist atît de mult pe această latură a activității dumneavoastră. Simion Bărnuțiu ca erou național, ca promotor și animator al revoluției transilvane de la 1848, și ca conducător al acesteia, ne este în general cunoscut. Ziarele au vorbit mult în acest sens. Dumneavoastră vă veți identifica întotdeauna cu conștiința noastră a românilor, cu ceea ce s-a întîmplat pe Cîmpia Libertății de la Blaj. Dar, repet aceste fapte memorabile ne sînt în general cunoscute. Mai puțin cunoscută însă ne este activitatea dumneavoastră de cărturar, de om de știință și tocmai asupra acestor aspecte aș dori să insistați în cele ce urmează.

— În cazul acesta, va trebui să încep cu perioada cînd am intrat în rîndurile corpului didactic din acest centru cultural al Transilvaniei care este Blajul. Aici am ajuns, bineînțeles, după ce mi-am încheiat studiile primare făcute în Șimleul Silvaniei și apoi pe cele secundare pe care le-am terminat la liceul piariștilor din Careii Mari. Urmează, în continuare, studiile teologice de la Blaj. Dar, în acest oraș funcționa și o școală

Scanned with OKEN Scanner

normală, cunoscută sub denumirea de „Preparandia", care avea menirea de a furniza cadre pentru învățămîntul secundar, așa că, după ce am studiat timp de patru ani și la această școală, am devenit profesor. În consecință, m-am angajat la gimnaziu — asta era prin anii 1829—1831 — predînd sintaxa, îndeplinind în același timp și funcția de prefect de studii la seminar, ca și pe aceea de arhivar la consistoriu. În următorii trei ani, am predat istoria și filozofia, iar în ultimul dintre aceștia, respectiv în 1834, numai filosofia. Apoi, pînă în 1839, deci aproximativ cinci ani, am îndeplinit funcția de notar consistorial, pentru ca în 1839 să revin din nou în învățămînt, care sincer să fiu, mă atrăgea în mod special. Predau de data aceasta filosofia. Ceea ce este foarte important, cred, constă în faptul că, începînd din acest an de răscruce, predarea filosofiei o fac direct în limba română. Dacă stau și mă gîndesc bine, în acest moment chiar începusem concret lupta de eliberare a limbii române strămoșești de tirania limbii latine, demonstrînd practic că și ea este capabilă de a exprima gîndirile filosofice, ca și noțiunile cele mai abstracte. Îmi amintesc, în legătură cu acest fapt, că i-am scris o scrisoare foarte entuziastă lui Gheorghe Bariţiu, colegul și prietenul meu de dăscălie, care în acel an se afla la conducerea „Gazetei de Transilvania" și a „Foii pentru minte, inimă și literatură", amîndouă scoase la Brașov.

— Și ați reușit acest lucru?

— Am reușit, dar, din nefericire, numai pentru o foarte scurtă perioadă de timp. În 1842, avea să fie elaborat acel proiect de lege, care să legalizeze faptul că numai limba maghiară poate fi folosită în activitățile administrative, bisericești și școlare, devenind în felul acesta limba oficială a Transilvaniei. Ori aceasta reprezenta, după cum cred că îți dai seama, o nedreptate strigătoare la cer. Un om luminat și de o mare cultură, sas de origine — Ștefan Ludwig Roth —, a fost el însuși indignat de acest proiect de lege, apreciind într-o scriere a sa că nu vede nevoia de a impune Transilvaniei o limbă oficială, cîtă vreme aceasta există și este, fără nici un dubiu, limba română. Reține dară, domnule dragă, că

aceste vorbe pline de înțelepciune și adevăr au fost rostite de un sas și nu de un român!

— L-am cunoscut personal, domnule profesor, pe Ștefan Ludwig Roth și am avut și cu el o convorbire chiar în ziua de crăciun a anului 1848, pe cînd se afla la Cetatea de Baltă, în calitate de reprezentant al Comitetului transilvănean de pacificare. Mi-a făcut, într-adevăr, o impresie cu totul deosebită. Ați auzit desigur cum a murit?

— Cum să nu aud! Cred că aceeași soartă aș fi avut-o și eu, dacă nu aș fi luat la timp drumul pribegiei.

— Revenind la ideea pe care am întrerupt-o, cum ați reacționat împotriva proiectului de lege despre care mi-ați vorbit mai înainte?

— Am făcut și eu ce am putut. Cel mai mult mă mîndresc în această privință cu articolul pe care l-am scris în legătură cu oficializarea limbii maghiare în Transilvania și care a fost tipărit, mult mai tîrziu decît trebuia să se facă aceasta în „Foaie pentru minte, inimă și literatură". Dar chiar așa, cu întîrziere, articolul în cauză s-a bucurat de un mare succes public.

— Cum se intitulează?

— „O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă". Era precedat de următorul motto, extras din Cicero: „Pactum turpe est ipso jure nullum. Jus semper quaesitum est aequabile, neque enim aliter esset jus", ceea ce înseamnă „Un pact de rușine, este prin dreptul însuși nul. Dreptul totdeauna căutat este egal, căci altfel nici nu ar fi drept".

— Nu cunosc din păcate articolul la care vă referiți, dar am impresia că era pe cît de dur pe atît de judicios.

— Puteți fi sigur de asta, domnule dragă. Îmi pare extrem de rău că nu mai am nici un număr din revistă la mine, spre a vi-l pune la dispoziție. Articolul a fost, într-adevăr dur și judicios, cum credeți dumneavoastră și aceasta este rațiunea pentru care cei de la conducerea revistei nu au îndrăznit a-l publica imediat ce l-am trimis, ci numai, închipuiește-ți, după zece ani. Îmi amintesc că eu însumi devenisem temător asupra publicării articolului; temător, firește, în ceea ce privește

Scanned with OKEN Scanner

soarta celor ce conduceau revista. Din acest motiv le-am scris printre altele, în scrisoarea ce însoţea articolul „Nu te teme a-l tipări, căci nici eu nu m-am temut a-l scrie". Îţi mai pot cita un pasaj din „Un pact de ruşine" care figurează pe coperta acestei cărţi de pe birou; carte, pe care voiam să o fac cadou unui prieten ardelean ca şi mine, care se află acum în Ţara Românească şi al cărui nume prefer să-l trec sub tăcere. Din nefericire, într-o discuţie avută cu cîţiva ani în urmă, mi-a declarat spre surprinderea şi indignarea mea că nu-l interesează Transilvania şi nici neamul din care se trage. Amîndurora le-a întors deci spatele.

— Văd totuşi că nu i-aţi mai dat cartea?

— Nu i-am dat-o deoarece nu mă mai interesează persoana lui, deşi îmi este prieten. Merită însă să-ţi citez pasajul de pe copertă, căci i se potriveşte de minune, şi nu numai lui, ci şi tuturor acelora care întorc — din diverse motive spatele neamului. Ascultaţi: „Cel ce se leapădă de neamul său pentru că, fără a sa vină e mai apus şi mai neînvăţat ca alte neamuri, acela nu e cu nimic mai prejos decît cel ce tăgăduieşte pe maică-sa ceea ce l-au născut, pentru că e bătrînă şi neputincioasă".

— Într-adevăr, aşa este domnule profesor. Revenind la publicarea articolului menţionat, n-aţi avut de suferit de pe urma lui?

— Am avut şi am prea avut. De aici mi s-a tras, printre altele, şi destituirea din învăţămînt.

— Şi ce aţi făcut cînd v-aţi văzut fără post?

— Ce să fac? Ca întotdeauna în situaţii dificile, mă refugiez în studii. Ele mă absorb pe de-a-ntregul. În consecinţă, m-am înscris la Academia săsească din Sibiu. Aveam pe atunci, îmi amintesc cu precizie, în jur de 40 de ani. Vă spun chiar exact: 37. Ori, la această vîrstă, nu este chiar aşa de uşor de a o face pe studentul. Totuşi, voiam cu orice preţ să fac o carieră juridică, care mi se părea mai stabilă şi mai puţin vulnerabilă. Dealtfel, era vorba şi despre un vechi deziderat al meu. Din nefericire, a trebuit să-mi întrerup studiile abia începute la Academie, survenind între timp evenimentele revoluţionare de la 1848, care desigur vă sînt

Scanned with OKEN Scanner

cunoscute. Totuşi, aceste studii au fost continuate la Viena şi definitiv încheiate la Pavia.

— Vă mai amintiţi de subiectul tezei de doctorat?

— Cum să nu. Titlul lucrării sună astfel: „Argumente de jurisprudenţă şi de ştiinţă politică".

— V-au folosit ulterior studiile efectuate?

— Mi-au folosit foarte mult, mai ales aici la Iaşi. Pînă la ora actuală am predat şase cursuri de filosofie şi patru de drept. Le-aş fi putut oare preda fără aceste studii temeinice pregătitoare?

— M-ar interesa ce aţi predat, de exemplu din vastul domeniu al filosofiei.

— Am predat noţiuni de metafizică, logică, etică, estetică, psihologie şi chiar pedagogie şi vă asigur că m-am străduit să fac aceasta cît mai bine posibil; la nivel european aş îndrăzni să spun.

— Ce aţi predat din domeniul metafizicei? Vă pun această întrebare ca unul care este pasionat de problemele fiziologiei în general. „Anche io sono pittore".

— Am predat principiul cunoştinţei, materia şi formele cunoştinţei, teme legate de timp şi spaţiu, raţiunea cu cele trei idei principale ce ţin de ea — ideea psihologică, ideea cosmologică şi ideea teologică —; am mai predat, tot în acest cadru, aprioritatea înţelesului în cunoaştere. În ceea ce priveşte capitolul de metafizică aplicată, am predat noţiuni de mobilitate a materiei, noţiuni privind puterile originare de mişcare şi de repaus etc.

— Aţi abordat şi domenii ale filosofiei mai puţin cunoscute la noi?

— Cred că da. Problemele eticii şi ale esteticii aveau un caracter cu totul inedit în ţara noastră, şi tocmai de aceea m-am străduit a le preda cît mai clar şi cît mai cuprinzător cu putinţă. Dealtfel, este vorba despre sectorul de filosofie care îmi place şi mie cel mai mult.

— Aţi vrea să-mi detaliaţi răspunsul dat?

— Cu plăcere. În primul rînd, m-am străduit să arăt în prelegerile mele contribuţia pe această linie a marilor gînditori ai omenirii, care au fost Socrate, Platon, Epicur, Aristotel, Toma d'Aquino, Spinoza, Locke, Montaigne, Hobbes, Bacon, Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling,

Scanned with OKEN Scanner

Hegel etc. Vreau să fac precizarea că nu m-am lăsat influențat în gîndirea mea și în ideile mele filozofice de toate aceste nume celebre. M-am străduit să fac sinteze, să elaborez vederi critice, prezentînd și opinii proprii.

— Se pare că, cel puțin în materie de estetică și în țara noastră sînteți un veritabil deschizător de drumuri.

— Nu-i chiar așa, domnule dragă. De multe ori mi-am dat seama că nu-i nimic nou sub soare și că mulți din așa-zișii deschizători de drumuri sînt de fapt niște ignoranți în ceea ce privește cunoașterea scrierilor celor care i-au precedat. La noi în țară, preocupări estetice se pot găsi la Dimitrie Cantemir — ce cărturar extraordinar a fost acest om al Moldovei — și mai recent la Samuil Micu. Mie, în acest domeniu, îmi revine doar meritul de a fi predat un curs de estetică sistematizat și într-un cadru organizat.

— Ați avut desigur și un curs propriu, așadar scris de dumneavoastră, nu?

— Da. Uite-l aici pe masă. Mereu îi fac corecturi și adaosuri. Nu este încă tipărit după cum vezi, dar bănuiesc că mai devreme sau mai tîrziu va cunoaște lumina tiparului. Ar fi păcat să n-o cunoască. Prea este interesantă materia predată și prea am muncit la el. Are, după cum se poate vedea, două părți principale: estetica curentă, cuprinzînd generalități și estetica aplicată. În prima parte, am dezvoltat exact 62 de teme ca: despre frumusețe, colosal, sărbătorescul, pomposul, pateticul, tragicul, despre sublimitate, grațiosul, decorul, urîtul, ridicolul, umoristicul, comicul, gustul ș.a.m.d. În capitolul de estetică aplicată am dezvoltat 36 de teme printre care: conceptul artei, legea supremă a artei frumoase, expresiunea estetică, stilul și maniera, adevărul estetic, naturalețea operei de artă, moralitatea operei de artă, poezia, melopeea, declamatoria, oratoria, plastica, grafica, binaria, arhitectura, caligrafia, artele mimice, orchestrica, teatrica și chiar gimnastica. Scuză-mă că te-am obosit citindu-ți toate acestea din tabla de materii, dar dumneata mi-ai declarat că ești pasionat de filosofie și tocmai din acest motiv am privit totul mai cu amănuntul.

— Sînt fericit, stimat domnule profesor că am reușit

Scanned with OKEN Scanner

să-mi fac o idee despre personalitatea dumneavoastră ca om de cultură și de știință, iar prin mine o vor afla mulți. Sînteți indiscutabil un cărturar de seamă al acestui neam, un deschizător de drumuri — subliniez aceasta — și în special un mare patriot. În încheiere, o ultimă întrebare: care este, după dumneavoastră, cea mai mare faptă din viața proprie.

— Indiscutabil contribuția mea revoluționară la evenimentele din 1848. Revoluția, după cum ai aflat, a fost înfrîntă; însă, după părerea mea, numai în aparență și numai provizoriu. Ea mocnește în brazda pămîntului nostru strămoșesc și în inimile noastre de români și, din acest motiv, nu se poate să piară definitiv. Trebuie ca, odată și odată, să izbutim.

— Care este momentul din revoluție care v-a impresionat cel mai mult?

— Acela, cînd venind la Blaj pentru adunarea pregătitoare, tineri entuziasmați de ideile revoluției, au deshămat caii de la trăsura mea, și punîndu-se ei înșiși în locul lor, au încercat a mă trage și a mă duce spre locul adunării. Atunci, copleșit de emoție le-am adresat următoarele cuvinte, care veneau direct din inimă: „Acum nu este timpul fraților să băgăm pe oameni în jug, ci să-i scoatem. Lăsați dară să tragă vitele, căci voi ați tras destul și acuma a sosit momentul să fim oameni liberi".

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu ctitorul Facultății de medicină din București și al învățământului medical din România

MOTTO: *„Pentru dumneata nimic nu este imposibil"*

Dintr-o scrisoare a MARIEI ROSETTI către Carol Davilla

Carol Davilla (1828—1884), medic român de origine franceză. A organizat serviciul sanitar militar și ocrotirea sănătății publice. În colaborare cu Nicolaie Kretzulescu a pus bazele învățământului medical din țara noastră, înființînd, în 1857, Școala națională de medicină și farmacie. De numele lui se leagă apariția primelor instrucțiuni oficiale pentru apărarea sănătății muncitorilor din fabrici și ateliere, precum și organizarea primelor arondismente sanitare din țară. Datorită activității sale multilaterale au luat ființă în țara noastră o serie de societăți științifice: Societatea medicală (1857), Societatea de Cruce Roșie (1876), Societatea științelor naturale (1865), precum și două reviste medicale: „Monitorul Medical" (1862) și „Gazeta Medicală" (1865). În războiul pentru independență (1877—1878), a condus serviciul sanitar al armatei. Op. pr.: Profilaxia sifilisului (1853), Aerul atmosferic (1871)".

(Din Dicționarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Complexa personalitate a lui Carol Davilla m-a atras din primul moment. La aceasta au contribuit, printre altele,

Scanned with OKEN Scanner

CAROL DAVILLA

Scanned with OKEN Scanner

și enigmele ca și discuțiile care se purtau în societatea bucureșteană pe seama originii sale. Se vorbea în acest sens, de exemplu, că Davilla ar fi un copil din flori, tatăl său fiind celebrul compozitor Franz Liszt. Acesta, cu prilejul unui turneu pianistic din Paris a avut o fugitivă aventură cu Marie d'Agoult, soția colonelului francez Jean d'Agoult. Sus-numita era și scriitoare, publicînd sub pseudonimul de Daniel Stern. Copilul a fost născut în mare taină, în Italia și anume în satul Avilla de lîngă Parma, unde a fost încredințat unei familii și botezat cu numele de Carol. Pentru că s-au ivit dificultăți la starea civilă pe seama înmatriculării copilului, care nu avea nume, s-a trecut la confecționarea ad hoc prin eliziune a acestuia. Astfel Carol din Avilla devine Carol Davilla. Acestea sînt faptele care mi s-au spus pe marginea originii sale și care nu făceau decît să-i sporească și mai mult aerul enigmatic pe care și așa îl avea. Davilla m-a atras apoi prin marea sa pasiune pe care o punea în multiplele sale activități și în special în acelea legate de întemeierea Facultății de medicină din București ca și a învățămîntului medical din țară. Convorbirea care urmează a avut loc într-un elegant birou de la Spitalul Colțea, într-o zi caniculară din vara anului 1884. La cîteva luni numai de la această întrevedere, și anume chiar în 24 August, fostul meu interlocutor s-a stins din viață, la vîrsta de numai 56 de ani. Mi s-a relatat de către cei din apropierea sa că ultimele cuvinte i-au fost: „S-a sfîrșit! Plec în marea călătorie".

— Colaboratorul dumneavoastră, stimat domnule general și profesor, care mi-a aranjat această întrevedere, mi-a declarat că trei decenii din viața dumneavoastră revin exclusiv activităților desfășurate pe pămînt românesc.

— Colaboratorul meu v-a spus adevărul. Mă aflu în Țara Românească de exact 31 de ani.

— Ce v-a determinat, vă întreb cu legitimă nedumerire, să părăsiți încă din tinerețe frumoasa și evoluata dumneavoastră patrie, spre a vă stabili în Valahia, căreia nu-i cunoșteați nu numai limba, ci și obiceiurile, felul de viață?

— De cînd mă știu, scumpe domn, am fost animat de ideea de a face în viață lucruri deosebite, mărețe. În orice caz, lucruri ieșite din comun. Dealtfel, nu sînt singurul, cred, care pot să fac asemenea afirmații. Tinereții în general îi sînt proprii asemenea elanuri, ca și planurile mari.

— Şi totuşi, cum aţi ajuns la noi, în virtutea elanurilor de care vorbiţi, şi nu în altă parte?

— Absolut din întîmplare. Aflîndu-mă în holul mare al Facultăţii de medicină din Paris, am citit, în contul unei întîlniri nepunctuale, nişte anunţuri afişate la avizierul ce se afla acolo. Unul din anunţuri exterioriza cererea şahului Persiei, adresată guvernului francez cu privire la căutarea şi angajarea unui medic personal al înaltului demnitar. Celălalt anunţ exterioriza cererea domnitorului român Barbu Ştirbey, tot cu privire la angajarea unui medic, care însă să organizeze şi eventual să conducă chiar serviciul sanitar al tinerei armate a Ţării Româneşti.

— Şi cum credeţi că a ajuns acest afiş la Facultatea de medicină din Paris şi nu la altă facultate din Franţa — mi se pare că există mai multe — sau poate din orice altă ţară din Europa.

— Răspunsul este simplu. Consul în Ţara Românească era, în acele vremuri, d-l Jacques Béclard, fiul decanului Facultăţii de care vorbim şi care, vrînd să-i vie în ajutor domnitorului Barbu Ştirbey, s-a adresat în acest sens decanului, tatălui său.

— Cum de v-a tentat totuşi cel de-al doilea anunţ şi nu primul, ştiut fiind că primul v-ar fi pus în contact direct cu fabuloasa curte a şahului Persiei. Sincer să fiu, dacă aş fi fost în locul dumneavoastră, acolo m-aş fi dus. Şi cine oare n-ar fi făcut exact ca mine!

— M-a tentat incomparabil mai mult anunţul cu Ţara Românească pentru că aici mi se părea că voi dispune de mai multe posibilităţi şi perspective de a face, cum v-am mai spus, lucruri mari, deosebite, ieşite din comun.

— Nu v-a dezamăgit, ulterior alegerea?

— Nu. Vă spun de trei ori nu.

— Unde v-aţi efectuat studiile de specialitate?

— Bineînţeles în Franţa şi anume la Facultatea din Angers.

— De ce la Angers şi nu la Paris, de exemplu?

— Pentru că la Angers se afla în acea vreme un colectiv profesoral de înaltă calitate şi pentru că acolo

Scanned with OKEN Scanner

era incomparabil mai multă liniște ca la Paris. Mă refer la liniștea și la climatul general necesare studiului.

— Cît a durat facultatea?

— Atîta cît durează în general studiile la facultățile de medicină din Franța. Adică cinci ani.

— Ce vîrstă aveați cînd ați pornit spre Țara Românească și dacă ați semnat în prealabil un contract în legătură cu această plecare?

— În ce privește vîrsta aveam, cred, 21 de ani. În ce privește cea de a doua întrebare, desigur că am semnat un contract în prealabil. Așa se obișnuiește.

— Ce prevedea contractul?

— Contractul prevedea, printre altele, angajarea mea pe timp de trei ani și retribuirea cu suma de 4 000 de franci pe an.

— Și cum se explică totuși stimat domnule general și profesor că acești ani au devenit, din trei exact treizeci și unu? Cel puțin pînă în momentul de față.

— Aici este de spus o poveste foarte lungă, care m-ar obosi și pe mine și implicit și pe dumneavoastră, dacă v-aș spune-o ca atare. Totul se reduce în esență la faptul că mi-a plăcut țara, ca și oamenii săi; că m-am angajat progresiv în tot felul de munci și de activități pe care nu voiam să le las neterminate. Aș minți dacă n-aș spune că n-am avut momente de ezitare, de îndoială, ca și de dezamăgire chiar. Cu toate acestea, au precumpănit succesele. Am respirat mai tot timpul aerul pe care îl respiră plugarul cînd ară un cîmp reavăn, cînd împrăștie semințele și apoi așteaptă — plin de speranțe — roadele.

— Colonelul medic Iacob Cihac din Iași mi-a vorbit cu mulți ani în urmă de enormele greutăți pe care ați avut a le întîmpina și înfrînge.

— El n-a avut?

— Dimpotrivă, a avut destule. Abordînd un alt aspect al vieții dumneavoastră, ați putea să-mi spuneți care au fost primele impresii culese după ce ați descins pe meleagurile noastre?

— De cum am descins la Giurgiu de pe vaporul care m-a adus aici, mai bine zis chiar din timpul călătoriei pe Dunăre, am fost în mod deosebit impresionat, — chiar

Scanned with OKEN Scanner

fermecat aș putea spune — de încîntătoarele privelişti ale țării. De asemenea m-a impresionat, chiar de la primele contacte, bunătatea și sinceritatea nativă a locuitorilor. În aceeași măsură am fost șocat, însă de data aceasta negativ, de starea precară în care se afla îngrijirea sănătății publice. În Bucureștii anilor 1853, deci la sosirea mea, nu erau decît cinci medici care răspundeau de sănătatea publică a orașului. În același timp, învățămîntul medical — dacă pot să-i spun astfel — era reprezentat de o mică și hilară școală de chirurgie, care scotea cîțiva felceri pe an.

— Și, cu toate acestea, ați reușit treptat să transformați această „mică și hilară școală de chirurgie" într-o școală tot de chirurgie dar, de data aceasta mai mare și mai serioasă.

— Spre norocul nostru al tuturora, pe aceasta am transformat-o, cîțiva ani mai tîrziu, mai precis chiar în 1857, în Școala națională de medicină și farmacie, care și ea avea să devină, grație eforturilor noastre comune, cu aproximativ zece ani mai tîrziu, o veritabilă facultate de medicină, chirurgie și farmacie, facultate pe care o avem și astăzi.

— Bănuiesc că n-a fost ușoară parcurgerea tuturor acestor etape?

— Bineînțeles că n-a fost ușor, scumpe domn. Dimpotrivă, aș preciza chiar că a fost deosebit de greu. Să vă exemplific aceasta printr-un unic aspect: în 1853, cînd am prezentat proiectul de regulament privind înființarea micii școli de chirurgie, doctorul Gusi, care diriguia pe acele vremuri pe linie administrativă destinele sanitare ale țării, mi-a declarat cam așa: „Mă miră domnule Davilla că te chinuiești atîta cu scopul de a-i învăța pe români medicina; valahii nu sînt capabili să o priceapă și dacă ai nevoie de medici, atunci scrie la Atena și ți se vor trimite atîția cîți dorești." Ce zici de asta scumpe domn?

— Ce pot să zic, domnule general? Desigur că mă impresionează negativ pozițiile pe care s-a situat doctorul Gusi.

— Eu însă am demonstrat, după cum sper că ați aflat, că valahii sînt în stare să priceapă medicina. Mai

Scanned with OKEN Scanner

mult chiar: să o priceapă bine. Sînt convins că va veni o vreme cînd medicii români se vor bucura de o faimă internațională.

— Care considerați că este momentul crucial de care a depins înființarea și dezvoltarea mai ales a învățămîntului medical din țara noastră?

— Acest moment este indiscutabil legat de ziua de 4 decembrie a anului 1855, zi, care după mine reprezintă momentul absolut inaugural al învățămîntului superior medical românesc și, în consecință, atît eu cît și colaboratorii mei, ne-am propus a sărbători această dată an de an și aș fi fericit, desigur, dacă acest obicei va fi continuat pentru imortalizarea momentului și pentru reactualizarea, în cadrul tuturor seriilor de medici, a emoțiilor începuturilor.

— Prin comparație, îmi puteți spune și care a fost momentul cel mai dificil din cariera dumneavoastră?

— Asemenea momente au fost, din nefericire, numeroase. Dacă ar fi să mă leg de unul singur, cel mai nimerit mi se pare a-l menționa pe acela legat de închiderea temporară și samavolnică a Școlii naționale de medicină, abia înființate, ca urmare a mașinațiilor colonelului Odobescu, pe baza faptului să am efectuat disecția unui soldat decedat în cadrul spitalului. Disecția, nu contest, am efectuat-o, însă în scopuri pur științifice. Ei bine, acest act a fost considerat de către Odobescu și de către aceia care l-au susținut și instigat, drept o bestială profanare la adresa condiției umane, uitîndu-se desigur că disecția a fost introdusă în învățămîntul medical încă de către Alexandru cel Mare, și asta în cadrul primei universități din lume, înființată de acesta în urmă cu circa 2 300 de ani. După inimaginabile eforturi și insistențe, am reușit în cele din urmă să anulez decizia absolut samavolnică de închidere a școlii.

— Care este spitalul debuturilor dumneavoastră pe aceste meleaguri?

— Spitalul militar. Era instalat în încăperile mănăstirii Mihai Vodă și arăta — cel puțin în clipa cînd am preluat eu conducerea — absolut îngrozitor. Am găsit îngrămădiți aici circa 400 de bolnavi de tifos exante-

Scanned with OKEN Scanner

matic, zăcînd în cea mai cumplită mizerie, cîte 2—3 într-un singur pat.

— Ce se putea face, din punct de vedere medical firește, într-o asemenea situație?

— Mare lucru nu se putea face, desigur. Aceasta este rațiunea pentru care am pus spitalul pe baze organizatorice și funcționale cu totul noi, respectînd cît se poate de riguros posibil normele științifice de ordin igienic. Rezultatele n-au întîrziat să apară. Doi ani mai tîrziu, nu se mai afla în spital nici un caz de tifos.

— M-a impresionat în mod deosebit, stimat domnule general, anunțul pe care l-ați publicat în Jurnalul Oficial — și pe care l-am citit cu proprii-mi ochi — referitor la programul dumneavoastră de lucru, și care suna, dacă nu mă înșeală memoria, cam așa: „Cine are nevoie de mine, mă găsește zilnic, între orele 5 dimineața și 2 după amiaza la spital, iar apoi pînă la 12 noaptea la direcția sănătății". Nu vi se pare că avem de-a face cu un program de lucru cam dur, neținînd cont de imperativele sănătății, ca și de cele ale vieții personale?

— Sînt atîtea de făcut în această țărișoară domnul meu!

— În legătură cu acest lucru, mi s-a atras atenția de către colaboratorii dumneavoastră că nu stați prea bine cu sănătatea și asta tocmai din cauza suprasolicitării organismului.

— Colaboratorii mei exagerează în mare parte. Totuși, nu voi nega faptul că, cel puțin în ultimul timp, simt din ce în ce cum puterile organismului cedează. Primul meu contact cu boala pe aceste meleaguri l-am avut chiar în anii începuturilor cînd, locuind într-o cameră umedă, friguroasă și igrasioasă de pe strada Izvor, am contractat un reumatism acut, de pe urma căruia am rămas, se pare cu o atingere a inimii și în mod absolut sigur cu o semianchiloză a brațului drept.

— Iertați-mă, nu cunosc prea bine terminologia medicală. Ce înseamnă semianchiloză?

— O înțepenire parțială a încheieturii cotului, ale cărei rigori le-am simțit din plin în viața de fiecare zi, cu atît mai mult cu cît a progresat lent, dar totuși vizibil. În alte etape ale vieții, am mai contractat holeră,

difterie și chiar tifos exantematic. Toate acestea din cauza serviciului, desigur. Numai Dumnezeu știe cum am scăpat cu viața din toate aceste severe încercări!

— Vă mai reamintiți de colaboratorii dumneavoastră, de la Școala de mică chirurgie?

— Cum să nu mi-i amintesc, cînd cu ei mi-am împărțit amarul și greul atîtor zile! Iată-i pe principalii dintre aceștia: doctorul Iuliu Barasch, care preda științele naturale, doctorul Alexe Marin, fizica și chimia; Polyzu, fiziologia; Suhamel, chirurgia; Pruzinsky, materia medica și erborizația, doctorul Capșa, clinica moșitului etc.

— Dumneavoastră ce ați predat?

— Eu predam în acele vremuri clinica medicală, anatomia și ortopedia. În plus, mă ocupam și de treburile administrative ale școlii, fiind directorul ei.

— După ce învățau elevii?

— La început după notițe. Mai tîrziu, după neîntrerupte eforturi și cheltuieli, am reușit să înființez în cadrul Școlii și o bibliotecă, destul de bine pusă la punct, în care se aflau în jur de 6 000 de volume.

— Trec acum la o problemă cu totul diferită. Cum ați primit, domnule general, actul Adunării Deputaților din 4 iunie 1864, despre care am citit tot în Jurnalul Oficial, prin care vi s-a acordat — în unanimitate — cetățenia română?

— Cu multă bucurie, desigur. Numai că eu mă consideram român, cu mult înainte de acest act. Poate chiar din clipa cînd m-am hotărît să rămîn definitiv pe aceste meleaguri.

— Sînt informat că v-ați periclitat în mod serios securitatea personală, adăpostind în propria locuință pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza, pe soția și pe copiii acestuia. Și toate acestea au avut loc în momentul cel mai critic al existenței domnitorului, respectiv atunci cînd el a fost detronat și obligat să ia calea exilului.

— L-am admirat enorm pe Cuza, ca și cauzele nobile în fruntea cărora acesta s-a situat. L-am cunoscut bine și am avut cinstea să-l însoțesc personal în ingrata misiune pe care a avut-o la Constantinopole, pe lîngă Înalta Poartă. Asta se întîmpla prin mai—iunie 1864. Era

Scanned with OKEN Scanner

o primăvară extrem de ploioasă. Aș vrea să vă reproduc din memorie unul dintre răspunsurile domnitorului, rămase celebre și care vă va convinge și pe dumneavoastră sper, că sînt motive de a-l fi admirat atîta: „Mă văd silit a vă aduce aminte că Principatele Unite... se administrează singure și fără de amestecul nepermis al Înaltei Porți". Ce ziceți de demnitatea și de curajul lui Cuza? Acest răspuns a fost dat marelui vizir Fuad Pașa, de frica căruia tremurau toți și care continua de a trata pe reprezentanții delegației principatelor române unite, în frunte cu domnitorul ei, ca pe niște vasali, așa cum fuseseră lucrurile în trecutul apropiat. Cuza, v-o repet, a fost un mare om.

— Am citit în legătură cu dumneavoastră un amplu reportaj în ziarul „Die Presse", sub semnătura lui Johann Lichtenstadt, în care se vorbește despre rolul activ și important pe care l-ați jucat în războiul de independență a țării. În același timp, generalul rus Todleben, comandantul fortificațiilor de pe cîmpul de luptă româno-rus, face de asemenea la adresa dumneavoastră o serie de referiri cît se poate de măgulitoare. Citez numai una dintre acestea: „Nu o să uit niciodată eroismul soldatului român... A doua imagine care mi-a rămas întipărită în minte este legată de amintirea doctorului Davilla, mergînd pe linia de foc, alături de brancardierii lui". Pe mine personal m-au impresionat, sincer să fiu, aceste referiri directe la un român prin adopțiune, care a trăit atît de plenar drama acestui război de importanță vitală pentru destinul nostru național.

— Nu trebuie să vă impresioneze deloc. Sînt medic și român. Trebuia, ca atare, să-mi fac datoria din ambele puncte de vedere.

— Opinia publică a comentat multă vreme un proces care v-a fost intentat de către răuvoitori. Aș dori să vă cunosc opinia în legătură cu acest eveniment mai puțin agreabil din viața dumneavoastră.

— De ce opinia mea și nu a justiției?

— Opinia justiției îmi este cunoscută. Știu că ați fost achitat și mai știu că nu vi s-a găsit absolut nici o vină. Totuși, cîteva lămuriri suplimentare, ca și cîteva

Scanned with OKEN Scanner

comentarii retrospective, n-ar putea decît să aducă şi mai multă lumină în această privinţă. Nu credeţi?

— Scumpul meu domn, mie personal mi s-a întîmplat adeseori ca prin activităţile şi munca mea să mă lovesc de adversităţi generate de ancorarea unora în inerţie, în conservatorism paralizant, ca şi în invidii de tot felul — inerente dealtfel mai ales profesiunii medicale. Acţiunea, după cum ştiţi, declanşează o reacţiune şi, în consecinţă, vă puteţi imagina cu cîte reacţiuni am avut de a face, ca unul care am declanşat atîtea acţiuni. Procesul care mi-a fost intentat a fost generat, în esenţă, de o serie de adversari coalizaţi împotriva mea ca urmare a faptului că am cerut cu insistenţă ca numirea cadrelor universitare să se facă numai prin concurs, adică pe calea cinstei şi a meritelor profesionale. Am cerut ca acest lucru să figureze în regulamentul de funcţionare a facultăţii. Detractorii mei însă nu erau de aceeaşi părere. Ei doreau, desigur, ca aceste numiri să se facă ca şi pînă atunci, respectiv pe bază de influenţe şi de conjunctură. Ameninţaţi de insistenţele mele, ei s-au coalizat, şi mi-au intentat în cele din urmă un proces, cu intenţia vădită de a mă desfiinţa din punct de vedere profesional şi moral.

— Ce cuprindea, în esenţă, procesul?

— Opt capete de acuzare, cum se spune în limbaj juridic. Nici mai multe, nici mai puţine. Mi-e dezagreabil să vi le enumăr pe toate şi cred că nici n-aş reuşi. Totul se reduce în esenţă la nişte simple şi ordinare calomnii.

— De ce s-a făcut totuşi atîta vîlvă pe marginea procesului?

— Pentru motivul că, pe de o parte acuzatul era cea mai înaltă autoritate sanitară a ţării, şi pe de alta, pentru că detractorii s-au străduit să-mi creeze o atmosferă cît se poate de defavorabilă în preajma procesului.

— Ministrul justiţiei era la curent cu aceste fapte?

— Cum să nu fie cînd el însuşi a decis alcătuirea unei comisii de judecată, care să lămurească lucrurile.

— Cînd a avut loc procesul?

Scanned with OKEN Scanner

— Exact în ajunul anului nou din 1872. Vă imaginați ce revelion am avut?

— Vă aduceți aminte de membrii comisiei de judecată?

— Erau mai mulți, dar cei mai marcanți dintre aceștia erau profesorii Ștefan Micle și Alexandru Șendrea, ultimul fiind chiar titularul catedrei de procedură civilă la facultate. Mi-l mai amintesc și pe Vasile Ureche, jurist.

— Observ că, cel puțin aceștia pe care i-ați citat, sînt cu toții din Iași . . .

— Asta pentru că și procesul a avut loc la Iași.

— Dar cine v-a apărat, vă mai aduceți aminte?

— De ce să mă apere cineva din moment ce mă consideram complet nevinovat? S-au oferit, desigur, ca să mă apere Iacob Negruzzi, precum și profesorii Gr. Cobîlcescu și Petre Suciu. Le-am refuzat însă tuturora cu amabilitate și cu judicioasă motivație oferta, preferînd de a mă apăra de unul singur.

— Care a fost verdictul?

— Vi-l pot relata textual. Este primul verdict juridic din viața mea și din acest motiv nu se uită atît de ușor și sper să fie și ultimul. „Domnul profesor Carol Davilla, după cercetările făcute în acuzare și apărare, este achitat prin unanimitatea voturilor". Îmi amintesc, cu aceeași precizie, și de textul telegramei pe care am expediat-o soției, care, firește, era cît se poate de afectată de acest proces: „Achitare în unanimitate în toate punctele de acuzare. Triumf complet contra calomniatorilor".

— Credeți că legea stabilită și inițiată de dumneavoastră, privind selecționarea cadrelor universitare prin concurs va rezista timpului?

— Ar fi o nenorocire dacă n-ar rezista. Sănătatea reprezintă un bun de o valoare inestimabilă și nu ne putem permite de a ne juca cu ea. Incompetența n-are ce căuta în rîndul medicinii și în primul rînd în mijlocul ei. Cum altfel, vă întreb, putem repera valorile profesionale? Cum putem selecționa pe profesorii acelora care vor lucra pe sănătatea noastră? Cît n-aș da să prindă viață uleiul tabloului sau bronzul statuii, după

Scanned with OKEN Scanner

ani și ani — căci va trebui ca urmașii să-mi atîrne un tablou sau să-mi monteze un bust, în marea sală de consiliu, din moment ce sînt ctitor al facultății și din moment ce se obișnuiește așa, și, cum zic, cît n-aș da să prindă viață uleiul tabloului sau bronzul statuii, ca să pot vedea cine vor fi profesorii medicilor din această țară peste 200 de ani de exemplu, așadar între 1970 și 1980 și cum vor fi ei recrutați, dacă nu tot prin concurs. Bineînțeles, că și concursul pe care l-am preconizat eu se poate transforma într-un simplu concurs de împrejurări. Dar asta este o altă poveste. Oricum, sînt sigur că omenirea va fi mai sănătoasă atunci cînd va ști a-și selecta mai bine medicii de care are nevoie, și în special pe dascălii acestora.

— Fiindcă, vorbindu-mi de procesul de la Iași, ați pomenit în treacăt și de soție, v-aș fi cu totul recunoscător dacă mi-ați face o succintă creionare a universului familial în care evoluați. Sînt întotdeauna tentat, și cred că nu greșesc, de a analiza viața și opera personalităților cu care stau de vorbă din punctul de vedere al unor posibile relații și condiționări reciproce dintre acești factori; sînt convins că viața de familie transpare în operă și reciproc. Mulți contestă aceste interferențe. Dar despre asta nu este cazul de a vorbi acum. Oricum, eu îmi fac datoria față de mine însumi, și implicit față de convingerile mele, încercînd de fiecare dată — bineînțeles dacă acest lucru este posibil — de a mă strecura și în microuniversul familiei. Dacă în cazul dumneavoastră voi fi refuzat, îmi voi cere scuze desigur — dacă nu, mă voi bucura de reușită.

— În cazul meu puteți să vă bucurați de pe acum de reușită. Nu am secrete de camuflat în materie de viață personală, în materie de familie. Chiar dacă, cîndva, au existat asemenea secrete, vine cu timpul o vîrstă a limpezirilor, a reconsiderărilor retrospective, și a trecerii vieții prin ciurul experienței și al încercărilor. Deși nu sînt încă un vîrstnic, în sensul medical al cuvîntului, sînt sigur totuși că nu voi avea norocul de a trece peste pragul biblic al vieții, respectiv peste pragul celor șapte decenii și, știți dumneavoastră în momentul cînd te pregătești să intri în împărăția lui

Scanned with OKEN Scanner

Hades și a Persefonei, este bine să fii despovărat atît cît este posibil, de greutatea tuturor tainelor pe care le-ai purtat în spate în cursul vieții. Barca lui Charon nu se va descumpăni în această situație. Confesiunea purifică sufletul, exact așa cum sîngerarea, în anumite situații, purifică trupul. Este vorba aici despre arhicunoscutul „catharsis" al anticilor. Așa că, binevoiți, scumpe domn, de a mă întreba ce doriți, și fără nici o reținere. Eu vă voi răspunde în mod sincer.

— Ați vorbit aici ca un mare poet și ca un mare filosof. Vă simt tributar culturii anticilor.

— Am ajuns la cultura anticilor grație lui Hipocrate, cel mai mare medic al tuturor timpurilor. Dar să-i lăsăm pe antici și să revenim la oile noastre.

— Exact. Pe cîte știu sînteți căsătorit a doua oară, nu?

— Primul meu mariaj a fost un simplu vis. A durat numai 10 luni, din cauza morții dramatice a soției mele, decedate în urma unei infecții contractată cu prilejul unei nașteri. Din acest motiv, cred că este mai corect a spune că acest mariaj a fost nu un vis, ci un coșmar.

— Cine era doamna?

— Marie Marsille, după numele de familie.

— Franțuzoaică?

— Pe jumătate numai. Tatăl ei era medicul francez Marsille care a lucrat la Spitalul Colțea. Mama Mariei era româncă, Sultana Colceag, cu care doctorul Marsille s-a căsătorit imediat ce a venit în București.

— Abia acum, în urma lămuririlor dumneavoastră îmi explic, domnule general, o mare nedumerire, o enigmă chiar, pe care o port de multă vreme în mine. Iată despre ce este vorba: cu ani în urmă și cu prilejul uneia din plimbările mele obișnuite pe la mănăstirile Cernica și Pasărea, din împrejurimile Bucureștiului, am dat în cimitirul acesteia din urmă peste un mormînt pe care era scris Maria Davilla, născută Marsille. Nu cumva este vorba despre mormîntul soției dumneavoastră?

— Chiar despre el este vorba.

— Nedumerirea totuși nu s-a risipit complet și iată de ce: bănuind că este catolică mă întreb justificat ce

Scanned with OKEN Scanner

caută totuși mormîntul ei într-un cimitir ținînd de o așezare bisericească ortodoxă.

— Mama Mariei a fost după cum v-am mai spus româncă, deci ortodoxă. Ei bine, ea a ținut cu tot dinadinsul ca fata ei să fie înmormîntată în ritual ortodox, cum s-a și întîmplat dealtfel.

— Acuma totul mi-e clar. Mergînd pe firul ideii, aș dori să-mi spuneți cine este actuala dumneavoastră soție?

— Actuala mea soție, de data aceasta văd că nu mai sînteți atît de bine informat, nu mai există. A murit și ea, încă în urmă cu circa zece ani. Ea a fost Anica, frumoasa și buna mea Anica. Era nepoata fraților Golești, de care sper că ați auzit. Este vorba despre Ștefan, Nicolaie și Alexandru, cu toții mari patrioți și cetățeni, jucînd roluri considerabile în cadrul revoluției de la 1848. Ei au avut și o soră, din căsătoria căreia cu Alexandru Racoviță, postelnic și cîrmuitor al județului Dolj, a rezultat Anica, soția mea.

— Vă supărați dacă vă cer detalii și în privința morții, cu atît mai mult cu cît am impresia că a murit foarte tînără?

— Nu numai că a murit foarte tînără, dar și în condiții cît se poate de stupide. Ținînd cu tot dinadinsul să participe la unul dintre cursurile mele, și în special la manifestările de simpatie pe care mi le făceau cu regularitate studenții la terminarea prelegerii, am adus-o la spitalul Colțea, exact în ziua de 13 ianuarie din anul 1874, — zi blestemată din viața mea, la o asemenea manifestare. Vădit impresionată de cele văzute, i s-a făcut pur și simplu rău, desigur de emoție. Dealtfel, Anica era prin constituție extrem de emotivă din punct de vedere spiritual, și extrem de fragilă din punct de vedere fizic. Colaboratorul meu Bernath, de profesie chimist, s-a dus deîndată la farmacie, spre a-i confecționa, la indicațiile mele, clasicul pliculeț cu chinină. Doza obișnuită de un gram din drogul menționat, pe care i-o dădeam adesea în situații similare îi făcea mai întotdeauna bine. Din grabă, și din zăpăceala momentului, Bernath a încurcat însă borcanele și în loc de chinină i-a cîntărit un gram de stricnină, pe care a am-

Scanned with OKEN Scanner

balat-o precipitat într-o foiță de țigară, și pe care Anica a înghițit-o deîndată cu un pahar cu apă. A urmat instantaneu o moarte provocată, exteriorizată prin extraordinare spasme. Dealtfel, țin să vă precizez că doza de un gram de stricnină este o doză letală pentru un cal, darmite pentru o firavă făptură umană.

— Ați fost martorul ocular al acestei îngrozitoare drame?

— Cum să nu fiu cînd totul s-a întîmplat chiar în amfiteatrul spitalului Colțea, unde abia îmi terminasem prelegerea? Anica a murit chiar în brațele mele și i-am auzit pînă și ultimele cuvinte. Vi le pot spune și pe acestea, pentru că o caracterizează de minune. A spus doar atît: „Copiii".

— Este aproape de necrezut tot ce-mi spuneți și, într-o asemenea situație, mă întreb cu legitimă nedumerire, de unde ați mai găsit resurse de energie pentru a vă dărui atîtor acțiuni științifice și sociale de mare întindere?

— V-am mai spus. Deși m-au încercat tot felul de boli și de necazuri, am făcut față tuturor, căci mă consider robust alcătuit de către mama natură.

— Se spune despre dumneavoastră că ați marcat începutul mai multor domenii de activitate în țara noastră. Mi le-ați putea enumera pe cele mai importante?

— Cred că se mai și exagerează. Ceea ce este exact în această privință, este că eu am urnit din loc învățămîntul medical și farmaceutic; apoi și pe cel veterinar. Eu am practicat pe aceste meleaguri prima transfuzie de sînge și am adus în țară, prin intermediul unui elev al meu, primul microscop. Am trimis, apoi, peste hotare, pe primii bursieri români din domeniul medicinii. Am înființat Societatea Română de Cruce Roșie, ca și cîteva publicații medicale etc.

— Se vorbește că intenționați, totuși, ca la bătrînețe să vă retrageți în Franța.

— Se vorbește, dar în mod greșit, scumpul meu. În Franța, chiar dacă mă voi duce, o voi face pentru o lună sau două și atît. O simplă vizită deci. Casa mea, familia mea, viața mea, amintirile mele cele mai scumpe se află aici și ca atare aici îmi va fi și mormîntul.

Scanned with OKEN Scanner

— O ultimă întrebare și cu asta vă promit că mă retrag, redîndu-vă liniștea. Este adevărat că ați contribuit cu sume serioase, la tipărirea unui volum de poezii populare, culese de Vasile Alecsandri și pe care l-ați trimis apoi la o expoziție bibliofilă peste hotare?

— Este adevărat. Ce vi se pare atît de extraordinar în asta? Am făcut acest lucru nu de dragul expoziției în sine și nici al lui Alecsandri, oricît de mult l-aș aprecia pe acesta, cît de dragul acestor perle de creație populară care realmente m-au uimit și pe care le consider de-a dreptul geniale. Cît am stat la conacul Goleștilor, am văzut cusături populare extraordinare și am fost martorul ocular al unor datini strămoșești, care de asemenea m-au uimit. Am participat „d'a capo al fine" și la o nuntă țărănească și am avut impresia că asist la un spectacol homeric. Poporul român are geniu, scumpul meu, și sînt sigur că va veni ziua cînd folclorul său va uimi lumea.

— Vasile Alecsandri a știut de inițiativa dumneavoastră în legătură cu cartea?

— Cum să nu știe cînd mi-a trimis, în acest sens, o scrisoare de mulțumire din Paris, pe care, dacă sînteți un om norocos, o voi găsi și vă voi citi-o.

— Mi-ar place să fiu.

— Iată că sînteți. Dealtfel, toate scrisorile mele mai importante le păstrez în această casetă din care v-am scos-o acum pe aceea a lui Alecsandri. S-o citim deci: „Paris, mai, 1867. Scumpe domnule Davilla. Printre cărțile românești trimise de dumneata la expoziția internațională, am descoperit colecția mea de poezii populare imprimate prin grija și cheltuiala dumitale. Volumul reprezintă un obiect de artă; este o probă vădită a neîntrecutului dumitale gust. Vei înțelege desigur sentimentul părintesc pe care l-am încercat la vederea minunatului volum... Te felicit din toată inima pentru faptul de a fi contribuit la publicarea unei adevărate comori literare. Îți mulțumesc pentru tot ce ai făcut și pentru tot ce vei face încă în favoarea artei populare românești. Mi-ai face un mare servici trimițîndu-mi șase exemplare din lucrare. Vreau să dau cîte unul Bibliotecii Naționale a Franței și unor personalități

Scanned with OKEN Scanner

binevoitoare țării noastre. Te rog să primești o bună și sinceră strîngere de mînă din partea mult devotatului dumitale Vasile Alecsandri".

— Este, într-adevăr vorba, așa cum se precizează în scrisoare, despre un volum în prezentare artistică.

— Aș zice că da, scumpul meu domn. Uitați-vă la el căci mai am un singur exemplar în bibliotecă și vi-l pot arăta. Am tot dat în dreapta și în stînga și din acest motiv nu vă pot oferi și dumneavoastră unul. Priviți-l vă rog cu atenție. Este tipărit pe hîrtie fină de Japonia. Fiecare pagină, după cum vedeți, are un chenar prelucrat din elemente populare extrase din cusăturile românești.

— Am pronunțat mai înainte expresia „o ultimă întrebare", dar sînt tentat să o mai folosesc încă o dată. Îmi permiteți?

— Cu plăcere.

— Dacă ați fi încă o dată tînărul de 21 de ani, și proaspătul absolvent al Facultății de medicină din Angers, și dacă vi s-ar oferi posibilitatea de a veni în Valahia, așa cum vi s-a mai oferit odată acest lucru în urmă cu 31 de ani, ați mai relua aventura dumneavoastră românească de la început?

— Da. De trei ori da!

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un profesor român de chimie pe lîngă Academia de comerț din Viena, care credea, arzător, cu un secol în urmă, în viitorul industrial al țării noastre

MOTTO: *„Nu mă invidia de zborul meu cu aripile legate".*

Dintr-o scrisoare a lui NICOLAIE TECLU către A. MUREȘIANU

„Teclu Nicolaie (1839—1916), chimist român; a fost membru al Academiei Române. A studiat ingineria, arhitectura și apoi chimia la Viena și la Berlin. A fost profesor de chimie generală și analitică la Academia de comerț din Viena. Teclu este cunoscut mai cu seamă prin lucrările sale privind arderea în general și flacăra de gaz în special. A inventat becul cu reglare a curentului de aer și gaz care-i poartă numele și care, într-o formă perfecționată, se folosește și astăzi. Teclu a făcut numeroase cercetări teoretice și experimentale asupra gazelor, a proprietăților și analizei unor substanțe minerale, a hîrtiei și a fibrelor lemnoase, a uleiurilor și a pigmenților utilizați în pictură etc. A pus la punct mai multe aparate de laborator destinate fie încercărilor tehnologice, fie scopurilor didactice (aparat folosit pentru semnalarea amestecului de metan și aer din mine în scopul evitării exploziilor, aparate pentru preparat ozon, pentru evaluarea intensității radiației luminoase, pentru determinarea bioxidului de carbon, a rezistenței și grosimii hîrtiei etc.). Teclu a avut o viziune originală

Scanned with OKEN Scanner

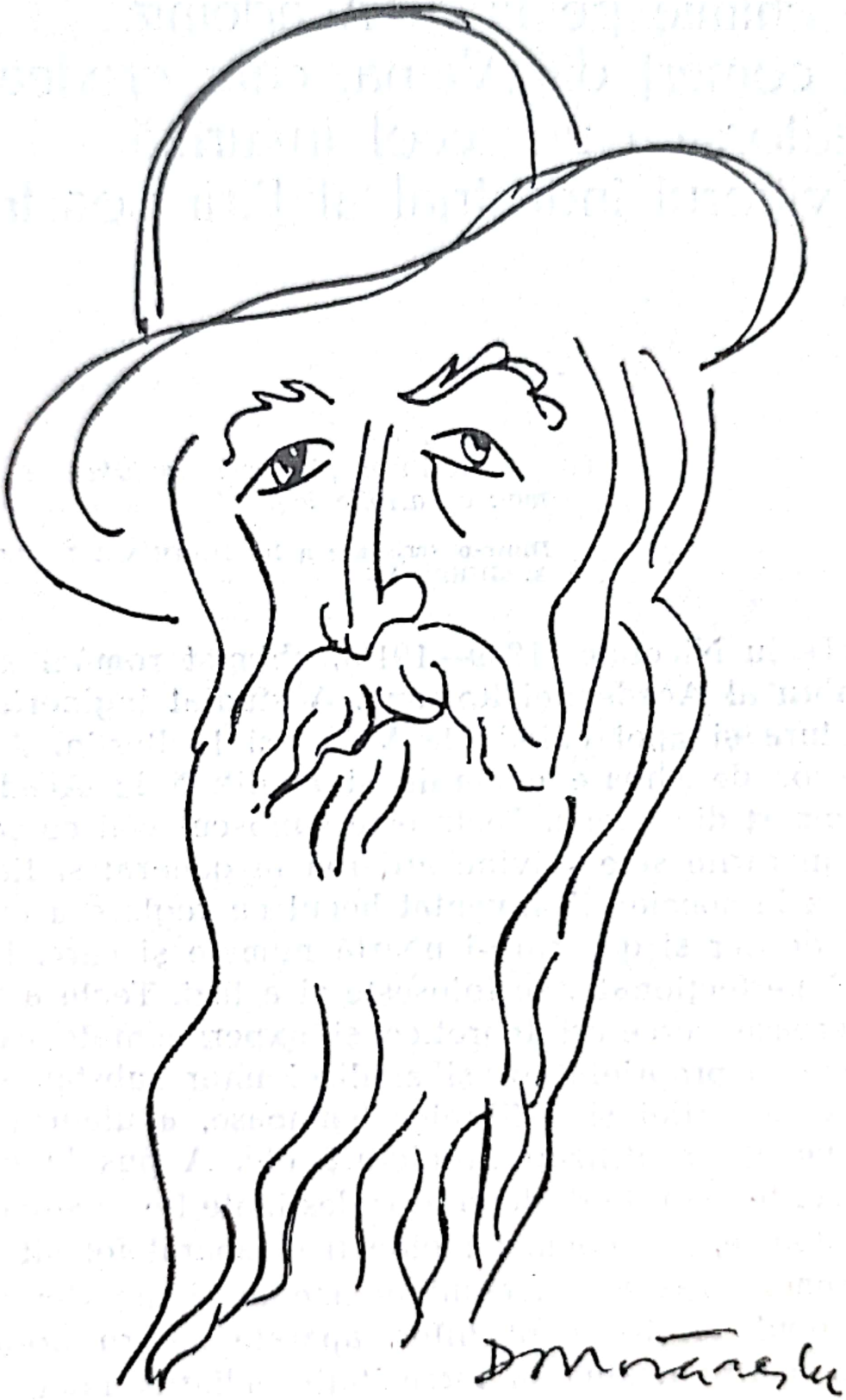

NICOLAIE TECLU

Scanned with OKEN Scanner

asupra zborului cu motor, înscriindu-şi numele pe lista precursorilor români ai aeronauticii".

(Din Dicţionarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Îmi era în intenţie de a lua proiectatul interviu profesorului Nicolaie Teclu în frumoasa toamnă a anului 1909, pe care bucureştenii de atunci care au apucat-o nu o vor uita niciodată. Eram sigur că-l voi întîlni pe reputatul profesor român din capitala imperiului habsburgic pe sălile Academiei Române, al cărei membru era, şi ale cărei sesiuni le frecventa cu o impresionantă regularitate. Îmi era imposibil să cred că va lipsi tocmai la sesiunea din 1909, cînd, printre altele era programată şi sărbătorirea sa. Împlinea, exact în 7 octombrie din acel an, venerabila vîrstă de 70 de ani. Din nefericire, tocmai la această sesiune susnumitul nu a putut participa. A fost nevoie deci, de a mă deplasa la Viena şi a consemna acolo convorbirea care urmează.

— Sînt în mod sincer emoţionat, stimat domnule profesor, de a întîlni în persoana dumneavoastră un mare om de ştiinţă român, şi în acelaşi timp un mare patriot, ducîndu-şi, din nefericire, fructuoasa activitate departe de patria mumă.

— Bătrînul nostru cărturar Miron Costin avea perfectă dreptate cînd spunea: „Nu sînt vremile sub cîrma omului, ci bietul om sub vremi". Aceste vorbe de mare înţelepciune, pe care m-aşi bucura dacă aşi şti că le-am memorat corect, mi-au fost reproduse aici, la Viena, chiar de către bădia Mihai. Ele exprimă, în parte, destinul vieţii şi creaţiei mele.

— Iertaţi-mă, cine este bădia Mihai?

— Cine? Mihai Eminescu. Acesta era felul studenţilor români de aici din Viena, de a-l desemna pe acest talentat poet, pe care, cel puţin eu personal, îl apreciez în mod cu totul deosebit. Au versurile sale o muzicalitate şi o profunzime cu totul extraordinară. Nu sînteţi de aceiaşi părere?

— Eminescu, stimat domnule profesor, este marea mea slăbiciune. Aşadar, aţi avut marele privilegiu de a-l cunoaşte personal?

— Da, dealtfel am şi colaborat cu el.

— Vă rog să fiţi amabil şi înainte chiar de a intra

Scanned with OKEN Scanner

în temele pe care mi le-am propus de a le atinge în această convorbire, să-mi relatați cît mai detailat posibil despre această colaborare. Iertați-mi derogarea de la programul stabilit, despre care v-am vorbit în schimbul de scrisori pe care l-am avut în prealabil, dar, după cum v-am mai spus, sînt un admirator fanatic al creației eminesciene.

— Această derogare îmi face în mod sincer plăcere. Ea mă proiectează într-o perioadă foarte plăcută a existenței mele. Este vorba despre vremea studenției, cînd, aici la Viena, se aflau foarte mulți români, veniți pentru studii superioare. Dealtfel, nu e nevoie să vă reamintesc, sper: Viena a fost pentru provinciile române, și în special pentru Transilvania, centrul preferat de studii. Pe de o parte apropierea de țară a acestui oraș și, pe de alta, marile tradiții culturale de aici au contribuit substanțial la această situație. Pe de altă parte, mai întotdeauna cînd mai mulți studenți de aceeași naționalitate se află împreună pe meleaguri străine ei se organizează deîndată în diverse societăți, în cadrul cărora își desfășoară activitățile generale de ordin cultural, artistic și național. Ei bine, românașii noștri nu puteau face excepție de la această regulă. O primă societate de acest fel, cu caracter literar, a fost înființată de către studenții care studiau aici teologia. Cum însă teologii formează în viața publică o tagmă aparte, oarecum separată, ceilalți studenți români, de pe la alte facultăți sau instituții de învățămînt vieneze, s-au gîndit să le dea o replică, înființînd în acest sens, cam prin 1867, o societate literaro-științifică, intitulată semnificativ „România". Printre primii conducători ai acestei societăți se afla și Aurel Victor Mureșianu, bunul meu prieten din Brașov, care, după cum poate știți este fiul marelui patriot Iacob Mureșianu, cel de la „Gazeta Transilvaniei". Aurel m-a adus și pe mine în anul următor constituirii, înscriindu-mă printre membrii societății, societate, care la sfîrșitul lui 1868, avea, pe cîte îmi amintesc, în jur de 50 de membri. Dar, ce rost avea, ne-am gîndit ulterior majoritatea dintre noi, ca studenții români să fie împărțiți în două societăți, cînd puteam

Scanned with OKEN Scanner

foarte bine alcătui una singură, mai mare și implicit mai reprezentativă?

— Societăți, care din acest motiv au hotărît, bănuiesc, să fuzioneze, nu?

— Întocmai; treabă care a și avut loc pe la sfîrșitul lui 1869. Botezul acestei fuziuni a fost proiectat pentru noaptea de revelion a respectivului an, în cadrul unui banchet festiv și patriotic în același timp, la care au participat în jur de o sută de persoane, ceea ce însemnează ceva.

— Care este denumirea pe care a primit-o noua societate ce a urmat fuziunii?

— „România Jună". Aș dori însă să fac precizarea că această fuziune nu s-a făcut chiar așa de ușor, cum s-ar putea crede la prima vedere. Studenții români din Viena erau împărțiți, din nefericire, în mai multe tabere. Unii dintre aceștia susțineau, de exemplu, colaborarea cu maghiarii, în cadrul statului multinațional habsburgic; așadar, erau pentru o independență parțială. Alții, cum erau aceia de la „România" de exemplu, susțineau dimpotrivă, independența totală a Transilvaniei. Din această pricină s-au dus îndelungate tratative între societatea „România" reprezentată de Aurel Mureșianu, Ieronim Barițiu, fiul patriotului și cărturarului Gh. Barițiu și subsemnatul și între „Societatea literaro-științifică" reprezentată de Teodor Nica, Teodor Filipescu și un oarecare Magdu și nu mai știu cum.

— Văd însă că bădia Mihai, cum îi spuneați lui Eminescu, nu apare deocamdată pe nicăieri.

— Bădia Mihai — trebuie să vă subliniez aceasta — era un mare singuratic, cum poate știți din moment ce-l admirați atît de mult și, din acest motiv, el nu a apărut în mijlocul nostru decît ceva mai tîrziu.

— Și cînd s-a produs, în sfîrșit, acel „ceva mai tîrziu"?

— Cînd? Vă spun cu mare precizie. În 1871, cînd, ținîndu-se cont de marea faimă de cărturar de care se bucura în colectivitatea, mai bine zis în colonia noastră de români, a fost luat aproape pe sus, respectiv aproape forțat, pentru a i se încredința misiunea de bibliotecar al „României June".

Scanned with OKEN Scanner

— Aţi mai avut cu Eminescu şi altfel de contacte în afară de acele prilejuite de activitatea societăţii?

— Da. Eminescu era un spirit polivalent şi din acest motiv el s-a interesat de multe alte cursuri în afară de cele de filosofie şi drept, pe care în mod deosebit le frecventa. În acest sens, el se mai interesa de multe alte ştiinţe. Aşa de exemplu, — sînt sigur că asta nu ştiţi — bădia Mihai a audiat pînă şi cursuri la Facultatea de medicină. L-am văzut apoi de nenumărate ori luînd parte la prelegerile teoretice şi la demonstraţiile practice de chimie, pe care eu personal le susţineam în cadrul Academiei comerciale. Eminescu era de asemenea — şi asta iarăşi sînt convins că nu ştiţi — un mare amator de gimnastică şi, din acest punct de vedere, l-am avut elev la şedinţele ştiinţifice de gimnastică, pe care tot eu le conduceam. Vă fac precizarea că, pentru mine, gimnastica a reprezentat, în afară de chimie, o mare pasiune a vieţii, o a doua profesie aşi putea spune. Am mai colaborat cu bădia Mihai şi în cadrul acţiunii de organizare a aniversării lui Ştefan cel Mare, care a avut loc la Putna, eu fiind preşedintele primului comitet de organizare instituit în acest scop. Iniţial, s-a hotărît ca această aniversare să aibă loc în luna august a anului 1870; mai precis, de sfînta Maria, dată care coincidea şi cu hramul mănăstirii. Ulterior însă, totul a fost amînat pentru anul următor. A fost nevoie, din acest motiv, să se înfiinţeze un alt comitet de organizare, mai lărgit, în care a fost cooptat şi Eminescu.

— În ce au constat activităţile pregătitoare ale comitetului?

— În nenumărate lucruri. În primul rînd ne era în intenţie să adunăm la Putna toată floarea intelectualităţii din provinciile române. La Putna se află, oarecum, inima neamului românesc. Un oarecare călugăr englez a spus că, atunci cînd va dispare Coliseum-ul va dispare însăşi lumea. Ei bine, parodiindu-l pe acesta, aşi îndrăzni să afirm şi eu că, în momentul cînd nu va mai exista Putna, va dispărea însuşi neamul românesc. Poate vi se pare că exagerez, dar asta este convingerea mea. Pentru a aduna însă în jurul inimii ţării pe toţi patrioţii ei dispuşi de a face acest pelerinaj, trebuia o riguroasă

Scanned with OKEN Scanner

mobilizare. În al doilea rînd, trebuia pregătit un program cultural-artistic și în primul rînd patriotic, dedicat acestui măreț eveniment. În al treilea rînd, intenționam, ceea ce ne-a și reușit dealtfel, de a confecționa o urnă de argint, în care să punem pămînt adunat din cele patru colțuri ale țării; urnă, pe care urma să încrustăm și o anumită inscripție jubiliară. Ce vremuri am mai trăit! Cum vibram cu toții de drag de țară!

— Vă mai reamintiți de textul inscripției?

— Cum să nu mi-l amintesc cînd eu însumi sînt unul dintre autorii care i-au dat viață? Mi-l amintesc absolut perfect și sună astfel: „Eroului, învingătorului, apărătorului existenței române; scutului creștinității, lui Ștefan cel Mare. Junimea academică română". În afară de această inscripție, în calitate de președinte al comitetului general de organizare a acestei aniversări, am adresat doamnei Maria C. A. Rosetti, care în acea vreme era președinta organizației femeilor române din București, o scrisoare foarte simțită, prin care îi ceream să binevoiască ca, grație ajutorului primit de la bunele românce, să confecționeze o învelitoare pentru urnă; învelitoare pe care voiam să o așezăm, în final, pe mormîntul ilustrului voievod.

— Mă înșel dacă cumva cred că și învelitoarea cuprindea un anumit text?

— Nu vă înșelați de loc. Textul, nu numai că a existat, ci a fost și foarte inspirat. Și pe acesta vi-l pot spune pe dinafară: „Mai bine să murim cu spada în mînă întru apărarea religiunii și a Patriei noastre, decît să lăsăm și una și alta în prada inamicului". Acest text a fost artistic cusut în mijlocul învelitorii, în timp ce la cele patru colțuri erau cusute stemele provinciilor române: într-un colț cele șapte cetăți ale Transilvaniei, într-altul vulturul Munteniei; în continuare bourul Moldovei și leul Banatului.

— Ați trăit, sînt convins, momente de mare însuflețire cu acest prilej . . .

— Mare? Eu zic f.f.mare. Au fost, indiscutabil, cele mai frumoase momente din viața noastră, a tuturor tinerilor români de la Viena.

— Cum să-mi explic patriotismul fierbinte care se

Scanned with OKEN Scanner

pare că vă caracterizează atît de mult? Locuiți și lucrați, în definitiv, în capitala imperiului. Ce vă mai erau necesare toate acele inevitabile complicații și servituți la care v-ar fi expus viața și munca în Transilvania sau în Țara Românească? Nu credeți că am dreptate?

— Nu, n-aveți! Eu am tînjit toată viața — v-o jur! — după țara mea și după oamenii ei, și oricît de bună ar fi pîinea pe care ți-o dau străinii, ea nu va fi niciodată mai bună decît mămăliga pe care o mănînci printre ai tăi. Vă spun asta cu toată convingerea și cine spune altfel decît mine or nu are sînge de român în vine, or pur și simplu se minte pe sine și, implicit, îi minte și pe alții.

— Cum s-a întîmplat de v-ați stabilit la Viena?

— Am făcut înainte de asta tot ce depinde de mine spre a mă stabili la București și spre a profesa chimia acolo. În acest sens, am adresat un detaliat memoriu în scris ministrului Strat, din Țara Românească, cerîndu-i ca statul să sprijine înființarea unui laborator de cercetări chimice, dar, ministrul citat, mi-a răspuns textual: „Încă n-a venit vremea pentru așa ceva la noi".

— Nu credeți că ministrul avea totuși dreptate?

— Nu cred de loc. România este o țară blagoslovită cu toate bogățiile și, exact cum am susținut în discursul de recepție de la Academie, chimia este mama industriei. Ori, este pur și simplu o crimă ca o țară cu atîtea resurse cum este România să se mărginească numai la plug și sapă, ignorînd industria. Eu unul cred cu ardoare în geniul poporului nostru, geniu care, fructificat și finalizat de personalități creatoare și de mare acțiune, își va spune cuvîntul în timp și spațiu.

— Nu s-a găsit nici la Brașov posibilitatea unei slujbe pentru dumneavoastră pe linie de chimie?

— Nu.

— Ca atare, v-ați stabilit la Viena, obligat oarecum de necesitatea de a vă găsi un loc de muncă sub soare.

— Cam așa stau lucrurile. Ce era să fac?

— Și ce funcții ați îndeplinit pînă în prezent, aici în Viena?

— Mai multe, dar cea mai importantă dintre acestea este aceea legată de încadrarea mea ca profesor pe

Scanned with OKEN Scanner

lîngă Academia comercială. Aici mi s-a creat posibilitatea de a organiza și un laborator de studii, unde am putut să concretizez și să finalizez multe dintre ideile mele.

— Ați avut propriul dumneavoastră curs de predare?

— Da, și a cunoscut în 1905 lumina tiparului. În circa 300 de pagini, am făcut un tur de orizont și o sinteză a ceea ce este mai nou și mai valoros în specialitatea mea.

— Cum de v-ați decis tocmai pentru chimie, specialitate atît de puțin cunoscută prin părțile noastre?

— Este de spus aici o poveste cam lungă.

— Vă rog să vă înarmați cu toată bunăvoința și cu răbdarea de rigoare și să mi-o spuneți cît se poate de detaliat.

— Sînt binevoitor și în special răbdător de la natură. Altfel nici n-aș fi putut face, cred, chimie, care pretinde — printre altele — răbdare de fier. Așa că nu-mi va fi prea greu să v-o relatez. Înainte însă de orice este nevoie de o mică introducere. Aș dori astfel să precizez faptul că mama natură a fost destul de generoasă cu persoana mea. Din acest motiv, aș fi putut să fac multe lucruri în viață, în contul unor aptitudini și înclinații dintre cele mai variate. Subliniez acest fapt chiar cu riscul de a fi considerat drept lipsit de modestie. Și, cum se întîmplă cînd ai mai multe dotații, nu știi de care să te ții. Din acest motiv, cînd mi-am încheiat studiile liceale — aveam exact 18 ani — nu eram de loc hotărît încotro s-o apuc, tocmai ca urmare a faptului că prea multe tentații — cu substrat genetic firește — mă înghionteau din toate părțile. A izbucnit în mine un adevărat conflict, pe de o parte între rațiune și, pe de alta, între afecte. Din fericire, sau din nefericire, — încă nu pot să-mi dau bine seama de asta — a biruit rațiunea, care îmi impunea să mă consacru unei cariere științifice, deși spiritul tînjea cu nesaț după artele frumoase. De aceea, m-am înscris la școala politehnică din Viena, unde mă și pun pe treabă. Iată însă că la un moment dat afectele declanșează o adevărată revoluție în gîndire și, în contul acestei re-

voluții, părăsesc școala politehnică din Viena și mă opresc exact la München, unde exista o reputată academie de arte frumoase și unde mă înscriu, frecventînd cursurile de arhitectură. Deși arhitectura reprezenta în acel moment obiectivul principal al preocupărilor mele, nimic nu m-a împiedicat de a studia cu aceeași pasiune și cu același interes pictura, sculptura și chiar muzica. N-am abandonat însă nimic și studiile de arhitectură le-am terminat la Berlin. Pentru că mă pasiona însă și gimnastica, v-am mai spus asta, am făcut și în acest domeniu studii temeinice încă de pe cînd mă aflam la München. M-am impus ca un specialist de suprafață în acest domeniu și la un moment dat îndeplineam chiar funcția de „Turnwart", ceea ce însemnează maestru de gimnastică. De numele meu este legată și înființarea primei societăți de gimnastică din Bavaria. Dar, să revenim la ocupațiile de bază. Cu patalamaua de arhitect în mînă, mă întorc în țară, dar — stupoare și dezamăgire fără de margini — nu reușesc nici la București și nici la Brașov să-mi găsesc o slujbă pe măsura pregătirii mele.

— Cum ați procedat în consecință?

— Un anume timp, vreo șase ani parcă, am funcționat, începînd din 1863, ca profesor la gimnaziul român din Brașov. Aici desfășuram însă o muncă ce nu corespundea cu pregătirea mea de bază și în special cu dorințele mele. Și, știți cum stau lucrurile într-o asemenea situație. Exact ca atunci cînd porți pantofi cu numărul 41 pentru un picior cu unul sau mai multe numere mai mare. Din acest motiv, în 1869, cînd s-a ivit posibilitatea de a valorifica sprijinul Eforiei din Brașov pentru o nouă reprofilare profesională, pentru alte studii deci, am plecat ca din pușcă de la locul meu de muncă, hotărînd să șterg cu buretele toate aceste încercări nefinalizate din tinerețe. Eșuînd în țară cu arhitectura și gimnastica, eram ferm decis de a îmbrățișa o carieră cît se poate de „serioasă", care să nu-mi mai dea bătaie de cap. Or, ce putea fi mai serios decît chimia. Așa am ajuns prin a mă înscrie, la vîrsta de 29 de ani, la Universitatea din Viena, urmînd cu seriozitate și pasiune chiar cursurile de chimie generală și de chi-

Scanned with OKEN Scanner

mie analitică, pe care cu atîta competență le ținea reputatul Ernst Ludwig. Pentru a-mi însuși aspectele practice ale acestei noi meserii, am lucrat ca practicant voluntar la fabrica de hîrtie „Schlögmühl", tot din Viena. Și, fiindcă noul meșteșug mi l-am însușit cu seriozitate și după cum v-am mai spus cu pasiune, nu se putea să trec neobservat de către principalul meu profesor — Ernst Ludwig — care mă numi asistent și, în cele din urmă, chiar adjunct al său, ceea ce, firește, era o mare onoare și răsplată pentru un biet românaș din Transilvania, venit la Viena să-și facă un rost mai acătărea sub soare. Ocuparea unei asemenea funcții în capitala imperiului de către un străin nu era un lucru chiar atît de obișnuit. Fără a-mi neglija funcția primită de la Universitate, am preluat ulterior și pe aceea de profesor de chimie tehnică de pe lîngă Academia de comerț, care reprezenta, evident, un salt consistent pe scara profesională.

— La noi în țară, se vorbește în legătură cu persoana dumneavoastră, ca despre un genial cercetător și ca despre autorul unor valoroase descoperiri și inovații.

— Să nu exagerăm! Indiferent însă de acest fel de a pune problema pot să jur totuși că în România sînt mai puțin cunoscut decît peste hotarele ei. Ca unul care mă simt român, firește că acest lucru mă doare. Aurel Mureșianu, prietenul meu de la „Gazeta de Transilvania", publică, din fericire, mici informații în gazeta sa despre succesele mele de aici.

— O asemenea informație am citit și eu. Se pomenea acolo despre marea decorație primită din partea imperiului austro-ungar — Crucea de cavaler — în contul realizărilor dumneavoastră profesionale și științifice.

— Această știre n-am trimis-o în nici un caz eu lui Mureșianu. Sînt patologic de modest în această privință, deși poate nu par. Singurul vinovat de apariția știrii în „Gazeta de Transilvania" este fiica mea, Irina, care a expediat, fără știrea mea, un exemplar din „Wiener Zeitung", unde se menționa decorarea mea, lui Mureșianu.

— Tot în „Gazeta de Transilvania" am citit, cu

mulţi ani în urmă, o ştire despre marele succes pe care l-aţi înregistrat aici la Viena, cu o conferinţă ţinută în faţa publicului larg, tratînd despre interferenţele şi condiţionările reciproce dintre chimie şi artă.

— Da, am ţinut o asemenea conferinţă intitulată „Chimia în relaţiune cu belle-artele". A avut într-adevăr, succes, şi aceasta se datorează, cred, faptului că din anumite puncte de vedere ea reprezintă un armistiţiu între raţiune şi afecte. Omul de ştiinţă din mine întindea mîinile artistului tot din mine. Iertaţi-mă că folosesc acest limbaj hiperbolic, care anulează tot ce am spus despre patologica mea modestie, dar n-aş vrea să plecaţi de aici cu nelămuriri asupra persoanei mele.

— Vă rog, domnule profesor, să utilizaţi orice limbaj veţi crede de cuviinţă, ajutîndu-mă de a mă introduce cît mai mult şi cît mai fidel în viaţa şi opera dumneavoastră. Dar în legătură cu opera, cîte lucrări ştiinţifice aţi realizat în ansamblu?

— Nu prea multe. Asta din pricină că lucrările de chimie, şi în special acestea, se efectuează încet, cu răbdare şi cu multă migală. Din 1870 şi pînă în prezent, să tot fi făcut vreo 50 de asemenea lucrări, ceea ce, fie vorba între noi, nu este prea mult. Lucram cam cu ritmul de 2—3 lucrări ştiinţifice pe an. Cunosc mulţi care lucrează într-un ritm de zece ori mai mare. Mi-e teamă însă că aceştia fac exerciţii de scriere şi nu lucrări ştiinţifice.

— Mi-aţi putea indica temele care v-au interesat şi pe care le-aţi aprofundat cu precădere?

— Sigur că pot. Acestea sînt: flacăra, hîrtia, electricitatea atmosferică, descifrarea scrisului de pe hîrtiile carbonizate, metodele chimice de analiză, studiul unor combinaţii organice, zborul cu motor etc. În plus, am mai imaginat diverse aparate de laborator utile pentru lucrul propriu-zis sau pentru demonstraţii didactice, aparate pentru preparat ozon, pentru semnalarea exploziilor din mine etc.

— Consideraţi că cercetările dumneavoastră vor fertiliza activitatea practică?

— Aş îndrăzni să spun că majoritatea dintre ele intră în această categorie. A face ştiinţă numai de dra-

Scanned with OKEN Scanner

gul științei este a te mărgini la măr în stare de floare, ignorîndu-l deci ca fruct. Asta este cel puțin convingerea mea personală.

— Ați putea, de exemplu, să-mi indicați care este răsunetul practic al cercetărilor dumneavoastră în domeniul flacării?

— Desigur. Pornind în cercetările mele de la un fenomen chimic încă neobservat de nimeni, am ajuns în final la construirea unui bec de mare utilitate practică, cel puțin pentru experiențele de laborator.

— La ce fenomen vă referiți?

— La faptul că am sesizat scindarea flacării gazului de iluminat, în anumite condiții. Dacă vreți, într-adevăr, să înțelegeți acest fenomen, ca și descoperirea mea ce decurge din el va trebui să suportați o serie de explicații, pe care eu mă voi strădui să le fac cît mai inteligibile.

— Vă rog.

— În anumite condiții, flacăra gazului de iluminat se scindează sau, mai bine zis, se despică în două: una care stă pe locul inițial și alta care se orientează spre interiorul tubului. Îndată ce am observat acest fenomen, am trecut la adîncirea lui, căutînd explicațiile de rigoare. În consecință, cu un aparat imaginat de mine am demonstrat că viteza de deplasare în tub a flacării inferioare este proporțională cu conținutul de oxigen al amestecului gazos folosit. Cu cît acest conținut va fi mai mare, cu atît va spori viteza de deplasare a flacării, așadar, arderea. Flăcările observate însă se deosebesc și sub raportul culorii. Cea superioară, orientată deci cu vîrful în sus este albăstruie, în timp ce cea inferioară, cu orientare inversă față de prima este verzuie. Aprofundînd problema, am ajuns a demonstra că flacăra superioară își ia oxigenul necesar arderii din aerul înconjurător, în timp ce cea inferioară, din amestecul de gaz, ceea ce, după cum veți vedea mai departe, are o importanță practică. Mai important este însă faptul că flacăra inferioară este cu mult mai fierbinte decît cea superioară. Altceva: am mai observat că între flăcările menționate există un spațiu mort, în care arderea

Scanned with OKEN Scanner

nu mai are loc. Spuneți-mi vă rog, nu vă plictisesc aceste explicații tehnice?

— Absolut de loc, mai ales că așa cum le explicați, le înțeleg foarte bine. Vă rog să nu vă întrerupeți ideea.

— Spațiul mort despre care v-am vorbit este mai mare sau mai mic, în funcție de debitul de aer și de gaz combustibil. Așa că, pentru a accentua și mai mult despicarea sau scindarea flacării trebuie, fie să creștem debitul de aer, fie să-l micșorăm pe acela al gazului de iluminat. În orice caz, sînt ferm convins că becul pe care l-am descoperit va avea o viață lungă și va ajuta nenumărate generații de chimiști la efectuarea experiențelor de laborator, la însușirea tainelor acestei frumoase științe care este chimia.

— Ați publicat undeva descoperirea becului, spre a vă asigura paternitatea invenției?

— Am publicat rezultatul îndelungatelor mele cercetări în această privință în „Journal für praktische Chemie", sub titlul sugestiv de „Ein neuer Laboratorium Brenner", așa că paternitatea invenției, indiscutabil, îmi aparține. Dealtfel becul a fost ulterior patentat și fabricat de către fabrica „J. Rohrbeck's Nachfolger" din Viena și de către una, al cărei nume îmi scapă, din Leipzig.

— Mi-ați vorbit și despre o temă de cercetare constînd din descifrarea scrisului de pe hîrtiile carbonizate. Tema mi se pare extrem de interesantă și, fără să fiu în specialitate, realizez aportul pe care l-ați putut aduce acestei științe, care deocamdată se află în stare embrionară și care este criminalistica, în ipoteza că ați înregistrat rezultate pozitive.

— Da, am înregistrat rezultate pozitive, pe care, tocmai pentru că am sesizat și eu beneficiile pe care le-ar putea trage criminalistica de pe urma lor, le-am publicat în „Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik".

— Cum ați ajuns la acest domeniu de activitate?

— Pasionîndu-mă de multă vreme pentru tainele hîrtiei și făcîndu-mi cunoscute aceste pagini prin intermediul diverselor publicații, m-am trezit rugat într-o bună zi, de către conducerea băncii din Anvers, pentru

Scanned with OKEN Scanner

recuperarea unor acte de valoare, incidental carbonizate. Dar, se impune, văd, să dau niște explicații mai detaliate despre ce este vorba. La Anvers, a avut loc un mare incendiu, care a afectat și clădirea băncii; incendiu, care a dus și la arderea unor documente de mare valoare. Țin minte precis că erau 67 la număr. Incendiul a apărut în urma unei explozii de dinamită.

— V-a reușit tentativa descifrării scrisului de pe actele carbonizate?

— În cea mai mare parte, da.

— Pare absolut de necrezut. Cum ați procedat? Explicați-mi detaliat.

— În primul rînd, a fost necesar de a efectua mai multe experiențe în laborator, folosind diferite feluri de hîrtie și diferite cerneluri pentru a studia procesul degradării acestor materiale prin ardere. Astfel, am putut observa că substanțele de natură anorganică, și mai ales fierul, care intrau în compoziția cernelurilor de tipar, nu dispăreau în totalitate în procesul arderii. Am mai putut observa, apoi, că literele de tipar au o altă tentă pe hîrtia carbonizată, tentă care se deosebea extrem de puțin de acea normală. Tratînd în continuare hîrtia carbonizată cu care lucram cu o soluție apoasă 10% de glicerină, am reușit nu numai să fac literele mai vizibile, ci și mai mari decît erau în realitate, fapt care mi-a facilitat citirea. Are însă o mare importanță în ceea ce privește realizarea unui rezultat pozitiv cunoașterea procesului chimic care stă la baza degradării cernelurilor prin ardere. În acest domeniu, există două posibilități: prima constă în procesul de oxidare al fierului, care are loc atunci cînd arderea se efectuează în prezența suficientă a aerului. A doua posibilitate constă din procesul de reducere al fierului, cînd arderea decurge în absența aerului. În primul caz, deci atunci cînd avem de-a face cu o oxidare, este util de a trata hîrtia în cauză cu o soluție de 25% apă oxigenată, produs care va permite evidențierea scrisului în alb. În al doilea caz, deci atunci cînd avem de-a face cu un proces de reducere, hîrtia va fi tratată cu o soluție de permanganat de potasiu și, în continuare, cu ferocianură de potasiu. Va rezulta din această combinație al-

Scanned with OKEN Scanner

bastrul Berlin, care va imprima literelor carbonizate culoarea albastră.

— Este foarte interesant ce-mi spuneți. Or și ce fel de hîrtie carbonizată se pretează la aceste tratamente chimice?

— Din nefericire, nu. Răspund favorabil la reacțiile pe care le-am preconizat numai acelea dintre ele la care procesul de carbonizare nu este excesiv de avansat. Cînd carbonizarea transformă suportul de hîrtie într-un simplu și fragil strat de pulbere, desigur că nu se mai poate face nimic.

— S-au bucurat ingenioasele dumneavoastră procedee de răsunetul necesar în lumea specialiștilor?

— Eu cred că da, din moment ce nenumărați specialiști din domeniul criminalisticii s-au interesat de ele și le-au folosit în activitatea de fiece zi, cu real succes.

— Nu mi-ați vorbit încă nimic despre colaborarea dumneavoastră cu Academia Română, care, mi s-a precizat aceasta încă din București, a fost foarte bogată.

— Nu v-am vorbit fiindcă nu m-ați întrebat.

— Aveți dreptate. Vă întreb acum.

— Am fost ales membru corespondent al acestei instituții încă din anul războiului de independență, deci din 1877, pentru ca doi ani mai tîrziu să fiu ales membru titular. Prezentarea mi-a făcut-o Aurelian.

— Cînd v-ați susținut discursul de recepție? Tot în 1877?

— Nu. În 1880.

— Cu ce titlu?

— Cu acela de „Relațiuni între chimia organică și cea anorganică".

— Aveți discursul la îndemînă?

— Cred că-l am. Vă interesează chiar?

— M-ar interesa, dacă nu vă este prea peste mînă a-l găsi. Știu că aceste discursuri, pe care le studiez de multe ori temenic, reprezintă de obicei o sinteză a creației științifice și a crezurilor morale aparținînd aceluia care are onoarea de a fi investit cu titlul de academician. Și, pentru că văd că l-ați și găsit, v-aș ruga mi-l citiți. Nu în întregime, fiindcă, după cum văd, este destul de lung și ne-ar lua prea mult timp. Citiți-mi cel

Scanned with OKEN Scanner

puțin pasajele mai semnificative, care deservesc cauza pentru care stăm de vorbă.

— În acest caz să începem lectura cu un pasaj din partea introductivă, care mi se pare revelator pentru ceea ce vă interesează. „Onorabile președinte, onorabili domni colegi, adînc emoționat și nu fără oarecare sfială iau cuvîntul pentru prima oară, spre a mă introduce în mijlocul domniilor voastre, al acestui colegiu înalt și învățat. N-am putut fi atît de fericit, în cursul vieții mele de a parcurge vreo școală românească și de vreo 25 de ani trăiesc numai între germani. Această împrejurare nu mi-a permis a mă deprinde atît de mult cu limba maternă și a o cultiva așa cum ar fi dorit inima mea. Dacă cu toate acestea n-am întîrziat a urma chemării dumneavoastră și a ocupa acest loc, pentru mine foarte onorific, am crezut a satisface unei datorii, care ca român nu-mi este iertat a o înconjura și spre a cărei împlinire voi fi încurajat sper, prin indulgența domniilor voastre. Tema discursului meu este luată din domeniul științelor chimice, specialitatea cu care mă ocup. Nu este de lipsă să mai accentuez față de dumneavoastră că chimia ocupă azi un loc însemnat pe terenul științelor exacte. Chimia este de cea mai mare importanță nu numai pentru o țară agricolă ca România, fiind constatată calitatea produselor ei, ci cu deosebire această știință este mai ales în stare a indica mijloacele pentru perfecționarea acelor produse. Chimia este însă și mai mult, ea este mama industriei și într-o țară ca aceasta, cu resurse atît de bogate, trebuie să fie un factor pentru ridicarea buneistări materiale, printr-o activitate cît mai extinsă industrială".

— Iertați-mă că vă întrerup. Militați, precum văd, pentru înregimentarea țării noastre în rîndul țărilor industriale. Nu vi se pare mai logică ancorarea noastră temeinică în agricultură? Așadar, specializarea noastră în acest domeniu de activitate?

— Sînt ferm convins pînă în măduva oaselor, dacă vreți, că va veni o vreme cînd ne vom mîndri cu industria noastră, în aceeași măsură în care ne mîndrim acum cu podgoriile de la Cotnari sau de la Valea Călugărească, cu minunatele noastre ii țărănești și cu neîn-

Scanned with OKEN Scanner

trecutele noastre dansuri tot de la țară. Prevăd un mare viitor, în special industriei chimice, care se va potrivi României și bogăției pămînturilor ei, exact așa cum se potrivește o mănușă bine aleasă pe respectiva mînă.

— Vă rog să reluați lectura discursului acolo de unde v-am întrerupt.

— Cu plăcere. „Pretutindeni unde se apreciază marea însemnătate a acestei științe speciale, i se zidesc palaturi, și pionierii scrutători lucrează neobosit și necurmat spre a descoperi din ce în ce mai multe tezaure. Vedem de curînd, de exemplu, la Cluj începîndu-se activitatea științifică a chimicului. Puținii specialiști ce-i avem în țară, cu mijloacele restrînse ce le stau la dispoziție, de multe ori abia pot satisface cele mai primitive cerințe. Dacă este adevărat că România este un stat agricol, că este o țară binecuvîntată cu toate produsele naturii, că este o țară care își ia un puternic avînt spre a se ridica la nivelul Belgiei apusene, devenind un imperiu al industriei și al comerțului oriental, atunci chimia nu mai poate fi privită aici ca străină, ea trebuie să-și capete locul și regimul cuvenit și trebuie cît mai curînd să fie împămîntenită. Atunci cînd victoriile obținute pe cîmpul de război vor fi succedate de învingerile științei, de victoria intelectului, o țară mai fericită ca România nu va fi". Mă opresc aici cu lectura pentru că din acest moment simt că mă afund în chimie pură.

— Totuși n-aș vrea încă să părăsim Academia. Imi puteți spune, de exemplu, cîți membri avea pe vremea primirii dumneavoastră în rîndurile ei?

— N-aș putea să vă spun cu exactitate această cifră. Dacă totuși țineți să o știți, o putem afla cu ușurință uitîndu-ne în volumul jubiliar pe care îl avem aici în fața noastră, pe birou. Este vorba despre volumul jubiliar, redactat de curînd, cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de la înființare. Iată că există și lista, în ordine alfabetică, a membrilor Academiei, care se ridică, după cum văd, la 57. Dacă vă interesează și numele mai celebre de pe listă, vi le pot citi.

— V-aș ruga.

— Vasile Alecsandri, Petre Aurelian, Emanoil Bacaloglu, Gh. Barițiu, Dimitrie Brîndză, I. Caragiani, Timotei

Scanned with OKEN Scanner

Cipariu, Gr. Cobîlcescu, I. Eliade Rădulescu, doctorul Iacob Felix, doctorul Anastasie Fătu, Ion Ghika, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Alex. Hurmuzaki, Mihail Kogălniceanu, doctorul Nicolae Kreţulescu, August Treboniu Laurian, Titu Maiorescu, Const. Negruzzi, Iacob Negruzzi, Alex. Papiu-Ilarian, Petre Poenaru, Petre Poni, Nicolaie Quintescu, C. A. Rosetti, I. Sbiera, Gh. Sion, Gr. Ștefănescu, Dimitrie Sturza, Gr. Tocilescu, Vasile Urechia ș.a.m.d.

— Aţi putea să-mi spuneţi cîteva cuvinte despre activităţile ştiinţifice ale Academiei?

— Aceste activităţi nu au fost deosebit de ample, pentru că ştiinţa însăşi — mă refer în special la ştiinţele exacte şi la cele ale naturii — nu ajunsese pe atunci la gradul necesar de dezvoltare. Dar, spre a vă răspunde cît mai corect la această întrebare, am să mă folosesc, cu voia dumneavoastră, de capitolul respectiv din raportul asupra activităţii Academiei, vizînd intervalul 1866—1891: respectiv de la înfiinţare şi pînă în momentul sărbătoririi jubileului de 25 de ani, raport prezentat la adunarea festivă jubiliară de către D. A. Sturza, secretarul general şi care se află în acelaşi volum. Este vorba despre capitolul V, subintitulat „Studii şi publicaţii ştiinţifice". Iată ce se spune aici: „Ştiinţele naturale şi matematica au fost cele din urmă care au intrat în cercul de activitate al Academiei noastre. Statutele din 1867 au creat „Secţiunea ştiinţelor naturale". În toată epoca societăţii academice (1867—1879), găsim în Analele noastre un singur memoriu de cuprins ştiinţific, discursul citit la 1872 de către răposatul Dr. A. Fătu: „Despre încercările făcute pentru dezvoltarea ştiinţelor naturale în Romînia". Membrii secţiunii ştiinţifice, puţini la număr la început, s-au înmulţit în cursul anilor; numai la 1879, cînd s-a reorganizat Academia Română ca institut naţional, s-a dat acestei secţiuni o poziţie pe deplin egală cu celelalte două surori ale ei. În legea prin care s-a declarat Academia ca institut naţional, s-au fondat de către stat două premii anuale a cîte 5 000 lei. Unul dintre acestea, numit Premiul Lazăr, s-a pus la exclusiva dispoziţie a secţiunii ştiinţifice. De atunci, activitatea secţiunii ştiinţifice şi-a luat avînt. De pe la anul 1879, Analele noastre

Scanned with OKEN Scanner

cuprind un însemnat număr de memorii și comunicări științifice din diferitele ramuri ale științelor naturale și matematice, atît teoretice, cît și aplicate: geologie, antropologie, chimie, zoologie, botanică, agricultură etc. În anii 1874—1880, s-a dat o deosebită atenție observatoarelor meteorologice: s-au cumpărat instrumente și s-au instalat diferite observatoare în țară, iar în Analele noastre s-au publicat tabelele observatoarelor pînă în anul 1880, cînd s-a înființat Institutul meteorologic din Capitală". Cu asta cred că v-am răspuns la întrebarea pe care mi-ați pus-o.

— Într-adevăr. Credeți că aniversarea jubiliară a Academiei Române a avut răsunet și asupra celorlalte provincii române?

— Nu cred, sînt sigur de asta. În același volum de care ne-am servit pînă acum se află un capitol special, rezervat scrisorilor adresate Academiei cu prilejul aniversării a 25 de ani de la fundarea ei. Aici se găsesc scrisori provenind de la diverse societăți științifice sau culturale, precum și de la diverse organizații, ca și de la persoane particulare din provinciile române. Aș dori să vă citesc, spre exemplificare, doar o singură asemenea scrisoare, expediată de „Academia ortodoxă" din îndepărtata Bucovină pe care a cîntat-o atît de frumos Eminescu. Vă mai amintiți de acel:

Dulce Bucovină
Veselă grădină
Cu pomi roditori etc. etc.

Scrisoarea în cauză este semnată de președintele Academiei d-l A. Popescu și de secretarul general d-l Zaharia Percek. Ascultați: „Ilustră Academie! Pătrunși de bucuria cea mai profundă am auzit că anul acesta Academia Română serbează jubileul de 25 de ani al existenței sale și am urmărit cu interes viu prin toate jurnalele, cîte le putem citi, pregătirile pentru această serbare. În ziua serbării, am adus și noi modestele noastre felicitări Academiei și cu nerăbdare așteptam apoi scrierile jurnalistice despre festivitatea aceasta atît de măreață, întipărindu-ne adînc în memorie toate particularitățile ședinței solemne și a celorlalte aranjamente.

Scanned with OKEN Scanner

În fine, sîntem surprinşi de un dar din partea Academiei Române, care este pentru noi de o valoare îndoit însemnată: mai întîi avem interesantul raport, în cinci exemplare, spre studierea activităţii Academiei, atît de importantă, apoi produsul geniului augustei scriitoare în limba română; dar, ce este mai mult pentru noi, este că avem la îndemînă un document despre bunăvoinţa Academiei Române faţă de societatea noastră academică „Academia Ortodoxă". Deci, se simte comitetul îndatorat a vă aduce în numele societăţii noastre cele mai profunde şi mai calde mulţumiri pentru manifestarea aceasta, totodată urîndu-vă la mulţi ani şi Doamne ajută şi la lucru pentru înaintarea culturii naţionale şi, în consecinţă, ne subsemnăm cu cele mai sincere asigurări de veneraţiune". Semnează, după cum vedeţi A. Popescu, preşedinte şi Z. Percek, secretar general.

— Sînteţi convins şi dumneavoastră, ca şi mine, că Academia Română a contribuit la întreţinerea conştiinţei de neam şi la unificarea culturii naţionale?

— Sînt foarte convins. Altfel, cum să interpretăm acel „Doamne ajută şi la lucru pentru înaintarea culturii naţionale..." cu care îşi încheie scrisoarea colegii din îndepărtata Bucovină?

— Constat însă că nu v-am întrebat nimic despre părinţi şi despre locurile natale. Spuneţi-mi, dacă sînteţi amabil, cîte ceva şi despre aceste lucruri?

— M-am născut la Braşov, unde părinţii mei ţineau o modestă băcănie. Tatăl meu se numea Nicolaie şi a ţinut să-mi transmită numele său, iar mama, Paraschiva, avea numele de domnişoară Grădinaru. Vă spun aceste amănunte ca să vedeţi că sînt român pînă în măduva oaselor. Mai mult încă: tatăl meu a fost şi un mare patriot, fiind membru activ în societatea „Casina Română", societate înfiinţată la îndemnul lui Bărnuţiu şi care promova activ unirea tuturor ţinuturilor române într-un singur stat.

— Aţi avut o copilărie îndestulătoare, fericită?

— Greu de spus aşa ceva. Familia noastră se compunea, în afară de părinţi, din încă opt copii. Credeţi oare că dintr-o modestă băcănie pot fi făcuţi fericiţi zece oameni?

Scanned with OKEN Scanner

— Unde ați făcut studiile primare?

— Primele două clase la școala de pe lîngă biserica Sfîntul Nicolaie din Schei, iar ultimele la școala săsească de pe lîngă Biserica Neagră. Liceul l-am început la gimnaziul Honterus din Brașov și l-am încheiat la Viena. Toate aceste peregrinări demonstrează, sper, ce greu era în acele vremuri de a-ți face studiile.

— Revenind în actualitate, știu că Academia Română v-a sărbătorit cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 de ani, fapt pentru care și eu vă aduc modestele și tardivele mele felicitări. Sînt informat că, cu acest prilej, D-l Anghel Saligny, președintele Academiei, v-a expediat o scrisoare, semnată de către toți academicienii prezenți la respectiva ședință. Asta tocmai spre a suplini urările pe care ar fi vrut să vi le aducă cu toții personal, în caz că, dînd curs invitației, ați fi putut veni la București. Mai aveți cumva această scrisoare?

— O am, desigur că o am. Asemenea scrisori nu se rup niciodată.

— Comit cumva vreo indiscreție dacă vă cer să mi-o citiți și mie? Această lectură m-ar lămuri, cred, asupra prestigiului și dragostei de care v-ați bucurat în rîndul academicienilor noștri.

— V-o citesc cu cea mai mare plăcere, mai ales că nu este prea lungă.

„Prea stimate și iubite coleg. Ați ajuns la punctul biblic al vieții, împlinind șaptezeci de ani de vîrstă și de muncă neîncetată în ogorul nesfîrșit al științei chimiei, căruia v-ați dedicat. În jurul Domniei Voastre este bucurie mare: vă sărbătoresc conaționalii noștri care locuiesc în măreața capitală împărătească și care se mîndresc cu strălucirea ce ați aruncat, prin meritele Domniei Voastre științifice, asupra numelui neamului nostru, vă sărbătoresc elevii din trecut și de acum, care s-au luminat din cursurile și lucrările Domniei Voastre. Toți aceștia vă exprimă simțămintele de recunoștință, de respect și de afecțiune, care îi leagă de Domnia Voastră; toți vă exprimă bucuria lor de a vă vedea ajuns la atîția ani și după atîta muncă, în toată sănătatea și puterea. Colegii Domniei Voastre din Academia Română, pe care îi leagă de Domnia Voastră legătura

Scanned with OKEN Scanner

frățească a muncii pentru cultura neamului nostru, se asociază la bucuria celor din jurul Domniei Voastre trimițîndu-vă cele mai călduroase felicitări, împreună cu viile lor urări, ca să vă țină Dumnezeu încă mulți ani, în deplină sănătate, pentru ca Domnia Voastră să vă bucurați de roadele unei vieți dedicate muncii, devotate științei, iar noi să ne bucurăm de plăcerea de a vă vedea cît mai des în mijlocul nostru".

Acestea sînt rîndurile pe care mi-ați cerut să vi le citesc.

— Spuneți-mi, în încheiere, ce doriți să transmit admiratorilor dumneavoastră din România?

— Spuneți-le doar următoarele: să nu uite niciodată a mă considera întotdeauna ca pe un om de știință român, deși zeii au voit ca eu să-mi desfășor viața și munca departe de țară. Desigur, nu sînt unicul în această situație. Este ceva în destinul nostru național, care face ca mulți dintre valoroșii noștri fii să evolueze, asemenea mie, peste hotare. Ar fi bine ca, odată și odată, să ne strîngem cu toții în interiorul țării. Numai atunci ne vom convinge cît sîntem de tari și de dotați. Să le mai spuneți apoi, admiratorilor mei din România, că eu unul cred orbește în viitorul industrial al țării și, mai ales, în nemărginitele posibilități ale chimiei de a fertiliza marile bogății ale României.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un arhitect, care voia să construiască palate după modelul caselor țărănești

MOTTO: *„Opera de artă nu este în funcție nici de dimensiune, nici de material, ci de suflul de viață idealizată pe care artistul l-a pus în operă. Înaintea unei statuete de Tanagra, cine se mai gîndește la lutul inform din care este făcută".*

ION MINCU

„Mincu Ion (1852—1912), arhitect român, întemeietorul și reprezentatul cel mai de seamă al școlii naționale de arhitectură de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. A urmat cursurile Școlii de poduri și șosele din București și apoi pe cele de arhitectură de la „Ecole des Beaux Arts" din Paris, după terminarea căreia a întreprins călătorii de studii în Spania, Italia, Grecia și la Constantinopol. Mincu a avut un rol însemnat în dezvoltarea învățămîntului de arhitectură, în calitate de profesor și de director al Școlii superioare de arhitectură din București. El și-a îndreptat atenția asupra formelor tradiționale de arhitectură românească, preluînd și interpretînd elemente și detalii din arhitectura veche românească, din cea populară (foișoare, stîlpi de lemn sculptați, arcade, capiteluri, streșini late etc.) și folosind materiale tradiționale (ceramică smălțuită, lemn, piatră etc.). Opera sa, în majoritate rămasă în proiecte, se caracterizează prin monumentalitate, masivitate, echilibru și expresivitatea tratării bogate și prețioase a de-

Scanned with OKEN Scanner

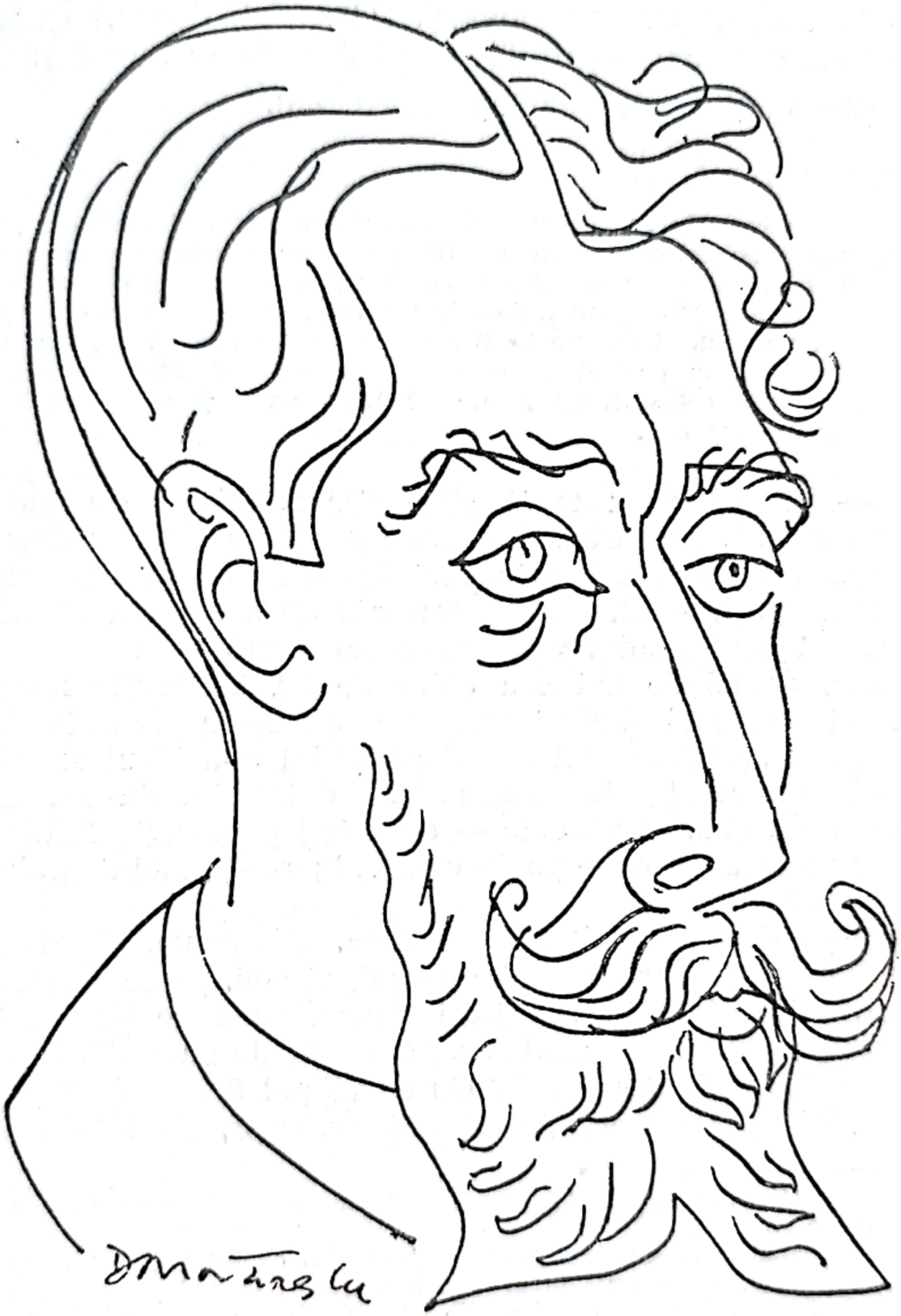

ION MINCU

Scanned with OKEN Scanner

taliilor fațadei. Op. pr.: Cîrciuma românească (Bufetul) de la Șosea,[1] Casa Lahovary,[2] Casa Monteoru,[3] Casa Vernescu,[4] Școala centrală de fete,[5] toate în București".

(Din dicționarul enciclopedic român).

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Convorbirea ce urmează a avut loc într-o zi din luna iunie a anului 1912, cînd interlocutorul meu tocmai fusese sărbătorit de către elevii săi cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani. Momentul a fost fericit ales, deoarece numai peste cîteva luni, și anume în 6 septembrie din același an, ziarele publicau în paralel necrologul a doi mari dispăruți și prieteni în același timp: arhitectul Ion Mincu și scriitorul Ion Luca Caragiale.

— Vă afirm cu toată sinceritatea, stimat domnule profesor, că, deși aveam în plan o convorbire cu dumneavoastră, ea nu era în nici într-un caz programată pentru ziua de azi. Aveam intenția de a aștepta un alt moment omagial din viața dumneavoastră — împlinirea vîrstei de 65 de ani sau chiar de 70. Treburile m-au purtat însă mai zilele trecute pe la Școala centrală de fete, care, cu farmecul ei indescriptibil m-a făcut să mă gîndesc mult la dumneavoastră, determinîndu-mă, în cele din urmă, să vă calc — dacă îmi permiteți să folosesc această expresie poate cam vulgară —, mai degrabă decît plănuiam.

— Fiți bine venit în casa mea, atît acum, cît și la aniversarea celor 65 sau 70 de ani, ai mei, pe care, desigur, aș fi fericit dacă i-aș apuca, ceea ce nu cred, ținînd seama de sănătatea mea destul de șubredă. Spuneți-mi ce vă interesează? Cu ce vă pot fi de folos?

— Mă interesează, domnule profesor, să aflu cîte

---

[1] Fostul „Bufet" de la Șosea, actualmente Restaurantul Doina, Șoseaua Kiseleff.

[2] Actualmente Clinica de Ginecologie din cadrul Spitalului Cantacuzino, str. Ion Movilă nr. 5—7, București.

[3] Actualmente Casa scriitorilor „Mihail Sadoveanu", Calea Victoriei, nr. 113.

[4] Calea Victoriei, nr. 133.

[5] Actualmente Liceul de fete „Zoia Kosmodemianskaia", str. Icoanei.

Scanned with OKEN Scanner

ceva despre minunatele dumneavoastră construcții, despre crezul artistic care stă la baza lor, despre omul care le-a zămislit etc.

— Cunoașteți construcțiile mele?

— În nici un caz pe toate. Cred însă, totuși, că majoritatea dintre ele îmi sînt cunoscute, cum ne sînt cunoscute dealtfel nouă, tuturora.

— Care dintre acestea v-a plăcut cel mai mult?

— Mie personal cel mai mult mi-a plăcut așa-numita „Cîrciumă românească" de la șosea.

— V-ați gîndit de ce v-a plăcut? Mai bine zis ce vă sugerează această construcție?

— Ce îmi sugerează? Greu de spus. Voi încerca totuși să vă redau ceea ce gîndesc de fiecare dată cînd mă aflu în preajma ei. De cîte ori trec, cu treburi sau din întîmplare pe frumoasa șosea Kiseleff, și văd și mai frumoasa casă cu pridvor și cu acoperiș sprijinit pe căpriori din lemn sculptat, așa cum țin minte nenumărate case din copilăria mea de la țară, mă gîndesc, stimat domnule arhitect Mincu, la pitorețtile noastre case țărănești risipite printre grădinile și livezile din Vîlcea sau din Argeș. Mă mai gîndesc, de asemenea, că dumneavoastră, ca autor, trebuie să fiți un bun român și poate chiar unul provenind de pe acele meleaguri.

— Că mă străduiesc să fiu un bun român nu neg și chiar mă mîndresc cu asta. Ca origine totuși, nu sînt vîlcean și nici argeșean, cum presupuneți dumneavoastră. Sînt moldovean.

— Dar unde anume?

— Din Focșani.

— La drept vorbind, trebuia să mă gîndesc la asta numai la simplul auz al dulcelui accent moldovenesc cu care vă poleiți vorbirea. Și, fiindcă am ajuns aici, aș dori să-mi spuneți cîteva cuvinte despre părinți și despre familia dumneavoastră, în general.

— Tatăl meu s-a ocupat toată viața cu cele ale agriculturii, avînd o sfoară de moșie în apropierea Focșanilor. Mama era casnică. Am fost în total șase copii, între care eu dețineam rolul lui Prîslea, fiind cel mai mic dintre toți. Ajunge despre familie?

Scanned with OKEN Scanner

— Să zicem că da. Spuneţi-mi, în continuare, care este cea mai frumoasă amintire din perioada copilăriei?

— Am avut multe asemenea amintiri, dar una dintre ele, într-adevăr de neuitat, este legată de sărbătorirea Unirii Principatelor, eveniment unic şi solemn, care s-a desfăşurat, după cum ştiţi, pe malurile Milcovului, deci în imediata noastră apropiere, şi care mi-a rămas adînc întipărit în memorie. Avînd numai şapte ani pe atunci şi avînd receptivitatea caracteristică vîrstei, este cît se poate de normal să văd totul ca şi cum s-ar fi întîmplat ieri. În special, nu-l pot uita pe Vasile Alecsandri recitînd Hora Unirii şi ecourile pe care această poezie-imn le-a avut asupra mulţimilor.

— V-a plăcut şcoala, respectiv învăţătura?

— Cred că da, din moment ce am terminat liceul ca şef de promoţie şi din moment ce şi celelalte studii au decurs în condiţiuni, aşi spune, de foarte bună şcolaritate.

— Arhitectura presupune, cred, o vocaţie specială, de coloratură artistică sau cel puţin un climat special artistic existent în cadrul familiei, în perioada de formare a celui în cauză. Nu credeţi?

— În ceea ce mă priveşte, m-am simţit atras de arhitectură încă de foarte timpuriu. Arta de a „croi" case frumoase mi s-a părut, din tinereţe încă, şi chiar din copilărie, un meşteşug suprem. Dacă n-ar fi existat această atracţie deosebită faţă de acest meşteşug, cred c-aşi fi rămas în continuare inginer. Iar în ceea ce priveşte existenţa unui climat special de dezvoltare a însuşirilor artistice, aşi îndrăzni să susţin cu tărie că acesta a existat în familia noastră. Tata cînta foarte bine din flaut, surorile mele cîntau şi ele foarte bine la pian, iar una dintre ele — Sultana — viitoarea mamă a scriitorului Duiliu Zamfirescu, era, după mine, chiar foarte talentată. Apoi, Ştefan, fratele meu cel mai mare, era şi el un talentat violonist, ca să nu mai vorbim de faptul că avea şi un remarcabil talent în materie de desen, motiv care explică alegerea carierei sale.

— Mi se pare numai sau chiar am înţeles greşit: aţi practicat cumva şi ingineria?

— Îndeplinind dorinţa tatălui meu, m-am înscris, du-

Scanned with OKEN Scanner

pă terminarea liceului, la Școala de poduri și șosele, pe care am absolvit-o în 1875, devenind inginer. În consecință, am fost numit imediat inginer al județului Putna, post în care am și funcționat o anumită vreme.

— Se pare însă că ingineria nu v-a satisfăcut pe deplin, din moment ce ați consimțit s-o luați de la început cu studiile universitare, de data aceasta pornind pe drumul arhitecturii.

— V-am mai spus: visul meu cel mai drag era acela de a „croi" clădiri, de a le proiecta în ansamblu, conform idealurilor mele estetice. Firea mea de artist, preluată incontestabil pe cale ereditară sau poate numai dobîndită în sînul familiei, se potrivea incomparabil mai bine arhitecturii decît ingineriei. Inginerul, după cum bănuiesc că știți, este absorbit în totalitate de problemele de construcție, de calculele necesitate de această operațiune și, într-o asemenea situație, el este tributar mai mult inteligenței reci decît imaginației calde. Or, eu, cu firea mea de poet, nu mă simțeam prea în largul meu între formule și calcule reci.

— Bănuiesc că ați făcut și literatură.

— Am făcut, mai ales în tinerețe. Am publicat chiar poezii la „Convorbiri literare". Arhitectura m-a absorbit, cu timpul, în totalitate încît nu a mai rămas timp și pentru literatură. Cînd practici cu pasiune această profesiune nu mai este timp și pentru altceva.

— Unde ați făcut studiile superioare?

— În străinătate. La noi nu existau atunci asemenea școli.

— Știu aceasta și îmi dau perfect de bine seama că v-am pus o întrebare gratuită. Mai mult încă, știu că dumneavoastră vă datorăm faptul că avem la ora actuală un învățămînt național de arhitectură.

— Nu numai mie, dar în orice caz am fost și eu unul dintre aceia care au pus din greu umărul la această operațiune.

— Am avut norocul să fiu martor auditiv la curajoasa dumneavoastră interpelare din parlament, cu prilejul ședinței din martie 1898, cînd s-a dezbătut proiectul de lege al construcțiilor școlare și bisericești. Mi-am făcut chiar notații pe marginea acestei celebre

Scanned with OKEN Scanner

interpelări. Una dintre ele sună astfel: „. . . Lor — este vorba despre ingineri — li s-a creat o școală înaltă și foarte costisitoare, care a dat roade așa de bune încît astăzi tinerii noștri nu mai au nevoie să studieze ingineria în școlile din străinătate. Pentru edificiile publice, pentru arhitecți, nu s-a făcut nimic, nu s-a îngrijit nimeni. Abia anul acesta s-a îndurat domnul ministru actual să prevadă în buget suma de 15 000 lei pentru crearea secțiunii de arhitectură la Școala de belle-arte și atîta tot. Nici muzee, nici biblioteci, nici galerii de modele, nici un fel de material didactic, care să poată să ajute și să înlesnească învățămîntul. Da, domnilor, nu numai că guvernele noastre nu au făcut nimic în această privință, dar ele au descurajat cu desăvîrșire chiar pe tinerii care, din propria lor inițiativă și pornire sufletească, ar fi voit să meargă în străinătate să studieze". Vă mai amintiți, stimat domnule Mincu, de aceste cuvinte?

— Îmi amintesc și de aceste cuvinte și de această furtunoasă ședință. Dar tot așa de bine îmi amintesc și de alte cuvinte mai dure, pe care le-am rostit în ocazii și mai furtunoase . . .

— Nu cumva este vorba despre ceea ce ați spus, tot în calitate de deputat, la ședința parlamentului din mai, același an, și care sună astfel: „Cum voiți să avem oameni speciali, dacă nu v-ați gîndit niciodată să-i facem? Ați înființat abia anul trecut o școală de arhitectură, care costă pe stat 15 000 lei anual, cu personal, cu mobilier și cu tot materialul didactic necesar acelei școli; cu alte cuvinte, o școală care costă pe an a cincea parte din ceea ce vă costă biroul de servitori. Ei bine, în asemenea condițiuni, cum voiți să aveți o școală de la care să puteți aștepta bune rezultate?"

— Da, într-adevăr, acestea sînt cuvintele la care m-am referit și sînt realmente uimit de exactitatea cu care le-ați notat.

— Le-am notat ca atare fiindcă m-a impresionat curajul care zace în ele. Și acuma, revenind la perioada dumneavoastră de formare, ați voi să-mi spuneți cîte ceva și despre studiile superioare?

— Aceste studii le-am urmat la Paris, la „École des

Scanned with OKEN Scanner

Beaux Arts", cu multă pasiune, avînd norocul de a avea reputați maeștri și profesori.

— Ați avut și aici o școlaritate bună?

— Aveam cele mai bune proiecte din seria mea și chiar din întreaga școală. Aveam cele mai bune note dintre toți românii care studiau pe atunci în capitala Franței, iar numărul acestora — țin să subliniez — nu era deloc mic. Un om de afaceri parizian mi-a achiziționat lucrarea de diplomă, care i-a plăcut foarte mult. Alexandru Odobescu, pe atunci secretar de legație la Paris, a informat oficialitățile române despre succesele mele la învățătură și, în consecință, am fost felicitat chiar de ministrul construcțiilor de atunci, d-l Dabija, primind și o bursă de 3 000 de franci, pentru o călătorie de studii.

— V-a fost de folos călătoria?

— Mi-a fost de un foarte mare folos. Dealtfel, călătoriile de studii, cel puțin în profesia mea, reprezintă universități vii sau și mai vii demonstrații practice. Ele mi-au lărgit enorm orizonturile pregătirii profesionale, înălțîndu-mă pe verticală sub raportul desăvîrșirii spiritului critic.

— Care a fost itinerariul călătoriei?

— Itinerariul a fost lung, cuprinzînd aproape toate țările de mare tradiție arhitecturală aparținînd civilizației europene. El a cuprins Spania, Italia, Grecia și capitala Bizanțului. A fost o excursie extrem de instructivă, care a durat aproape un an — mai exact, opt luni.

— Cînd v-ați întors în țară?

— Abia în 1884, respectiv după șapte ani de la plecare. În tot acest îndelung interval de timp, care reprezintă de fapt perioada aplicativă a pregătirii mele profesionale, intră și cei trei ani petrecuți pe băncile de la „École des Beaux Arts", călătoria de studii specificată mai sus, plus restul de timp cînd am lucrat la Paris, ca angajat al unui mare arhitect.

— Ce urmează odată cu revenirea dumneavoastră în țară?

— Ce să urmeze altceva decît „intrarea în pîine", cum se spune atît de plastic în limbajul curent; respectiv, practicarea meseriei învățate. În consecință, după

Scanned with OKEN Scanner

ce am stat numai o săptămînă între ai mei, la Focşani, mi-am închiriat o cameră în Bucureşti, pe strada Academiei, şi deîndată m-am apucat de treabă.

— Care au fost primele dumneavoastră comenzi?

— Prima mea comandă se identifică cu casa pe care am proiectat-o în stilul Renaşterii franceze pentru doctorul Vitzu, un om cu mulţi bani şi cu gusturi alese, care era dornic de a-şi construi ceva deosebit. Cea de-a doua comandă, care m-a pasionat infinit mai mult, este casa colonelului Iacob Lahovary, un distins om de cultură, care pe atunci preda calculul infintesimal la universitate.

— Corespundeau aceste comenzi aspiraţiilor, respectiv idealurilor dumneavoastră estetice?

— Cea de-a doua, da. Colonelul îmi comandase, spre marea mea fericire şi surpriză în acelaşi timp, o casă în stil naţional. Or, acest fapt reprezenta un adevărat noroc pentru mine, care nutream chiar de pe atunci mari simpatii pentru specificul nostru naţional în materie de construcţii civile şi bisericeşti.

— Aţi întîmpinat dificultăţi în legătură cu efectuarea în bune condiţiuni a acestei comenzi?

— Din nefericire, da. Deşi aveam arhitectura „în buzunar", cum se spune în limbajul comun, nu eram încă suficient de pregătit pentru transpunerea în arhitectura cultă sau orăşenească a elementelor specifice preluate din arhitectura populară. Din acest motiv, am cerut colonelului Lahovary un răgaz, care pînă la urmă a devenit un an pe muchie, necesar pentru a mă documenta în arhitectura românească, urmînd ca numai după aceasta să mă apuc de lucru.

— Şi chiar aşa aţi procedat?

— Chiar aşa.

— Unde v-aţi documentat?

— Într-o primă etapă în Bucureşti. Pe vremea aceea, existau şi mai există încă şi acum destule relicve de arhitectură tradiţională. Numai cînd m-am simţit suficient de pus la punct în această privinţă m-am apucat efectiv de proiect şi apoi de lucrarea propriu-zisă, în aşa fel, încît, la sfîrşitul toamnei anului 1866 proprie-

Scanned with OKEN Scanner

tarul casei nou construite primea cheia din mîinile mele.

— Cunosc din vedere această bijuterie de arhitectură românească de pe strada Ion Movilă, dar aşi dori să-mi faceţi oarecari sublinieri pe marginea ei, spre a o înţelege şi mai bine şi spre a mă integra mai deplin în viziunile dumneavoastră artistice.

— Să încercăm. Casei colonelului Lahovary îi sînt proprii o serie de caracteristici pe care nu le vedem la alte construcţii din Capitală. Subliniez în acest sens în primul rînd pridvorul cu coloane din lemn sculptat, reprezentînd piesa centrală a clădirii şi poate chiar şi cea mai caracteristică. Acest pridvor exteriorizează pe plan arhitectural ospitalitatea românească atît de cunoscută în lume, ca şi sufletul deschis, poate chiar prea deschis al românului. Dacă aţi şti ce greu ţi se deschide o uşă în străinătate! Fiecare îşi vede de bîrlogul său, şi sub masca unor cuvinte mieroase, de complezanţă îţi închide pur şi simplu uşa în nas. Nu m-a primit nimeni, nicăieri — şi am umblat ceva prin lume — cu zîmbetul pe buze cum te primeşte orice româncă şi cu chiseaua cu dulceaţă pe masă. Să revenim însă la casa Lahovary. Aşadar, primul lucru caracteristic este, după cum v-am mai spus, pridvorul. O altă latură definitorie este că prin intermediul piedestalurilor tencuite ale stîlpilor, ca şi prin micile balustrade de lemn, am reuşit să creez impresia, mai bine zis iluzia, cerdacului românesc, atît de constant în special la casele oltenşti şi la cele argeşene. O altă iluzie pe care m-am străduit să o creez şi am impresia că măcar în parte am reuşit, bineînţeles, pe calea artificiilor constructive şi decorative, este aceea a gîrliciului pivniţei, atît de frecvent întîlnite în arhitectura populară mai ales de tip vîlcean.

— Consideraţi Casa Lahovary, un succes profesional?

— Din punctul meu de vedere şi ca unul care urmăream introducerea în practică a unui stil românesc, incontestabil că da. Această construcţie, la drept vorbind, m-a lansat pe piaţă, ca să zic aşa, şi în special în rîndul oamenilor de specialitate. Numai aşa se explică fap-

Scanned with OKEN Scanner

tul că în anul următor chiar mi s-a încredințat din partea conducerii proiectul „Cîrciumii românești", care urma să fie deschisă în cadrul pavilionului nostru de la expoziția internațională de la Paris, din anul 1890. Din nefericire, acest proiect n-a fost acceptat pînă la urmă sub pretextul că era prea costisitor, fiind valorificat totuși ulterior prin „Cîrciuma românească" de la Șosea, despre care mi-ați mărturisit la începutul convorbirii noastre că v-a plăcut cel mai mult dintre toate construcțiile mele.

— „Cîrciuma românească" din cadrul expoziției de la Paris n-a mai fost construită?

— A fost, dar nu de mine. Proiectul în cauză a fost încredințat arhitectului francez Formigé, care a ridicat acolo o construcție hibridă și caraghioasă, care exact așa cum foarte plastic s-a exprimat Petrașcu, semăna mai mult cu o biserică decît cu un han sau cu o cîrciumă.

— Vi se pare normal ca un arhitect străin să facă arhitectură românească sau viceversa?

— Cîte lucruri nu sînt anormale, astăzi, în țara noastră! Și în special pe linie de arhitectură! Cu această întrebare a dumitale ai scormonit vechi și cronice of-uri din inima mea. Dă-mi voie, fiindcă veni vorba despre asta, să-ți relatez o serie de lucruri pe care le-am scris într-un articol publicat în revista „Literatura și arta română" în 1895. Îmi este foarte ușor să găsesc revista deoarece o am pusă la îndemînă. Vă rog să mă așteptați un pic... Și acuma, fiindcă am găsit articolul în cauză, iată și pasajul de care vă vorbeam: „Statul a dat și continuă să dea acest trist exemplu, căci ori de cîte ori este vorba să trecem generațiilor viitoare fie memoria unui om mare, fie a vreunei acțiuni istorice ce ne onorează neamul, pe dată și fără a mai privi împrejur ne adresăm de-a dreptul la Viena, Berlin sau Paris și cerem artiștilor străini să intre în sufletul nostru și să ne traducă în statui sau picturi ideile și simțirile noastre. În arhitectură, procedeul este identic și aproape totalitatea monumentelor ce înălțăm și pe care le destinăm cu mîndrie să vorbească urmașilor de starea culturii noastre sînt opere exclusiv străine, care în fapt nu

Scanned with OKEN Scanner

pot decît sau să ne destăinuiască nedestoinicia noastră sau să mistifice istoria. Ateneul Român, Ministerul domeniilor, Institutul botanic, Banca Națională, Casa de depuneri și consemnațiuni, Palatul regal, Ministerul instrucțiunii publice, Palatul de la Cotroceni și, în curînd, Muzeul, Biblioteca, Gara centrală, Ministerul de război etc. — în București, — Universitatea, Teatrul Național, Palatul prinților moștenitori etc. în Iași — sînt dovezi rușinoase de grija ce părem a pune în stîrpirea și înlăturarea oricărei dezvoltări a artei pămîntene... S-ar crede că de atîtea veacuri țara aceasta a mers așa de repede înapoi încît astăzi nu mai sîntem în stare nici măcar să reconstituim monumentele pe care le-au zidit augustii noștri voievozi! Și să se observe că restauratorii cărora li s-a încredințat pe viață această sarcină nu sînt puși, la noi, față în față cu ruine informe, fără alt mijloc de cercetare decît fragmente neînsemnate risipite pe ici pe colo sau descrieri mai adesea incomplete, rămase prin cărți; monumentele noastre istorice sînt în picioare, în întregime, și restauratorul nu are nevoie nici de talent, nici de întinse cunoștințe ale arhitecturii epocii lor de edificare; noțiuni elementare de construire sînt de ajuns pentru a copia părțile bine conservate și a înlocui pe cele rele. Iată cum influența școlilor noastre de arte frumoase a fost de două ori vătămătoare; ele nu numai ne-au lipsit de roadele ce eram în drept să le așteptăm, dar încă, prin sterilitatea lor persistentă, ne-au stins încrederea noastră în noi înșine și, renunțînd la orice dezvoltare a artelor pămîntene, ne-am aruncat și pe această cale în brațele celor de alt neam".

Mă opresc aici pentru că este suficient spre a înțelege mesajul pe care aceste rînduri îl conțin, ca și anomalia construcției „Cîrciumii românești" de la expoziția internațională de la Paris de către un arhitect francez.

— Mi-a plăcut foarte mult pasajul citit. Din el reiese în mod evident lupta deschisă pe care ați declarat-o cosmopolitismului, ploconirii față de cultura și arta străină. Ați mai publicat și alte articole de această coloratură în „Literatura și arta română"?

— Am publicat tot felul de lucruri nu numai în această revistă, care îmi era dealtfel foarte apropiată și familiară, chiar și în multe altele.

— De ce vă era chiar atît de familiară „Literatura și arta română"?

— Pentru că apariția ei, al cărei ctitor este în cea mai mare parte Petrașcu, trebuie căutată în activitatea asociației denumită „Amicii literaturii și artei române", găzduită în casa mea, unde își avea un veritabil sediu neoficial.

— Cine făcea parte din asociație?

— O mare parte din oamenii de artă și din scriitorii timpului ca: Delavrancea, Caragiale, Vlahuță, Mirea, Grigorescu, Petrașcu, Nottara, Dimo, Ionescu-Gion, Paraschivescu-Alpar etc.

— Care erau principalele obiective ale asociației?

— Acelea trecute în statut și care de fapt pot fi foarte bine sintetizate într-o singură propoziție: promovarea pe toate căile a artei române. Din acest fapt, decurgea în mod logic necesitatea luptei împotriva cosmopolitismului.

— Apropo de Petrașcu. Îmi amintesc că în ultimii ani ai secolului trecut, poate chiar în 1898, acesta a publicat romanul intitulat „Marin Gelea". Desigur că-l cunoașteți. Se spune că Marin Gelea, eroul principal al romanului — un arhitect care și-a topit toate idealurile și toate eforturile sale pe altarul instaurării unui stil românesc în arhitectură —, ați fi chiar dumneavoastră.

— Tot ce se poate.

— Despre alți eroi ai romanului se spune că i-ar reprezenta pe Duiliu Zamfirescu, pe Titu Maiorescu, Delavrancea, Caragiale, Vlahuță și alții.

— Și asta se poate. Ce nu este posibil, în definitiv, într-un roman!

— Aveți romanul?

— Desigur că îl am.

— N-ați vrea să-mi citiți un pasaj mai caracteristic din el, care să aducă un plus de lumină în convorbirea noastră?

— Nu cred că am ce să vă citesc. Petrașcu a fost

Scanned with OKEN Scanner

un foarte bun pictor, dar un slab romancier. Dealtfel aceasta este și părerea nepotului meu Duiliu Zamfirescu.

— Văd totuși că ați pus un semn de carte undeva.

— Acest așa-zis semn de carte este de fapt o scrisoare a lui Duiliu către Constantin, fratele său mai mic. Nici nu știu cum s-a rătăcit pe aici. În orice caz nu marchează un pasaj anume din carte selecționat pentru a fi citit, pentru că v-am spus, nu există elemente care să ne poată fi amîndurora de vreun ajutor.

— Dacă vă cer să-mi citiți cel puțin scrisoarea nepotului dumneavoastră mă veți refuza?

— Nici într-un caz. Epistola pe care o solicitați este datată cu ziua de 13 septembrie 1896 și scrisă din Roma, unde Duiliu funcționa în acea vreme ca secretar al legației noastre. „Dragă Dideo (așa-i spunea Duiliu fratelui său mai mic), scrisoarea ta mi-a făcut o deosebită plăcere, atît fiindcă nu știam nimic de pe acasă, cît și pentru informațiile ce-mi dai cu privire la studiile tale. De aceea îți răspund numaidecît. Doresc să-mi scrii din nou și să-mi completezi aceste informațiuni, care mă bucură, fiindcă am impresia că ai apucat un drum sănătos. Nu știam că ești la București, nu mi-ai scris niciodată, după cum nu mi-a scris nici Alexandru și nici Zoe. (Este vorba despre un alt frate și despre sora lor). Într-o țară civilizată, în care scrisul este la îndemîna tuturor, îmi pare urît obicei, cu atît mai mult că, după babacă-tu, eu sînt mai marele vostru. Trebuie să știi că eu îi deprind pe copiii mei chiar de acuma să scrie tatălui lor, ceea ce îmi procură plăcerea de a primi de la Alexandru o corespondență foarte caraghioasă, în litere de tipar și cu diferite scăpări de condei. Prin urmare, spune-mi de cînd ești la București și unde ești înscris. Faci Facultatea de științe, sau avem o ramură specială de chimie? Cîți ani ai de făcut și cîte examene ai trecut (adică ce și cîte materii). Ce bursă speri să dobîndești și de ce pentru Geneva? Unde stai în București, cît cheltuiești, pe cine vezi? Despre toate astea doresc să fiu informat în detaliu. Mă bucur că ai luat drumul serios al științei și în special al chimiei, nu pentru a inventa ceva în stilul „Odontoidului Papini", ci pentru că în studierea naturii vei găsi mai tîrziu un interes

Scanned with OKEN Scanner

imens și o mare mîngîiere sufletească pe care nici dreptul, nici chiar literele nu ți le-ar fi dat, fără a mai socoti că, așa cum sîntem noi pișicheri, cine știe ce mama dracului de descoperire mai faci. Ași dori să-ți dau oarecari povețe fără a fi un „unchiaș sfătos" nesărat, fiindcă, din nenorocire, eu am trecut prin multe și am înghițit multe, și ași dori ca tu să fi păzit de acele multe. Fii cuminte. Asta este marele secret al tinereții, care este un bine așa de mare în sine însăși, un bine necondiționat, care este fiindcă este. Se zice, în general, că viața e scurtă. Nu e adevărat. Viața este lungă, este foarte lungă, mai cu seamă pentru cine își așterne rău și este foarte frumoasă, foarte interesantă și niciodată destul de lungă pentru cine o pricepe și o începe bine. Și prima condiție a cuminteniei este echilibrarea materială. Să ai voința de a trăi cu puținul ce este al tău, să nu faci datorii, ca să fii liber. După aceea să îngrijești a fi sănătos, să fii tu, așa cum îți cere firea ta, fără multă considerare de opinia altora. În fine, spre a te lămuri și mai bine, cumpără de la Socec „Aforismele" lui Schopenhauer traduse de Maiorescu. Amin."

Ei poftim că v-am făcut și plăcerea de a vă citi această domestică scrisoare care, după cum ați văzut, este o simplă scrisoare între un frate mai mare și unul mai mic și nimic altceva.

— Sincer să fiu, văzînd-o între paginile romanului „Marin Gelea" am crezut că va aduce date în legătură cu persoana dumneavoastră. Dar, n-a fost așa. Totuși, scrisoarea mi-a plăcut. Mi-a întărit convingerea în atmosfera cărturărească, care a domnit în familia dumneavoastră. Și acum, revenind la oile noastre, aș dori să vă întreb ce alte creații vă mai reflectă preocupările dumneavoastră pentru instituirea unui stil național în arhitectură în afară de Casa Lahovary și de „Cîrciuma românească" de la Șosea?

— Sînt multe creațiile de acest gen, dar cred că cea mai caracteristică dintre ele rămîne totuși Școala centrală de fete, care v-a plăcut și dumneavoastră și care v-a împins spre mine mai degrabă decît era proiectat. Poate că sînt subiectiv, dar acest lucru nu mă împiedică de a declara că această lucrare îmi este cea

Scanned with OKEN Scanner

mai dragă dintre toate creațiile mele. În această construcție, am putut să îmbin aspectul sobru ce trebuie, prin definiție, să caracterizeze un lăcaș de învățămînt; aspect pe care l-am plasat la exterior, pentru ochii lumii, în contrast cu un interior vesel, visător și aerisit. Un interior romantic și transparent, caracterizînd însuși sufletul fetelor la adolescență, un interior unde ele își vor consuma recreațiile, confesiunile și așteptările. Cred apoi că am reușit să imprim acestei construcții ceva din fizionomia vechilor clădiri românești căci și acest lucru m-a preocupat. Veți găsi aici brîie și ocnițe moldovenești, care vă vor duce cu gîndul la mănăstirile noastre din Moldova și Bucovina. Tot aici veți găsi decorații policromatice din ceramică, pe care tot de la mănăstiri le-am preluat. Veți mai găsi și variate motive de inspirație brîncovenească. În sfîrșit, în această casă am pus tot ce trebuie ca să te simți acasă la tine, între ai tăi.

— Aveți perfectă dreptate. Școala centrală de fete este o doină sau o baladă populară în care versurile sînt făcute din piatră. Îmi pare bine că nu m-am înșelat.

Ați avut și planuri profesionale, respectiv proiecte pe care nu le-ați putut aduce la îndeplinire?

— Nenumărate.

— V-aș ruga să vă referiți în acest răspuns la eventualele eșecuri pe linia promovării unui stil național în arhitectură, firește, dacă le-ați avut cumva. Mai precis: îmi puteți da un exemplu de acest fel?

— Vă pot da, repet, nenumărate exemple. Iar dacă ar fi să mă limitez numai la unul singur, cel mai elocvent ar fi fără putință de tăgadă eșecul cu „Cetatea românească".

— Iertați-mă, dar spre marea mea rușine nu știu absolut nimic despre ceea ce dumneavoastră denumiți „Cetatea românească".

— Nici nu aveți de unde să știți pentru că ea a rămas doar în fază de proiect. Dealtfel, toată viața mea a fost un proiect. Sub acest nume intenționam să ridic un întreg cartier de vile, plasat topografic lîngă parcul Ioanid; cartier „croit" în cel mai neaoș stil al arhitec-

Scanned with OKEN Scanner

turii populare. Intenționam, de asemenea, să vărs în acest fel un bidon de ulei — reprezentat de inegalabila noastră arhitectură țărănească — în plin centrul Capitalei; ulei care să se extindă apoi, din aproape în aproape, peste tot.

— Se pare că ați plănuit o lucrare de mare anvergură.

— Și de mare responsabilitate mai ales și asta în special față de mine însumi, ca și față de crezul meu artistic. Tocmai de aceea, spre a fi pe deplin edificat asupra arhitecturii noastre populare, care m-a fascinat întotdeauna, și asupra aspectelor ei celor mai caracteristice, am simțit nevoia de a întreprinde o nouă călătorie de studii, de data asta nu în Spania și Grecia, ci prin superbele noastre sate.

— Ați întreprins pînă la urmă călătoria dorită? Și dacă da, vă mai amintiți de traseul ei?

— Traseul este foarte lung și cuprinde mai multe localități și sate, între care principalele sînt: Curtea de Argeș, Rîmnicu-Vîlcea, mănăstirile oltenești, culele de la Măldărești, Păușești, Pietrari etc. etc. Absolut toate construcțiile bisericești, ca și cele laice, întîlnite în drum au fost studiate cu minuțiozitate. La Horezu, de exemplu, unde inițial îmi propusesem de a rămîne o singură zi, a trebuit pînă la urmă să stau o săptămînă întreagă, atît de multe erau de studiat. Nu mi-aș fi putut închipui că dispunem de atîtea comori și că maeștrii noștri populari sînt atît de talentați! Înarmat cu noile date culese pe teren, am trecut la elaborarea amplului proiect al „Cetății românești" care, în noua mea viziune, avea șansa de a deveni un colț de mare autenticitate românească în chiar inima Capitalei.

— Din ce motive acest măreț proiect nu a putut fi adus la îndeplinire?

— Din cauza unor necurmate neînțelegeri survenite între succesorii terenurilor și bancă. Motive puerile, dacă stăm și ne gîndim bine.

— V-o mai spun încă o dată: nici de proiectul dumneavoastră privind „Cetatea românească" și nici de tristul său destin nu am știut absolut nimic. Știu însă cîte ceva din greutățile pe care le-ați avut de întîmpinat

Scanned with OKEN Scanner

pentru ridicarea palatului primăriei, destinat tot Capitalei. V-aș ruga să-mi dați mai multe detalii în această privință.

— Ideea unui palat pentru primăria orașului este veche. Ea prinde viață însă abia în vremea cînd Barbu Delavrancea, acest inimos român, devine primar, însărcinîndu-mă în consecință cu elaborarea proiectului de rigoare. Nu vă puteți imagina cîtă dragoste și cît interes am pus în cristalizarea acestui „Ospel" comunal, cum îmi plăcea să-i spun și care apărea din ce în ce mai reușit în planșele mele și în care am pus cîte ceva de pe la construcțiile mănăstirești, cîte ceva din frumoasele cule ale lui Duca și Greceanu, cîte ceva din frumoasele case țărănești care mi-au fermecat cîndva ochii și mintea în drumurile mele prin țară. Nu ar fi existat, cred, în toate lucrările mele, o sinteză mai reușită a elementelor arhitecturii populare ca în acest „Ospel".

— Și care a fost soarta lui?

— Soarta lui? Exact ca și „Cetatea românească", „Ospelul" a rămas un simplu proiect. Un simplu vis frumos. Guvernele s-au perindat unul după altul — căci acesta este destinul guvernelor — odată cu ele și primarii și, în acest carusel derutant al intereselor personale, „Ospelul" meu a fost cu desăvîrșire uitat. Cînd la repetatele mele insistențe ideea a fost pusă din nou pe tapet, proiectul nu a mai plăcut, fiind considerat ca învechit. După cum vedeți, se schimbaseră gusturile. Primarii văzuseră între timp alte primării din Europa și le plăcuseră mai mult acelea. Ca atare a fost însărcinat altcineva cu elaborarea unui nou proiect.

— Cine anume?

— Fostul meu elev, arhitectul Petre Antonescu. Însă nici el nu a avut norocul de a-și traduce opera în viață.

— Se pare că regretați în mod cu totul deosebit faptul că „Ospelul" dumneavoastră lipsește din peisajul urbanistic al Capitalei.

— Regret enorm. Cu atît mai mult cu cît proiectul meu a fost, în realitate, subminat de nepăsarea politicienilor, de interesele lor meschine, personale sau de castă, precum și de tot felul de alte murdării de care

Scanned with OKEN Scanner

nu-mi face plăcere nici să pomenesc. Susţin însă sus şi tare că eşecul înregistrat cu „Ospelul" mi-a şubrezit nu numai sănătatea psihică, cu care îmi plăcea să mă laud, ci şi pe cea fizică. După această lovitură, psihicul meu robust a cedat şi, cum se întîmplă în asemenea situaţii, bolile care evoluează latent în organism încep prin a ieşi la suprafaţă şi prin a deregla echilibrele obişnuite, cum s-a şi întîmplat dealtfel.

— Nu eu sînt acela care trebuie să vă ridic moralul zdruncinat, domnule profesor. Acest lucru îl va face desigur opinia publică, care vă apreciază atît de mult şi care vă iubeşte. Publicul larg, poporul, este indiscutabil de partea dumneavoastră. Veţi învinge pînă la urmă. Nu trebuie să vă pierdeţi speranţele şi entuziasmul! În mod absolut sigur veţi învinge! Cauza dumneavoastră este dreaptă! Este cauza noastră a tuturora!

— Aşa să fie!

— Aş dori, în continuare, să-mi spuneţi cîteva cuvinte şi despre învăţămîntul românesc de arhitectură, numele dumneavoastră fiind legat în mod organic de această problemă.

— Este de spus aici o poveste cam lungă, dar merită să vi-o spun, dacă, într-adevăr, vă interesează. O primă tentativă de a înfiinţa o şcoală de arhitectură se face în 1872, cînd se întreprind oarecari eforturi pentru ca această şcoală să fie deschisă în cadrul Facultăţii de ştiinţe. O tentativă similară este efectuată vizînd Academia de arte a lui Lippay, respectiv deschiderea în cadrul ei a şcolii, dar şi aceasta a eşuat. Într-o asemenea situaţie, subsemnatul, împreună cu o serie de alţi confraţi ca Socolescu, Maimarolu, Băicoianu, Săvulescu, Ciocîrlan, Mandrea, Sterian şi alţii, redactăm un memoriu-protest, pe care l-am înaintat de îndată Ministerului instrucţiunii publice, cerînd răspicat şi insistent deschiderea unei şcoli de arhitectură. Asta se întîmpla cam prin 1888. Între timp, apare sub conducerea lui Socolescu prima noastră publicaţie de specialitate, intitulată „Analele arhitecturii şi ale artelor", de care ne folosim pentru a ne explica şi mai clar poziţia şi intenţiile. Asta se întîmpla prin 1890, deci doi ani mai tîrziu. În 1891, pe marginea acestei publicaţii se înfiinţează Socie-

Scanned with OKEN Scanner

tatea arhitecților români, cuprinzînd 24 de membri fondatori. Presiunea pentru înființarea școlii creștea progresiv. Foloseam orice ocazie pentru a da mai repede viață școlii. Îmi amintesc de un discurs agresiv pe care l-am ținut în această privință la banchetul dat la aniversarea unui an de la înființarea societății, cînd am spus: „Azi nu se vorbește decît de școala franceză sau germană de arhitectură. Eu unul închin totuși pentru arhitecții viitorului nostru, care vor vorbi despre școala românească de arhitectură".

— V-a reușit pînă la urmă această performanță?

— Greu, foarte greu. Abia în 1892 s-a trecut în mod concret la înființarea ei. Subsemnatul și cu confratele Cucu am elaborat regulamentul de funcționare, ca și programa didactică. Acestea fiind deîndată aprobate s-a și fixat examenul de admitere pentru memorabila zi de 1 mai 1892. Cinci ani cît a funcționat această școală, condusă de Socolescu și de Sterian și tutelată de Orăscu, corpul didactic nu era format decît din 13 profesori, între care mă aflam și eu. Cu toții munceam absolut benevol. În cadrul acestei prime baze de învățămînt arhitectural românesc au fost formați 30 de specialiști. Prima adevărată școală de arhitectură patronată de stat ia ființă mai tîrziu, și anume în 1897, cînd luminatul Spiru Haret devine ministrul instrucțiunii. Dacă nu s-ar fi întîmplat astfel, totul se tărăgăna încă mult și bine. Fiind deputat, îmi amintesc că l-am interpelat în parlament pe ministrul instrucțiunii care l-a preces pe Haret — se numea Mîrzescu — și nu m-am lăsat pînă nu am obținut promisiunea publică și oficială de înființare a secției de arhitectură în cadrul Școlii de belle-arte. Așa s-a ajuns la școala de arhitectură pe care o avem astăzi și care este în plină desfășurare. Pentru eforturile pe care le-am depus în această direcție, aveam pretenția, justificată cred, de a mi se acorda conducerea școlii. Aveam în cap multe idei constructive pe care voiam să le pun în practică pe această linie. N-am fost numit însă din cauza unor intrigi, motiv pentru care am demisionat din învățămînt. În 1904, odată cu venirea lui Delavrancea în fruntea ministerului de resort, mi s-a încredințat conducerea școlii,

împreună cu Cerchez și Pangrati. Din acest moment urmează o lungă perioadă de reforme și de acțiuni menite să îmbunătățească funcționalitatea școlii și procesul de învățămînt. Noroc de aceste treburi care m-au absorbit în totalitate numai așa putînd să uit de eșecurile mele cu „Cetatea românească", cu „Cîrciuma românească" de la Paris, cu „Ospelul" și cu încă atîtea altele. Dacă stau și mă gîndesc bine, viața mea a fost un simplu proiect, exact cum v-am mai spus-o. Dacă mîine mor, scobor în mormînt cu un braț de spice, fiecare spic reprezentînd un proiect a cărui realizare ar fi făcut Capitala mai frumoasă, și în special mai românească.

— Indiferent de eșecurile de care mi-ați vorbit, domnule profesor Mincu, sînteți de departe cel mai mare arhitect român al timpurilor noastre și asta este totuși o mare satisfacție pentru dumneavoastră și un mare noroc pentru noi.

— Dacă sînt sau nu cel mai mare arhitect al timpurilor noastre nu știu. Aceasta o va hotărî TIMPUL. Sita lui este aceea care cerne fără eroare și părtinire valorile. Ceea ce pot să vă asigur însă de pe acum este că am făcut tot ce depinde de mine ca să fiu un bun român și un cetățean conștiincios al patriei mele. Dacă timpul nu va consemna această permanentă străduință a mea, însemnează că nici el nu este infailibil.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un om de știință, care susținea că chimia organică este sora poeziei și care preconiza, încă din secolul trecut, o conducere cultă și puternică, care să conducă economia națională

MOTTO: *„Cine știe, dacă nu chiar unii dintre noi, peste 20 de ani, infirmi, prin vîrstă și obosiți prin munca vieții, nu vom găsi totuși neînchipuite momente de fericire ca, schimbînd numai o fișă la capătul patului nostru și cu un mic ecran în față să auzim din locuința în care vom fi retrași, pe colinele vesele ale Carpaților, comunicările făcute la ședințe de către succesorii noștri, să luăm parte la reprezentațiile teatrale sau ale Operei, să vedem zilnic diferite puncte din Capitala noastră, cu mișcarea lor plină de viață, să vedem ce se petrece și în alte capitale și regiuni interesante, cît de departe, să asistăm la diferite festivități și serbări...“*

Dintr-o lucrare a lui CONST. ISTRATI din 1901

„Istrati Constantin (1850—1918), chimist și medic român. A fost membru și președinte al Academiei Române, profesor și întemeietorul școlii de chimie organică de la Universitatea din București, membru de onoare al mai multor societăți științifice străine. A făcut cercetări asupra bogățiilor naturale ale țării (sarea, petrolul, chihlimbarul, ozocherita etc.). Studiind derivații halogenați ai benzenului a descoperit o nouă clasă de coloranți pe care i-a numit franceine. A izolat din plută o substanță nouă, friedelina. Este autorul unui „Curs elementar de chimie“ (pentru elevii de liceu și

Scanned with OKEN Scanner

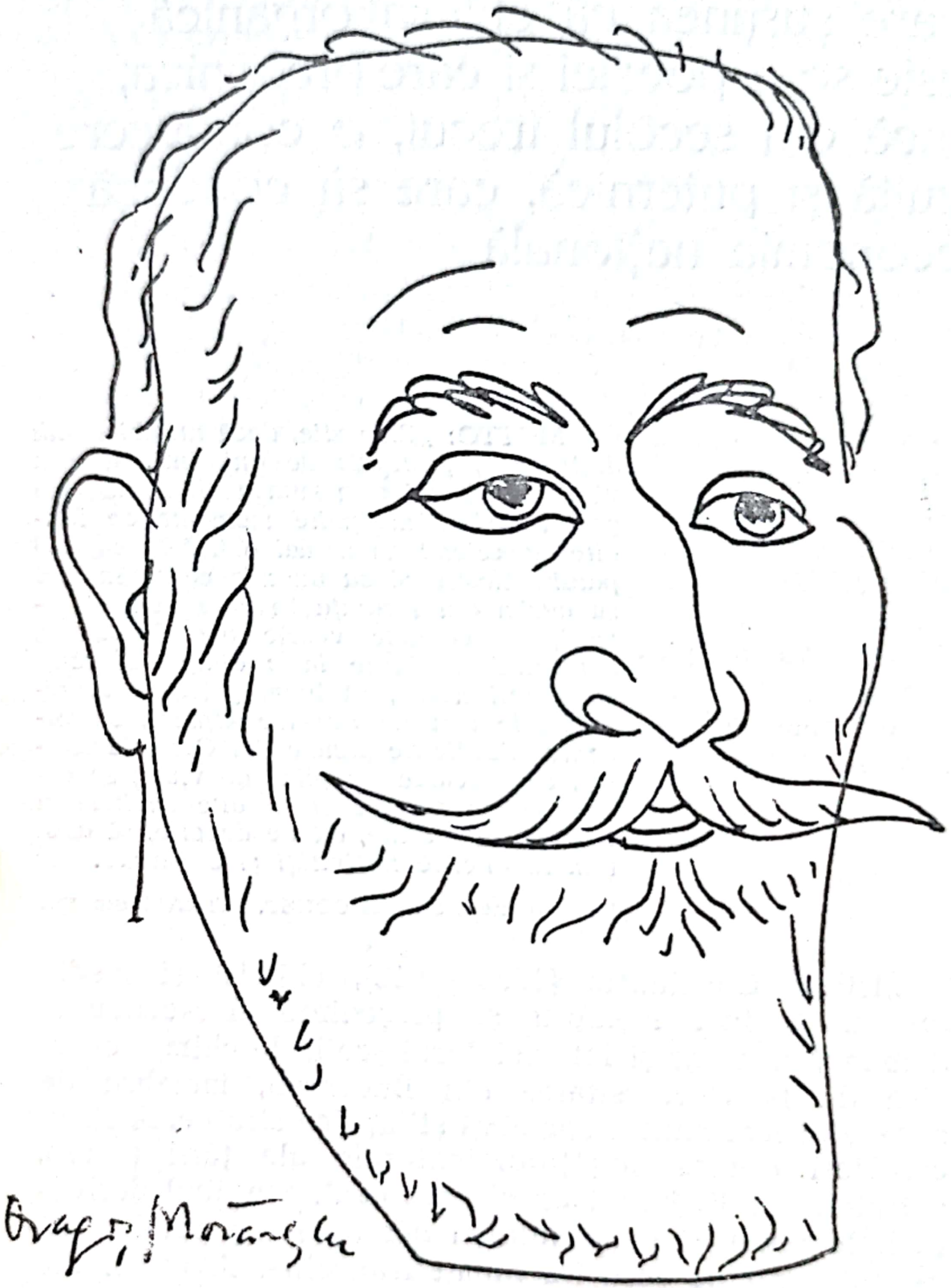

CONSTANTIN ISTRATI

Scanned with OKEN Scanner

candidaţii la bacalaureat), apărut în 1891 şi tradus în limbile franceză şi spaniolă. Prin lucrarea „Studiu relativ la o nomenclatură generală în chimia organică" (1913), a adus contribuţii valoroase la fixarea nomenclaturii ştiinţifice. Ca reprezentant al materialismului ştiinţific-naturalist, Istrati a apărat concepţia despre unitatea materiei. El a combătut energismul şi, în genere, idealismul fizic şi agnosticismul, generate de criza din fizică. Spre sfîrşitul vieţii, concepţiile sale biologice au suferit însă o involuţie, de la ateism spre fideism. Istrati a desfăşurat o intensă activitate socială pe tărîm medical, cultural şi ştiinţific. El a întemeiat „Societatea română de ştiinţe" (1890) şi „Asociaţia română pentru înaintarea şi răspîndirea ştiinţelor" (1902).

(Din Dicţionarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Am aflat din presă despre desfăşurarea dramaticelor dezbateri ce s-au purtat în Camera deputaţilor, în ziua de 14 martie 1914, pe tema reformei agrare şi a votului universal. Marele savant şi om politic, care era în acea vreme profesorul doctor Const. Istrati, a ţinut cu acest prilej o cuvîntare cu totul remarcabilă, care a lăsat profunde impresii asupra participanţilor la dezbateri şi, implicit, asupra mea personal. Şase zile mai tîrziu, N. D. Cocea, comentînd în „Facla" acest discurs, îl apreciază ca exteriorizînd dorinţa ardentă a savantului român de a depăşi stadiul declaraţiilor sterile, în care se împotmoliseră menţionatele dezbateri. În a şaptea zi de la acest mult comentat discurs şi în a doua zi chiar după ce citisem articolul lui N. D. Cocea, mă şi aflam în faţa biroului interlocutorului meu de la casa sa din Cîmpina, cu promisiunea a două sau trei ore rezervate convorbirii ce urmează.

— Am observat, stimat domnule profesor, că în ultimii ani, savantul de reputaţie europeană cu care am cinstea de a sta de vorbă în momentul de faţă, a virat consistent şi semnificativ spre aria preocupărilor politice. Credeţi că mă înşel?

— Nu te înşeli de loc, drăguţule. Ca motivaţie aş fi tentat să-ţi citez un proverb din limba latină, care spune că „în timp ce zăngănesc armele, muzele tac".

Scanned with OKEN Scanner

Dar, din nefericire, n-am stat niciodată prea bine cu latina, așa că ți-l spun ca atare așa cum sună în limba noastră românească, care tot un fel de latină este.

— Considerați deci acest fapt ca o situație conjuncturală?

— Cam așa. Mie, drăguțule, îmi displace profund politica și, în consecință, aș prefera de o mie de ori să mă ocup liniștit de treburile mele științifice în loc de a mă ține de ea. Dar poți? N-aș fi, cred, un adevărat cetățean dacă m-aș închide în aceste momente grele în laborator, trăgînd în urma mea obloanele spre a lucra în tihnă, așa cum fac majoritatea dintre oamenii noștri de știință. Țara trece însă în aceste clipe prin momente importante și este greu, foarte greu, să-ți pui vată în urechi spre a nu-i auzi chemările.

— Am avut norocul, stimat domnule profesor, ca, din presă să cunosc memorabila cuvîntare, pe care ați ținut-o cu o săptămînă în urmă, pe marginea reformei agrare și a votului universal; teme care erau în dezbatere la respectiva ședință. Mi-am făcut o serie de notații pe marginea acestei cuvîntări și, aș dori, în consecință, să zăbovim un pic împreună asupra unora dintre ele. Înainte însă de a trece la această operație, aș dori să vă pun o primă întrebare: Nu considerați că problemele pe care le-ați abordat în această cuvîntare și mai ales maniera lor de tratare, tonul folosit, ar putea să irite pe unii membri din conducerea partidului conservator, al cărui marcant membru sînteți și dumneavoastră?

— Este foarte posibil, drăguțule, ca multora dintre cei ce erau de față să nu le fi căzut prea bine la ficat cuvintele mele. Eu sînt convins însă că a sosit momentul de a privi, în sfîrșit, adevărul în față, oricît de supărător ar fi el.

— Referindu-vă direct la exploatarea țărănimii de către moșieri și arendași, ați dat un exemplu aproape incredibil. În acest sens ați precizat, negru pe alb, că o singură familie de arendași dispune de terenul agricol a 56 de comune, folosind mîna de lucru a peste 37 000 de familii, totalizînd după calculele dumneavoastră aproximativ 200 000 de suflete. Există într-ade-

Scanned with OKEN Scanner

văr asemenea situații, chiar dacă ele nu pot fi generalizate?

— Din nefericire, există. Și tot din nefericire, zic, nimeni nu și-a bătut capul să întreprindă un recensămînt pe această temă. Eu însă am ferma convingere că asemenea cazuri ca acela citat de mine în Cameră există cu duiumul.

— Permiteți-mi din nou, stimat domnule profesor, să citez cîteva fraze din cuvîntarea dumneavoastră din fața Camerei, care se referă la rolul nefast al moșierilor și mai ales al arendașilor. Citez: „Din proprietatea mare se exploatează direct de către proprietarii mari numai 270 217 hectare, în timp ce 905 921 hectare din aceeași proprietate sînt date în arendă. Cu alte cuvinte, trei cincimi, deci aproximativ 60%, sînt arendate. Dacă nu ar fi arendate, nu am putea să stăm la București, să facem sport din politică, să locuim în străinătate, să ne ducem la Monaco, iar Coasta de Azur n-ar fi plină de români și în tot occidentul n-ar fi hotelurile pline cu prinți de-ai noștri . . .“ Nu vă este teamă, vă întreb cu legitimă justificare, că toți acești prinți indigeni, dintre care mulți s-au aflat în Cameră în momentul cînd vă susțineați cuvîntarea — dacă nu chiar ei direct, cel puțin părinții lor — s-ar putea ca într-un fel sau altul să vă pricinuiască vreun rău? Să vă pîndească, de exemplu, la un colț de stradă, dacă nu ei agenții lor, spre a vă lovi și admonesta?

— Pe cine să pîndească, drăguțule? Pe un moșneag de 64 de ani? Rolul meu se cam apropie de sfîrșit. A sosit în mod evident momentul retragerii. Să vină alții. Să vină schimbul, cum se spune. Eu mă pregătesc să mă las sub orizont și nu să mă ridic deasupra lui. Eu apun, nu răsar. Într-o asemenea situație, nu cred că pot tenta pe cineva în vederea unei eventuale ultragieri sau a unei admonestări.

— Bănuiesc că știți ce mult a fost comentat și un alt pasaj din cuvîntarea dumneavoastră, și anume acela care se referă la viitorul mișcării socialiste din țara noastră. Iată-l așa cum apare în notațiile mele: „Este incontestabil că gruparea aceasta își are viitorul ei în toate țările și eu văd chiar dezarmarea Europei grație

Scanned with OKEN Scanner

progresului acestei mișcări". După cum prea bine știți, mișcarea la care vă referiți nu este văzută cu ochi buni de către partidele noastre de guvernămînt. Nu credeți că s-ar putea, ca personal să fiți învinuit, în urma celor declarate, de simpatii pentru cauza socialistă, ceea ce, firește n-ar fi de un prea bun augur pentru un membru marcant al partidului conservator cum sînteți dumneavoastră.

— Nu mă dezic de loc, drăguțule, pentru aceste simpatii, cu atît mai mult cu cît ele sînt foarte vechi. Eu sînt unul dintre primii membri ai cercului conspirativ, care a luat ființă în București, în anul 1875, sau poate în 1876. Am colaborat în acest sens, la începuturile mele, cu Nicolaie Zubcu-Codreanu și cu Nicolaie Russel, care mi-au fost colegi dealtfel și care au fost — cu toții știm astă — figuri de prim ordin în mișcarea socialistă din țara noastră. Pe urmă, nu uita, în 1905 am camuflat în locuința mea pe unul din marinarii fugari de pe crucișătorul Potemkin, marinar pentru care intervenise în acest sens pe lîngă mine Dobrogeanu-Gherea; marinar a cărui extrădare era cerută cu insistență de autoritățile țariste.

— Tot ca activitate politică ieșită din comun ați avut, pe cîte știu, și ingrata misiune de a face parte din guvern în timpul răscoalei țărănești din 1907, chiar în calitate de ministru al agriculturii și domeniilor.

— Așa a fost.

— Ce părere aveți despre acele evenimente? M-ar interesa gîndurile dumneavoastră de atunci, cînd erați în miezul evenimentelor și cînd erați ministru al agriculturii; gînduri privite în paralel cu cele de acum cînd nu mai sînteți în primul plan al activității politice, și cînd au trecut opt ani de la acele tragice evenimente.

— Părerile mele, drăguțule, în această problemă nu s-au schimbat de loc. Cele de atunci sînt absolut identice cu cele de astăzi. Dar, dacă mătăluță ai puțintică răbdare, am să-ți fac dovada scriptică a celor afirmate de mine, ca unul care întrețin cu destulă regularitate un jurnal intim, în care îmi notez riguros evenimentele cele mai importante trecute prin ciurul gîndurilor și sentimentelor mele. Nu-mi va fi greu să-l găsesc, căci

Scanned with OKEN Scanner

se află chiar aici, în dulapul din spatele meu. Așadar, puțintică răbdare, vorba lui Caragiale... Iată și jurnalul cu pricina și iată ce scriam de exemplu negru pe alb, în 9 martie 1907, deci în plină desfășurare a tragicelor evenimente: „Foc, jale, morți... și nepricepere! Administrația neînchipuit de idioată, proastă, fără rost și fără prevedere. Nu mai vorbesc de lipsa de patriotism! Sîntem surprinși de evenimente, nepregătiți, divizați, superficiali și adesea fără suflet... Rar, conducătorii unui popor au dat dovadă de o mai mare nepricepere și miopie a stării reale a lucrurilor". Sar acum o serie de paragrafe care nu au legătură cu subiectul și revin la unul unde tot despre revoluție este vorba: „Este o fericire, cu toate ticăloșiile ce urmează fatal, că poporul s-a ridicat. El a suferit atîtea și somnul nostru era atît de adînc, că altfel mergeam la pieire".

În unsprăzece martie scriu în același jurnal următoarele: „Ieri, de la unsprezece și pînă la unu și jumătate, am avut consiliu sub președenția regelui. Starea lucrurilor este foarte îngrijorătoare. Nepriceperea noastră, completă. T. Ionescu stăruie și face totul pentru retragere; el urmărește, desigur, un scop personal. Nu văd la acest om de o inteligență superioară că-și dă seama de ceea ce este, decît crezînd că este mișcare anarhică și că universitatea și învățătorii sînt de vină".

Iată alte însemnări care mi se par revelatoare, datînd din 3 mai 1907, cînd așa numita pacificare a guvernului a intrat în funcție: „Manu — este vorba despre un membru al cabinetului —, nu mai are vlagă, este nervos și fără nici o părere serioasă și hotărîtă. Nababul — adică Grigore Cantacuzino, care pe atunci era șeful cabinetului — este liniștit, vede mai clar, chiar justifică mișcarea, dar are o administrație de necrezut și nu cunoaște oamenii... I. Lahovary cunoaște multe, dar prea este imbibat de drepturile marilor proprietari. Disescu, Grădișteanu, în concepția lor, cred că nu s-a tras deajuns". Te mai interesează drăguțule și alte portretizări ale oamenilor care conduceau țara pe atunci?

— Desigur că mă interesează. Vă rog să continuați cu lectura.

Scanned with OKEN Scanner

— Ascultă, atunci: „Sturza e un nevolnic, mic la cap, cu oarecari calităţi, dar pătimaş şi uşor de excitat, de enervat, deci fără cumpăt şi pricepere. Costinescu, mă conving pe zi ce trece, este un gheşeftar ordinar, strigă acum şi e mai radical ca socialiştii contra marilor proprietari, tratîndu-i ca exploatatori, el care a ridicat cuiele, de pildă, de la 8,30 lei la 12,75 lădiţa... În partidul nostru, incapabilul Carp planează. Ce cugetă? Nu ştiu ce a spus la Cameră şi la Societatea agrară; acest *non possumus* nu e la locul său. Program nu avem. Argumentul: să-l publice ei liberalii, întîi. Ce încredere să aibă ţara şi ce curent sănătos să se formeze? Take Ionescu vede că nu i-a reuşit combinaţia cu decapitarea lui Cantacuzino! El care a dat tot ce a putut lui Sturza, pentru putere, crezînd că-l va ajuta sau tolera la şefie! Restul... uitaţi-vă la ei! Fiecare cu egoismul său personal, cu balonul eului, cu nepriceperea ce o luam drept genialitate, cu mişeliile şi aşa mai departe. Intrigi, nemernicii, ambiţii... nimic serios. Cred că la noi este singura ţară în care se poate zice: „Din fericire sînt prea cinstit ca să pot face politică". Căci a face politică la noi... înseamnă a minţi, a înşela şi a fura... Uitaţi-vă la alegeri, uitaţi-vă la politicienii noştri. M-am retras de la Bacău — este vorba drăguţule despre retragerea candidaturii mele de la alegerile parlamentare de acolo —; cum o să mă duc să mă închin la toţi, din care mulţi mişei sau netoţi, care par că pentru a-ţi da votul e a te ridica pe umerii lor. Cum să mai sărut mîna la toate madamele şi să mai bat pe spate pe toţi cefoşii şi să rîd la toţi măgarii? Cum să mai beau atîtea cafele, votce, ţuici şi vinaţuri? Principii, idei, dorinţi sănătoase, afaceri locale cinstite... nimic; cît dai, ce ceri, iată lozinca. Afli că deputatul de ieri (dr. Gheorghiu etc.) te-a lăsat şi trece la adversar, că tovarăşul te sapă, că colegul din Colegiu s-a înţeles pe seama ta cu adversarul, că şeful este fals. Destul şi destul mai ales. Stai acasă!" Mai rezişti drăguţule la însemnările mele?

— Mi se par extrem de interesante prin ineditul şi prin sinceritatea lor. Dacă n-aveţi nimic împotrivă vă rog mult să continuaţi.

— Să continuăm dacă spui matale: „Eugen Ghika,

Scanned with OKEN Scanner

care a devenit cel mai zgîrcit om, care atunci cînd zice țăran pare că ar dori să-l spînzure, este administratorul lui Sturza. Pretinde că este singurul om de stat român și mi-a spus de nenumărate ori că conservatorii sînt nemernici, proști (avea dreptate, mai ales în ceea ce îl privește). Astăzi el este iarăși șeful nostru la Bacău. Pe mine nu mă poate suferi, mai ales de cînd am spus în Senat că sînt fiu de sătean și că sătenii nu sînt sălbatici. Junimiștii din localitate, frații noștri, au ca șef un avocat tînăr, deștept, canalie... care numai cu ochi buni nu mă poate vedea. De o săptămînă Sturza, nepot al lui Ioniță Sturza, mă înjură în toate părțile, căci nu sînt, se vede, boier.

Restul, mici intriganți, nu știu de unde ieșiți, fructe uscate ale școlilor noastre, niște strîmbă-lemne, capabili de orice. Nici o idee, nici un principiu, nici o menire, nici un respect de muncă, de cinste, de servicii aduse țării. Atunci? Mai bine liniștit acasă; nu voi face nimic încă doi ani și pe urmă voi scrie ce am de spus — și am multe de spus". Ajunge cred cu această lectură. Începe să mă obosească fauna pe care o descriu. Oricum, cred că ți-ai făcut o părere despre gîndurile mele de atunci. Iar în ce privește pe cele de azi, ți-am mai spus-o. Sînt absolut identice.

— Vă mulțumesc. Nu v-ar tenta odată și odată să publicați acest extraordinar jurnal?

— Poate că odată și odată cum spui mătăluță o voi face. În orice caz îți dai seama, sper, ce va ieși din toată această poveste, mai bine zis din toată această mascaradă, care este politica dusă în numele incompetenței sau a intereselor personale. Vrei să sară în aer partidele de guvernămînt? Să mai așteptăm deci cu publicarea. Nu este momentul încă.

— Reluînd firul convorbirii noastre, ați fi dispus, stimat domnule profesor, să-mi precizați ce alte munci publice ați mai îndeplinit, firește în afară de cele pe care le-ați menționat?

— Păi să zicem că o anume vreme am fost primar al Capitalei, apoi secretar general la Ministerul cultelor și instrucțiunii publice, apoi ministru în același

minister, ministru al agriculturii, industriei, comerțului și domeniilor. Cam astea mi se par mai importante.

— Cu ce realizări mai deosebite v-ați putea mîndri din perioada cînd ați condus destinele administrative ale Capitalei?

— Ca primar, din fericire sau din nefericire, am funcționat numai o scurtă perioadă de timp; aproximativ o jumătate de an. A trebuit pînă la urmă să demisionez, așa că multe lucruri n-am putut să fac, deși planurile îmi erau mari. Totuși, am folosit acest prilej pentru exproprierea și ulterior asanarea terenurilor mlăștinoase de la Floreasca și Herăstrău. Tinerii care peste ani și ani își vor plimba dragostea și anii de aur printr-un parc frumos pe malurile unor lacuri limpezi, străjuite de sălcii poetice, îmbătîndu-se din iubire, frumusețe și liniște, îmi datorează în mod obligatoriu, un gînd de recunoștință pentru tot ce am făcut pentru ei în parcul Herăstrău. Tot în calitate de primar am dispus revizuirea și ameliorarea stației de captare a apei de la Arcuda, oferind astfel locuitorilor cetății lui Bucur apă potabilă de mai bună calitate. Am mai întreprins, de asemenea, tot felul de acțiuni utile, pe linie de salubritate publică și de îmbunătățire urbanistică.

— Trecînd la activitatea dumneavoastră de om de știință, respectiv la lucrările pe care le-ați scris și publicat...

— Trecînd la activitatea științifică, — iartă-mă că îți iau aproape vorba din gură —, precizez din capul locului că este incontestabil mai fertilă și mai valoroasă ca cea politică. Am scris destul de mult și destul de variat. Am lucrări științifice în domeniul chimiei, ca și în domeniul medicinii, sectoarele de bază ale activității mele. Am scris apoi multe discursuri și cuvîntări, desfășurînd în plus o vastă activitate publicistică dintre cele mai variate. Dacă m-aș raporta exclusiv la lucrările mele din domeniul chimiei, acestea depășesc, cred, sub raport cantitativ cifra de o sută. În linii mari, contez pe un număr de 250—300 de titluri concretizînd întreaga mea activitate științifică și culturală desfășurată pînă în prezent. Și țin să-ți precizez că încă n-am obosit. Mai am destule lucruri de spus.

Scanned with OKEN Scanner

— O muncă uriașă, se pare...

— Nu știu dacă este chiar așa de uriașă, dar știu sigur că este muncă. Majoritatea lucrărilor mele au fost efectuate de unul singur. Numărul acelora în colaborare abia depășește cifra de 30. Nu se va putea spune despre mine, deci, în nici un caz, că mi-am exploatat colaboratorii și mai ales pe aceia care mi-au fost subalterni, și care sînt prin definiție exploatabili. Mi-a plăcut să lucrez de unul singur, nu pentru că subapreciez posibilitățile altora sau că, doamne ferește, le supraapreciez pe ale mele, ci pentru simplul motiv că în felul acesta îmi exploatez intensiv sentimentul de responsabilitate personală, lucru de mare importanță în munca de cercetare. Cîte lucrări științifice efectuate în colaborare nu păgubesc pentru simplul motiv că nimeni nu îndrăznește să ia taurul de coarne, că nimeni nu vrea să pună punctul pe I! Apoi, cîți cercetători nu s-au cocoțat în vîrful piramidei din punct de vedere al consacrării publice numai pentru faptul că au exploatat pînă la sînge munca subalternilor lor. Dar, mai devreme sau mai tîrziu, adevărul iese la suprafață. Vorba lui Shakespeare: putreziciunea răzbate!

— Cine sînt acei puțini colaboratori cu care ați lucrat pe linie de activitate științifică?

— Parcă-i mai țin minte? Să încerc să mi-i aduc aminte. Cele mai multe lucrări de colaborare le-am efectuat în compania lui Mihăilescu și a lui Oettingen. Mai am apoi lucrări științifice cu Saligny, Edeleanu, Proca, Xenopol etc.

— Neavînd nici o contingență cu chimia, specialitatea dumneavoastră de bază și nici cu medicina, majoritatea lucrărilor îmi sînt necunoscute. Există cu toate acestea lucrări de largă respirație și de largă inspirație culturală și socială, care îmi sînt foarte bine cunoscute. Una dintre acestea mi-a plăcut în mod cu totul deosebit.

— Care anume?

— Aceea intitulată „Caracteristica secolului trecut și posibilitățile relative la secolul actual", pe care am citit-o în Buletinul nr. 1, parcă din 1901. Este vorba, după mine, de o lucrare de vastă documentare și de

adîncă gîndire, din care transpare o mare experienţă de viaţă şi de creaţie. Este lucrarea care, după părerea mea, marchează momentul de cumpănă, mai bine zis de separaţie, a două secole: unul care se lasă după orizont şi altul care se ridică. Acest moment v-a incitat la un tur de orizont, la o clipă de meditaţie, cînd privirea parcurge întinderi vaste incitînd la sinteze şi esenţe. Îmi place enorm acest gen de scrieri.

— Ca unul care m-am născut exact la mijloc de secol 1850 — şi care am avut norocul să ajung la momentul de separaţie a două secole de care vorbeşti mătăluţă, reprezentat de anul 1900, nu mi-a venit desigur chiar atît de greu să mă las sedus de a scrie o asemenea lucrare.

— Ceea ce m-a impresionat cel mai mult în „Caracteristica secolului trecut şi posibilităţile relative ale secolului actual" este că vorbiţi într-un anumit loc despre un aparat, prevăzut cu ecran, aparat ce aparţine viitorului, şi care ne va permite de a vedea, din propriul dormitor sau din propria sufragerie, spectacole de teatru sau de operă. Mi-am notat pasajul cu pricina şi vi-l reproduc întocmai: „Cine ştie, dacă nu chiar unii dintre noi, peste douăzeci de ani, infirmi prin vîrstă şi obosiţi prin munca vieţii, nu vom găsi totuşi neînchipuite momente de fericire ca, schimbînd numai o fişă la capătul patului nostru şi cu un mic ecran în faţă să auzim din locuinţa în care vom fi retraşi, pe colinele vesele ale Carpaţilor, comunicările făcute la şedinţe de către succesorii noştri, să luăm parte la reprezentaţiile teatrale sau de operă, să vedem zilnic diferite puncte din Capitala noastră, cu mişcarea lor plină de viaţă, să vedem ce se petrece şi în alte capitale şi regiuni interesante, cît de departe, să asistăm la diferite festivităţi şi serbări..." Aşadar, întrevedeţi stimat domnule profesor posibilitatea ca ştiinţa viitorului apropiat să ne puie la dispoziţie un aparat, prevăzut cu ecran, care să ne permită să vedem de exemplu defilări sau spectacole prezentate pe scenele Parisului sau ale Romei? Nu vi se pare că vă alăturaţi în acest fel, — iertaţi-mi îndrăzneala — utopiilor lui Jules Verne?

— Jules Verne este după mine unul din cele mai

Scanned with OKEN Scanner

mari genii pe care le-a avut omenirea. Omul acesta face poezia științei. Eu cred că toate așa-zisele lui utopii vor prinde cîndva viață. Cred chiar că vom călători spre alte planete sau spre alte lumi, și atunci ne vom servi și de indicațiile sale. Cu atît mai mult cum să nu cred că într-o zi, care nu este de loc îndepărtată, nu voi vedea din dormitor sau sufragerie, cum zici mătăluță, marile festivități prilejuite de ziua națională a Franței. Posibilitățile științei sînt practic infinite. Pe măsură ce oamenii le vor exploata vor apărea noi și deocamdată imprevizibile beneficii pentru întreaga omenire. Știința ne va oferi, de exemplu, posibilitatea de a circula cu viteze incomparabil mai mari decît acelea cu care circulăm acum; știința ne va oferi multiple posibilități de a substitui prin mașini muncile penibile ale omului; ea ne va oferi posibilitatea de a fotografia în culori, de a fabrica alimente pe cale sintetică, de a cotrobăi prin toate măruntaiele pămîntului și ale apelor și, de ce nu, prin cele ale galaxiei!

— Înainte de a aprofunda capitolul consistent al activității dumneavoastră științifice, aș dori să-mi spuneți cîteva cuvinte despre perioada în care v-ați format, mai precis despre perioada școlarizării.

— Vrei să încep chiar cu școala primară?

— Chiar cu ea, dacă nu vă vine prea greu.

— Bine, drăguțule. Să-i dăm drumul. M-am născut, după cum ți-am mai spus, în momentul cronologic ecuatorial al secolului respectiv în 1850 și anume exact în ziua de 5 septembrie. Școala primară am urmat-o în orașul Roman. În cadrul aceluiași oraș am început studiul limbilor germană și franceză la pensionul Meltzer, celebru acolo. Mi-a fost de un enorm ajutor în viață faptul că încă din fragedă vîrstă mă descurcam cu limba lui Goethe și a lui Voltaire.

— La Roman locuiați împreună cu părinții?

— Tocmai că nu. Părinții se aflau în acea perioadă a vieții mele la Rotopănești, un sat de lîngă Fălticeni, unde tatăl meu administra moșia unui văr de-al său. Aici, la Rotopănești, mi-am trăit, ca să zic așa, mult îndepărtata și mult frumoasa mea copilărie.

— La Roman, așadar, ați locuit la gazdă.

Scanned with OKEN Scanner

— La Roman am locuit la niște rude de-ale noastre, ceea ce tot gazdă se cheamă.

— Ați avut deci o copilărie fericită . . .

— Cine este acela care locuind la țară și zburdînd în neștire prin livezi și dumbrăvi, printre oameni simpli și curați sufletește, printre datini și obiceiuri, poate afirma că nu a avut o copilărie fericită, chiar dacă nu le-a avut pe toate la îndemînă?

— Contează totuși și situația materială a părinților, nu credeți?

— Așa este. Din fericire n-aș putea spune că am dus-o rău din acest punct de vedere. Asta însă numai un anume timp, căci au urmat și ani grei — ani cînd nu o duceam prea bine cu situația materială. După cei 12 ani petrecuți la Rotopănești, ne-am mutat cu familia, cu cățel și cu purcel cum se spune, undeva pe lunca Siretului într-un sat care se chema Radomirești. Aici, după mulți ani de agoniseală, tata a reușit a-și cumpăra o sfoară de moșie. Pentru că eram însă în total unsprăzece copii, ceea ce contează pentru bugetul casei, și pentru că tata cumpărînd sfoara de moșie din Radomirești s-a înglobat în serioase datorii, au urmat mulți ani cînd am dus-o prost, ca să nu zic chiar foarte prost.

— Unde v-ați făcut studiile liceale?

— La Iași, unde pe bază de examen am fost admis ca elev intern la Academia Mihăileană.

— Ați avut probleme în timpul liceului?

— La învățătură nu. Îmi plăcea cartea. Am avut poate probleme legate de firea mea mai independentă, mai voluntară, mai revendicativă.

— De exemplu?

— De exemplu, într-o bună zi, l-am pocnit în plină stradă pe un bancher, care pe nedrept l-a dat pe tata în judecată, producîndu-i serioase suferințe de ordin moral. Bancherul în cauză m-a reclamat, firește, directorului școlii, întruchipat de severul profesor Columb, care șocat de gestul meu, a fost pe punctul de a mă elimina definitiv din școală.

— Ați scăpat pînă la urmă de această sancțiune?

— Am scăpat cu mare greutate grație intervențiilor mamei. Am scăpat, este un fel de a spune numai, căci

Scanned with OKEN Scanner

de fapt eliminarea în cauză a fost transformată într-o îndelungată și consomptivă încarcerare în care au intrat mai multe zile de sărbătoare și chiar o parte din vacanță. Pentru că au mai urmat însă și alte diferende cu conducerea școlii sau cu diverși profesori, a trebuit în cele din urmă să-mi iau tălpășița și să părăsesc pur și simplu Academia Mihăileană.

— Și chiar ați părăsit-o?

— Bineînțeles. V-am mai spus că sînt o fire voluntară și cînd îmi intră ceva în cap merg pînă la capăt.

— Cum s-a produs această părăsire?

— Cum? Exploatînd în mod fericit o întîmplare și mai fericită. În 1869, cînd Carol Davilla în trecere prin Iași ne-a vizitat școala, i-am ațînut pur și simplu calea, rugîndu-l să mă ia cu dînsul la București. Avînd note bune la învățătură, nu mi-a fost prea greu de a-i cîștiga încrederea, ca unul care punea preț pe așa ceva.

— V-a luat deci la București?

— Nu numai că m-a luat, dar mi-a dat și o foaie gratuită de drum.

— Așadar, continuați pe cît se pare studiile în București...

— Exact, înscriindu-mă de data aceasta la Școala națională de medicină și farmacie pe care tot Carol Davilla o înființase și pe care o și conducea.

— Cum ați navigat în continuare pe oceanul școlarității, dacă îmi permiteți să mă exprim astfel?

— Termenul îmi place chiar foarte mult. Este cît se poate de sugestiv. Păi, iată cam cum am navigat. Școala națională de medicină și farmacie s-a închis chiar în respectivul an, din cauza transformării ei în facultate. Așa că a trebuit să dau examen de admitere la facultatea de medicină. Numai după doi ani de studii pasionante, în care timp Davilla m-a cucerit de-a binelea cu magistralele lui prelegeri de chimie, devin asistent bugetar pe lîngă laboratorul de chimie, care pe acea vreme era condus de profesorul Alfred Bernath-Lendway.

— Ați fost promovat deci asistent înainte chiar de a vă termina studiile?

— Da, se obișnuia în acele vremuri. De fapt, promo-

Scanned with OKEN Scanner

varea la care te referi nu s-a datorat exclusiv faptului că fusesem reperat de Davilla pentru pasiunea pe care o puneam în studiul chimiei și nici pentru că obținusem rezultate bune la învățătură. A fost nevoie să dau și un concurs, foarte serios, în care am avut de luptat cu 2 contracandidați, de profesie farmaciști, ca atare bine pregătiți în domeniul chimiei, și pe care i-am întrecut atît la probele teoretice, cît și la cele practice.

— Pe urmă?

— Pe urmă m-am prezentat la concursul de externat, reușind al IV-lea în clasificația generală. După numai doi ani de la acest concurs a trebuit să dau un altul: pe acela, indiscutabil mai greu, de internat. În 1877, odată cu războiul de independență națională îmi luam doctoratul.

— Ce ați făcut în continuare?

— Ce era de făcut în vremurile acelea? Război. Am cerut deîndată să fiu trimis pe front. Bineînțeles ca voluntar.

— Și ați fost trimis?

— Cum să nu fiu trimis, cînd fiecare foc de armă în plus conta? Mi s-a dat o sarcină de mare încredere: comanda secției a III-a de Cruce Roșie.

— Bănuiesc că ați avut ce face pe front, nu?

— Am avut și am prea avut. Am avut onoarea de a mă afla chiar în mijlocul crîncenelor bătălii de la Griviția și Plevna, care, după cum știți, au decis soarta războiului și, implicit, destinul nostru ca națiune independentă. Prin intermediul secției pe care o conduceam, am oferit asistență sanitară la circa 3 000 de ostași răniți.

— Considerați că pentru dumneavoastră această campanie a fost o experiență interesantă?

— Și interesantă, dar și groaznică în același timp. Fiind tînăr și patriot prin însăși structura mea, am luat războiul foarte în serios. Nu uita că am cerut trimiterea pe front ca voluntar. Pentru felul cum m-am comportat acolo, am primit și trei decorații: Virtutea militară de aur, pe care mi-au dat-o românii, Ordinul Sfîntul Ana, din partea Rușilor și Ordinul „Medgidie" din partea turcilor.

— Bine, dar turcii ne erau adversari.

Scanned with OKEN Scanner

— Da este adevărat. Eu însă m-am comportat față de răniții lor exact ca și față de ai noștri. Ca medic, este normal să procedezi astfel. În primul rînd, văd bolnavul, și numai după aceea naționalitatea și originea lui etnică.

— Ce a urmat în continuare?

— În continuare a urmat, cel puțin pentru mine personal, prăpădul cel mare.

— Adică?

— Adică, însoțind în ultima lună a anului 1877 coloana de răniți care mergea spre Turnu-Măgurele, m-am îmbolnăvit de tifos exantematic și, cu acest prilej, am trecut, cel puțin cu un singur picior, pe lumea cealaltă.

— V-ați vindecat ușor?

— Dimpotrivă. Făcînd o formă severă de tifos, m-am vindecat destul de greu. A fost necesar de a face o cură balneară în Austria, prilej pe care l-am folosit, atunci cînd sănătatea mi-a permis cît de cît acest lucru, pentru o călătorie de studii pe la diverse stațiuni balneare mai cunoscute din Austro-Ungaria și chiar din Franța. Mă întorc în țară în 1878, cînd mă prezint la examenul de medic secundar, reușind al doilea în clasificația generală.

— Nu mi-ați spus încă nimic despre lucrarea de doctorat.

— Să-ți spun acum. Subiectul de care m-am ocupat cu acest prilej era, după părerea mea, foarte interesant și, în orice caz, cît se poate de îndrăzneț pentru epoca în care l-am scris.

— Despre ce era vorba?

— Îndepărtarea cadavrelor. Chiar așa sună titlul tezei. Este vorba despre o temă în care, după ce am făcut ample incursiuni filozofice pe marginea subiectului și după ce am făcut descrierea multiplelor inconveniente de ordin medico-igienic pe care le ridică putrefacția cadavrelor, ajung în final la concluzia de a cere înființarea unui crematoriu în Capitală.

— Este de presupus, în consecință, că v-ați pus rău pe această chestie cu autoritățile bisericești.

— Oamenii religiei au primit, într-adevăr, cu mare ostilitate propunerea mea, mai ales după ce am susți-

Scanned with OKEN Scanner

nut-o și public, cu prilejul a două conferințe. Una dintre aceste conferințe, tratînd în mod nemijlocit problema cremațiunii, a fost și publicată în „Revista contemporană". De data aceasta și publicul laic a reacționat. Un publicist, pe nume Nicolaie Scurtescu, pe care îl cunoșteam dealtfel, mă onorează cu publicarea într-un jurnal a unei poezioare, plină de acid, de ironie deci, inspirată tot de teza mea de doctorat. Pentru că poezioara în chestie am păstrat-o chiar între paginile tezei, nu-mi va fi greu de loc de a o găsi imediat și de a o citi împreună. Îți voi citi, desigur, numai un pasaj edificator. Ascultă:

„... Așa! Nelegiuiții voiesc ca după moarte
Cadavrele umane să le prefacă-n scrum
Precum făceau păgînii. O ce sinistră soartă
Ca regele naturii să zboare dus în fum!
... Cînd omenirea-ntreagă va fi din nou chemată
Prin bucium la viață, să fie judecată,
Atuncea mai putea-vom oricare dintre noi
Să ne găsim țărîna la vremea cea de-apoi?!"

— Într-adevăr, nostimă intervenție. Cum ați reacționat la lectura ei?

— Cum? Tot în scris și tot pe calea unei poezii al cărei conținut sună astfel:

„Ce rătăcire crudă! Simțesc părul măciucă!
Auzi, cu toți să piară, prăjiți pe-același foc!
Parcă Ion Păpușă și cu cutare ducă
Făcuți sînt toți ca unul și din același loc!
... Și m-am decis ca sceptrul, potenții, nu piticii
Să-nbălsămez cu artă, să ție mii de ani;
Iar gloata, știi, poporul, infamii, cum le zici,
Trîntiți să fie-n groapă. Respect la șobolani!"

— Splendidă replică! Cu asta, sper că încrucișarea de săbii a luat sfîrșit.

— Da, a luat.

— Revenind la evoluția dumneavoastră, permiteți-mi a vă întreba cînd ați debutat în învățămînt?

— Exact în 1879; țin minte data foarte precis, căci cu acest prilej mi s-a dat aprobarea de a ține un curs liber de chimie judiciară.

— Văd că chimia începe, din ce în ce, să se profi-

Scanned with OKEN Scanner

leze la orizont. În acest sens mi-ați putea spune cînd s-a produs, în sfîrșit, divorțul de medicină?

— Acest divorț, în sensul la care te gîndești dumneata, nu a avut loc niciodată. Preocupări medicale am avut mai întotdeauna, am și la ora actuală și sper să am toată viața. Pentru că chimia m-a atras însă în mod cu totul special, m-am apropiat de ea din ce în ce mai mult, pînă am ajuns la prezenta contopire totală. Așa că, după acest prim contact cu învățămîntul pe linie de chimie, contact avut cu prilejul cursului liber ținut, am acceptat și postul de suplinitor la catedra de chimie organică de pe lîngă Școala de farmacie. Ulterior, pe baza unui concurs, cîștigat cu brio, am fost promovat profesor. Era prin 1881. Pentru că pe vremea aceea chimia nu se ridica nici pe departe la nivelul posibilităților de azi, și pentru că nu existau nici dascăli competenți de specialitate, de la care să se poată învăța ceva, m-am dus la Paris, 3 ani, cu intenția precisă, deliberată, de a aprofunda chimia sub îndrumarea unor dascăli reputați, de talie europeană. Aruncasem, după cum vezi, în mod definitiv zarurile și asta în favorul chimiei.

— La Paris v-ați dus ca bursier de stat?

— Da de unde, drăguțule! O asemenea posibilitate nu s-a găsit. Așa că a trebuit să fac totul pe banii mei.

— În ce au constat noile studii?

— În faptul că în primele șapte luni de la sosirea mea în capitală Franței am desfășurat eforturi atît de remarcabile, încît la sfîrșitul lor mă simțeam în stare să-mi susțin examenul de licență, cum am și făcut de-altfel.

— Licență în ce?

— Firește în științele fizico-chimice. În timpul acestor studii, mi-am pus foarte bine la punct problemele de fizică și de matematică, pe care în țară nu le aprofundasem prea bine.

— Ce ați făcut în restul timpului?

— Restul timpului l-am petrecut prin diverse laboratoare pentru a-mi pune cît mai bine la punct tehnicile experimentale pe linie de cercetare științifică.

— V-ați dat și doctoratul?

Scanned with OKEN Scanner

— Pe cît de îndrăgostit eram pe acele vremuri de chimie și de fizică, era oare posibil să nu îl dau?

— Ce ați întreprins la capătul studiilor?

— La capătul studiilor, m-am reîntors în țară. Sper că n-ați uitat că mă aflam acolo pe cheltuiala mea. În țară se ivise, dealtfel, o situație favorabilă. Devenise vacant postul de profesor de chimie medicală de pe lîngă Facultatea de medicină, post pe care l-am ocupat prin concurs și pe care îl dețin și astăzi.

— Care sînt operele dumneavoastră științifice mai semnificative, pe care le-ați elaborat în domeniul chimiei. Mai precis: dacă ar fi să premiați trei dintre ele, pe care le-ați alege?

— Personal, îmi vine greu să fac această triere pentru simplul motiv că fiecare dintre ele deține, în felul ei, un important capital de muncă și de creativitate intelectuală. Îți repet precizarea, drăguțule, că majoritatea dintre lucrările mele sînt elaborate de unul singur, respectiv de mine, ori în asemenea condiții a trebuit să le fac cît mai bine posibil. Cînd scrii flancat de alții, și în special de colaboratorii pe care îi ai ca subalterni, ai tendința firească de a lăsa centrul de greutate pe umerii lor.

— Dacă criteriul autopremierii pe care vi l-am propus nu vă vine la îndemînă, spuneți-mi care dintre lucrările dumneavoastră s-a bucurat de cea mai mare utilitate practică și de recunoașterea publicului de specialitate?

— Una dintre acestea ar fi, negreșit, aceea dedicată franceinelor, datînd din 1887. Este, după cum vezi, o lucrare ținînd de entuziasmele tinereții. Ce lucru extraordinar este atunci cînd îți canalizezi elanul juvenil și pe probleme de cercetare științifică și nu numai pe sport sau pe dragoste! Lucrarea cu franceinele am efectuat-o în modestul meu laborator de chimie de pe lîngă spitalul Colțea, unde, cu acest prilej, descopăr o nouă clasă de substanțe colorante, fără azot, pe care le-am denumit franceine. Substanțele nou descoperite au fost expuse la marea expoziție internațională de la Paris, din 1889, obținînd cu acest prilej o medalie de aur, precum și titlul de „Ofițer al Instrucțiunii publice“ ambele

Scanned with OKEN Scanner

acordate de guvernul francez. Franceinele s-au dovedit de o mare utilitate practică.

— De ce le-aţi intitulat astfel?

— Pur şi simplu în semn de recunoştinţă faţă de Franţa şi pentru valoroşii ei chimişti, care mi-au desăvîrşit meşteşugul căruia m-am dedicat cu atîta suflet.

— Nu v-a tentat să folosiţi şi numele ţării în noile denumiri cu care aţi îmbogăţit nomenclatura chimică mondială?

— Ba da, dar am făcut acest lucru mai tîrziu cînd, într-o localitate de lîngă Tîrgul Ocna — Mosori —, am descoperit o nouă varietate de ozocherită pe care am denumit-o „Moldavita".

— Ce alte lucrări mi-aţi mai putea sublinia?

— Merită cu prisosinţă, cred, a fi subliniată lucrarea intitulată „Studiu relativ la o nomenclatură generală în chimia organică". Este o lucrare de mare anvergură şi de mare sinteză, totalizînd aproximativ 1 200 de pagini, ceea ce, te rog să crezi, reprezintă ceva în materie de ştiinţă. În materie de literatură, se pot scrie pagini cu duiumul. Este mai greu, incomparabil mai greu, de a reuşi aceasta în domeniul ştiinţelor exacte.

O altă lucrare, care a făcut, ca să zic aşa, o frumoasă carieră, este şi cursul de chimie, în care am inclus toată experienţa mea didactică şi în care am sintetizat toate marile capitole ale chimiei.

— Cînd a apărut cursul?

— În 1891; dar numai cu doi ani mai tîrziu s-a ivit necesitatea stringentă a unei noi ediţii, care a şi apărut dealtfel. Şi în acest caz se poate vorbi despre o lucrare cuprinzătoare, totalizînd peste 400 de pagini şi peste 200 de figuri în text. Ca dovadă că s-a bucurat de o bună primire din partea publicului interesat, stă faptul că el a fost tradus în limbile franceză şi spaniolă. În paranteză fie spus, n-avem prea multe cursuri traduse peste hotare. În 1908, apăruseră patru ediţii în ţară şi sînt ferm convins că acest curs va fi folosit încă multă vreme.

O a treia lucrare pe care aş vrea s-o menţionez este aceea contractată cu editura Villard din Paris, şi care

Scanned with OKEN Scanner

constă din editarea unui tratat în trei volume, a cîte aproximativ 600 de pagini de volum, tratînd în mod exhaustiv toate capitolele chimiei. Din nefericire, izbucnind războiul mondial, tratatul în cauză nu a mai apărut.

— Credeți că o asemenea lucrare monumentală nu poate apărea și în țara noastră?

— Mai greu. Problemele tiparului sînt încă dificile la noi, nemaivorbind de faptul că chimia nu se află încă în primul plan al preocupărilor de stat. Poate de aici încolo.

— De la un elev d-al dumneavoastră, Proca, care îmi este dealtfel prieten, am cules multe informații privind persoana și activitatea pe care ați depus-o. Mi-am permis chiar de a face o serie de însemnări pe marginea notițelor pe care Proca le-a luat la deschiderea inaugurală a cursului dumneavoastră de chimie organică de la Facultatea de științe.

— Asta era prin 1886, parcă...

— Întocmai. Aș dori, în continuare, să vă cer o serie de explicații suplimentare pe marginea unor pasaje extrase din această memorabilă prelegere inaugurală.

— Cu mare plăcere, drăguțule.

— Aș dori, de exemplu, să-mi explicați mai clar ce înțelegeți prin acest „stat-major cult și puternic", pe care îl preconizați la conducerea economiei țării. Citez pasajul în cauză: „Să nu uităm că facultățile de știință nu sînt nicăieri menite a face numai profesori. La noi, cu deosebire, ele trebuie să formeze acel stat-major cult și puternic care, în afară de cariera profesorală, să se așeze în fruntea dezvoltării agriculturii noastre, destinată a pieri, dacă mai întîrzie a deveni rațională, și să facem ca minele de sare și de petrol, zăcămintele minerale ale Carpaților să fie exploatate convenabil, iar principiile imediate din plante și animale, ca alcoolul, zahărul, amidonul, glucoza, taninul, albumina, gelatina etc. să fie produse în mod util".

— Acest stat-major, așa cum îl întrevăd în rîndurile citate, întîrzie nepermis de mult să apară. El trebuie să fie, negreșit, un stat-major alcătuit din specialiști competenți, patrioți și de bună credință, care să con-

Scanned with OKEN Scanner

ducă cu pricepere și pasiune economia acestei țări și în special agricultura. Sîntem o țară bogată și dacă nu vom dispune de un asemenea stat-major vom cerși în mod sigur pe la străini sprijinindu-ne oasele pe bulgări de minereu aurifer, fără ca să știm asta și mai ales fără ca să știm a-l valorifica din punct de vedere economic. Ți-am dat întîmplător exemplul cu aurul, care însă poate fi tot așa de bine înlocuit cu lemnul.

— Într-o altă parte din prelegere, spuneți: „Agricultură fără industrie și industrie fără agricultură nu pot exista separat, și în țara noastră, mai mult decît aiurea se poate vedea strînsa legătură ce trebuie să existe între aceste fundamentale ramuri ale economiei. A pune de aici înainte încrederea noastră numai în agricultură este a ne înșela amar și a ne pregăti un viitor nesigur".

Nu vi se pare, stimat domnule profesor, că exagerați puțin sau, dacă nu exagerați, vă situați cel puțin pe poziții adverse față de factorii de conducere din această țară, care acreditează ideea că România este o țară eminamente agricolă?

— Această idee este nu numai complet greșită, ci și periculoasă. Mai mult încă: eu susțin că există chiar o doză consistentă de rea credință în formularea ei.

— Am dat apoi, tot în această prelegere, care după cum vedeți mi-a plăcut foarte mult, peste un pasaj în care, după ce faceți în prealabil apologia chimiei organice, preconizînd că în curînd ne vor hrăni nu numai ogoarele, grădinile și livezile noastre, așa cum se întîmplă în prezent și cum s-a întîmplat și în trecut, ci și marile uzini chimice. Iată pasajul pe care vreau să vi-l rememorez și să-l comentăm: „Vom vedea, cel mult odată cu nașterea secolului viitor — adică al acestuia de față completez eu, cititorul acestor rînduri — acest fapt de necrezut, că recoltele, produsele alimentare nu se vor mai culege numai pe cîmpiile, care devin din ce în ce mai insuficiente, dar și în marile fabrici chimice. Mizeria va scădea — viața, devenind mai ușoară, va fi mai plăcută și va beneficia astfel de puterea sintetică a chimiei organice". Sînteți chiar convins, domnule profesor, că vom ajunge a mînca cîndva altfel de unt decît acela extras în mod obișnuit din lapte; altfel de carne

Scanned with OKEN Scanner

decît aceea provenită din sacrificarea animalelor, păsărilor și peștilor?

— Sînt perfect convins de asta. Războaiele, drăguțule, se vor rări, oamenii se vor înmulți. Ca urmare a acestui fapt, ca și a creșterii standardului de viață pricinuită de progresul științei, rezervele pămîntului, în mod logic, se vor împuțina. Oamenii vor da din colț în colț, vor apărea penurii de tot felul, și se vor ține chiar conferințe internaționale pe tema zăgăzuirii înmulțirii oamenilor și a găsirii de noi resurse energetice și de materii prime. Într-o asemenea situație, chimia organică, acest mare zeu creator și salvator, ne va scoate desigur din încurcătură.

— Am la mine și un pasaj din prelegerea ținută pe tema franceinelor, în care vorbiți cu o impresionantă convingere de acest mare zeu creator și salvator reprezentat de chimie. Vreți să vi-l reproduc?

— Reprodu-l, drăguțule, că în felul acesta mă pogori în anii tinereții mele, ceea ce desigur îmi face plăcere.

— În cazul acesta ascultați! „Cel ce cultivă chimia organică este ca un zeu creator; în mîna lui, elementele servesc a alcătui corpi organici, care n-au existat niciodată în univers. Poezia, fruct al celei mai largi imaginații, își are o soră în chimia organică. În chimia organică, furtunile imaginației nețîrmurite se unesc cu seninătatea observației, cu experimentarea pentru a concepe, a produce și a da mijloace noi omenirii".

Mergînd mai departe, aș dori să-mi răspundeți dacă temele sociale v-au preocupat și ele în activitatea științifică?

— M-au preocupat întotdeauna și chiar din fragedă tinerețe. Ia să cercetăm împreună lista lucrărilor mele pe care, sincer să fiu, mi-am și pregătit-o de cum am fost informat despre substraturile acestei convorbiri. Să-ți citesc, drăguțule, cîteva titluri numai, care vor sublinia apetitul meu pentru problematica socială. Iată-le: „Gazul sau petrolul ce se vinde în comerț", „Cauza principală a sulemenitului fardului la români", „Memoriu asupra băilor ieftine pentru soldați și muncitori", „Locuințele sătenilor", „Postul la români", „Cum

Scanned with OKEN Scanner

și cu ce trebuiește să ne hrănim" etc., etc. Cea mai importantă lucrare pe această linie mi se pare, indiscutabil, aceea publicată în 1880 și care se intitulează „O pagină din istoria contimporană a României, din punctul de vedere medical, economic și național". Avînd numai un singur exemplar în bibliotecă nu v-o pot oferi, cum s-ar cuveni. În această lucrare, cu evident caracter social, am pus degetul pe rană în multe domenii. Aici, am spus negru pe alb, așa cum am mai făcut dealtfel de multe ori în viață, că cea mai cumplită boală care bîntuie pe meleagurile noastre este nu tifosul sau frigurile de baltă, ci sărăcia. Hai să-ți citesc, drăguțule, doar cîteva fraze subliniate din această carte, care te vor edifica pe deplin asupra caracterului ei. „Noi plîngem pe paria al Indiei, deplîngem pe irlandez, dar nu auzim plînsul acelora ce muncesc stăpînului toată ziua, pentru o sumă ridicolă și cărora mîncarea le este trimeasă și aruncată ca la cîini! Nu auzim suspinele și nu deplîngem soarta atîtor zeci de mii dintre sătenii noștri, care, deși muncind de dimineața și pînă seara, abia au o bucată de mămăligă ca să-și aline foamea". Iată acuma un alt pasaj, care se referă la casa țărănească: „Unde este masa? Unde este soba? Unde este cămara?... Ca prin farmec, toate lipsesc. Cîteva găteje ard trosnind pe o ridicătură de pămînt sub ursoaică, ceea ce ține loc de sobă... Masa e un trunchi... ce ține la nevoie și de scaun. Cămara, un cotlon întunecos, în care se află sacul cu mălai, cîteva cepe pe brîul ursoaicei și cîțiva ardei roșii spînzurați la ușă. Iată proviziile! Grație administrației noastre, sînt adesea zeci de familii în sat care nu mai au chiar nici în ce prepara! Ceaunele sînt duse la tact — asta însemnează reședința plășii — și oalele sparte de cei puși a aduna birul. Cîte lacrimi, cîte blesteme!" Eu zic să mă opresc cu aceste citate, că prea ne întristăm.

— Într-adevăr. Se pare că v-a pasionat și activitatea publicistică.

— Și publicistica m-a pasionat și tot din fragedă tinerețe. Îmi amintesc, în acest sens, că, elev fiind și anume în clasa I, am luat inițiativa înființării unei reviste săptămînale, intitulată pompos „Opiniunile unui

Scanned with OKEN Scanner

Bacon" al cărei redactor șef m-am numit din oficiu. Revista era bineînțeles scrisă de mînă, cine era să tipărească o asemenea aiureală! Ceea ce vreau să subliniez însă este că revista avea un pronunțat caracter satiric. Adevărata activitate publicistică am început-o de fapt mult mai tîrziu, cam peste opt ani, și anume odată cu momentul cînd am publicat în „Trompeta Carpaților" a lui Cezar Boliac un articol cu mare adresabilitate, intitulat „Un doctor român mai mult". Aici aduc elogii tinerilor medici români formați peste hotare și care se întorc cu dragoste acasă, spre a-și sluji țara și pe oamenii ei. În același an, parcă, public în gazeta „Viitorul" un alt interesant articol, intitulat „Natura și omul". De atunci și pînă astăzi, pe măsura timpului liber de care am avut parte, am fost întotdeauna prezent pe frontul activității publicistice cu interes general. Mai mult chiar, sînt convins că publicistica reprezintă, pentru omul de știință în special, o datorie de onoare, un fel de serviciu militar față de propria lui conștiință și față de poporul din care face parte.

— Văd că v-a preocupat în mod special problema intelectualului român instruit în străinătate și care, precizați, se întoarce cu dragoste acasă spre a-și sluji țara și pe oamenii ei. Credeți că această întoarcere trebuie condiționată numai de conștiință? Nu și de stat, care trebuie să-i asigure celui în cauză condiții corespunzătoare de lucru?

— Noi am pierdut în decursul timpului, drăguțule, multe capete luminate, care au preferat să rămînă printre străini, din cauza propriilor noastre autorități, care n-au știut a-i folosi pe măsura pregătirii lor. Îmi amintesc, în acest sens, de un adevărat rechizitoriu pe care l-am publicat în revista „Spitalul" la adresa statului, pornind de la faptul că acesta nu a asigurat condiții corespunzătoare de lucru lui Victor Babeș, care din acest motiv a lucrat mult timp la Budapesta și lui G. Assaky, care a lucrat, la fel, mult timp la Paris. Ce să mai zic de Nicolae Teclu, care a lucrat toată viața la Viena!

— A avut vreun ecou rechizitoriul dumneavoastră?

— Eu zic că da, din moment ce, după multe tergiversări, parlamentul a aprobat, în sfîrșit, legea prin care

Scanned with OKEN Scanner

se încredinţau catedre corespunzătoare în ţară lui Babeş, lui Assaky şi lui Kalinderu.

— Mi-aţi putea spune cîteva cuvinte şi despre „Societatea de ştiinţe" ca şi despre „Asociaţia română pentru înaintarea şi răspîndirea ştiinţelor", societăţi, care după cum cu toţii ştim, au jucat un rol important în viaţa culturală şi ştiinţifică a ţării noastre.

— „Societatea de ştiinţe" drăguţule, apare din iniţiativa mea încă din 1890, an cînd, în acest scop, am convocat o serie de chimişti, de fizicieni şi de mineralogi, cu intenţia declarată de a stimula creaţia ştiinţifică originală, organizarea de congrese, ca şi editarea de publicaţii de specialitate. O comisie compusă din Gr. Cobâlcescu, Bacaloglu, Poni, Saligny şi subsemnatul a alcătuit statutul şi, în consecinţă, putem spune că în anul următor, deci în 1891, odată cu prima şedinţă de comunicări, susnumita societate a şi intrat în funcţie. În 1892, apare şi buletinul societăţii. Mai tîrziu am considerat util de a ne contopi cu o altă societate: „Amicii ştiinţelor matematice" şi bine am făcut.

— Consideraţi că activitatea Societăţii de ştiinţe a fost utilă, rodnică?

— Cred că da, drăguţule, din moment ce la şedinţa jubiliară, cînd am serbat două decenii de activitate, şedinţă care a avut loc în 1910, subsemnatul, în calitate de raportor, am informat pe cei prezenţi că în acest interval de timp s-au ţinut aproape 150 de şedinţe de comunicări, iar buletinul societăţii apăruse în nu mai puţin de 18 volume, totalizînd circa 8 000 de pagini; pagini cuprinzînd circa 500 de lucrări originale. Este vorba despre un bilanţ frumos, nu? Ţin minte foarte exact aceste cifre, deoarece m-am folosit de ele în diverse articole sau conferinţe şi, apoi, n-au trecut de fapt decît 4 ani de la această şedinţă jubiliară.

— Cîte din aceste aproximativ 500 de lucrări originale vă aparţin?

— Îţi răspund exact: 18.

— Mie personal mi se pare foarte importantă şi cealaltă societate înfiinţată de dumneavoastră: „Asociaţia română pentru înaintarea şi răspîndirea ştiinţei". Cred că aceasta, în special, reprezintă unul dintre cele mai

frumoase cadouri pe care le-ați făcut poporului din care v-ați ridicat.

— Asta, drăguțule, numai în măsura în care urmașii noștri vor ține cont de prevederile statutare și le vor valorifica la maximum.

— Care este după părerea dumneavoastră punctul forte din acest statut?

— Sumarea și sincronizarea tuturor eforturilor depuse în diverse domenii de activitate de către oamenii noștri de știință și de cultură, ca și de diversele societăți științifice și culturale de la noi, pentru dezvoltarea culturii și a economiei naționale.

— Și cum vedeți posibilă o asemenea „sumare și sincronizare"?

— În primul rînd pe calea congreselor. Apoi prin nenumărate alte activități.

— Cînd și unde a avut loc primul congres?

— În 1902, la Iași.

— Considerați manifestarea de debut ca o manifestare reușită?

— Cred că da, din moment ce aproape toți marii noștri oameni de știință și de cultură au dat curs invitației organizatorilor congresului, luînd parte la lucrări. S-au comunicat cu acest prilej lucrări multe și interesante. Volumul care le cuprinde, și care s-a tipărit ulterior, cuprinde nu mai puțin de 700 de pagini.

— Puteți să-mi citați cîteva nume mai reprezentative dintre participanți?

— Să încerc: Gh. Țițeica, D. Hurmuzescu, Petre Poni, Grigore Antipa, Ștefan Minovici etc. Dintre medicii mai reprezentativi mi-i amintesc pe Gh. Marinescu și pe A. Obregia. Medicii au fost mult mai numeroși la cel de al doilea congres, cînd mai erau de față Severeanu, Buicliu, Levaditi, Gerota, Parhon și alții.

— Știu din presă că cel de al doilea congres s-a desfășurat în paralel cu expoziția realizărilor noastre economice și culturale.

— Așa este. Expoziția reprezenta, în viziunea noastră, a organizatorilor, reversul medaliei, aversul fiind asociația însăși.

— Și acuma, în final, cîteva întrebări extrem de

Scanned with OKEN Scanner

scurte. Intenționați să vă retrageți din viața publică, așa cum se zvonește?

— Nu poate fi vorba de așa ceva, drăguțule, cel puțin acum, cînd războiul bate insistent la ușă. Sănătatea îmi este încă bună și cînd cineva într-o asemenea situație bate în retragere sau dă bir cu fugiții, înseamnă că de fapt este trădător.

— Credeți că vom cîștiga acest război?

— Nu cred, sînt convins.

— Pe ce vă bazați, susținînd aceasta?

— Pe faptul că dreptatea este de partea noastră. Pe faptul că știm a ne apăra țara.

— Istoria a demonstrat însă faptul că nu întotdeauna dreptatea condiționează soarta unui război.

— Așa este. Eu cred însă că acest organism care este dreptatea românească trebuie să învingă. De aproape două milenii tînjim după ea. Poate că i-a sosit, în sfîrșit, momentul.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire asupra unui istoric și cărturar, despre care s-a spus că era un mare om de stat, din nefericire în serviciul unei republici a viselor

MOTTO: *„Cînd semenii te urcă în vîrful piramidei sociale, trebuie să arzi din tot sufletul tău pentru a rămîne acolo; nu pentru tine, că tu ești un om trecător, dar pentru oameni, pentru idealul lor pe care tu nu trebuie să-l lași să decadă; pentru sublimul pe care trebuie să-l faci să înflorească în inima contemporanilor tăi, chiar de-ar fi să-l cresti cu tot sîngele vieții tale, pe care numai o dată o ai".*

VASILE PÂRVAN, **„Idei și forme istorice"**

„Bibescu Marta (1890—1973), scriitoare de limbă franceză, de origine română. În romanele sale, a zugrăvit mediul saloanelor aristocrației și marii burghezii franceze („Papagalul verde", 1924), a evocat frumusețile Parisului („Catherine-Paris", 1927), precum și peisajul rustic românesc, într-o viziune idealizată („Izvor, țara sălciilor", 1923). Membră a Academiei belgiene de limbă și literatură franceză (1955).

(Din Dicționarul enciclopedic român)

„Pârvan Vasile (1882—1927), istoric și arheolog român. S-a născut în comuna Huruiești (județul Tecuci). A studiat la București și apoi în Germania, unde s-a specializat în istoria antică. A fost profesor la Universitatea din București, membru al Academiei Române și al mai multor academii și societăți științifice din străi-

Scanned with OKEN Scanner

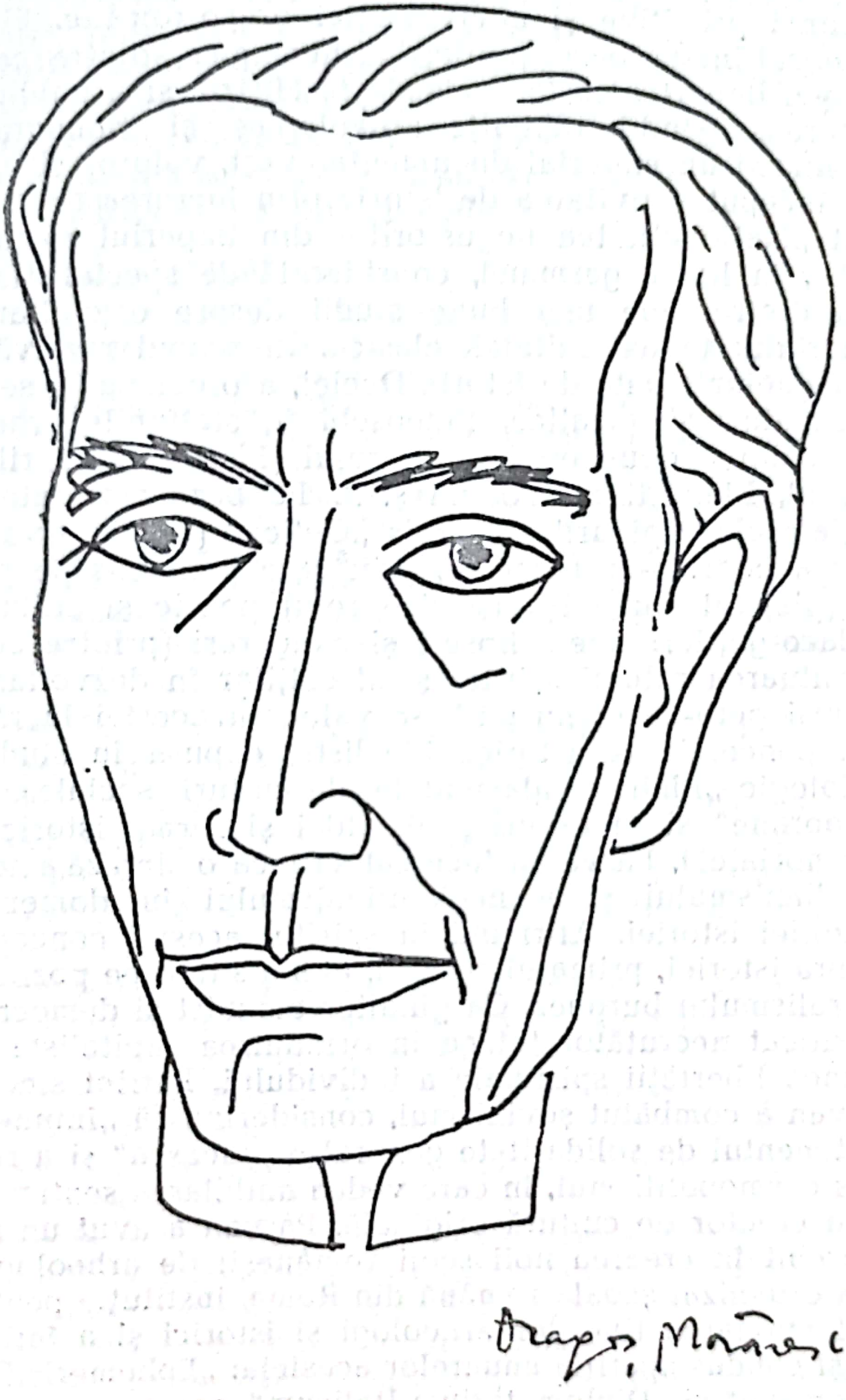

VASILE PÂRVAN

Scanned with OKEN Scanner

nătate. S-a preocupat îndeosebi de arheologia și istoria comunei primitive și a civilizației greco-romane. El a organizat numeroase șantiere arheologice, dintre care cel mai important este acela de la Histria și a publicat numeroase studii, rapoarte arheologice și monografii cuprinzînd un material documentar vast, valoros și util. Și-a început activitatea de istoric prin lucrarea de doctorat „Naționalitatea negustorilor din imperiul roman" (1909), în limba germană, considerată de specialiști ca unul dintre cele mai bune studii despre dezvoltarea comerțului în antichitatea clasică. În scopul rezolvării problemelor legate de istoria Daciei, a organizat o serie de săpături sistematice, îndeosebi în stațiunile arheologice din a doua epocă a fierului (Piscul Crăsnarilor, Tinosul, Mănăstirea, Poiana ș.a.). Pe baza rezultatelor parțiale ale săpăturilor a scris „Getica" (1926), o vastă sinteză istorico-arheologică, prin care a readus pe primul plan al cercetării istorice rolul politic și cultural al daco-geților; unele lipsuri și exagerări (printre care accentuarea rolului sciților și al celților în dezvoltarea culturii geto-dace) nu știrbesc valoarea acestei lucrări. Prin concepția sa istorică idealistă, expusă în studiul sociologic „Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane" și în eseuri (vol. „Idei și forme istorice", „Memoriale"), Pârvan a încercat să facă o sinteză a neohegelianismului și a neokantianismului în domeniul filozofiei istoriei. Afirmînd în spiritul acestei concepții asupra istoriei, primatul culturii, el s-a situat pe pozițiile liberalismului burghez. Ca gînditor umanist și democrat, a criticat necruțător tot ce în orînduirea capitalistă se opunea libertății spirituale a individului. Patriot sincer, Pârvan a combătut șovinismul, considerînd că „întunecă sentimentul de solidaritate general-omenească" și a respins cosmopolitismul, în care vedea anihilarea sentimentului creator de cultură originală. Pârvan a avut un rol deosebit în crearea noii școli românești de arheologie. El a organizat școala română din Roma, instituție pentru perfecționarea tinerilor arheologi și istorici și a înființat și condus apariția anuarelor acesteia: „Ephemeris Dacoromana" și „Diplomatarium Italicum", precum și prima serie a revistei „Dacia". Alte opere originale principale:

Scanned with OKEN Scanner

„M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus" (1909), „Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman" (1911), „Cetatea Tropaeum" (1912), „Începuturile vieții romane la gurile Dunării" (1925), „Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene" (1928, în limba engleză: trad. rom. 1937, 1957, 1958).

(Din Dicționarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Intențiile mele de a lua un interviu lui Vasile Pârvan sînt mult mai vechi. Dar, de fiecare dată îl aflam plecat fie peste hotare, fie pe la diverse șantiere arheologice din țară; fie claustrat în biblioteci sau bolnav. În vara lui 1927, cînd m-am decis, în sfîrșit, de a-i ține calea în orice condiții, am avut o surpriză de-a dreptul tragică: interlocutorul meu se stinsese din viață într-un sanatoriu din Capitală, la vîrsta de numai 45 de ani. Moartea i-a survenit pe neașteptate, în urma unei intervenții chirurgicale, care i s-a practicat la acel sanatoriu. Ideea interviului nu am abandonat-o totuși — prea mă fascinase acest personaj! apelînd în acest sens la buna sa prietenă D-na Marta Bibescu, cu care m-am întreținut îndelung pe marginea vieții și operei sale.

— Gestul dumneavoastră, stimată doamnă Bibescu, de a-mi mijloci descifrarea „enigmei Pârvan", cu care n-am avut norocul de a sta personal de vorbă, în mod sincer mă impresionează și mă onorează în același timp. Pentru aceasta, dați-mi voie, chiar de la începutul acestei convorbiri, să vă exprim toate mulțumirile și toată gratitudinea mea.

— Și eu mă simt onorată, domnule, atunci cînd cineva îmi cere informații și explicații despre această meteorică și strălucitoare apariție de pe firmamentul culturii românești și chiar a celei universale, care a fost Vasile Pârvan.

— Cum se explică interesul dumneavoastră pentru această personalitate?

— Ne-am întîlnit — lucrul acesta era inevitabil — în universul gîndirii și al culturii românești. Deși, după cum vedeți, sînt stabilită la Paris, acest univers nu mi-a fost niciodată străin; dimpotrivă, mi-a fost chiar foarte apropiat. Într-o asemenea situație, era practic imposibil ca acest mare istoric, filozof, și chiar poet al neamului românesc să nu mă frapeze și, ținînd cont de particulari-

Scanned with OKEN Scanner

tăţile gîndirii sale, să nu mă atragă chiar şi încă în mod cu totul deosebit. Şi pentru mine — vă mărturisesc aceasta cu toată sinceritatea — Pârvan a reprezentat şi mai reprezintă încă o mare enigmă. Pe măsură însă ce l-am cunoscut mai bine, pe măsură ce ne-am împrietenit mai temeinic multe din falsele aprehensiuni şi necunoscute care planau în jurul personalităţii sale s-au risipit. Multe, dar totuşi nu toate. Mai există încă destule pete pe geografia sa biografică şi spirituală pe care nu le-am putut explora încă. Mai bine zis nu am avut încă timpul de a le explora, pentru simplul motiv că omul acesta s-a desprins de pe planeta vie cu mult înainte de a ajunge la zenitul existenţei normale.

— După frumuseţea cu care vă exprimaţi, îmi dau seama că am plăcerea de a sta de vorbă şi cu o mare scriitoare şi nu numai cu prietena unui mare dispărut. Dealtfel, am citit chiar de curînd, în contul întîlnirii proiectată cu dumneavoastră, acest răscolitor roman cu titlul de poem care este „Izvor, ţara sălciilor". M-a uimit în acele pagini dragostea dumneavoastră pentru ţăranul român, ca şi cunoaşterea detaliată a vieţii de la ţară. Există un pasaj care mi l-am notat cuvînt cu cuvînt referitor la mîndria fetelor noastre de la ţară şi care mi se pare de-a dreptul genial. Vă rog să-l ascultaţi: „Şi ne mai mirăm Pitts* că nu putem face din ele — este vorba despre ţărăncile noastre — servitoare bune, din făpturile acestea mîndre care se roagă la stele să le dea dragostea împărăteselor şi a domniţelor? Orice fată din ţara aceasta crede în tainiţa inimii ei că este la fel cu tot ce este mai măreţ pe pămînt. Este o forţă a naturii, instinctul i-o spune; de acolo şi mîndria ei. În casa părintească, îndeletnicirile ei sînt la fel cu ale crăieselor din trecut. Ea mînuieşte tortul, fusul şi suveica, precum Elena din Troia şi regina Berta. În zilele de sărbătoare, strălucesc firele de beteală în straiele ei, ca o fată de rege; nu-i este gîndul decît la joc şi în ziua nunţii sale ea ştie că o să fie cununată la biserică asemenea adevăratelor împărătese". Doamnă Bibescu, sînteţi de felicitat pentru că aţi observat această apela-

* În roman, Pitts este însoţitoarea autoarei.

Scanned with OKEN Scanner

ție cu caracter de unicat, care există numai la noi, atunci cînd băiatul de la țară îi spune iubitei lui „mîndra mea". În Franța, într-o situație similară se spune „Ma belle" sau „ma douce", în Germania „mein Süschen" sau „mein Schatz", în Italia „mia bella" sau „cara mia", dar nicăieri, absolut nicăieri, nu se spune „mîndra mea" ca la noi. Și pentru această descoperire dați-mi voie să vă aduc, înainte de a ne afunda de-a binelea în viața și opera ilustrului dumneavoastră prieten, toate mulțumirile și toată gratitudinea mea.

— Vă mulțumesc pentru elogioasele cuvinte, dar în același timp vă rog să ne menținem la „capitolul Pârvan", lăsîndu-mă pe mine la o parte. Prea am fost deosebiți unul de altul, chiar sub acoperămîntul unei prietenii. Dacă vreți, despre mine putem sta de vorbă altădată.

— În cazul acesta, vă rog să-mi spuneți doamnă Bibescu, ce v-a impresionat cel mai mult din viața sa?

— Multe, dar poate că cel mai mult m-au impresionat straniile și inexplicabilele sale dispoziții testamentare în care cerea, pe un ton categoric, distrugerea integrală a arhivei sale personale. În paranteză fie spus, această arhivă cuprindea nenumărate studii, documente, scripte valoroase, scrisori etc. Arhiva lui cuprindea în realitate o viață de om; o viață de cărturar. În aceleași dispoziții testamentare se cerea, de asemenea, ca înșiși prietenii săi, cunoscuții, ca și rubedeniile de tot felul, să distrugă prin ardere orice scriptă, orice filă scrisă provenind de la el. Cerea insistent ca nimic din toate acestea să nu fie publicat după moartea sa. Prietenul său bun, Marin Simionescu-Rîmniceanu, dacă cumva se mai află în viață și pe care l-a însărcinat cu aducerea la îndeplinire a testamentului citat, poate să vă confirme faptul, încredibil poate, că Pârvan a pretins în același act pînă și distrugerea scrisorilor soției.

— Cum vă explicați toate acestea?

— Mi-e greu să găsesc o explicație plauzibilă, dar, în același timp, sînt convinsă că trebuie să existe una. Poate că aceasta ține de presimțirea sfîrșitului său apropiat, fapt ce nu i-a permis fasonarea creațiilor sale, retușarea lor în spiritul minuțiozității asiatice cu care

făcea în mod obișnuit acest lucru. Prezenta interpretare, care îmi aparține dealtfel, pare însă a fi infirmată de faptul că în testament se cerea, totuși ca atîtea și atîtea documente, care nu au nici o legătură cu opera, să fie și ele în întregime distruse. Sînt unii care explică totul printr-o pretinsă dereglare psihică. Aceștia n-au în nici într-un caz dreptate. Pârvan era, într-adevăr, un mare suferind, din cauza reumatismului său cronic, care cu frecventele sale acutizări îl chinuia încă din adolescență, dar, cu toate acestea, psihicul său a rămas totdeauna în integritate funcțională. Îl consider chiar foarte echilibrat din acest punct de vedere și înclin a crede că la aceasta au contribuit și influențele receptate de la împăratul-filozof pe care îl adora atîta — Marc Aureliu — personaj stoic prin excelență prin viață și operă; stoicism pe care l-a aprofundat pînă la exhaustiune și adoptat pînă la identificare. Repet, pentru mine personal testamentul său, ca și motivațiile care stau la baza lui, sînt grevate încă de multe necunoscute și ele nu vor putea fi lămurite decît prin cercetări detailate de ordin psihologic, medical, biologic și social.

— Cînd a fost redactat testamentul?

— În 1927 — exact cu o lună înainte de a muri. Prietenul meu se afla în acea vreme la Baden-Baden, unde își trata fără succes se vede, boala de care suferea de atîta vreme.

— Mai cunoașteți și alte prevederi testamentare, dacă eventual acestea se pot spune?

— Nu este nici un secret pe chestia testamentului care a fost larg dezbătut și comentat în rîndul celor mai mult sau mai puțin apropiați lui. Ce alte prevederi mai conținea? Să mă gîndesc. A, da, știu că economiile sale de la bancă au fost transferate, din dispozițiile sale, Academiei. Din aceste economii n-a prevăzut pentru familie decît suma de 2 000 lei, transformată în pensie viageră pentru una din surorile sale, care nu își făcuse încă un rost în viață, după cum se specifica chiar în actul cu pricina. Mi se pare că este vorba de Eugenia. În rest, toți banii reveneau Academiei. A mai indicat rezervarea unei sume pentru cumpărarea unui loc de veci la cimitirul Belu, unde a cerut să fie înhumat, îm-

Scanned with OKEN Scanner

preună cu osemintele mamei sale, care în acest scop trebuiau aduse de la cimitirul din Bîrlad. Academiei i-a lăsat altminteri totul, pînă și automobilul.

— A specificat cum să fie cheltuiți banii lăsați Academiei?

— Da. A cerut ca din aceștia să se instituie premii pentru cercetări arheologice sau să se tipărească cărți de valoare din domeniul istoriei. Numai din acest unic exemplu vă puteți da seama cît și-a iubit acest om profesia — meșteșugul lui sacru cum îi spunea el. Tot în prevederile testamentare mai figurează faptul că ceasul său de aur, precum și un anume mobilier, la care ținea foarte mult, să fie predate prietenului său de o viață, criticului de artă Marin Simionescu-Rîmniceanu. De alte prevederi, chiar dacă au mai existat, nu-mi mai amintesc.

— Nu vi se pare, din reconsiderarea prevederilor testamentare comentate că nu era în relații prea bune cu familia sa?

— Nu cunosc aceste aspecte. Pârvan era în general un introvertit, un claustrat. Am purtat o corespondență bogată cu el, dar cu toate acestea în scrisori nu apar informații privind viața lui de familie. Știu totuși că a corespondat mult și cu surorile lui, ceea ce pledează pentru faptul că nu le-a neglijat. Pe cu totul alte căi am aflat că a suferit enorm cînd și-a pierdut soția și copilul, ceea ce iarăși contrazice suspiciunile dumneavoastră.

— Ce știți despre părinții, frații și surorile sale?

— În acest sens, știu lucruri relativ puține. Știu, de exemplu, că tatăl său era fiu de țăran. Despre mama sa, știu că era vară primară cu filozoful Vasile Conta. Alte detalii despre părinți nu v-aș putea da. Mai știu că Pârvan nu a avut frați, ci numai surori: trei la număr. Una dintre ele s-a căsătorit de timpuriu, fără a practica pe cîte știu vre-o meserie. Alta a devenit profesoară de engleză și numai ulterior s-a căsătorit și ea. Ultima este Eugenia, despre care am mai vorbit.

— Unde s-a născut prietenul dumneavoastră?

— Într-o comună din județul Tecuci, pe nume Huruiești. Vă pot spune și anul nașterii. Fiind cu 8 ani

Scanned with OKEN Scanner

mai mică decît el, știu asta exact, însemnează că în 1882. Ziua și luna nu le cunosc însă.

— Unde și-a făcut studiile liceale și universitare?

— Liceul l-a făcut la Bîrlad, iar facultatea la București.

— Considerați că a obținut rezultate bune la învățătură?

— Nu știu asta, dar cred că da.

— Considerați că era posesorul unei inteligențe neobișnuite, ieșite din comun?

— Vasile a avut mai multe calități ieșite din comun, dintre care inteligența este numai una dintre ele. Gîndiți-vă: omul acesta devine profesor universitar la vîrsta de numai 27 ani și academician la 29. Dacă m-aș mărgini la acest unic exemplu, încă ar fi de ajuns, cred, pentru a vă atesta inteligența neobișnuită, ca și memoria extraordinară cu care l-a înzestrat natura.

— Cum a evoluat mai departe pe tărîm profesional?

— După ce și-a luat licența, desigur cu „magna cum laude", devine, firește pe cale de concurs, posesorul unei burse în Germania, unde își perfecționează instruirea istorică. Orașele în care știu că a studiat mult sînt Jena și în special Berlin; ultimul era în acele vremuri un reputat centru de studii istorice. Dealtfel, tot aici s-au format și alți strălucițti istorici români ca: Kogălniceanu, Xenopol, Iorga și alții. În plus, aici Vasile și-a însușit foarte bine această limbă dificilă pentru noi românii, care este germana.

— Unde și-a susținut teza de doctorat?

— Tot în Germania. Teza sa tratînd problema naționalității negustorilor în vremea imperiului roman, a făcut mare vîlvă printre specialiști, fiind considerată la vremea apariției sale drept o lucrare de exhaustivă documentare și de excepție. Tot în această perioadă, în paralel cu lucrarea de doctorat, a mai lucrat asiduu și la cunoscuta monografie dedicată împăratului-filozof Marc-Aureliu, pe care îl admira atît de mult și care l-a influențat tot atît de mult în gîndire ca și în concepțiile sale despre viață.

— Fiindcă ați pomenit de Iorga, sînt tentat să vă

Scanned with OKEN Scanner

întreb dacă prietenul dumneavoastră era privit cu ochi buni de către acesta.

— Iorga era cu mult prea inteligent ca să nu sesizeze din primul moment chiar că are de a face cu un element de excepţie. Nu uitaţi că i-a fost profesor şi, din acest motiv, l-a cunoscut îndeaproape. Nu uitaţi apoi că Iorga l-a susţinut cu convingere şi străşnicie pentru ocuparea postului din învăţământul superior. Iorga a făcut, după cum vedeţi, o excepţie de la comportamentul obişnuit al oamenilor mari, care susţin de obicei cu ostentaţie că la umbra marilor stejari nu creşte nimic, comportîndu-se în consecinţă. Ei bine, Pârvan, a crescut, aş îndrăzni să spun, chiar la umbra lui Iorga. Nu trebuie uitat că acesta l-a susţinut pe toate fronturile, recunoscînd în plus, sus şi tare, în memorabila şedinţă de introducere a elevului său în învăţământul superior, că el, Iorga, nu se simte pregătit pentru a susţine în faţa studenţilor un curs de istorie antică, precizînd că Pârvan este singurul care ar putea face cu succes acest lucru. Aşa a ajuns eroul nostru să ocupe locul rămas vacant la catedra de istorie antică şi epigrafie, în urma morţii lui Grigore Tocilescu. Dealtfel, întreaga ascensiune profesională a lui Vasile Pârvan a fost fulgerătoare. Să încercăm să-i punctăm această ascensiune prin cîteva date cronologice. În 1909, intră în învăţământul universitar; în 1910, devine director al muzeului de arheologie sau al muzeului naţional de antichităţi cum mi se pare că se intitulează exact; în 1911, este ales membru corespondent al Academiei, pentru ca numai doi ani mai tîrziu să ajungă academician plin, şi, nu mai ştiu la ce interval, chiar secretarul general al acestui for suprem de cultură şi ştiinţă.

— Ştiţi pe cine l-a înlocuit la Academie?

— Pe Erbiceanu.

— Ce-mi puteţi spune despre căsătoria prietenului dumneavoastră?

— Mare lucru n-am să vă pot spune. Nu obişnuia să vorbească despre viaţa lui intimă de familie, iar eu nu obişnuiesc să întreb aşa ceva. Ştiu în orice caz că a fost căsătorit şi că a avut şi un copil. Pe amîndoi însă i-a pierdut din viaţă în acelaşi loc şi în acelaşi an:

Scanned with OKEN Scanner

Odesa, 1917. Bineînțeles că această întîmplare tragică din viața sa l-a șocat mult, lăsînd urme adînci și durabile în existența sa. Dealtfel cred că tocmai acest șoc l-a determinat să se retragă cu atîta abstinență printre ruinele lui subpămîntene, ca și prin hrisoavele și documentele prăfuite ale arhivelor și bibliotecilor. E nevoie, uneori, să te retragi într-o lume cu totul diferită spre a scăpa de acțiunea corozivă a amintirilor mai ales a unora dintre ele. La Pârvan se găsește, după mine, ceva din legenda românească al cărei erou principal este meșterul Manole. Ruinele și cetățile moarte pe care Pârvan le-a scos la lumină poartă în ele, cred, ceva din sacrificiul impus lui de destin și repercutat asupra soției și copilului.

— Îmi place această originală exegeză a creației pârvaniene în spiritul legendei meșterului Manole. Cred că aveți dreptate, doamnă Bibescu.

— Sînt absolut sigură că am dreptate. Pe măsură ce va trece timpul ne vom convinge cu toții că Pârvan a fost un mare meșter al istoriei, iar măiestria lui poartă, indiscutabil, pecetea sacrificiului, a unui sacrificiu de tip special, constînd din pierderea celor dragi, din renunțarea la obișnuitele bucurii pe care ni le oferă viața.

— Care credeți că este principala sa operă?

— Indiscutabil „Getica". A publicat-o numai cu un an înainte de a muri. „Getica" este rezultatul unui îndelung travaliu și al unei îndelungi gestații ce s-a întins pe o perioadă aproximativ 10 ani. „Getica" este, cred, „Faust"-ul vieții sale. În tot acest deceniu de îndelungă elaborare, el a scormonit cu intermitențe pămîntul în căutare de noi argumente arheologice, care să-i confirme îndrăznețele supoziții sau să-i genereze altele noi. Imaginați-vă cum ar fi arătat „Getica" dacă moartea nu l-ar fi luat dintre noi atît de prematur. Ceea ce s-a publicat nu reprezintă decît o treime dintr-o trilogie, căreia trebuiau să i se mai alăture pe parcurs „Dacia romană" și „Protoistoria slavilor".

— Ați citit „Getica"?

— Închipuiți-vă că am citit-o. Totuși, precizez din capul locului că nu am pregătirea necesară pentru a

Scanned with OKEN Scanner

emite critici sau judecăți de valoare asupra acestei opere. Îmi dau cu toate acestea perfect de bine seama de volumul uriaș de muncă și de documentare care stă la baza ei, ca și de neobișnuita dezinvoltură cu care autorul se descurcă în meandrele și hățișurile trecutului îndepărtat. Pârvan nu a făcut o istorie de birou, ca să-i zic așa, și nici una exclusiv de arhivă. El a împins lucrurile mai departe și anume spre istoria de șantier, spre istoria vie, acea istorie care zace asemenea unui alfabet nedescifrat încă în măruntaiele pămîntului. Or, cred că numai astfel se poate face lumină în întunericul aparent de nepătruns al veacurilor îndepărtate. Pârvan a făcut apoi o filozofie a istoriei. Despre el s-a spus, în legătură cu acest fapt, și din nefericire s-a spus greșit, că realizează în filozofia istoriei o sinteză a neohegelianismului și a neokantianismului. Contrazic cu desăvîrșire acest lucru cîtă vreme el nu s-a fixat niciodată în lumea abstractă a conceptului, așa cum fac neohegelienii. Pârvan a scoborît întotdeauna în concret, în ruine, în stele funerare și în documente epigrafice, pe care le-a interpretat într-un context general viu, logic și convingător. De aici concepția lui despre faptul că civilizațiile evoluează în anumite ritmuri, care le sînt proprii și care le caracterizează.

— Cred că nu exagerați de loc doamnă Bibescu. Pârvan a fost într-adevăr, un istoric de șantier cum îi spuneți dumneavoastră și poate cel mai mare dintre aceștia.

— Hotărît lucru că cel mai mare! Studiile arheologice efectuate de el la Tropaeum, Ulmetum, Capidava, Tomis, Calatis și în special la Histria — sînt convinsă însă că nu vi le-am înșirat pe toate — reprezintă, indiscutabil, stele strălucitoare de primă mărime pe firmamentul încă atît de sumbru al civilizației daco-romane ca și al celei elenistice de pe aceste meleaguri.

— Și totuși, doamnă Bibescu, s-o recunoaștem deschis: arheologia, întocmai ca și meteorologia, sînt deocamdată științe ale marilor probabilități și ale marilor posibilități: științe ale nesfîrșitelor ipoteze. Nu sînteți de aceeași părere?

— Părerea mea nu are importanță. Pentru Pârvan

Scanned with OKEN Scanner

însă arheologia era o știință absolut exactă. În aceeași măsură în care Cuvier era în stare de a reconstitui după un dinte găsit în straturile adînci ale pămîntului toată morfologia mamutului sau a oricărui alt mamifer, Pârvan era în stare să reconstituie din niște ruine, dintr-un capitel, dintr-o friză, din cîteva documente epigrafice, o întreagă epocă. Dacă aveți puțină răbdare, și eu zic că trebuie să aveți, dacă doriți într-adevăr să faceți puțină lumină în „enigma Pârvan", așa cum ați declarat la începutul convorbirii noastre, dați-mi voie să vă citesc un pasaj dintr-o scrisoare adresată mie și din care transpare, cred, în mod convingător, respectul și adorația aproape mistică pe care eroul nostru o acorda pietrelor scoase de el la lumină din neclintirea lor adesea milenară. Scrisorile prietenului meu, ca și alte documente legate de viața și de opera sa, mi le-am pregătit din vreme, respectiv încă de cînd m-ați anunțat telefonic de scopul prezentei vizite. Epistola respectivă este scrisă în limba franceză și aș dori, dacă firește nu aveți nimic împotrivă, să v-o citesc ca atare.

— Vă rog să mi-o citiți doamnă Bibescu. Cunosc bine limba franceză.

— În cazul acesta ascultați: . . .

(„. . . Îmi spuneți: inscripția greacă la care țin cel mai mult? Greu de precizat, căci eu am două suflete: acela al „Maestrului Erasmus", filolog, epigrafist etc. și altul de simplu muritor. Or, ceea ce îmi place ca erudit, nu-mi place ca „prieten al dumneavoastră". Așadar, am lăsat la o parte (adică nu pe de a întregul, căci vă trimit fotografia) marea inscripție a lui Traian după care mă dau în vînt ca arheolog și vă trimit în reproducere și comentarii . . . germane, două lucruri: relieful epolinian, atît de mutilat și totuși așa de frumos, cu femeia îngenunchiată și rugătoare lîngă altar și inscripția lui Callicrates cu relieful Dioscurilor care, îmi pare, din punct de vedere uman, cel mai frumos lucru de la Histria, fiindcă reprezintă idealismul pur: Callicrates și ostașii săi au plecat în ajutorul Apoloniei, colonia soră a Histriei, au luptat pentru ea și cu sprijinul celor doi Frați Cerești care păzesc căile Morții în război și ale Mării furtunoase, întorși teferi în patria lor, dedică

Scanned with OKEN Scanner

MARTA BIBESCU

Scanned with OKEN Scanner

acest modest monument, ca mărturie, celor doi salvatori.

— Într-adevăr, pentru Pârvan arheologia pare a fi fost ceva sacru.

— Așa este. Pentru el această știință a reprezentat nu numai un mod de a trăi, ci și unul de a gîndi. De a trăi în sensul că, printre ruinele sale, el reușea să uite de masă, de casă, de familie, neobservînd nici măcar condițiile aride și neospitaliere în care lucra. Pentru el, arheologia a fost nu numai un mijloc, ci și un scop. Susțin sus și tare punctul de vedere că aceste șantiere i-au șubrezit peste măsură sănătatea și așa destul de transparentă, ca unul care poseda un organism firav și puțin rezistent. Aceste șantiere, cu umiditatea și cu frigul care le caracterizează, au contribuit desigur la exacerbarea bolii sale reumatismale, de care suferea încă din fragedă tinerețe. Dumneavoastră ați fost vreodată la Histria?

— Din nefericire nu, doamnă Bibescu.

— Păcat. De trei ori păcat. V-ați fi convins personal că acolo pustiul și singurătatea sînt nu numai suverani, ci și singurii locuitori ai acestor meleaguri. Aceștia, în chip de soț și soție, întruchipînd mituri păgîne, asistă permanent la spectacolul ce-l desfășoară în aer liber succesiunea celor patru anotimpuri, cu capriciile primăverii, cu arșițele ucigătoare ale verii, cu ploile silnice și diluviene ale toamnei și cu vînturile năpraznice, ca și cu gerurile iernii. Eu am fost la Histria domnule și, firește, am fost nespus de tulburată de lumea pe care prietenul meu a scos-o la suprafață, de sub rădăcini de ciulini și de sub straturi adînci de nisip, dar și de condițiile aride și neospitaliere de acolo, pe care omul acesta orbit de pasiunea arheologiei și a cunoașterii aproape că nu le observa.

— Ați spus însă, doamnă Bibescu, că arheologia a reprezentat pentru prietenul dumneavoastră nu numai un mod eroic de a trăi, ci și unul de a gîndi.

— Ceea ce am spus este perfect adevărat. Nu am exagerat de loc în această afirmație de altfel foarte logică. Pârvan vedea viața și lumea prin ochelarii fumurii ai arheologului. El era de multe ori atît de cufundat în

Scanned with OKEN Scanner

lumile sale de mult stinse încît, parcă, la un moment dat el însuşi descindea din ele. Tragismul său existenţial pe care i l-au criticat mulţi exegeţi ai operei sale şi cu care şi-a condimentat în mod indiscutabil concepţiile sale despre viaţă îşi are sorgintea, desigur, în lumea aspră, tumultuoasă şi adeseori întunecată a spectrelor sale. Pentru el, omul şi lumile reprezentau zvîcniri nesemnificative în comparaţie cu neclintirea şi indiferenţa cosmică. Iată un pasaj extrem de elocvent referitor la tragismul său existenţial, care m-a impresionat şi m-a obsedat în aşa măsură încît l-am transcris ca atare pe prima pagină a primului volum din Larousse: „... departe, în noapte, un vaiet; tot mai slab; o fiinţă omenească, bună sau rea, de jos sau de sus, singură, fără apăsare, s-a stins; cum piere o biată pasăre mică în infinitul cerului, răpită de un vultur; neclintită a rămas maiestatea nopţii; departe, pe mare, pe o corabie călătoare, un cîntec solemn, rugăciuni, fum de tămîie; un muritor şi-a împlinit solia pe pămînt, cere odihnă; în locul mormîntului de pămînt, necunoscutul are nesfîrşitul mării; undele albastre se deschid şi cuprind în adîncurile lor trupul obosit; neclintită a rămas maiestatea mării ..." Ce părere aveţi?

— Aşa este, dar nu putem totuşi să generalizăm lucrurile; şi nici să le transpunem din aria destinului individual în cea a destinului colectiv.

— Credeţi? Dacă stăm totuşi şi ne gîndim bine vedem că hitiţii, sumerienii etc., popoare despre care istoricii ne vorbesc cu lux de amănunte, au dispărut cu desăvîrşire de pe planeta vie. Era imposibil dealtfel ca uriaşa cascadă a timpului şi a istoriei, pe care a avut-o în permanenţă în urechi şi în zgomotul asurzitor al căreia şi-a conceput şi scris nenumăratele sale studii, să nu inducă în gîndirea sa tragismul despre care am vorbit, tragism care, dealtfel, se degajează în mod logic din simpla contemplare a prăbuşirii necontenite a materiei vii.

— Dar şi a renaşterii ei.

— Desigur. Vă recomand, în legătură cu ceea ce vorbim, să-i studiaţi extraordinarele eseuri cuprinse în volumele „Idei şi forme istorice" şi în „Memoriale",

Scanned with OKEN Scanner

iar din acesta din urmă, în special capitolele „Laus vitae" și „Dies violaris". Studiindu-le, vă veți convinge de felul său particular de a gîndi și interpreta lumea, mai bine zis de registrul cu totul particular al gîndirii sale, ca urmare a faptului că el era purtătorul pașaportului miraculos, care îi înlesnea călătorii de mare latitudine, în timp și spațiu; privilegiu de care nu beneficiem noi, muritorii de rînd, neinițiați în tainele dense ale istoriei vechi. Nici nu v-am întrebat: ați citit cumva „Memorialele"?

— Din nefericire, nu.

— În cazul acesta merită, zic, să deschidem acest volumaș, absolut la întîmplare, spre a citi două pagini care ne vor ieși în cale. Mi-e greu să cred că nu vom da peste reflexii de-a dreptul captivante. Vă prindeți la acest joc?

— Cu mare plăcere, doamnă Bibescu.

— Atunci binevoiți și tăiați cartea în două, exact așa cum se procedează la jocul de cărți.

— Poftiți. Am tăiat.

— Este după cum văd despre paginile 64 și 65. Sînteți de acord să vi le citesc?

— Bineînțeles, doamnă Bibescu.

— Poftim: „Asigurat prin viață de turmă, omul ia în fața morții o poziție mult mai ușuratică decît dacă ar fi lăsat izolat înaintea ei. El nu se mai teme așa de cumplit de moarte, simțindu-se oarecum ocrotit de tovarășii săi; dimpotrivă, îndrăznește chiar a o disprețui, firește, premărind viața; căci după moarte nu va mai fi nici rîs, nici joc și nici plăcere. Pentru partea ei de veselie și desfătare, viața e neprețuită față de moarte, oricît aceasta ar fi liniște deplină, față de osteneala continuă de aici. Sufletul nu și-l simte doară omul simplu nici aici, ci numai trupul; toate plăcerile lui — așa de ispititoare și ademenitoare întru sațietatea simțurilor — dispar odată cu viața. Caută dară și degustă viața și nu-ți face nici un gînd negru pentru ce va fi dincolo. Unii antici, mai slobozi la vorbă, chiar nici nu se sfiesc a glumi pe pietrele lor de mormînt, asupra vieții și morții; de cîteva ori au murit, zice un actor tragic din Panonia superioară, dar niciodată ca acum,

Scanned with OKEN Scanner

iar un veteran mort în Pisidia, pune să i se scrie pe mormînt: Cît am trăit, am băut bucuros; beţi şi voi care trăiţi. Fatalismul de o parte, epicureismul de alta dau omului simplu, nu arareori, un aspect cu totul brutal, în ceea ce priveşte nesimţirea lui în faţa morţii şi trivialitatea materialist-utilitară în faţa vieţii: Ce-am mîncat şi ce-am băut, atîta e al meu, zice un roman din Italia pe piatra lui funerară, iar un altul: Nu te mînia, te sfătuiesc să bei băutură caldă; toţi murim. Un iliroroman din Delminium zice: Cît am trăit am fost vesel, plăcut prietenilor; acum zac amorţit; aici se odihnesc oasele mele, iar un roman din Roma zice, aproape şi în forma poetică horaţiană, în orice caz perfect credincios epicureismului poetului: Prieteni cari cetiţi, turnaţi-vă vin, vă învăţ eu, şi beţi departe de mormînt, încununîndu-vă cu flori şi nu refuzaţi fetelor frumoase întîlnirile Venerei; că pe toate celelalte după moarte le înghite pămîntul şi focul. În adevăr, cercetarea asupra vieţii şi morţii poate părea vulgului realist şi practic de-a dreptul naivă; ce sîntem ori vorbim, ce-i în sfîrşit viaţa noastră? Cu o clipă înainte a trăit omul cu noi şi iată-l nu mai este; stă numai piatra şi numele; urme, nici una. Ce, adică, e viaţa? Zădarnic să te osteneşti a cerceta. Nu ne e dat să ştim nimic din ce va fi după moarte. Viaţa însă putem să ne-o facem cît mai plăcută. Să nu pierdem dară vremea cu gînduri melancolice, ci să petrecem. Poporul nu prea are vreme însă de petrecere. El trebuie să muncească zi de zi, pînă ce cade obosit şi nu-şi mai doreşte altceva decît odihna. Dar poporul are marea binefacere a sărbătorilor. Ce înseamnă o sărbătoare nu va putea niciodată înţelege cel ce e întotdeauna oţios; păstorul ori vînătorul n-au sărbători, nu simt nevoia lor. Numai omul legat de munca orînduită, agricolă, manuală, industrială ori negustorească poate preţui instituţia prin excelenţă idealistă a sărbătorilor. O sărbătoare nu e atît încetarea lucrului şi odihna trupului, cît jertfa făcută zeilor: o zi de lucru desfiinţată în onoarea lor, pentru ca ei să binecuvînteze munca oamenilor. Căci zădarnic se osteneşte omul, dacă zeul e potrivnic; el loveşte cu nerodire tot ce a muncit, tot ce a vrut să creeze muritorul. De aceea omul se

Scanned with OKEN Scanner

purifică de petele muncii sale, se îmbracă în haine proaspete, se face cît mai frumos, pentru a fi vrednic de comunitatea cu zeul, în special concretizată prin jertfa pe altar, din care o parte e a zeului, cealaltă e a muritorilor; la banchetul comun al zeului cu oamenii, aceştia trebuie să se apropie de zeu cît mai curaţi şi cît mai frumoşi. După închinarea la zei, urmează petrecerea proprie a oamenilor, cîntece şi jocuri, ospeţe copioase, mulţumire a simţurilor. La suflet n-au nevoie oamenii să se gîndească; întîi pentru că aceasta este grija zeilor, iar în al doilea pentru că degeaba ar face-o, tot nu poţi şti şi nu pot ghici nimic. Totuşi, dispoziţia sufletească pe care o creează aerul de sărbătoare e mult mai ridicată decît aceea din zilele de lucru. Dacă nu se poate bucura de gîndul abstract, poporul se bucură măcar de artă; arta lui simplă: muzică, teatru, procesiuni solemne, întrecere la jocurile atletice. E măcar aceasta o înobilare a fiinţei lui, altfel aşa de obtuză la orice e fără utilitate imediată".

Acestea sînt rîndurile, care ne-au ieşit în cale. Ce părere aveţi de ele? Cred că merită deci, să citiţi „Memorialele" dacă le aveţi cumva în bibliotecă.

— Merită cu prisosinţă, doamnă Bibescu. Am cartea şi numai multiplele mele preocupări profesionale m-au împiedicat de la această lectură, pe care, v-o mărturisesc cu toată sinceritatea, n-am intuit-o nici pe departe la valorile ei reale, cu totul excepţionale. Ceea ce m-a impresionat în cele două pagini pe care mi le-aţi citit este nu numai marele conţinut de idei cuprins în ele, ci şi forma aleasă, literară, în care acestea sînt exprimate.

— În „Memoriale" îşi dau în aceeaşi măsură întîlnire istoria, ştiinţa, filozofia şi literatura.

— Nu contestaţi deci înclinaţiile literare ale prietenului dumneavoastră?

— Nu pot să le contest chiar dacă, prin absurd, aş dori aceasta. Susţin, dimpotrivă, că Vasile a avut remarcabile înclinaţii literare. Istoria ca ştiinţă l-a absorbit însă într-atîta, încît el s-a folosit de talentul literar nu ca un scop în sine, ci ca un mijloc pus în slujba ei. Vă pot chiar exemplifica cele afirmate citindu-vă

Scanned with OKEN Scanner

un alt extras dintr-o revistă. Este vorba despre un fragment dintr-un articol scris de Pârvan în 1923 și unde veți vedea maniera în care el pledează în fața autorităților, mai bine zis tonul folosit, spre a obține protejarea prețioaselor relicve care zac în straturile de pămînt ale Mangaliei. Vă rog să ascultați: „Calatis se va acoperi, încet, de urîțenii moderne. Anticii vor dormi încă mult timp sub moloz. Bucuria lor copilărească, spusă pe atîtea din pietrele lor de mormînt, de a mai vedea odată buna lumină a soarelui nu le va fi sortită. În mormintele artei și vieții lor se vor coborî subsolurile măcelăriilor și cîrciumilor moderne. Din marmorele lor vor face mortar și piatră de clădit la căzărmile lor informe. Dar eu atunci voi fi însumi de mult trecut la umbre". Nu este într-adevăr extraordinar de poetică această cerere sau memoriu cum vreți să-i ziceți adresată unui primar incult și nevinovat?

— Este, într-adevăr, cît se poate de poetic. Este cît se poate de evident faptul că Pârvan face literatură de cea mai bună calitate, chiar fără să-și dea seama.

— Vasile, cred eu, ar fi putut fi unul din cei mai originali scriitori români, dacă s-ar fi dedicat exclusiv literaturii. Dealtfel, cu totul sporadic, și asta mai ales în tinerețe — dacă se poate într-adevăr spune că la el a existat o tinerețe! — a publicat sub pseudonim diverse creații poetice.

— Sub ce pseudonim?

— Sub acela de V. Andrei. A prezidat apoi un timp cercul literar care funcționa pe lîngă revista „Luceafărul". Sînt dealtfel în posesia unei scrisori, care mi-a fost adresată și care „crapă", ca să zic așa, de literatură. Hai să v-o citesc și pe asta, mai ales că mie personal îmi place atît de mult și sînt sigură că are să vă placă și dumneavoastră. Este scrisă în București, în ziua de 28 octombrie 1924, și are următorul conținut:

Pe șoseaua ce duce la Mogoșoaia, frunzele de tei mor... sînt foarte palide și frumoase în moarte. Marea singurătate se instalează pe cîmpie. În curînd, zăpada va ascunde orice semn de viață. Și eu însumi voi fi ca mort, căci nu voi avea cui povesti anul acesta miracolul trandafirilor în zăpadă. De trei săptămîni, în fie-

Scanned with OKEN Scanner

care duminică o scrisoare de la dumneavoastră îmi soseşte seara; soseşte cu o veselă bătaie din aripi, aducîndu-mi mulţumiri scumpe: prima întîlnire, prima comunicare întru mila pentru cei săraci cu duhul, prima bucurie a supunerii marilor fiare de oţel dresate să scoată cărţi. Cînd zăpada va fi sfîrşit de căzut, lăsînd să vină crăciunul în sanie, calm, mulţumit şi naiv, o să-mi iau bastonul de pelerin şi voi pleca la Roma. Totdeauna al dumneavoastră. Stăpînul Cetăţii Moarte.

— Pentru ce îşi zicea „stăpînul cetăţii moarte"?

— Eu îl botezasem astfel, şi asta din cauza Histriei, căreia i s-a dedicat cu trup şi suflet, şi încă de atîta amar de vreme. Din cînd în cînd îi spuneam şi Erasmus, iar el, după cum vedeţi, accepta cu docilitate poreclele mele, ca unul care îşi dădea perfect de bine seama că oarecum i se potrivesc.

— Din scrisoarea pe care mi-aţi citit-o mai sus, stimată doamnă Bibescu, se degajă însă — nu ştiu dacă v-aţi dat seama —, un aer de lirism, de intimitate şi chiar de nostalgie, caracterizînd relaţiile existente între Pârvan şi dumneavoastră.

— Eu nu v-am citit scrisoarea pentru a scoate în evidenţă caracteristicile la care vă referiţi şi pe care, dintr-o mie de motive, n-aşi fi dispusă nici măcar să le comentez. Intenţia mea a fost doar aceea de a vă sublinia înclinările sale literare, pe care, din nefericire, n-a vrut sau poate n-a avut timpul material pentru a le valorifica din plin. Cred că această scrisoare nu este cu nimic mai prejos, sub raport literar firește, de oricare dintre celebrele scrisori persane sau oricare dintre acelea aparţinînd lui Georges Sand sau oricărei alte mostre de literatură epistolară. Nu credeţi că am dreptate?

— Ba cred chiar foarte mult. Într-adevăr, este de regretat că Pârvan s-a abţinut de a face literatură în sensul pur al cuvîntului. În altă ordine de idei, se pare că Italia antică şi în special Roma, capitala ei, reprezenta cea de a doua patrie a lui.

— Vasile era preocupat în mod deosebit de antichitatea daco-romană şi, într-o asemenea situaţie, apetitul lui pentru Roma este cît se poate de firesc, de logic.

Scanned with OKEN Scanner

Pe de altă parte, el a pus mult elan și energie în cadrul școlii române care exista în această localitate și al cărei director a fost chiar de la înființare.

— Ce urmărea prin școala de care îmi vorbiți?

— Urmărea mai multe obiective, dintre care cele mai principale erau: apropierea relațiilor noastre științifice și culturale de occident, cunoașterea realității românești, ca să-i spun astfel, peste hotare, demonstrarea în ochii lumii a latinității poporului român etc. O instituție cu profil absolut similar a condus, după cum bănuiesc că știți, Nicolae Iorga la Paris.

— Aveți cumva textul discursului său de recepție la Academie?

— Din păcate, nu. Știu doar atîta în legătură cu acest fapt: că l-a ținut în 1914 și că a fost superb.

— Cum vă explicați, doamnă Bibescu, succesul extraordinar de care s-a bucurat Pârvan în rîndurile tineretului?

— Cum putea să nu se bucure de un asemenea succes în rîndurile tineretului un om de o extraordinară inteligență cum era el, de o moralitate exemplară și de o dragoste față de țară cum rar se întîlnește. Cum putea să lase indiferenți pe cei tineri și în special pe unii dintre ei un om care s-a ridicat din popor prin propriile sale mijloace, un om demn și inimos, care privea cu atîta simpatie spre cei lipsiți de mijloace materiale, un om care a cultivat pînă la paroxism cultul vieții eroice și al vitalității intensive pusă în slujba unor idealuri supreme?

— Și Iorga a exercitat extraordinare influențe asupra tinerilor intelectuali, dar Pârvan l-a întrecut de departe.

— Așa este și multiple explicații pot fi găsite acestui fapt. Una dintre ele aparține lui Călinescu, care cred că nu exagerează prea mult cînd susține că, în timp ce Pârvan vine în fața lumii cu o concepție istorică proprie, Iorga vine în fața aceleiași lumi cu mîinile goale; asta, firește în sensul că nu are nici o concepție. În plus, Pârvan avea o concepție proprie nu numai de ordin istoric, ci și asupra vieții în general. El, de exemplu, susținea punctul de vedere că în fiece ființă umană

Scanned with OKEN Scanner

există un om obișnuit, un om de toate zilele, și un creator. Este de datoria noastră să știm ce revine unuia și ce revine celuilalt. Fiecare dintre noi ne ridicăm după felul cum punem pedala și mai ales unde o punem: respectiv pe prima componentă sau pe cea de a doua. Nu credeți că este cît se poate de seducătoare o asemenea concepție, care sugerează faptul că fiecare dintre noi cuprinde valori latente, care se cer descoperite și cultivate? Iată mai precis ideile lui Pârvan privind condiția creatorului, așa cum se degajează ele din aceste cîteva rînduri scrise de el: „Fiecare din noi e doi; omul de toate zilele și creatorul. Ei nu seamănă unul cu altul, deoarece viața fiecăruia pleacă de la principii opuse: omul vrea să trăiască bine, comod, fericit; creatorul vrea să se ucidă pe sine, înviind materia moartă din care se face opera". Sînt rînduri pe care, după cum vedeți, le-am învățat pe dinafară. Întratît de mult mi-au plăcut și m-au convins în același timp de adevărul pe care îl conțin. Un asemenea om era în primul rînd el, Pârvan, acest meșter Manole modern al spiritualității românești. Cum este posibil, vă întreb, ca un asemenea om să nu se bucure de o impresionantă adorație în rîndul tinerilor? Un asemenea om cu aură de legendă.

— Cum vă explicați faptul că Pârvan a ridicat totuși împotriva sa și denigratori de elită, marcanți reprezentanți ai culturii românești cum sînt Paul Zarifopol, Eugen Lovinescu, Pompiliu Constantinescu și alții?

— Dar dumneavoastră cum vă explicați că nici marele Eminescu nu a fost lipsit de denigratori și contestatori tot așa de reprezentativi? Din fericire însă, nu x sau y decid locul pe care cineva îl va ocupa în marea ierarhie a valorilor umane, ci proba nemiloasă a Timpului și, din acest punct de vedere, putem fi absolut siguri că Pârvan va străluci din ce în ce mai intens în Panteonul culturii românești. El este și acum în acest Panteon o stea de prim ordin pe cale de consacrare și lui i se potrivesc foarte bine cuvintele pline de înțelepciune rostite de Rabindranath Tagore într-o anumită împrejurare: „Stelele nu se tem că ar putea fi luate drept licurici". Și știți foarte bine de ce.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un savant al microscopului, care gîndea şi acţiona ca un „homo universalis"

MOTTO: *„Te simţi cuprins, văzînd cum înaintează astfel ştiinţa, de entuziasm faţă de puterea creatoare a omului, putere căreia eziţi aproape să-i fixezi limite."*

Dintr-o scrisoare a lui IOAN CANTACUZINO

„Cantacuzino Ioan (1863—1934), savant român, medic şi bacteriolog. A fost profesor la Facultatea de medicină din Bucureşti, membru al Academiei Române, întemeietor al institutului care-i poartă numele şi fondator al şcolii române moderne de microbiologie şi medicină experimentală. El a propagat o concepţie materialistă asupra fenomenelor vieţii, a combătut finalismul şi a apărat consecvent determinismul biologic, manifestîndu-se ca un darwinist convins. Elev al lui I. I. Mecinikov, Cantacuzino a continuat în unele din cercetările sale studiul problemelor preferate ale acestuia (problema fagocitozei, a imunităţii la nevertebrate şi, în general, a mecanismului de apărare a organismului împotriva agenţilor patogeni). A adus contribuţii importante la studiul holerei, tifosului exantematic, tuberculozei etc. S-a ocupat, de asemenea, timp de mai mulţi ani, de problema infecţiilor streptococice, urmărind rolul streptococului în producerea scarlatinei. A creat noţiunea de imunitate prin contact. În campania din 1913, a iniţiat măsurile de combatere a epidemiei de holeră, iar în primul război

Scanned with OKEN Scanner

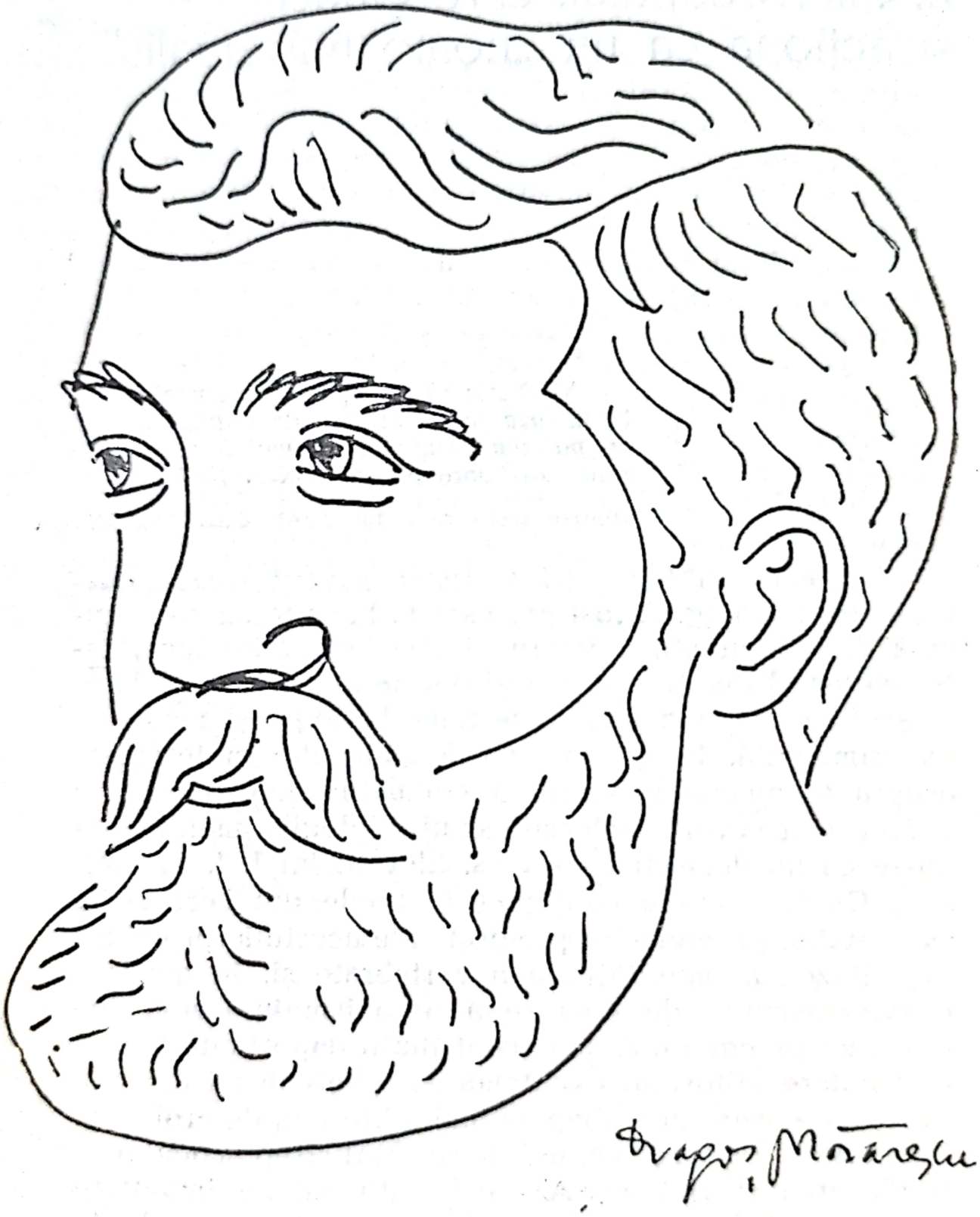

IOAN CANTACUZINO

Scanned with OKEN Scanner

mondial în calitate de conducător al serviciilor sanitare militare și civile, a luat măsurile de combatere a marii epidemii de tifos exantematic. A întemeiat „Revista științelor medicale" și „Archives roumaines de pathologie expérimentale". A colaborat și la revista „Viața românească". Cantacuzino a activat în perioada 1890—1908 în mișcarea socialistă, dar a manifestat unele oscilări și confuzii care l-au împins, în cele din urmă, spre liberalismul burghez".

NOTĂ EXPLICATIVĂ

În toamna anului 1933, mă aflam la Paris cu o serie de treburi profesionale. Întîlnindu-mă cu unul și cu altul, și în special cu românii prezenți aici pentru studii, am aflat, din vorbă în vorbă, despre faptul că elevii, ca și admiratorii profesorului Cantacuzino din capitala Franței, se pregătesc să-i serbeze aniversarea împlinirii pragului biblic de 70 de ani, chiar în această toamnă. Convins fiind, din practica mea de pînă acum, că momentele de aniversare facilitează confesiunea, am luat legătura telefonică cu sus-numitul, care, cu multă amabilitate, mi-a rezervat cîteva ceasuri din cursul unei după amieze pentru interviul care urmează și pe care i l-am luat, așadar, chiar în preziua aniversării.

— Înainte de orice, primiți vă rog, stimat domnule profesor, sincerele mele urări de bine și sănătate, ca și mulți ani fericiți, cu prilejul aniversării pe care o veți serba mîine.

— Mulțumesc, tinere. Aceleași sincere urări ți le doresc și dumitale.

— În al doilea rînd, vă rog să primiți mulțumirile mele pentru faptul de a mă fi primit chiar în aceste clipe, cînd, desigur, sînteți pentru motive lesne de înțeles mai ocupat ca în alte dăți.

— Eu sînt ocupat întotdeauna, tinere. Dar, nu te formaliza de asta din moment ce am căzut de acord să stăm cîteva ore de vorbă și asta chiar în cursul după amiezei de azi. Așa că, dă-i drumul cu întrebările!

— Prima întrebare la care aș dori să-mi răspundeți, domnule profesor, este: ce îmi puteți spune despre instrucția dumneavoastră școlară? După cum vedeți am luat-o chiar de la începutul începutului.

Scanned with OKEN Scanner

— Părinții mei, dispunînd de o situație materială relativ bună, instrucția mea școlară s-a desfășurat, cel puțin în prima parte a ei, în cadrul familiei. Asta în virtutea unei tradiții încetățenite oarecum în familia noastră. În acest spirit, dascăli valoroși mi-au îndrumat primii pași în domeniul învățăturii, ceea ce, cred, este foarte important. Tot conform tradiției timpului, s-a pus accentul în primul rînd pe însușirea limbilor clasice, ceea ce iarăși este foarte important. Așa că preotul Papadiamantopol m-a introdus treptat și sigur în tainele limbii eline, iar ajutat de un pedagog reputat german, adus în mod special de părinții mei de la Berlin — este vorba de domnul Opitz — am pus la punct și limba latină. Numărul materiilor pe care le învățam era desigur mult mai mare. În general vorbind, consider că am fost bine instruit, mai ales că îmi plăcea cartea, din moment ce n-am avut nici o dificultate pentru a fi admis în vederea continuării studiilor în cursul superior la Liceul Louis-le-Grand din Paris, o școală cu un foarte bun renume. Și, nu numai că am fost admis, dar am făcut față și în mod onorabil situației școlare, deși eram un biet românaș rătăcit printre străini.

— Vă mai amintiți de foștii dumneavoastră colegi din această perioadă?

— Mi-e greu, desigur, să-i scot la iveală din străfundurile memoriei chiar pe toți. Îmi aduc aminte totuși de unii dintre ei, care s-au impus în mod deosebit opiniei publice și cu care s-a nimerit chiar să întrețin durabile relații de prietenie. Astfel, îmi aduc aminte de Romain Rolland care, după cum știți, este o figură mondială pe plan literar și umanist, luînd chiar Premiul Nobel pentru literatură în anul 1915 parcă; îmi mai amintesc de colegul Joseph Bédier, mai puțin cunoscut la noi, dar foarte cunoscut totuși în lumea culturală a Franței, ca un mare specialist în domeniul literaturii medievale; îmi mai amintesc de Victor Bérard, reputat specialist în probleme de literatură elină, apoi de Bernard Bouvier, reputat critic literar etc.

— Bacalaureatul l-ați dat bineînțeles la Paris, nu?

— Da, și am avut chiar satisfacția de a intra în categoria premianților — premianți furnizați de toate li-

Scanned with OKEN Scanner

ceele Franței. Te rog să crezi, tinere, că asta a fost pentru mine o performanță.

— În continuare urmează bănuiesc, studiile pe care le-ți întreprins în cadrul facultății de medicină. Mi se pare firesc să fie așa.

— Oho, mai este încă mult pînă acolo.

— Ați făcut, deci, o altă facultate înainte, nu?

— Da. Dintru început m-am înscris la Facultatea de litere — acest lucru se petrecea exact în 1882. Numai după trei ani îmi iau licența în filozofie. Faptul că am ajuns la această facultate îl datorez influențelor exercitate de Liceul Louis-le-Grand, care era o excelentă pepinieră pentru viitorii literați sau filozofi. Aceste influențe se datorau, în final, strălucitilor dascăli pe care i-am avut acolo și care se străduiau permanent să dezvolte în elevi apetitul pentru fenomenul artistic și filozofic.

— Aveți colegi mai deosebiți din perioada facultății de litere?

— Pe filozoful Henri Bergson, de exemplu.

— În continuare, deși absolvent al Facultății de litere vă înhămați și la studiul nenumăratelor și grelelor materii necesitate de absolvirea Facultății de medicină...

— Idealul meu nu îl reprezenta de fapt medicina, cît științele naturale. În acele vremuri, științele naturii reprezentau pentru tinerii studioși o adevărată fascinație științifică, o modă chiar, căreia i-au căzut pradă nenumărați dintre aceștia. La drept vorbind și în ceea ce mă privește mă consider captivul botanicii și al zoologiei încă din anii copilăriei.

— Cunoscîndu-vă întîmplător ascendența, sînt tentat să vă întreb dacă părinții n-au încercat a vă îndruma pe făgașul carierei politice.

— Tatăl meu, care ar fi putut și ar fi avut tot dreptul să-și impună punctul de vedere în această privință, iese din circuit, deoarece s-a stins din viață relativ timpuriu, la 53 de ani. Mai iese din circuit și bunicul, fostul caimacan al Țării Românești, care a murit cu un an înainte de a fi murit tatăl meu. Sînt convins că dacă amîndoi sau măcar unul dintre ei ar fi fost în viață,

traiectoria mea profesională ar fi urmat un cu totul alt curs. Mama la rîndul ei, și-a dorit cu totul dinadinsul ca eu să mă consacru studiilor juridice, călcînd în felul acesta pe urmele tatălui meu. Din nefericire însă, profesia aceasta nu mă atrăgea de loc. După cum se poate vedea, în materie de carieră am luat-o pe cont propriu, ținînd seama de preferințele mele, deși în acele vremuri era o adevărată impietate de a-ți face o profesie care să nu poarte girul aprobării prealabile a părinților.

— Se pare că ați obținut greu această aprobare.

— Destul de greu. Dacă nu l-aș fi avut de partea mea pe Mihalache Suțu, soțul sorei mele Maria, și care se bucura de o mare autoritate în familie, nu știu zău dacă aș mai fi fost astăzi ceea ce sînt.

— Mai aveți frați, surori?

— Sîntem cu toții șapte, dar eu sînt unicul băiat. Pe vremea aceea era moda familiilor numeroase, cu copii mulți. Acest fapt a avut din anumite puncte de vedere influențe pozitive asupra evoluției mele, în sensul că toată atenția familiei s-a concentrat asupra mea, mie revenindu-mi menirea de a perpetua în timp gloria și reputația de care s-au bucurat Cantacuzinii în istoria neamului românesc.

— Văd pe peretele din spatele dumneavoastră portretul stolnicului Cantacuzino. Mă înșel, cumva, domnule profesor?

— Nu te înșeli de loc, tinere. Este chiar el în persoană, imortalizat într-o copie după celebra pictură murală de la mînăstirea Horezu. Alături de el, se află soția și în continuare cei 12 copii ai lor, dintre care șase băieți și șase fete. În familia Cantacuzinilor, copiii mulți reprezintă după cum vezi o tradiție.

— A reprezentat cumva acest mare cărturar al neamului nostru un ideal de viață pentru dumneavoastră?

— Din anumite puncte de vedere da, căci să știi, este foarte greu să-ți consumi viața printre file de cărți și rafturi de biblioteci, cînd ai de toate la îndemînă pentru a-ți permite o viață ușoară, de huzur. Stolnicul este din acest punct de vedere un exemplu strălucit de urmai. Nu uita că, deși omul acesta a avut de toate, nu s-a lăsat furat de mirajul traiului îndestulat și a stu-

Scanned with OKEN Scanner

diat cu o rară pasiune toată viața, ajungînd un cărturar multilateral și de mare prestigiu pe vremea sa; un cărturar de talia lui Dimitrie Cantemir și spătarului Nicolae Milescu, cu care dealtfel a și fost contemporan. Cunoștințele geografice, istorice și lingvistice ale stolnicului Cantacuzino erau de-a dreptul impresionante. În plus, el era un mare cunoscător al teologiei catolice, ortodoxe și chiar protestante. Pe vremea lui, asta trebuie s-o știi, teologia era o știință vastă, fără început și fără de sfîrșit. Este nevoie nu numai de o dotație intelectuală cu totul deosebită pentru a face față acestor studii complexe, ci și de o mare doză de voință, de sacrificiu și de pasiune. Este de presupus că în momentul cînd stolnicul s-a îmbarcat pe corabia venețiană „Madona del Rosario", care avea să-l ducă la Padova, la cel mai reputat centru de învățămînt al Italiei din vremea aceea, el semnase desigur un contract cu propria-i conștiință, spunînd adio genului comun de viață al oamenilor de categoria sa socială, consimțind de a se dedica studiului consumptiv și fără de sfîrșit. La conacul moșiei Cantacuzino de la Măgureni, unde existau desigur de toate din cele necesare unui trai de huzur obișnuit celor avuți, viața ar fi fost pentru el indiscutabil mai puțin aridă decît aceea pe care a petrecut-o printre bibliotecile și amfiteatrele universității padovane.

— Văd că sînteți un mare cunoscător al vieții stolnicului. Este de presupus că-i cunoașteți în aceeași măsură și preocupările științifice. V-ați supăra dacă v-aș cere să mai zăbovim un pic asupra acestui aspect, deși nu era pus în program?

— Ce te-ar interesa, de exemplu?

— M-ar interesa ce anume a studiat stolnicul la Padova?

— Mi-ar fi mai ușor să spun, crede-mă, ce n-a studiat. După moda timpului, învățătura cuprindea foarte multe arii. În acest sens, a studiat în primul rînd limbile clasice, mai bine zis a perfectat acest capitol, pe care și-l însușise într-un anume fel încă de pe cînd se afla în țară. A studiat apoi matematica și geometria euclidiană; apoi, fizica aristotelică, filozofia, teologia și chiar medicina.

Scanned with OKEN Scanner

— În ce măsură studiile stolnicului Cantacuzino şi-au lăsat amprenta asupra evoluţiei fenomenului cultural din Ţara Românească?

— În măsura în care o mulţime de realizări pe această linie ţin de contribuţia sa directă sau indirectă. Să-ţi dau numai cîteva exemple: Întemeierea, în 1694, de către Constantin Brîncoveanu, care de altfel era nepotul stolnicului, a Academiei de limbă greacă de la Sfîntul Sava nu este străină de dorinţa stolnicului de a crea un centru de cultură pe pămînt românesc. Apoi, tot de numele său se leagă acea valoroasă „Istorie a Ţării Româneşti", pe care din nefericire n-a dus-o pînă la capăt. În această lucrare, există un întreg capitol consacrat descifrării etimologiei numelui de Valahia şi implicit a numelui de valah. Stolnicul demonstrează, tot aici, pe măsura posibilităţilor timpului firește, originea şi continuitatea romană în Dacia. Mulţi istorici consideră orizontul istoric şi cultural al lui Cantacuzino mai larg chiar decît acela al lui Miron Costin, pe care îl depăşeşte mai ales prin structurarea operei sale, printr-o anume concepţie umanistă asupra vieţii, fapt ce nu este străin desigur de studiile sale de la Padova. În plus, stolnicul preconizează necesitatea folosirii bunului simţ şi al logicei în consemnarea şi interpretarea fenomenului istoric. Stolnicul a mai fost şi un mare apărător al religiei ortodoxe, ceea ce iarăşi mi se pare foarte important pentru că, cel puţin în anumite etape istorice bine determinate, ortodoxismul se confunda pe aceste meleaguri cu românismul. Stolnicul nu este străin de traducerea bibliei în limba română, ca şi de publicarea acestei traduceri în Bucureşti, în 1688; operă care a rămas cunoscută dealtfel şi sub denumirea de „Biblia lui Cantacuzino".

— Vă mulţumesc pentru aceste bogate şi în special precise informaţii asupra cărturarului Şerban Cantacuzino. În felul acesta mi-aţi permis în mod direct mie, şi prin mine şi celor ce mă vor citi, remedierea unor nepermise carenţe de cultură generală.

— Revenind la problema instruirii dumneavoastră, aşi dori să ştiu, dacă studiile efectuate pe linie de ştiinţe ale naturii au avut loc tot la Paris.

Scanned with OKEN Scanner

— Tot.

— Vi-i mai amintiți pe colegii mai deosebiți din această perioadă?

— Colegii mei mai deosebiți din această perioadă sînt din fericire românași de-ai noștri. Cu toții au făcut ulterior o strălucită carieră pe linie de științe ale naturii și de biologie. Aceștia sînt Racoviță, Paul Bujor și Voinov. De fapt ei trei și cu mine, al patrulea, formam stîlpii de bază ai vestitei Academii Sarah.

— Nu știu, din păcate nimic despre această academie, domnule profesor.

— Foarte rău pentru dumneata, tinere. Află atunci că sub acest pretențios nume se ascunde în realitate cafeneaua Soufflet, unde eram serviți întotdeauna de o franțuzoaică rumenă și durdulie — Sarah — și unde ne întîlneam cu toții în anumite zile ale săptămînii, după amiaza, la o cafea și mai ales la discuții care mai de care mai savante și mai interesante. Ctitorul acestei academii era în realitate Racoviță și ea a reprezentat, în cele din urmă, centrul de întîlnire al românilor aflați în capitala Franței pentru studii.

— Românii pe care i-ați citat sînt însă foarte cunoscuți în rîndul opiniei publice și pentru simpatiile marcate pe care le-au arătat din tinerețe încă ideilor socialiste.

— Într-adevăr, cu toții au îmbrățișat aceste idei făcînd chiar parte, în contul acestor simpatii, din partidul muncitoresc francez. Trebuie să precizez faptul că cercul socialist din capitala Franței era bine reprezentat și foarte influent în acele vremuri. Trăind într-o asemenea ambianță, era cît se poate de normal, cred, de a mă apropia și eu de ei, ca unul care le eram prieten apropiat. În consecință, devin, încă din 1891, dimpreună cu Racoviță, membru al grupului studenților socialiști și revoluționari internaționaliști din Paris — grup care purta exact această denumire.

— Cînd v-ați înscris la Facultatea de medicină?

— Stai un pic, să mă gîndesc! Dacă la Facultatea de științe naturale m-am înscris în 1885, la medicină am făcut același lucru în mod sigur, doi ani mai tîrziu. Asta înseamnă în 1887. De fapt, se poate spune că aceste

Scanned with OKEN Scanner

facultăți le-am făcut oarecum în paralel. Era și o modă în acest sens de a proceda astfel și să știi că o asemenea modă nu era deloc rea. Medicina și biologia se într-ajutorează una pe alta, se condiționează reciproc. Nu pot fi în nici într-un caz separate una de alta. Osmoza dintre ele este, practic vorbind, inevitabilă, vitală chiar. Doi mari înaintași — Dimitrie Brîndză și Dimitrie Grecescu — mi-au luat-o înainte din acest punct de vedere, studiind medicina și științele naturale în paralel. Mai sînt însă încă mulți alții, mai puțin celebri însă, care au procedat astfel.

— Vă aduceți aminte de colegi mai deosebiți din perioada studiilor medicale?

— Am mulți colegi mai deosebiți din această perioadă. Dintre cei veniți din România îi voi sublinia în special pe Ion Nanu-Muscel și pe Gheorghe Marinescu.

— Cînd v-ați susținut teza de doctorat?

— În 1894. Titlul ei era „Cercetări asupra modului de distrugere a vibrionului holeric" și am efectuat-o sub îndrumarea directă a marelui Mecinikov. Demonstram în această lucrare medicală de debut, posibilitatea vaccinării antiholerice pe cale bucală, ceea ce în acele vremuri reprezenta un act cu adevărat revoluționar.

— Care este primul pas întreprins pe tărîm profesional, după susținerea tezei?

— Odată intrat în posesia diplomei de doctor, pornesc spre Iași, cu scopul de a accepta propunerea care mi se făcuse între timp de a îndeplini funcția de profesor suplinitor la catedra de morfologie.

— De ce nu la București?

— Pentru că postul similar din București era ocupat. Chiar de către prietenul meu Voinov.

— Cît timp ați lucrat la Iași?

— Numai doi ani.

— De ce atît de puțin?

— Din mai multe motive. În primul rînd, pentru că în cadrul facultății ieșene n-am avut la dispoziție condiții satisfăcătoare de ordin tehnico-material și, ca atare, din acest motiv nu-mi puteam desfășura din plin activitățile didactice și de cercetare. Ce se putea face, în definitiv, într-un apartament sărăcăcios, situat deasupra

Scanned with OKEN Scanner

unei prăvălii de încălțăminte, care era locul meu de muncă și unde trebuia să-mi țin cursurile, lucrările și demonstrațiile practice și unde trebuia să efectuez și cercetările științifice! Decepționat de condițiile ce mi s-au creat aici, deși promisiunile făcute inițial erau cu totul altele, am făcut calea întoarsă revenind la Paris. Aici mă așteptau frumoasele și încăpătoarele laboratoare ale Institutului Pasteur; aici mă așteptau numeroase lucrări al căror coautor fusesem propus și pe care, din cauza plecării la Iași, nu le-am dus la capăt; aici mă aștepta maestrul maeștrilor, Mecinikov.

— Cît ați stat, de data aceasta, în capitala Franței?

— Pînă în 1901. Este vorba despre o perioadă de timp foarte prolifică din viața mea, în care am efectuat numeroase lucrări și am aprofundat numeroase capitole de patologie.

— Cînd ați revenit în țară?

— Chiar la sfîrșitul anului 1901, de data aceasta tentat fiind de ocuparea postului de profesor titular al catedrei de medicină experimentală de pe lîngă Facultatea de medicină din București, care îmi oferea posibilități, incomparabil mai mari, decît acelea din cadrul catedrei de morfologie de la Iași.

— Este ceva în existența dumneavoastră, stimat domnule profesor, care mă impresionează în mod cu totul deosebit. Este vorba despre dăruirea și perseverența cu care v-ați urmărit idealurile profesionale și științifice; cu alte cuvinte este vorba despre atașamentul fără de margini pentru viață aridă de laborator, cînd, este știut, situația materială și socială pe care o aveați v-ar fi permis o viață îndestulată și frumoasă; o viață în mod sigur lipsită de grijile mărunte și plictisitoare ale existenței de fiecare zi. După cîte știu, vă înrudiți cu fostul prim ministru și președinte al partidului conservator Cantacuzino-Nababul. Sînteți, de asemenea, cumnatul lui D. A. Sturza, cunoscutul director al Societății Creditul Funciar Rural, ca și cumnatul lui P. P. Carp, cunoscutul nostru om politic, care în repetate rînduri a îndeplinit funcția de ministru. Într-un asemenea context familial, nu credeți că o carieră politică sau una diplomatică ar fi fost mult mai nimerită pentru dum-

Scanned with OKEN Scanner

neavoastră? Este straniu, absolut straniu, cum, într-o asemenea situație, ați preferat să lucrați într-un apartament mizer din Iași, situat deasupra unei prăvălii de încălțăminte; să lucrați în laboratoarele Institutului Pasteur sau ale Catedrei de medicină experimentală din București, chiar dacă ele nu se aseamănă cu laboratoarele Catedrei de morfologie din Iași; să preferați a vă duce viața printre eprubete de vibrioni holerici, cînd ați fi putut-o duce mult mai bine iertați-mă, printre sticle de șampanie!

— Mie mi-a plăcut, tinere, munca și în special munca pusă în slujba unui ideal măreț; și ce ideal poate fi mai măreț decît acela de a face bine celor suferinzi. Crede-mă: nu fac nici o paradă din aceste declarații patetice. Ele reprezintă un crez sincer al existenței mele, care, cel puțin în etapa actuală, mă domină în totalitate. Sînt atîția bolnavi în țara noastră și este atîta de făcut pentru însănătoșirea lor!

— Vă rog, domnule profesor, să fiți atent la lectura următorului text: „Minune a organizării acest institut; frumos exemplu de dat atîtor șefi de școală în ceea ce privește acea intimitate cordială, care unește pe maestru cu colaboratorii săi". Bănuiesc că ați recunoscut în aceste cuvinte elogiile pe care vi le aduce un reputat clinician din capitala Franței. Bănuiesc că știți despre cine este vorba. Mi-ați putea explica, care este secretul succesului înregistrat cu Institutul pe care l-ați înființat, și pe care cu atîta competență și suflet îl conduceți?

— Nu-i vorba despre nici un secret special, tinere. Am dorit din inimă și în mod continuu să-i dau viață, făcînd tot ce depinde de mine pentru aceasta. Dînd viață institutului am dat de fapt viață la două mari idealuri pe care se fundamenta înființarea sa: acela de a pune la adăpost pe copiii acestei țări de atîtea boli necruțătoare, care le amenință viața și, în al doilea rînd, acela de a ataca, aici în țară, o latură atît de modernă a exercițiului medical, reprezentată de medicina experimentală, respectiv de medicina de laborator. Fără această disciplină nu se poate face cercetare științifică; fără ea nu se poate

Scanned with OKEN Scanner

pătrunde în hățișul atît de derutant al celor aproape 5 000 de boli care gravitează asupra condiției umane.

— Ați întîmpinat greutăți în realizarea acestor idealuri?

— Enorme, tinere. Gîndește-te și dumneata: în 1904, cînd m-am apucat — și cu ce entuziasm! — de prepararea serului antistreptococic, nu dispuneam decît de trei cai și de un buget de 6 000 lei. În ceea ce privește personalul medical pe care l-am avut la dispoziție, el se compunea din două persoane: doctorul Slătineanu, șeful meu de lucrări și doctorul Irimescu, asistent. Despre personalul auxiliar, mai bine să nu vorbim. Cu toate acestea nu ne-am descurajat și am mers înainte. Desigur, situația s-a mai ameliorat pe parcurs, dar cu ce consum nervos, cu cîte sacrificii din partea noastră!

— Apropo de colaboratori. Mi s-a spus că patronați chiar în casa dumeavoastră ședințe regulate de referate.

— Da, este adevărat. Sîmbăta, o dată sau chiar de două ori pe lună patronez cum spui dumneata, asemenea ședințe, la mine acasă, și drept să-ți spun nu-mi pare de loc rău de timpul pe care îl pierd astfel. Intenționez pe această cale să sădesc în colaboratorii mei, și sper că în parte am și reușit, interesul perpetuu și pasiunea pentru știință; dragostea pentru omul suferind ca și dragostea de țară. Personal, nu cred că se poate face știință adevărată și în special școală științifică de pe pozițiile egoismului îngust, de pe pozițiile intereselor personale. Vreau să fac tot ce depinde de mine pentru ca colaboratorii mei să se simtă ca aparținînd științei și să mă simtă și pe mine că sînt al lor cu trupul și cu sufletul.

— Vă preocupă, pe cît se pare, să creați o școală națională de medicină, în domeniul specialității moderne pe care ați îmbrățișat-o.

— Sincer să-ți spun, da. Doresc cu fervoare o asemenea școală, un colectiv de specialiști în domeniul medicinii experimentale și sînt sigur că pînă la urmă voi reuși.

— Deși sînteți atît de activ și de prolific pe tărîm științific, ați semnat, după cum mi s-a spus, doar aproximativ o sută de lucrări științifice. Există însă nenumă-

Scanned with OKEN Scanner

rați confrați, incomparabil mai puțin celebri ca dumneavoastră, care au scris mult mai multe lucrări. Cum să-mi explic această anomalie?

— Cum să ți-o explici? Foarte simplu. Dar în loc de a-ți da această explicație prefer să-ți citesc un text, pe care l-am ticluit într-o anumită situație și care spune totul. Ascultă: „Bibliografia medicală de astăzi este așa de bogată încît există pentru medici aproape o imposibilitate materială de a se orienta și de a-și face o idee măcar, chiar aproximativă, despre mișcarea științifică. Multiplicității publicațiilor, datorită activității crescînde în domeniul muncii științifice, i se adaugă și un factor agravant, numărul din ce în ce mai mare al publicațiilor grăbite sau inutile, hipertrofice ca lungime, care încarcă zilnic, fără folos, literatura medicală. Cauzele acestei hiperplazii trebuie căutate în spiritul de reclamă, în egoismul ipocrit și în megalomania, care constituie una din multiplele trăsături ale societății noastre dezechilibrate". Cu asta, tinere, cred că ți-am răspuns la întrebarea pusă.

— Da, mi-ați răspuns. Continuînd, domnule profesor, aș dori să vă reamintesc că o caracteristică absolut definitorie a umanismului renascentist constă, printre altele, în devoranta sete de a cunoaște totul, de a îmbrățișa cît mai multe ramuri de activitate, de a deveni un „homo universalis". În această sete să căutăm oare și prezența dumneavoastră la conducerea colectivului redacțional de la revista „Viața Românească".

— Idealul de „homo universalis", cum spui dumneata, presupune într-adevăr abordarea unor activități multilaterale, de tip enciclopedic și sincer să-ți mărturisesc m-am străduit în permanență să tind spre un asemenea ideal. Dar, pe cîte știu, umanismul renascentist se caracterizează nu numai prin universalitate, ci și prin efort neîntrerupt, prin sacrificiu și suferință; toate acestea puse în slujba unui ideal măreț. Bănuiesc că cunoști, tinere, relatarea pe care prietenul și colegul meu de școală Romain Rolland o face în biografia lui Michelangelo Buonarroti, în legătură cu pasiunea acestuia de a crea.

Scanned with OKEN Scanner

— Nu știu exact la ce anume vă referiți, deși vă asigur că am citit biografia în cauză.

— Mă refer la impresionantul fapt, care corespunde întrutotul adevărului istoric în virtutea căruia titanul, atunci cînd își citea scrisorile pe care le primea de la unul și de la altul, le ținea spînzurate deasupra capului. Toată această atitudine, vădit vicioasă, anormală, provenea din poziția forțată pe care i-o pretindea pictarea cupolei Capelei Sixtine, și asta în numeroși ani de trudă. Revenind la întrebarea pe care mi-ai pus-o, mărturisesc că prezența mea la „Viața Românească" presupune desigur și tendința de abordare a altor domenii de activitate, chiar dacă aceste domenii țin de literatură sau de artă.

— Credeți că acest enciclopedism pe care îl promovați cu atîta convingere, nu prejudiciază cumva asupra fenomenului de delimitare și de aprofundare a unui anume sector de activitate? Mai precis: credeți că extinderea în alte domenii ale științei, artei sau culturii în general nu influențează cumva în mod negativ procesul specializării, proces atît de caracteristic în special medicinei?

— Știi, tinere, cum este cu medicul și cu specialitatea sa? El trebuie să fie exact ca și generalul de armată. Indiferent de specialitatea acestuia — artilerie, cavalerie sau infanterie — pe care firește este obligat de a o cunoaște perfect, mai trebuie să cunoască în plus tot așa de bine un întreg ansamblu de probleme, pe care le ridică nenumăratele etape necesitate de cîștigarea unei bătălii sau de apărarea unei poziții. Or, ce este viața noastră a medicilor, dacă nu o succesiune neîntreruptă de bătălii, pe care le ducem cu acești trei mari dușmani ai speței umane care sînt boala, bătrînețea și, bineînțeles, moartea.

— Sînteți religios?

— Mă consider, tinere, din plin captivul științei și, în asemenea condiții, religia mea devine implicit căutarea adevărului absolut, dar nu în sens biblic, ci într-unul științific.

— Care este după dumneavoastră, suprema valoare umană?

Scanned with OKEN Scanner

— Indiscutabil, bunătatea.

— Care este, după dumneavoastră, cea mai frumoasă dintre științe?

— Indiscutabil, medicina.

— De ce?

— Pentru că permite valorificarea maximală a tuturor virtuților umane și în special a celei mai mari dintre acestea: bunătatea.

— S-a vorbit mult timp în presă atît în sens pozitiv, cît și negativ, despre legea de reorganizare sanitară a țării, pe care ați alcătuit-o și care vă poartă numele. Mi-ați putea da mai multe detalii asupra acestui fapt?

— Legea la care te referi a apărut în perioada cînd mi s-a încredințat conducerea serviciului sanitar al țării, al acestui servici central, ministerial, care avea în sarcina sa sănătatea publică.

— Pe dumneavoastră atît eu personal, cît și alții vă considerăm un om de laborator; un cercetător de vocație. Acest lucru v-a împiedicat, cred, să lucrați nemijlocit pe teren și ca atare să cunoașteți realitățile acestuia.

— Nu sînt întrutotul de părere cu dumneata, tinere. Deși sînt om de laborator, am fost totuși întotdeauna receptiv la realitățile sociale, la realitățile terenului. Este de presupus, însă, că elaborarea unei legi sanitare fundamentale, este legată de o perfectă cunoaștere a terenului și, în acest sens, mi-am asigurat doi colaboratori competenți și apropiați, doctorii V. Sion și Constantin Popescu-Azuga, despre care știam absolut sigur că erau în temă cu ceea ce mă interesa. În special ultimul cunoștea perfect realitățile sanitare ale terenului, ca unul care a lucrat în mai multe localități rurale muncitorești și în special la Azuga, ca unul care era pasionat de problemele medicinei rurale. El este dealtfel și autorul unei valoroase lucrări tratînd această temă și care se intitulează: „Contribuții la studiul stării igienice și de sănătate a populației rurale". Tot el este autorul unei lucrări în două volume apărute în 1909, parcă, intitulată „Starea igienică și sanitară a industriei noastre", și care a făcut multă vîlvă la apariția sa. Este vorba aici despre analiza de pe poziții științifice a unui bogat material

Scanned with OKEN Scanner

faptic adunat pe teren, pe calea anchetei și a cercetării directe, nemijlocite. Eu însumi am prefațat această lucrare îndrăzneață, care făcea lumină într-un sector atît de puțin cunoscut al sănătății publice. Dacă n-ar fi fost ajutorul prețios al colaboratorilor mei, și în special al lui Constantin Popescu-Azuga, ca și competența sa în problemele medicinii rurale și industriale, nu știu zău, tinere, dacă m-aș mai fi înhămat la acest jug plin de responsabilități, reprezentat de alcătuirea unei legi sanitare cu caracter fundamental.

— Spuneți-mi, vă rog, care sînt principalele obiective ale legii de care îmi vorbiți și dacă ea a fost aprobată.

— Legea a fost votată în 1910, iar principalele ei prevederi sînt următoarele: asigurarea asistenței medicale rurale, în sensul că preconizam prezența medicului la nivelul fiecărui sat — chit că unui singur medic îi reveneau mai multe și uneori chiar foarte multe sate și comune; asigurarea igienei marilor colectivități de muncă; ridicarea nivelului cultural rural în ceea ce privește problemele de igienă și de îngrijire a sănătății, plecînd de la premiza că acolo unde nu este cultură nu este nici igienă; asigurarea unei anume baze materiale, indispensabilă pentru exercițiul medical; înființarea unor laboratoare regionale care să vegheze asupra epidemiilor și să ajute populația în lupta continuă împotriva acestora; înființarea de sanatorii pentru suferinzii de tuberculoză; interzicerea alimentării țăranilor exclusiv cu porumb crud în scopul de a-i proteja împotriva pelagrei; întocmirea unui nou regulament pentru amplasarea fabricilor, care, fie vorba între noi, înainte de lege erau amplasate cam unde voia proprietarul; asistența sanitară a muncitorilor din fabrici; selectarea medicilor de spital care, de asemenea fie vorba între noi, erau numiți aici pe bază de relații sau pe alte căi necinstite, numai pe bază de concurs, nu mai preconizam în lege înființarea unui depozit central al medicamentelor. Crezi însă, tinere, că mai pot ține minte pe dinafară toate prevederile legii? Oricum, te pot asigura că legea mea a fost saturată, ca să zic așa, cu bune intenții, și în special cu măsuri cu caracter progresist.

Scanned with OKEN Scanner

— Îmi dau perfect de bine seama de asta și tocmai de aceea sînt tentat să vă întreb dacă n-ați întîmpinat greutăți la trecerea ei prin Cameră.

— Poți să fii sigur că am avut de trecut peste greutăți foarte mari. Mi-am făcut chiar o mulțime de dușmani pe această chestie. Marghiloman, de exemplu, nu mă mai scotea din „politician sectarist", cum a apucat a-mi spune în Cameră în momentul cînd s-a discutat legea.

— Vă considerați mulțumit de aplicarea ei pe teren?

— Deloc. Deși legea mea sanitară a dăinuit în jur de două decenii, nici măcar un sfert din prevederile ei nu au fost aduse la îndeplinire.

— De ce?

— Din cauza dezinteresului guvernanților pentru problemele sănătății publice. Din cauza faptului că ei nu-și vedeau decît de propriile lor interese. Legea mea a rămas, din multe puncte de vedere, doar o simplă enunțare.

— Totuși, dumneavoastră ați condus un timp destinele sanitare ale țării. Nici măcar în această perioadă nu v-ați putut impune legea căreia i-ați fost ctitor?

— Din nefericire directoratul meu sanitar, dacă mă pot exprima astfel, nu s-a întins decît pînă în anul 1911. Or, în acest scurt interval n-am putut să-mi aplic legea decît în 8 județe din cele 32 cîte avea pe atunci țara. Dar și asta e ceva, nu?

— Cel puțin înființarea laboratoarelor regionale v-a reușit?

— În parte, da. Am reușit să înființez cinci asemenea laboratoare, în fruntea cărora am pus specialiști pricepuți, recrutați dintre elevii mei. Am reușit apoi să înființez și cîteva sanatorii pentru combaterea tuberculozei. Bolnavii care se află acum în saloanele elegante ale sanatoriilor de la Bisericani, Bîrnova, Petrești și de la Nifon ar putea să se roage un pic și pentru păcatele mele. Am mai reușit să înființez și depozitul central de medicamente a cărui menire consta din depozitarea și distribuirea de medicamente în mod gratuit celor lipsiți de posibilități materiale.

— Văd că s-au făcut totuși destul de multe lucruri dintre acelea preconizate de dumneavoastră...

Scanned with OKEN Scanner

— Nu s-au făcut decît un sfert, tinere, și poate nici atît. Eu sînt de părere că legea mea a fost pur și simplu sabotată. Aceasta este cuvîntul cel mai potrivit unei asemenea situații.

— Vreau să vă pun memoria la încercare, domnule profesor. Am la mine un extras din „Flacăra" numărul din 11 sept. 1910 și care sună astfel: „Pe cînd domnul Morțun veghea asupra administrației noastre orientale și se agita febril de la un capăt al țării la celălalt, pe cînd domnul I. Brătianu desăvîrșea opera celui dintîi, continuînd să se plimbe, să primească delegații și să fie primit cu alai oficial, doctorul Cantacuzino, fără zgomot, fără interviuri, fără recepții, cu concursul numai al laboratoriilor și al unui număr restrîns de medici devotați, organiza științificește apărarea țării... Știu, multora le va veni greu să recunoască meritele doctorului Cantacuzino. Politicienii în primul rînd, care nu pot admite că se poate face ceva bun în țara asta fără ei". Cunoașteți, stimat domnule profesor, acest articol? Știți cine l-a scris?

— Cum să nu știu, tinere, cînd mă privește direct și personal. El aparține lui N. D. Cocea și exprimă, din fericire sau din nefericire, cum vrei s-o iei, adevărul devărat. Politicienii corupți și străini de interesele țării mi-au mîncat pur și simplu legea, dimpreună cu atîtea alte legi progresiste și bune făcute pentru ridicarea acestui popor. Dar, în legătură cu politicienii, dă-mi voie și mie să-ți citesc un extras din niște pagini scrise de mine în 1908 — este după cum vezi aproape un sfert de secol de atunci — și, cu toate acestea, nimic nu s-a schimbat în materie de politică și de politicieni. Iată caietul cu pricina și acuma te rog să zăbovești un pic pînă voi găsi pasajul care mă interesează. Gata, l-am găsit! Îl citesc deci: „Îmbuibată în urma furturilor și afacerilor, îndobitocită de frica ce-i bîntuie întotdeauna pe tirani, orbită de aparența puterii, neînvățînd nimic, incapabilă să vadă, înnebunită de obsesia afacerilor, egoistă, lașă, juisoare și demagogă, casta politicienilor noștri și a mînuitorilor de fonduri publice se îndreaptă spre o catastrofă sigură, pe care nici n-o bănuiește și pe care mediocritatea o face incapabilă s-o priceapă". Astea

Scanned with OKEN Scanner

sînt rîndurile pe care voiam să ți le citesc, spre a-ți demonstra, cum am mai spus, că nimic nu s-a schimbat de atunci și pînă astăzi în materie de politică.

— Aveți perfectă dreptate: nimic nu s-a schimbat și poate nici nu se va schimba vreodată.

— Eu, tinere, sînt mai optimist în această privință.

— Fie ca optimismul dumneavoastră să se adeverească! În altă ordine de idei, sînt informat că ați fost o personalitate activă și pe tărîm obștesc internațional...

— Oarecum. Am semnat, cu rang de ministru și ca delegat al țării, tratatul de la Trianon. Am activat apoi ca membru al comitetului de conducere al Oficiului Internațional de Igienă din cadrul Societății Națiunilor. În timpul războiului, mai precis în 1917, am fost o prezență activă în cadrul Societății medico-chirurgicale ținînd de frontul româno-rus. Cam astea-s principalele mele activități pe tărîm obștesc internațional.

— Care este, după părerea dumneavoastră, cea mai importantă descoperire științifică pe care ați făcut-o în cursul activității de pînă acum?

— Indiscutabil cea legată de faptul că mi-a reușit prima modificare ereditară în bacteriologie prin folosirea unui agent transformator, obținut prin metode fizice, respectiv prin filtrare și căldură. Implicațiile practice ale acestei descoperiri sînt, după mine, deosebit de mari.

— Cum ați intrat, în sfîrșit, în rîndul academicienilor?

— De ce „în sfîrșit"?

— Pentru că, după umila mea părere, oameni ca dumneavoastră nu trebuie să-și aștepte prea mult rîndul.

— Ei bine, eu l-am cam așteptat. Am intrat în Academie abia în 1926, cînd aveam deci 63 de ani în spate și circa 40 de activitate științifică. La Academie, tinere, se intră, cel puțin la noi, cu memoriul de titluri și lucrări subsuoară și cu bătrînețea în cîrcă. Așa că, dacă ai cumva asemenea planuri mai așteaptă mult și bine.

— Ce dorință mai deosebită aveți în pragul frumoasei vîrste de 70 de ani?

— Să trăiesc măcar zece ani de aici înainte, ca să

Scanned with OKEN Scanner

văd ce s-a ales din atîta sămînță pe care am aruncat-o în țarină, în dreapta și în stînga. Căci să știi, abia acum îmi dau seama: am fost un simplu plugar fără să știu. Mi-a trebuit, după cum vezi, o viață spre a afla aceasta.

*

Din nefericire, dorința interlocutorului meu nu s-a împlinit. Ioan Cantacuzino s-a stins din viață la un an numai după convorbirea avută cu mine, din cauza unei pneumonii contractate cu prilejul participării la înmormîntarea primului ministru al țării, I. G. Duca, asasinat, după cum se știe, de legionari în anul 1934. Multă cerneală a curs în contul amintirii și prețuirii acestei mari personalități a medicinii românești. Iată ce spune în această privință academicianul francez J. Magrou: „I. Cantacuzino nu are nimic comun cu acei cercetători strîmt specializați. Artist, savant și literat, el aparține șirului marilor umaniști de odinioară, acelor spirite cu vaste cunoștințe, cu o curiozitate fără limite, capabile să îmbrățișeze suma cunoștințelor umane și să exceleze în toate domeniile. Lucrările sale științifice nu reprezintă decît unul din aspectele activității sale intelectuale și poartă pecetea tendințelor universale ale spiritului său. Dacă lasă o operă biologică armonioasă și profundă, apoi aceasta este pentru că a știut, după expresia lui Pascal, să contemple natura în întreaga ei măreție".

Cel mai autentic portret moral făcut interlocutorului meu aparține totuși marelui nostru istoric, N. Iorga, și din care spicuiesc următoarele: „Doctorul I. Cantacuzino era însăși întruparea puterii, voinții și inteligenței omenești, un exemplar de rasă cum trebuie veacuri pentru a-l dărui unui popor. O vitalitate imensă respira din trupul său voinic, din superbu-i cap de rege barbar ducîndu-și oștile la asaltul Romei rîvnite... Cugetarea lui atinge toate domeniile științei și toate înfățișările frumuseții, unind o cunoaștere profundă cu o aleasă eleganță în prezentare, dar mai presus de toate cu o coloratură pitorească absolut personală, și — la acest uriaș sanghin jucîndu-se cu teoriile și jonglînd cu ipotezele, nu fără oarecare scînteie de îndoială ironică în

Scanned with OKEN Scanner

privirile care nu s-au aprins niciodată de acea prostească încredere în ce ţi se pare că este şi pe care lumea o numeşte convingere şi o stimează ca atare — din cînd în cînd porneau duioase unde de simţire, care arătau larga generozitate a inimii... Un astfel de om, dintr-un neam care a stăpînit din secol în secol, nu se poate să nu se intereseze de politică. El o vedea în linii mari, care se urcau sus, spre un ideal de libertate umană în care nu era nimic din preocupările de partid şi de club... Orice mişcare în acest sens putea conta pe dînsul şi el i se dădea întreg... Era în acest domeniu cavalerul steagului liber şi ce putea fi un program pentru inteligenţa care vînturase toate ideile, dînd fiecăreia ceva de la dînsul numai aşa ca o eleimosină* pentru săraci! Fără gestul lui, viaţa intelectuală a ţării va fi ceva mai îngustă şi simţitor mai rece".

* Milostenie.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un naturalist, care susținea că un muzeu nu este numai un for științific, ci și unul politic, precum și un autentic altar național

MOTTO: *„Cine va studia va găsi la poporul nostru — pe care, în superficialitatea ce caracterizează timpurile de astăzi —, ne-am deprins a-l considera atît de lipsit de orice cultură, o adevărată comoară de cunoștințe, în toate ramurile de activitate".*

GR. ANTIPA, în **„Problemele evoluției poporului român"**

„Antipa Grigore (1867—1944) biolog darwinist român, elev al lui Haeckel. A fost director al Muzeului de istorie naturală din București (1892—1944), care îi poartă numele și membru al Academiei Române și mai multor academii din străinătate. Este întemeietorul școlii românești de hidrobiologie și ihtiologie și unul din creatorii muzeologiei moderne, inițiatorul dioramelor. Op. pr.: „Fauna ihtiologică a României" (1909), „Pescăria și pescuitul în România" (1916), „Marea Neagră" (1940).

(Din Dicționarul enciclopedic român).

NOTĂ EXPLICATIVĂ

În scopul de a-l întîlni într-un moment de răgaz pe continuu ocupatul meu interlocutor, Grigore Antipa, m-am deplasat la locuința acestuia, într-o zi din luna decembrie a anului 1937. Urmăream un dublu scop: întîi, de a-l prinde acasă, în momente de libertate și, în al doilea rînd, de a-l prinde în ase-

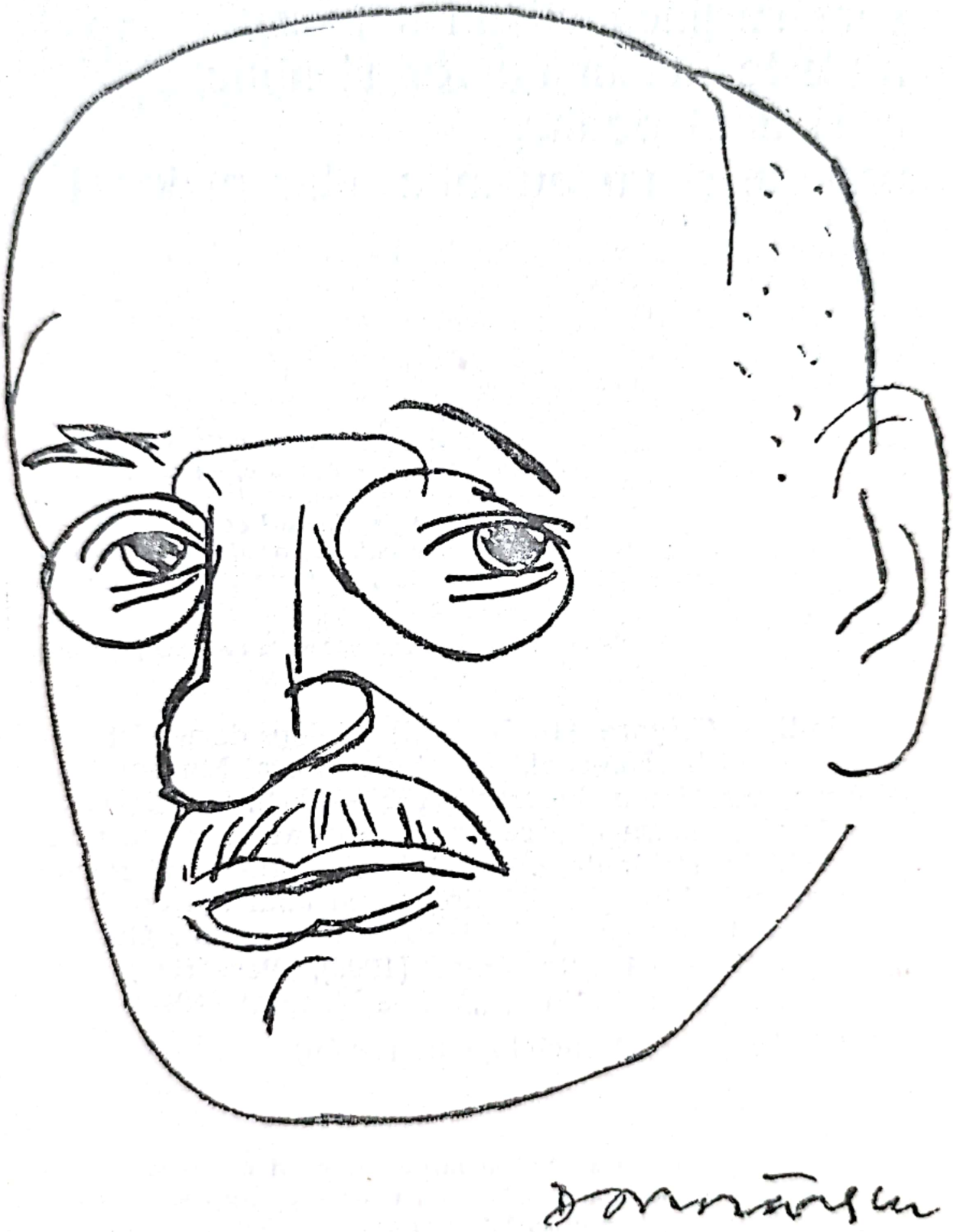

GRIGORE ANTIPA

Scanned with OKEN Scanner

menea momente în ajunul aniversării celor 70 de ani ai săi; eveniment ce mi-ar fi netezit desigur calea spre un interviu cuprinzător.

Dar, spre marea mea surpriză, profesorul Antipa nu se afla acasă. Menajera mi-a comunicat serviabil că cel căutat este la muzeu, unde într-adevăr l-am găsit pe profesor în plină activitate. Dealtfel, muzeul îi era cea de-a doua casă și, după unii, chiar cea principală.

— Stimat domnule profesor, am venit la dumneavoastră . . .

— Nu sînt profesor, colega. Iartă-mă că te întrerup. Poți să-mi spui director, dacă ții cu tot dinadinsul să mă categorisești, respectiv să mă distingi cu un titlu pompos, deși nu țin deloc la asta; poți să-mi spui și academician, dar, din fericire sau nefericire, profesor nu sînt. Spune-mi însă cel mai bine „domnule Antipa" și este cum nu se poate mai bine.

— În cazul acesta, stimat domnule Antipa încep prin a vă cere scuze pentru faptul că vă tulbur liniștea studiului. Permiteți-mi să vă amintesc că exact mîine, prietenii apropiați, ca și colaboratorii, vă vor sărbători pentru împlinirea frumoasei vîrste de 70 de ani.

— Și în special pentru cei 44 de ani de activitate, pe care tot în acest an îi împlinesc.

— Mulți înainte! N-am știu de asta. Există, după cum știți, obiceiul ca în asemenea ocazii festive să-și facă inopinata și poate chiar indezirabila apariție cîte un scrib ca mine, care purcede prin a scormoni trecutul și prezentul sărbătoritului, uneori căutînd a-i desluși chiar viitorul.

— Și acest scrib de data aceasta ești dumneata, colega.

— Ați ghicit.

— Încalte n-ai găsit un sărbătorit mai acătărea, cîtă vreme geme țara de personalități, care de care mai impozante? Așadar, ce ți s-a cășunat tocmai pe un biet naturalist ca mine?

— Un biet naturalist, dacă vreți dumneavoastră, care însă s-a nimerit a fi un savant de reputație europeană, care este creatorul hidrobiologiei și ichtiologiei românești și care este creatorul acestei superbe instituții de

Scanned with OKEN Scanner

învățămînt și cultură — muzeul în care ne aflăm acuma — și despre care, un profesor american s-a exprimat că este un model pentru muzeele din toată lumea.

— Profesorul american la care te referi, colega, există într-adevăr și este d-l Bashford Dean, directorul muzeului de științe naturale din New York. Susnumitul nu știe însă că muzeul pe care îl recomandă ca model lumii este totuși departe de ceea ce ar fi putut să fie dacă ar fi fost sprijinit așa cum se cuvine de către autoritățile de stat. Cunoști, colega, dramatica istorie a acestei instituții?

— Din păcate, nu.

— Aș putea spune că și în această privință se potrivește perfect dictonul biblic „La început a fost cuvîntul" și iată de ce. Abia venit în țară cu diploma de doctor în științe naturale în buzunar (aș dori să specific, notată cu calificativul „Summa cum laude" și știu eu de ce am făcut această specificație) și cu un sac plin de planuri, care de care mai mărețe, am norocul de a mă întîlni, cu ministrul de atunci al justiției, dl. Dimitrie Sturza, care m-a întrebat textual: „Acuma că ai venit, spune ce planuri de viitor ai?" Răspunsul meu a sosit spontan: „să organizez muzeul de istorie naturală și să studiez biologia apelor, ca și a pescăriilor din țara noastră". Simțeam că am ce face în această privință.

— Pe cît se pare muzeul a reprezentat deci, prima dumneavoastră dorință...

— Exact, prima.

— Și ce ați intreprins pentru transpunerea ei în viață?

— Sturza n-a stat mult pe gînduri, încredințîndu-mi de îndată sarcina organizării pescăriilor și numindu-mă, în același timp, și director al parodiei de muzeu care exista pe atunci. Tot de îndată, cu convingere și cu mult entuziasm, m-am pus și eu pe treabă, începînd firește cu muzeul. Aici am găsit un haos și o harababură de-a dreptul demoralizante. M-a impresionat negativ atît calitatea, cît și numărul exponatelor existente. Cotrobăind odată cu efectuarea inventarului printr-o serie de lăzi găsite sub scara de la intrare și care nu fuseseră încă desfăcute, dau din fericire peste o superbă colecție de

Scanned with OKEN Scanner

piei de animale, de diferite obiecte etnografice, ca și de numeroase păsări de toată frumusețea.

— De unde proveneau?

— De unde? De la Ilarie Mitrea, un medic român din Rășinari, aruncat de soartă într-una din fabuloasele insule ale oceanului Indian. Toate aceste exponate, provenind din Borneo, Sumatra, Java, Noua Guinee, Malacca și Celebes, mi-au dat parcă aripi. Primul meu gînd s-a concretizat atunci în ideea de a face rost de un local mai acătărea, căci acela care adăpostea muzeul era absolut deplorabil.

— Și ați făcut?

— Da.

— Cum?

— Prin clasica metodă a pantahuzei, adică a cerșitului, așa-zis inteligent. Dealtfel, să știi colega, aceasta este cheia succesului, cel puțin în materie de organizare de muzee. N-am fost un original în această privință din moment ce mi-am însușit întocmai sfatul profesorului Hoyle, președintele Asociației muzeelor din Anglia.

— Și cum sună acest sfat, dacă nu vă supărați?

— Cum auzi!: „Prima însușire pe care trebuie să o aibă un bun director de muzeu este aceea de a fi un bun cerșetor".

— Interesant. Așadar, prin metoda profesorului Hoyle ați obținut un nou local...

— Da, și în consecință am luat cu mine în localul nou primit de pe strada Polonă doar exponatele doctorului Mitrea, care după cum ți-am mai spus m-au entuziasmat și m-am pus deîndată pe treabă.

— Ce s-a întîmplat însă cu exponatele fostului muzeu?

— Cele de botanică, paleontologie, petrografie și mineralogie, le-a luat universitatea; o altă parte din exponate le-a reținut fostul director, profesorul Grigore Ștefănescu; așa că, practic, eu nu m-am ales cu nimic.

— Cum v-ați îmbogățit materialul muzeografic, căci bănuiesc că piesele doctorului Mitrea nu puteau să vă fie suficiente?

— Prin diverse căi. În primul rînd, am obținut aprobarea necesară pentru o călătorie de studii pe Marea

Scanned with OKEN Scanner

Neagră, pe crucișătorul Elisabeta. Ideea de a studia această mare îmi fusese sugerată încă de la Napoli, de către principele de Monaco, ctitorul Institutului oceanografic din Paris și al muzeului oceanografic din Monaco.

— V-a fost într-adevăr de folos călătoria de studii efectuată pe Marea Neagră?

— Mi-a fost de mare folos, colega. În timpul celor nouă luni cît a durat călătoria, am adunat un vast material muzeistic, pe care, din nefericire, nu l-am putut valorifica în mod complet; asta din lipsa specialiștilor care să-l prelucreze. Căci, să știți, este mare bătaie de cap pînă instalezi un exponat în mod definitiv în muzeu. Am mai folosit însă și alte căi de îmbogățire a colecțiilor.

— Care anume?

— Ajutat de soția mea, am trimis nenumărate scrisori pe la diverse cunoștințe, mai mult sau mai puțin apropiate din străinătate, rugîndu-i pe toți să-mi vină în ajutor.

— Și v-au venit?

— Desigur. Există o certă solidaritate profesională în această privință. Primii care mi-au venit în ajutor sînt foștii mei magistri din Jena — Haeckel, Kükentahl și Seomn — care mi-au trimis valoroase exponate din Australia, Ceylon, ca și din insulele Moluce. Directorul muzeului din Viena, profesorul Steindacher, mi-a expediat și el o splendidă colecție de pești exotici. Colecțiile pe care le-am primit pe această cale sînt dealtfel numeroase.

— Colecționarii indigeni, căci trebuie să fi existat și din aceștia, v-au ajutat cu ceva?

— Da, m-au ajutat. Doctorul Cantacuzino, de exemplu, mi-a donat variate animale marine adunate de el pe cînd se afla la stațiunea de studii Villefranche-sur-Mer. M-au mai ajutat și frații Dimitrie și Nicolaie Ghika-Comănești, care mi-au dat capete de mamifere vînate de ei în Sumatra. Domnul Suțu mi-a donat păsări deosebit de rare și de frumoase vînate de el în Egipt etc. etc.

— De ce personal ați dispus pentru organizarea și întreținerea muzeului?

Scanned with OKEN Scanner

— Mă faci să rîd, colega, cu această întrebare. Ce personal să am? Un singur îngrijitor. Ba pardon, doi, căci am uitat să-mi pun la socoteală soția. Așa se întîmplă în viață: uităm de obicei să ne punem la socoteală soția în tot ceea ce facem.

— Despre fonduri, ce îmi puteți spune?

— Ca fonduri dispuneam de suma „imensă" de 2 000 de lei pe an. Bani peșin, ce este drept. Fă și dumneata socoteala, ce se poate oare face cu asemenea „fonduri"?

— Și cum ați reușit totuși să realizați muzeul în forma de azi?

— Asta numai dumnezeu o știe.

— Cînd v-ați mutat în localul actual?

— În 1906.

— Pe acesta cum l-ați obținut?

— Firește tot prin metoda infailibilă a profesorului Hoyle, completată din plin cu a mea. Pe o ușă intram și pe alta ieșeam și așa într-una, pînă ce m-am văzut în posesia unui fond de exact 350 000 lei, alocat exclusiv pentru construirea noului local și care este acela în care ne aflăm acum.

— Care este metoda dumneavoastră cu care ați completat-o pe aceea a directorului Asociației muzeelor din Anglia?

— „Perseverența este cea mai mare virtute". Așadar, pisălogeala.

— Cînd a avut loc inaugurarea noului local?

— Exact în 28 mai 1908. O zi pe care, desigur, nu o pot uita.

— Cîte săli cuprinde noul muzeu?

— Amenajate pentru public, deocamdată 16. Există însă posibilități și pentru amenajarea de alte săli.

— Dacă am reținut bine, în această perioadă erați angajat și pentru punerea la punct a pescăriilor. Cum de mai reușeați, în asemenea condiții, să vă ocupați și de muzeu?

— Muzeul, dragă colega, a fost și a continuat să rămînă marea mea dragoste, aș putea spune chiar marea mea pasiune. Indiferent de ce alte treburi efectuam, alocam exclusiv muzeului cel puțin două luni pe an. Mereu este cîte ceva de făcut aici, cîte ceva de retu-

Scanned with OKEN Scanner

șat. Fiecare secție se cere mereu remaniată, perfectată și reînnoită.

— Cîte secții are muzeul?

— Să încercăm a le enumera: zoologie, botanică, antropologie, anatomie comparată, etnografie, oceanografie, paleontologie, geologie, mineralogie și... cam atîtea. După cum vedeți sînt nouă. Dar stai, am uitat să pomenesc de secția atelierelor, care tot secție este și încă foarte importantă. Mai dispunem și de o sală de conferințe publice.

— De ce vă este necesară o astfel de sală?

— Este o mare greșeală, colega, susțin cu convingere asta, de a rezerva știința numai celor inițiați. Aceasta trebuie în mod permanent difuzată în rîndul maselor largi. Muzeul nu este numai o instituție științifică, ci și una politică sau chiar patriotică, dacă vrei. În muzeu pot fi admirate și popularizate frumusețile și bogățiile patriei. Și, slavă domnului, avem și de unele și de altele. Ele sînt ale noastre. Trebuie să le dezvoltăm cu chibzuință; trebuie să le apărăm.

— Ați devenit, stimat domnule Antipa, după cum mi-a fost dat să aflu, celebru în toată lumea muzeistică prin așa-numitele diorame, care reprezintă o inovație a dumneavoastră și care dau atîta prestanță, strălucire și convingere muzeului pe care îl conduceți.

— Diorama îmi aparține, într-adevăr ca idee. Prin descoperirea ei am reușit un dublu scop: mai întîi unul de ordin vizual, propagandistic, prin reliefarea coeficientului de atractivitate, ceea ce contribuie, de fapt, la vitalizarea muzeului, mort prin definiție și structură. Diorama este din acest punct de vedere pentru o astfel de instituție ceea ce este sosul pentru friptură. Face în mod sigur muzeul mai gustos și, în consecință, mai atractiv. Dar scopul principal al dioramei este de a permite plasarea animalului sau al viețuitoarei în general în cadrul său ecologic natural. Diorama îmi permite un autentic montaj biografic și chiar biopsihologic, ceea ce este foarte important. Uite, chiar în aceste zile am lucrat asiduu la diorama destinată lupului. În acest sens a fost necesar să realizez ambianța geografică și climatică în care trăiește acest animal. Respectiv, a fost necesar să

Scanned with OKEN Scanner

realizez imaginea fidelă a codrului nins, ca și a frigului intens, factori care alături de lipsa de hrană îi adună pe lupi în haite, împingîndu-i asupra satelor. Toate aceste elemente, toți acești factori, trebuie să apară în dioramă.

— Am impresia că nu-i de loc ușor să confecționezi așa ceva.

— Nici n-are cum să fie, colega, din moment ce un întreg colectiv de specialiști este intens solicitat în această acțiune. Dacă munca de așa-zisă proiectare a dioramei este relativ ușoară, realizarea ei practică cere multă minuțiozitate, răbdare și pricepere. Întrebați-i în acest sens pe colaboratorii mei, profesorul Popa-Burcă, pe preparatorul Dombrovschi, pe entomologul și pictorul Canissius sau pe pictorul Polonic și veți afla destule.

— După cîte văd, organizarea și întreținerea unui muzeu reprezintă muncă și în special știință sută la sută. Cred că nu mă înșel.

— Bineînțeles că nu te înșeli, colega. N-are cum să fie altfel. În urmă cu vreo trei ani, am ținut la Academie o conferință întitulată „Principii și mijloace pentru reorganizarea muzeelor de istorie naturală". Aici mi-am etalat toate ideile de ordin teoretic și practic, pe care le consider indispensabile pentru o operațiune de atît de mare responsabilitate științifică. Să știi însă că a face pe calea muzeului numai știință sută la sută, cum spui dumneata, iarăși nu este bine. Din acest motiv am susținut, în cadrul aceleiași conferințe, că muzeele exteriorizează și gradul de cultură la care a ajuns un popor. Ele fac apoi legătura între generații, consolidînd istoria; ele fac legătura între țări și, implicit, între popoare. De asemenea mai susțin că muzeele sînt și foruri politice, ca și altare naționale. După cum vezi, funcțiile acestei instituții sînt mult mai numeroase decît acelea care țin de știința în sine.

— Cum de nu v-ați gîndit, în legătură cu muzeul, de a împinge lucrurile și mai departe?

— Adică cum?

— Adică să organizați și o grădină zoologică, căci și aceasta este la urma urmei tot un muzeu, mai mult încă: un muzeu viu.

Scanned with OKEN Scanner

— Ba m-am gîndit și m-am prea gîndit și la asta, colega. Cum era să nu mă gîndesc, în definitiv, cînd am văzut atîtea grădini zoologice în nenumăratele mele drumuri prin lume. Îmi fixasem pînă și locul unde să o amplasez.

— Unde?

— Pe un teren existent lîngă grădina botanică. Are în jur de 30 de hectare, ceea ce este destul de mult dacă ții cont de faptul că Cișmigiul are aproximativ 15. În planurile pe care le și elaborasem pe această linie, m-am inspirat de la grădina zoologică de la Vincennes, din jurul Parisului. Îți dai seama ce realizare excepțională ar fi fost acest complex zoo-botanic, dacă mi-ar fi reușit. Ar fi fost unul dintre cele mai frumoase și mai interesante din lume.

— De ce ați eșuat în încercările pe această linie?

— Din cauza lipsei de înțelegere a celor de la conducere. Organizarea unei grădini zoologice, ca și întreținerea ei costă, ce e drept, mai mult decît aceea necesitată de un muzeu. Cum aș fi putut în acest caz să o scot la capăt cu un singur îngrijitor și cu o alocație anuală de 2 000 lei, căci să nu-ți închipui că mi-ar fi dat cu mult mai mult. Or, lupul împăiat așa cum îl țin eu în diorama, din fericire nu mănîncă, dar ce m-aș face cu el dacă va fi în cușcă și cînd va trebui să-i dau hrană zilnic și cînd va trebui ca cineva să-i facă zilnic curățenie în bîrlog. Că, deh, așa se cade la grădina zoologică.

— Văd atîrnat pe peretele din spatele dumneavoastră un portret, care din nefericire nu știu pe cine îl reprezintă, deși bănuiesc, totuși, că este vorba despre cineva important.

— Acesta este Ernst Haeckel, colega. Mi-a fost profesor și, ceea ce este mult mai important de precizat în legătură cu persoana sa, este că a exercitat influențe puternice asupra mea, asupra gîndirii mele. Era un savant în sensul adevărat al cuvîntului, o personalitate copleșitoare, propagînd așa-numitul darwinism social, pe care mi l-a infuzat și mie.

— Fiindcă am ajuns la capitolul „profesori", spuneți-mi vă rog unde v-ați făcut studiile universitare?

— La Jena și anume la vestita universitate din acest oraș, unde mi-am ros coatele și mi-am tocit mintea timp de 6 ani. Asta s-a întîmplat între 1885—1892. În acest interval de timp l-am inclus și pe acela petrecut, tot în contul studiilor desigur, la stațiunea zoologică de la Napoli ca și pe insula Helgoland.

— Jena își merită, după dumneavoastră, reputația de care se bucură ca centru universitar?

— Cu prisosință, colega. Cum să nu și-l merite cînd din cei circa 10 000 de locuitori cîți are orașul mai mult de 1 000 sînt studenți; deci 10%. Jena mai este cunoscută și sub numele de „Cartierul latin" al întregii Germanii și era într-adevăr în acele vremuri. Sincer să-ți spun nu mai știu exact care este situația acolo, din acest punct de vedere, la ora actuală. La Jena a fost cîndva profesor Schiller și Hegel. Tot aici, Goethe, împreună cu Alexandru von Humbold au audiat cursuri de anatomie. Haeckel a făcut însă din Jena o veritabilă fortăreață darwinistă, da, acesta este cuvîntul, și, din acest motiv, aici veneau ca la un fel de Romă a științelor naturii toți marii naturaliști ai vremii. Forța de atracție a lui Haeckel se datorează nu numai debordantei sale culturi generale și de specialitate, ci și talentului său unic de a prezenta științele naturii într-o manieră aparte, vie, în raporturi de strictă independență și condiționare reciprocă. Haeckel a fost nu numai un mare naturalist și un mare biolog, ci și un tot așa de mare filozof. Închipuiește-ți că acestui enciclopedist, de talie renascentistă, nu-i lipsea nici doctoratul în medicină, luat la celebra facultate din Würzburg.

— Dumneavoastră unde v-ați luat doctoratul?

— La Jena.

— Cu ce temă?

— Cu una vizînd biologia meduzelor din zona Spitzbergen. Mă mîndresc cu faptul de a fi obținut pentru această lucrare calificativul „Summa cum laude", pe care mult exigentul Haeckel nu l-a dat decît de trei ori în întreaga sa carieră de profesor, o carieră de aproape cinci decenii. Am mai vorbit de acest fapt pînă acum.

— Sincere felicitări, stimat domnule Antipa, pentru această performanță. În continuare, aș dori să coborîm

Scanned with OKEN Scanner

ceva mai jos. La studiile liceale. Am luat-o invers după cum vedeți, dar și așa este bine.

— Liceul l-am făcut la Iași. Iașul este cartierul latin al țări noastre, respectiv Jena noastră.

— Ați avut noroc de profesori buni?

— Da, am avut profesori excelenți. Patru dintre aceștia mi s-au întipărit în mod special în memorie: Gr. Cobîlcescu, omul care de fapt m-a făcut să îndrăgesc științele naturii, apoi Petre Poni, care ne preda chimia și fizica, urma Xenopol, cu strălucitele lui prelegeri de istorie și, în sfîrșit, Petre Missir, cu economia politică.

Pare de necrezut, dar deschiderile mele largi în spre economie, permanențele mele în acest domeniu, le datorez exclusiv acestui erudit și convingător Missir, care a știut să sădească în mine interesul și aș putea să spun chiar dragostea pentru această știință cam aridă, fie vorba între noi, care este economia. În orice caz, profesorii în general și în special aceia din cursul liceului pot juca roluri mari în viața și în destinul profesional al unui individ. Ei, pur și simplu, te pot întuma din drumul ales, imprimîndu-ți un altul. Cu alte cuvinte, ei îți pot schimba cursul vieții în rău sau în bine. Făcînd pe un individ inginer, de exemplu, cînd acesta intenționa să se facă popă este ca și cum ai fi mutat Dunărea din propria-i albie sau cel puțin de a-i fi deviat cursul. Alegîndu-ți o profesie și practicînd-o în consecință cînd tu nu ești dotat pentru aceasta este ca și cum ai purta toată viața un pantof nr. 42 pe un picior cu nr. 43 sau 44. Nume de profesori pe care de asemenea nu-i pot uita sînt: Al. Lambrino, I. Caragiani, St. Vîrcolici și încă alți cîțiva. Restul au făcut figurație.

— Aș dori să-mi vorbiți ceva mai mult despre capitala Moldovei, în postura sa inedită pentru mine de cartier latin al întregii țări. E prima oară cînd aud o asemenea formulare, care, am impresia, corespunde unei realități de fapt.

— Să încerc în cîteva cuvinte, colega, să-ți redau situația Iașului ca centru național de cultură, animat de o atmosferă aparte, pe care nu o găseai în alte orașe ale țării. La Institutul academic, de exemplu, unde urmam eu, și care era deservit în mare parte de profesori uni-

Scanned with OKEN Scanner

versitari, membri ai societății Junimea, încă mai dăinuiau amintirile legate de perioda, recentă pentru acele vremuri, cînd Eminescu preda aici limba germană. În Iași, erau apoi Trei Ierarhi, Cetățuia, Golia, cu amintirile lor voievodale pe care le duceau în spate și care erau atît de scumpe poporului nostru. În Iași, domnea apoi o atmosferă patriarhală densă, întreținută de însuși aspectul orașului, de nenumăratele sale grădini, de cîrciumioarele pitorești și în special de o pletoră de poeți care veneau aici ca atrași de un magnet nevăzut. Eu, de felul meu, sînt mai puțin romantic, dar fratele meu, profesorul Nicolaie Leon, era un mare admirator al farmecelor și frumuseților Iașului, căruia pur și simplu nu numai că nu-i găsea pereche în țară, ci nici în lume. Nu era zi cînd să nu-și facă plimbarea sa rituală pe Lăpușneanu, însoțit de cei doi imenși cîini bernardini și cu clasica crizantemă albă sau garoafă roșie la butonieră. Amintirile sale în legătură cu Iașul au fost publicate în revista Viața Românească. După cum vezi, colega, dacă erai ieșean era imposibil să te ții în afara filoxerei literare, în afara literelor deci, chiar dacă erai profesor universitar de parazitologie, așadar om de știință sută la sută cum era el. Într-unul din aceste numere, pe care l-am răsfoit mai zilele trecute, am găsit un extras de ziar pus acolo de fratele meu în chip de semn de carte. Extrasul cuprinde un articol, semnat de un oarecare „Ceh" — cred că este vorba de un pseudonim — și unde este evocată, extrem de fidel și de convingător, atmosfera patriarhală, romantică și poetică a Iașului de la începutul acestui secol. Cred că lui Nicolaie i-a plăcut extrem de mult acest articol din moment ce l-a inclus chiar în amintirile sale și, sincer să fiu, de cîte ori citesc și eu aceste rînduri mă simt copleșit de nostalgii chinuitoare după ani și vremuri care nu se mai întorc.

— V-aș cere prea mult oare, stimat domnule Antipa, dacă v-aș ruga să-mi citiți și mie acest articol?

— Cu plăcere, colega. Hai să-l citim: „Cît voi trăi, voi cînta acest minunat tîrg. Mi-e drag, așa cum e, căci dacă ar fi altfel și-ar pierde farmecul. Se aseamănă cu bătrînii noștri care se duc (îmi place foarte mult această imagine), curați la suflet, sfătoși, cu sănătate în trup și

Scanned with OKEN Scanner

bunătate în ochi. Viața acestui tîrg este viața noastră gospodărească din trecut, liniștea lui e liniștea și mulțumirea sufletească a celor care își făceau datoria — generație mare și patriotică — și privelișteа lui măreață parcă ar fi frumusețea gîndurilor către moșia aceasta nefericită... a celor care dorm somnul de veci sub lespedea de piatră, săpată cu evlavie, cu litere chirilice; nume de hatmani și voievozi. Altfel cum se explică alesul locului acesta așa de fermecător, parcă ar fi Roma pe cele șapte coline. Un tîrg ascuns între livezi. Un tîrg plin de floare de salcîm înflorit și de tei, care în curînd vor umple ulițele de parfum și, răsărind printre frunze, cîte o candelă a becului electric. Uliți strîmte, dar simpatice; case simple, dar cu ceva din sufletul și din privirea noastră. Cine a băut un păhărel de Cotnar la „Bolta Rece", zicîndu-i un țigan din scripcă, a rămas pînă la moarte legat de acest oraș filozofic și visător. Cine a hoinărit pe la „Trei Sarmale" sau s-a suit pe deal la Cetățuia și a distins în zare Ceahlăul, acela a înțeles „sufletul acestui tîrg". Cine și-a plecat fruntea la Eternitatea, la crucile lui Mihail Kogălniceanu, Creangă și de curînd a lui Delavrancea, acela a înțeles de ce Iașii vor rămîne țărîna și leagănul cel mai scump nouă. Cine știe faptele istorice ce s-au înfăptuit aici, pe lîngă altele Unirea lui Cuza... cine știe căsuțele și interioarele unde au trăit Alecsandri, Eminescu, Conta, Creangă, Pogor, Matei Millo, Galinno și atîția și atîția, acela pricepe de ce-i lăcrimează ochii cînd dă în hudița în care a copilărit bunăoară Nicu Gane... Și toți acei care vor pleca în pribegie, care au avut cele mai dureroase zile departe de căminurile lor, cînd vor pleca, își vor aduce aminte de Iașul vrăjit... Cine a trecut pe aici, cine a stat cît de puțin, a lăsat aici ceva din sufletul lui".

— Vă mulțumesc pentru aceste alese rînduri și pentru emoția pe care mi-au pricinuit-o, deși nu sînt ieșean. Vă mărturisesc cu toată sinceritatea și cu toată jena de rigoare, că n-am știut despre faptul că celebrul profesor din capitala Moldovei, care este doctorul Nicolaie Leon, fost pare-mi-se inspector general în învățămînt și decan al Facultății de medicină, vă este frate.

Scanned with OKEN Scanner

— Multă lume nu știe acest lucru. Asta pentru că purtăm nume deosebite. De fapt sîntem frați vitregi, cum se spune, deși din punct de vedere afectiv sîntem frați cum nu se poate mai buni. Nicolae provine din prima căsătorie a mamei, iar eu din cea de a doua.

— Ați mai avut frați sau surori?

— Nu.

— Ați avut o copilărie frumoasă, fericită? E o întrebare pe care o pun aproape invariabil interlocutorilor mei.

— Cînd mama a murit de febră tifoidă, Nicolaie avea 12 ani, iar eu numai 7. Despre ce copilărie frumoasă și în special fericită poate fi vorba în asemenea condiții? În plus, am uitat să-ți spun un lucru, nu lipsit de importanță, în legătură cu întrebarea dumitale: tatăl meu a murit de pe cînd aveam vîrsta de un an. Așa că nici măcar nu-l am în ochi, darmite în suflet. În consecință, noi copiii, am fost crescuți de un frate al mamei și anume de unchiul Panaite Șendrea, care însă nici el nu o ducea prea bine cu cele materiale.

— Unde și-a făcut fratele dumneavoastră studiile superioare?

— La Jena, împreună cu mine. Aici, firește, s-a contaminat și el — practic era imposibil de a nu te contamina dacă erai om de rațiune și de bun simț — de monismul materialist al profesorului nostru comun, Haeckel. Și contaminat a rămas pentru toată viața. Odată întors în țară, a propagat pe toate căile doctrina lui Haeckel, care recunoștea materia ca unic principiu la baza tuturor fenomenelor lumii. Cea mai celebră dintre lucrările lui elaborate pe această linie rămîne „Darwinismul și generația spontanee", care s-a bucurat de mare succes în rîndurile tineretului și pe care a trebuit să o scoată în mai multe ediții. El a purtat o susținută polemică ideologică cu profesorul Paulescu de la catedra de fiziologie a Universității din București. Acesta, format de către fiziologul francez Lanceraux se contaminase la rîndul său de monismul idealist, pe care îl propaga cu fervoare acesta. Așadar, mult timp tinerii au urmărit această încrucișare de spade dintre Leon, care propaga darwinismul și implicit ateismul și dintre Paulescu, care,

dimpotrivă, propaga credința în Dumnezeu și originea spirituală a lumii.

— Unde v-ați născut?

— La Botoșani.

— Vă rog să-mi faceți în continuare o succintă incursiune în activitatea dumneavoastră științifică.

— Cu plăcere, colega.

— Mi-ați putea spune, de exemplu, la ce număr se ridică studiile, cercetările, articolele și monografiile pe care le-ați publicat, din momentul luării titlului de doctor?

— Nu cunosc, colega, numărul exact al lucrărilor mele.

— Nici măcar aproximativ?

— Aproximativ să tot fie în jur de 150. După cum vezi sînt destule, căci drept să-ți spun nu mi-a prea plăcut să stau degeaba.

— O scurtă precizare acum: care este prima funcție oficială pe care ați îndeplinit-o?

— Aceea de organizare a pescăriilor statului, funcție care mi s-a încredințat imediat ce m-am întors în țară. Îmi amintesc că aveam 26 de ani pe atunci și pur și simplu îmi vuia capul de planuri și de proiecte. Primele mele lucrări științifice provin de fapt de la această vîrstă și din acest domeniu.

— Vă mai amintiți cum se numeau?

— Sper că da. Să încercăm. În 1893 intram, așadar, în slujbă la împărăție, pentru ca un an mai tîrziu să și public o amplă lucrare cu caracter hidrobiologic intitulată „Lacul Razim". Subtitlul acestei prime lucrări era și mai sugestiv, sunînd astfel: „Starea actuală a pescăriilor din el și mijloacele de îndreptare". După un an numai, deci în 1895, scot la iveală o altă lucrare, tot atît de interesantă și de utilă, intitulată „Studii asupra pescăriilor din România".

— Ce merite speciale acordați acum, din perspectiva timpului, acestor lucrări de început?

— Ți-o spun sincer: foarte mare. În primul rînd, doresc să precizez că ambele lucrări au fost efectuate la fața locului, așadar pe teren cum se spune. Filele în cauză, cimentate de entuziasmul începuturilor, au fost

Scanned with OKEN Scanner

scrise în casele aride ale pescarilor și în toiul muncii lor, tot atît de aridă. Ceea ce este important de subliniat este că m-am străduit să imprim lucrărilor mele, chiar de la început, un caracter practic, un caracter utilitar.

— Cum adică?

— Adică le încheiam cu o serie de propuneri, care transpuse în activitatea de fiece zi duceau la o ameliorare a muncii, la o ameliorare a randamentului și a producției, la eficiență economică. De cînd mă știu am pledat pentru faptul că orice cercetare științifică trebuie pusă în folosul unui scop suprem și pentru mine acest scop suprem este patria. Orice cercetare științifică trebuie, în primul rînd, a aduce patriei foloase culturale, economice și sociale. Pentru mine personal, acei cercetători care fac cercetare de dragul faptului în sine, așadar cu storurile trase, sînt pomii care nu dau rod, sînt vacile care nu dau lapte, sînt lacurile fără de pește și bisericile fără de clopotniță. Un cercetător trebuie să fie fertil și nobil în intenții. Am oroare, colega, de cercetătorii sterili, de cei care ignorează realitățile patriei.

— Vă mai amintiți, stimat domnule Antipa, măcar de cîteva propuneri și observații cu caracter practic, care apar în primele dumneavoastră lucrări?

— Îmi amintesc, de exemplu, că am semnalat fenomenul degenerării crapului în pescăriile noastre, ca urmare a pescuitului excesiv și, implicit, scăderea producției în acest domeniu de mare importanță economică, cel puțin la noi. De asemenea am mai semnalat, tot ca urmare a unor îndelungate observații directe, pe teren, scăderea producției unei prețioase categorii piscicole, reprezentată de sturioni. Este vorba despre situația, în acele vremuri, a nisetrului, a morunului, a cegăi și a păstrugii în țara noastră.

— Scăderea producției în acest domeniu este datorită aceluiași fenomen de suprapescuire despre care ați vorbit în legătură cu crapul?

— Mai degrabă unei pescuiri irațională, neștiințifice. Sturionii prezintă particularitatea, legată (de însăși biologia lor, că odată cu primăvara invadează gurile Dunării în căutarea unor locuri potrivite reproducției și,

în acest scop, ajung pînă prin împrejurimile Brăilei. Din nefericire însă, ei erau pescuiți înainte de a face această cursă impusă de necesitățile reproducerii, despre ale cărei tîlcuri pescarii nu știau nimic. Or, a pescui pește într-o asemenea situație este a comite o criză prin ignoranță, criză pe care o comiteau metodic și sistematic toți acei pescari improvizați sau chiar profesioniști care, înarmați pînă în dinți cu tot felul de unelte și în special cu șiruri nesfîrșite de carmace le barau drumul și îi prindeau, sacrificîndu-i pe altarul poftelor și al ignoranței. Iar sturionii, bănuiesc că știți aceasta, chiar dacă nu sînteți om de specialitate, nu numai că furnizează o carne cu totul deosebită sub raport gustativ și nutritiv, ci în special acel aur negru reprezentat de caviar, adică de icrele negre.

— Și totuși, nu mi-ați spus încă ce măsuri concrete practice, ați preconizat pentru remedierea acestei situații.

— În primul rînd, am preconizat elaborarea unei judicioase legi a pescăriilor. În al doilea rînd, am preconizat valorificarea fondului piscicol ținînd cont de biologia acestuia. În al treilea rînd, am preconizat cooperativizarea pescăriilor. Îmi mai amintesc că am cerut, de asemenea, aclimatizarea unor specii piscicole noi în țara noastră și în special a unor specii consumatoare de plancton și de vegetație. Am mai preconizat limitarea peștilor răpitori, apoi modernizarea cherhanalelor. Dar cea mai originală idee, după mine, constă în faptul că am cerut valorificarea pe cale industrială a stufului, o mare bogăție a țării noastre care putrezește în apele deltei.

— Ați fost ascultat? Respectiv au fost transpuse în practică aceste valoroase preconizări?

— Chiar toate, nu. Prea ar fi fost frumos, colega. Dar, cu toate acestea, destule dintre ele au fost duse la bun sfîrșit. Asta printre altele și pentru că am avut norocul, în 1897, de a fi numit în funcția de inspector general al pescăriilor statului, cînd, pe moment, am avut pîinea și cuțitul în mînă.

— Ați înregistrat succese profesionale mai deosebite în această calitate?

Scanned with OKEN Scanner

— Oarecum, da. Dar am avut și destule eșecuri.

— Puteți să-mi semnalați un succes mai deosebit?

— Cred că da. Ca urmare a unei noi organizări a procesului de exploatare piscicolă, am reușit să obțin din Deltă un venit de 2 500 000 lei, în comparație cu suma de 300 000 lei ce se încasa, cu regularitate, înainte de această organizare științifică și rațională.

— Și dacă v-aș mai cere un exemplu?

— Îți pot da multe asemenea exemple. Unul mai semnificativ mi se pare a fi acela legat de lucrările de hidroameliorație, pe care le-am executat la lacul Razim sau Razelm, cum i se spune, pe baza cărora am sporit producția de la 380 000 lei la 3 600 000 lei, ceea ce, trebuie să recunoști, este ceva.

— Despre ce lucrări de hidroameliorație este vorba?

— Despre construirea unui canal care lega lacul de brațul Sfîntul Gheorghe, pe traseul vechei gîrle a Dunavățului. În urma acestei legături, s-a realizat o substanțială revitalizare a lacului și, din anumite puncte de vedere, chiar o întinerire a sa.

— Am impresia că Delta v-a preocupat în mod cu totul special, domnule Antipa. Mă înșel cumva?

— Nu te înșeli de loc, colega. Delta mi-a mîncat, ca să zic așa, o bună parte din viață. Complexei problematici a Deltei i-am dedicat lucrările mele de căpătîi.

— Mi-ați putea cita cîteva dintre ele?

— Mai importante mi se par a fi „Die Biologie des Donau Deltas", „Cîteva probleme științifice și economice privitoare la Delta Dunării", apoi „Les principes de l'amélioration de la productivité du Bas Danube" și încă multe altele, care nu-mi vin pe moment în minte.

— Care este rațiunea pentru care ați acordat o atît de mare importanță Deltei?

— Delta, ca și Dunărea, colega, reprezintă pentru noi românii surse de o incomensurabilă valoare economică; surse care nu sînt nici pe departe exploatate pe măsura posibilităților, ca să nu mai vorbesc de cea a necesităților. Spre a-ți da un singur exemplu, să zicem că ne-am hotărî, așa din senin, de a ne dispensa de venitul piscicol al Deltei, rezumîndu-ne numai la valorificarea stufului, care crește din abundență aici; știi care

Scanned with OKEN Scanner

este suprafața de stufărie, care ar putea alimenta industria prelucrătoare de specialitate?

— Care?

— 267 000 de hectare. Aceasta este suprafața totală a stufăriilor, din care circa 200 000 hectare revin suprafețelor cu stuf fixat, ceea ce este foarte important din punct de vedere al colectării.

— Iar restul suprafeței Deltei?

— Restul este plaur, care însă și el poate fi industrializat.

— Iar în ce privește Dunărea?

— În ce privește Dunărea, colega, merită să știi, cred, că bazinul hidrografic al acestui fluviu continental se ridică la suprafața aproximativă de 800 000 km², ceea ce reprezintă cam a unsprezecea parte din suprafața întregii Europe. Este important de reținut faptul că bună parte din acest bazin revine țării noastre.

— La cît se ridică în km², suprafața hidrografică a Dunării ce ne revine nouă exclusiv? M-ar interesa din curiozitate și această cifră.

— Din nefericire, nu o cunosc exact. Știu însă că lungimea fluviului pe teritoriul și la granița țării noastre este de 1 100 km.

— Bănuiesc, însă, că există și alte valori ținînd de Dunăre și care nu se referă neapărat sau în principal la aspectul economic.

— O, da. Există nenumărate asemenea valori. Iată, am aici pe birou o scrisoare primită de curînd de la savantul J. Kersylus, care s-a gîndit să-mi trimeată cîteva rînduri amabile cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 de ani. Spune el, aici, cîteva lucruri foarte importante în legătură cu ceea ce mă întrebi dumneata: „Patria dumneavoastră se află la gurile unui mare fluviu, întocmai după cum Olanda, patria mea, se află la gura Rinului. Ambele țări au, prin această situație, o aceeași mare menire în lume; existența lor este importantă pentru comerț și bunăstarea multor țări în toată lumea; și o dată cu comerțul și circulația se află în mișcare știința și cultura, iar acestea fecundează ambele noastre țări. Multe cunoștințe științifice duc în jos Rinul și Dunărea din mijlocul Europei, iar noi, situați la gurile acestor fluvii,

Scanned with OKEN Scanner

trimitem în schimb ceea ce putem înapoi și astfel ele fac să circule noțiunile și producția dumneavoastră științifică în sus pe Dunăre și să se răspîndească în toată lumea — cum înoată în contra curentului un pește voinic — și contribuie la cunoașterea științei voastre în toate orașele de sus ale Dunării, îndeosebi aici la Viena". Țin să precizez, colega, că savantul a cărui scrisoare ți-am citit-o lucrează la Institutul zoologic din Viena.

— Revenind din nou la Deltă, vă rog să-mi spuneți dacă ați încercat să puneți în practică ideea dumneavoastră cu valorificarea industrială a stufului.

— Încă înainte de războiul mondial al reîntregirii, am pus în funcție o fabrică pentru prelucrarea acestei ieftine materii prime, pe care ne-o furnizează din abundență Delta și din care se poate extrage, după cum știi, celuloza. Am avut chiar mai multe comenzi din străinătate în această privință. Din nefericire însă, ne-am lovit de serioase dificultăți, legate de operațiile de recoltare, pe care nu le-am putut rezolva cu mijloacele tehnice pe care le aveam la îndemînă. Dar am fi putut depăși aceste dificultăți, dacă n-ar fi apărut războiul cu tot cortejul lui de rele, care pur și simplu ne-a dat peste cap toate inițiativele și bunele intenții.

— Bine, dar războiul s-a terminat totuși într-o bună zi!

— Asta este adevărat, dar între timp au apărut alte probleme, cu alt coeficient de urgență, așa că problema valorificării stufului a rămas pe planul al treilea. Dar, indiferent de aceste aspecte, îmi amintesc că am precizat, undeva, cu toată claritatea și cu toată sublinierea de rigoare că stufuI Deltei reprezintă o uriașă rezervă de materie primă, care poate permite aprovizionarea întregului continent european și, implicit, o inepuizabilă și mare sursă de venituri pentru țara noastră, așa că, mai devreme sau mai tîrziu, va trebui să trecem la exploatarea lui industrială. Am precizat toate aceste lucruri, pare-mi-se, în monografia „Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice".

— Din simpla enunțare a acestui titlu îmi dau seama

Scanned with OKEN Scanner

că v-au preocupat, în aceeași măsură, și problemele politice, deci nu numai cele economice sau științifice.

— Știința, economia și politica merg mînă în mînă, colega, și se influențează considerabil între ele.

— V-ați supăra dacă v-aș cere o subliniere a activității dumneavoastră pe linie politică?

— N-am de ce să mă supăr, numai că eu n-am făcut politică în sensul profesionist, aș spune mai degrabă în sensul vulgar al cuvîntului. Eu am practicat o politică de tip ideativ, vizînd naționalul, fără a fi totuși naționalist, din nou precizez, în sensul comun al cuvîntului. Așa că ce subliniere să-ți fac? Politica mea a fost politica bunului român, politica cetățeanului patriot.

— Poate extrăgînd ceva elocvent în această privință din cartea menționată, respectiv din „Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice".

— Asta este foarte simplu. Dă-mi voie, în acest caz, s-o frunzăresc așa, pe fugă, și să mă opresc în treacăt asupra unor pasaje cu evident conținut și cu evidentă adresă politică. Iată că am și găsit unul: „... să fim geloși pe drepturile noastre de suveranitate asupra teritoriului nostru și să le apărăm cu demnitate și tact, însă și cu cea mai mare energie, căci nimic nu este mai scump ca independența și ca să fii stăpîn în casa ta". În aceste rînduri, critic, după cum vezi, de pe poziții politice, felul cum am fost reprezentați la Conferința de la Paris. Iată și un alt pasaj, tot așa de semnificativ: „În critica mea, m-am gîndit numai la faptele pe care le-am discutat și nu la persoană; am criticat numai idei și sisteme greșite sau, mai bine zis, lipsa de idei și lipsa de sistem. M-am gîndit, în primul rînd, la lipsa desăvîrșită de pregătire și de organizare a acelor organe ale statului care au a conduce rezolvarea chestiunilor celor mai arzătoare ale țării, între care chestiunea Dunării, în primul loc, și care, din această cauză, sînt nevoite, abia în ultimul moment, să bată pe la toate ușile și să recurgă fie la avocați sau personalități distinse, însă nu întotdeauna suficient de pregătite pentru apărarea lor, fie la funcționari buni pentru specialitatea lor limitată, însă lipsiți de o concepție superioară. Dacă în expunerea mea am spus toate lucrurile pe față, fără înconjur

și fără menajament — fie că ar fi fost în cauză persoane, fie state — am făcut-o numai din motive cu totul obiective. Am făcut-o, fiindcă am crezut de datoria mea — ca unul care urmăresc chestiunea Dunării în toate detaliile ei de aproape 29 de ani — să previn la timp toate consecințele foarte rele pentru țară la care prevăd că ar putea să ne ducă un pas greșit. Am făcut-o, de asemenea, cînd am arătat că, prin atitudinea unor state amice, am putea fi loviți în drepturile noastre de la Dunăre — nu pentru a găsi un obiect de discordie, ci fiindcă am crezut că, într-o chestiune atît de mare și de o actualitate atît de acută, trebuie stabilită, înainte de toate, o situație clară; căci numai o situație clară poate forma cadrul unei reale și durabile amiciții între state, bazată pe respectul reciproc al drepturilor și intereselor lor. Am mai făcut-o din convingerea că ținta statelor legate între ele prin alianțe nu poate fi de a se slăbi unele pe altele, ci de a se întări reciproc și în aceasta a-și cimenta și mai mult legăturile între ele. Orice lovire, însă, în interesele noastre justificate de la Dunăre este o slăbire și tocmai asupra acestui fapt am voit să atrag cu deosebire atenția. Fie, dar, ca intențiile acestor critici să fie interpretate astfel cum sînt în realitate și ca lucrarea de față să poată îndeplini scopul pentru care a fost scrisă, fără nici o altă patimă decît aceea a îndeplinirii datoriei față de țară". Eu cred, colega, că aceste rînduri pot fi considerate rînduri politice. Nu crezi?

— Ba da, domnule Antipa. Cu prisosință. Este de-altfel și foarte mult patriotism în ceea ce mi-ați citit. Vă înțeleg perfect idealurile politice, numai din simpla lectură a acestor cîteva pasaje. În continuare, aș dori să vă pun o altă întrebare, dacă bineînțeles n-ați obosit, și dacă mai rezistați cîteva minute curiozității mele.

— N-am obosit deloc, colega, așa că hai să mergem mai departe.

— Iată ce voiam să vă mai întreb: ca unul care sînteți atît de inițiat în problemele economice ale țării, considerați utilă industrializarea economiei noastre? Problema este, după cum știți, la ordinea zilei, iar opi-

Scanned with OKEN Scanner

niile căpeteniilor politice și ale diriguitorilor țării sînt foarte împărțite pe această temă.

— Politicienii, colega, își susțin mai degrabă propriile lor interese, decît pe acelea ale țării. Noi plătim un greu tribut străinătății, și lucrul acesta l-am scris negru pe alb, prin aceea că exportăm majoritatea materiilor noastre prime pentru a le primi îndărăt, prelucrate industrial, în fabricile de peste hotare, și asta firește la prețuri cît se poate de pipărate, pentru ca domnii fabricanți să cîștige bine pe spinarea noastră; mai bine zis, a ignoranței și a lenei noastre. Nu ți se pare, colega, că este vorba de o anomalie strigătoare la cer? Nu ți se pare că ar fi cît se poate de normal ca noi înșine să ne prelucrăm bogățiile care ne aparțin și pe care le extragem din pămînturile bogate ale țării? Dumneata n-ai observat că, după război, majoritatea țărilor și-au impus un regim autarhic, căutînd pe această cale a-și satisface necesitățile interne de consum pe calea propriilor produse? Avem și noi rezerve uriașe, nu numai de cereale cum crede lumea, ci și de minereuri de tot felul, de petrol, de gaze, de cărbuni și de forță hidraulică etc. Ce ne împiedică oare de a le prelucra noi înșine, cu propriile noastre minți și brațe? N-avem oare și noi mîini și capete?

— Concluziv deci, industrializarea se impune de la sine?

— Industrializarea țării este o condiție absolut obligatorie a existenței noastre economice naționale și a progresului acestui popor. Ea trebuie începută de îndată și în proporție de masă.

— Bine, dar asta presupune, în mod tot așa de obligatoriu, apelul la capitalul străin.

— Nu în mod absolut obligatoriu. Noi am simțit adeseori îmbrățișarea perfidă și păgubitoare a capitalului străin. Fiecare împrumut pe care îl faci peste hotare este urmat de concesii, nu numai pe linie economică, ci, ceea ce este mult mai grav, pe linie politică. Așa că, din acest punct de vedere, este bine să apelăm cît mai rar cu putință la marea și acaparatoarea finanță internațională. Există posibilități de a ne industrializa pe calea

propriilor noastre mijloace sau cel puțin predominant pe această cale.

— Dumneavoastră sînteți, desigur, un mare patriot și vedeți totul prin această prismă. Totuși, va trebui să recunoașteți că industrializarea este un proces complex, care pretinde în afară de capital cadre de specialitate, oameni pricepuți în diferite domenii de activitate industrială, în sfîrșit o anumită inteligență tehnică, de care nu dispunem încă.

— Te înșeli, colega. Eu susțin sus și tare că această pricepere, că această inteligență tehnică există și că se poate stimula și forma cu ușurință în perimetrul propriilor noastre hotare. Nu este nevoie să ne ploconim străinilor. Experiența vine de la sine. În cartea mea, intitulată „Pescăriile și regiunea inundabilă a Dunării în cadrul economiei naționale și mondiale", dezbat printre altele și această problemă. Nu-mi va fi de loc greu de a-ți citi măcar cîteva fraze legate de această temă. Ascultă-le, căci le am subliniate: „Natura a fost de o largă dărnicie, cînd a înzestrat această țară... Tot ce natura a pus cu atîta dărnicie în pămînt, clima și așezarea acestei țări sînt numai predispozițiile ei naturale pentru producție și pentru schimbul de produse. Acestea nu devin însă bogății reale decît numai atunci cînd sînt fructificate și puse în valoare prin munca și priceperea omului, care este factorul esențial în producție; altfel, ele zac sleite în pămînt, fără nici o valoare pentru economia omenească. Și, în privința aceasta, natura a fost iarăși de o largă dărnicie cu noi, înzestrînd poporul nostru cu o mare inteligență naturală. Dar și această mare calitate naturală a poporului, care zace și ea neproductivă, după cum zac sleite și bogățiile materiale ale țării în pămînt, cere mai întîi să fie dezvoltată, îndrumată, organizată și dirijată cum trebuie, pentru a nu se risipi în zadar, ci dimpotrivă, pentru a deveni un factor real de producție, o forță formidabilă de progres. Această organizare și îndrumare a muncii inteligente a poporului către un țel determinat, după un program bine conceput, este datoria elementară a conducătorilor acestui popor; ei trebuie să știe că nu prin vorbire stearpă

Scanned with OKEN Scanner

și predicare de morală, ci prin pildă vie de viață sobră, pricepere și seriozitate se face educația unui popor".

— Pe cîte am înțeles — trec acum după cum vedeți la cu totul altă problemă — ați avut în tinerețe anumite preocupări cu caracter oceanografic. Pe acelea le-ați abandonat definitiv?

— N-aș zice, colega, din moment ce am fost ales membru și apoi chiar vicepreședinte al Comisiei internaționale pentru exploatarea științifică a Mediteranei. Am mai fost, apoi, ales și membru al Institutului oceanografic din Paris, succedîndu-i în această funcție celebrului oceanograf olandez Johannes Schmidt. Și, pentru că, după cum ți-am mai precizat, orice preocupare științifică am încercat să o valorific și pe plan național și în special pe acesta, în contul acestor preocupări a apărut și Institutul de bio-oceanografie de la Constanța, al cărui ctitor aș îndrăzni să spun că sînt și despre care poate că ai auzit. De mai mulți ani tot adun material documentar și observații de ordin biomarin în legătură cu Marea Neagră, și am în plan de a scrie o monografie pe această temă.

— Cînd ați fost primit la Academie?

— În 1910.

— Pe cine l-ați înlocuit?

— Pe P. S. Aurelian.

— Cum s-a intitulat discursul dumneavoastră de recepție?

— „Cercetările hidrobiologice în România și importanța lor economică și științifică".

— Ați avut și preocupări cu caracter social?

— Aș zice că da.

— Aveți și lucrări științifice în această direcție?

— Lucrarea pe care am publicat-o în cadrul Academiei, imediat după terminarea războiului, intitulată „Problemele evoluției poporului român", este, aș îndrăzni să spun, o asemenea lucrare. Dealtfel, aici, mai mult ca în orice altă lucrare de-a mea, am încercat să imprim concepția darwinistă despre viață și lume în optica socială, optică pe care am preluat-o, după cum ți-am mai spus, de la maestrul meu din studenție, profesorul

Ernst Haeckel, și pe care am utilizat-o în interpretarea evoluției și dezvoltării sociale a poporului român. Aici am preconizat, printre altele, dacă te interesează aceasta, organizarea cooperatistă a țărănimii noastre, ceea ce consider eu că reprezintă o poziție cît se poate de revoluționară în gîndirea sociologică românească.

— Considerați cooperativizarea la care vă referiți un fapt într-adevăr util?

— Agricultura noastră, colega, ar beneficia enorm de pe urma muncii în colectiv a țăranilor noștri, pe baza diviziunii muncii, în cadrul unor cooperative de producție, conduse de un specialist. Dumneata ești mai tînăr și poate vei apuca aceste vremuri, căci istoria ne va împinge, vrînd nevrînd, înspre această soluție.

— Ce alte lucruri ați mai preconizat din punct de vedere social?

— Tot pentru ridicarea productivității noastre agricole, am preconizat perfecționarea culturilor și a selectării semințelor. De asemenea, perfecționarea uneltelor de producție agricole, ca și industrializarea intensivă a țării. Concretizarea acestor preconizări n-ar fi rămas, te asigur, fără repercusiuni sociale, ași spune chiar dintre cele mai importante.

— Lucrări cu caracter filosofic ați scris?

— Cu caracter pur filosofic nu, deși susțin sus și tare că toate lucrările mele sînt ușor condimentate cu observații de asemenea nuanță. Eu n-am avut norocul sau mai bine zis inspirația de a fi studiat la timp potrivit filosofia, cum a făcut de exemplu profesorul Cantacuzino, căci altfel ași fi putut valorifica mai eficient înclinațiile mele filosofice, a căror prezență am simțit-o întotdeauna. Cu toate acestea, lucrarea intitulată „L'organisation générale de la vie colective des organismes et du mécanisme de la production dans la biosphére" poate fi categorisită oarecum, ca o lucrare cu caracter bio-filosofic. Dealtfel, nu m-am sfiit de a preciza acest lucru chiar în prefață și, dacă îmi permiți — de data aceasta te întreb eu dacă n-ai obosit cumva — ași vrea să-ți citez numai cîteva propoziții din ea.

— Cu mare plăcere, domnule Antipa.

Scanned with OKEN Scanner

— Atunci ascultă: „Acest studiu reprezintă, deci, o serie de analize și sinteze, bazate pe observații și interpretări ale faptelor concrete. Concluziile generale sînt trase, în primul rînd pe cale inductivă și apoi prin deducție verificată în natură, din generalizarea faptelor constatate sau prin speculație filosofică".

— Cum se explică că n-ați îmbrățișat cariera universitară?

— Simplu. Învățămîntul este, din anumite puncte de vedere, o servitute, o corvoadă chiar. Lipsit de preocupările didactice, am putut să mă dedic în exclusivitate muncii de cercetare, care m-a atras întotdeauna incomparabil mai mult. Universitatea mea este natura însăși, iar Delta reprezintă cel mai mare amfiteatru în care am predat, după cum pescarii reprezintă cel mai valoros auditoriu.

— Nu mi-ați vorbit nimic și, este adevărat, nici eu nu v-am întrebat despre familia dumneavoastră.

— Ce să-ți spun în această privință! Sînt căsătorit cu fosta domnișoară Alina Petrescu, fiica generalului medic cu același nume. Soția mea a fost foarte suferindă, motiv pentru care a stat o mare parte din viață prin spitale și sanatorii. Ne-am înțeles foarte bine și a fost tot timpul alături de mine, fiind o parte chiar din naturalistul din mine. Ea m-a încurajat în momentele grele, ajutîndu-mă enorm, mai ales la amenajarea muzeului.

— Aveți copii?

— Nu. Am în schimb șase nepoți, copiii lui Niculaie Leon, care sînt ca și proprii mei copii.

— Care sînt scriitorii dumneavoastră preferați?

— Goethe și Eminescu. N-am stat mult pe gînduri, după cum ai văzut, cînd ți-am răspuns.

— Am observat. Din ce motiv v-ați fixat în special asupra lor?

— Ca botoșenean și ca ieșean, este cît se poate de normal, cred, să fiu eminescian. Goethe, în schimb, s-a întipărit în mine încă din perioada studiilor de la Jena. Nu uita că de la Jena se ajunge la Weimar în numai cîteva ceasuri. Așa că, dacă copilăria și adolescența am petrecut-o pe urma pașilor lui Eminescu, tinerețea am

Scanned with OKEN Scanner

petrecut-o pe urma lui Goethe. Dar, indiferent de aceste aspecte, în creația acestor doi mari titani ai gîndirii și simțirii universale se regăsește natura în nenumăratele ei forme și ipostaze și, contopindu-mă cu creația lor, nu mi-am pierdut identitatea de naturalist. De naturalist și de om pînă în măduva oaselor.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu ctitorul şcolii neurologice româneşti

MOTTO: *„Plecînd în lumea din care nimeni nu s-a mai întors, n-aşi voi să supăr pe nimeni, dar adevărul trebuie spus: prea multă nedreptate este în blagoslovita Ţară Românească."*

Din testamentul lui
GH. MARINESCU

„Marinescu Gheorghe (1863—1938), neurolog român, fondatorul şcolii româneşti de neurologie; a fost membru al Academiei Române şi al mai multor academii şi societăţi străine. Elev al lui Victor Babeş, Marinescu a fost printre primii medici din lume care a aplicat în domeniul neurologiei metode histologice şi histopatologice, precum şi metoda anatomoclinică în cercetarea ştiinţifică. A adus contribuţii originale în domeniile fiziologiei, histologiei şi clinicii sistemului nervos (teoria troficităţii reflexe, reflexul palmomentonier, chinetoplasma, cromatoliza, neuronofagia). În studiul celulei nervoase, Marinescu a folosit metode bazate pe cele mai recente cuceriri ale fizicii şi chimiei din vremea lui. Astfel, prin cercetări minuţioase, a aplicat datele teoriei coloidale la structura neuronului. De asemenea, a folosit metode experimentale, ca transplantul şi culturile de ţesut nervos. Prin metoda degenerărilor retrograde, a contribuit la cunoaşterea localizărilor unor formaţii nervoase, ca nucleul nervului pneumogastric, al nervului facial etc. A elaborat un mare număr de lucrări re-

Scanned with OKEN Scanner

GHEORGHE MARINESCU

Scanned with OKEN Scanner

feritoare la anatomia patologică a sistemului nervos: fenomenele de regenerare din măduva spinării la bolnavii de tabes, leziunile neuronilor motori în scleroza laterală amiotrofică etc. Marinescu a cercetat neuroinfecţiile sistemului nervos, urmînd propagarea virusului poliomielitic şi a celui herpetic în sistemul nervos central, a cercetat infecţia zoosteriană experimentală etc. Prin studiile sale de histochimie, Marinescu poate fi considerat ca un deschizător de drumuri în cercetarea histologiei normale şi patologice a sistemului nervos. A studiat fermenţii oxidativi, localizarea lor în corpul celulelor, în dendrite; s-a ocupat, de asemenea, de teoria troficităţii reflexe, care a avut un larg răsunet. În ultimii ani ai vieţii, Marinescu şi-a îndreptat atenţia asupra studiului fiziologiei şi fiziopatologiei sistemului nervos, folosind, printre primii, metoda electroencefalografică, precum şi metoda reflexelor condiţionate la studiul isteriei, al epilepsiei, al afaziei, al nevrozelor. Tot în această perioadă, Marinescu a lucrat la o mare monografie asupra biologiei celulei nervoase, pe care însă n-a terminat-o. În întreaga sa operă ştiinţifică, a fost călăuzit de o concepţie materialistă, bazată pe un determinism riguros şi pe evoluţionism. El a relevat specificul calitativ al fenomenelor biologice în raport cu cele fizico-chimice şi mecanice şi a subliniat interdependenţa dintre organism şi mediu, precum şi unitatea dintre funcţional şi organic. Marinescu a combătut vitalismul şi finalismul, ca manifestări ale idealismului în biologie. Opera lui Marinescu este considerată ca o contribuţie importantă adusă medicinii mondiale în domeniul neurologiei moderne. Op. pr.: „Studii asupra evoluţiei şi involuţiei celulei nervoase“ (1900), „Celula nervoasă“ (1909), „Encefalita letargică“ (1920), „Reflexele condiţionate“, împreună cu A. Kreindler (1936).

(Din Dicţionarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

În luna mai din anul 1938, Bucureştiul găzduia o manifestare ştiinţifică cu caracter internaţional — Congresul internaţional împotriva turbării — manifestare prilejuită de aniversarea a 50 de ani de la efectuarea, de către savantul

Victor Babeș, a primei vaccinări împotriva turbării. Profesorul Marinescu, care prezida această prestigioasă reuniune științifică era, firește, din acest motiv, excesiv de ocupat. Cu toate acestea, precizîndu-i că mă interesează atît lucrările congresului cît mai ales personalitatea multilaterală a președintelui, a binevoit totuși a mă primi acasă, în după-amiaza zilei de 13 mai, deși lucrările congresului nu se încheiaseră încă. Prezentîndu-mă la ora fixată la locuința sa de pe pitoreasca stradă a Sălciilor, nr. 27, din imediata apropiere a centrului Capitalei, am avut surpriza de a fi primit de soția savantului, care și-a cerut scuze în numele acestuia pentru faptul că va întîrzia la convorbirea fixată cu circa o oră, timp pe care, după cum veți vedea mai jos, l-am folosit tot în cadrul intențiilor mele.

— Nu știu, Doamnă Marinescu, dacă distinsul dumneavoastră soț v-a informat asupra faptului că prezența mea aici, în biroul său, este legată de convorbirea pe care mi-a promis-o pe tema congresului ale cărei lucrări le prezidează, dar mai ales pe tema vieții și operei acestui mare savant al țării noastre și al neurologiei mondiale.

— Am fost informată despre venirea dumneavoastră. Un laborant venit acum cîteva minute de la congres m-a informat, însă, că profesorul va întîrzia cu circa o oră la întîlnirea promisă, cerîndu-vă scuzele de rigoare pentru această întîrziere. Sînteți invitat de a-l aștepta în biroul său sau, dacă așteptarea vă plictisește, puteți pleca, urmînd să reveniți peste o oră. Soțul meu, după cum am fost asigurată, va veni negreșit.

— Voi rămîne aici, doamnă Marinescu, dacă bineînțeles îmi permiteți. Biroul profesorului este atît de primitor! Pe urmă, dacă nu aveți nimic împotrivă, aș începe convorbirea programată chiar cu dumneavoastră, scutindu-l în acest fel pe profesor de un efort suplimentar. Dealtfel, țin să vă precizez următoarele: bănuind că munca conducerii acestui important congres nu este chiar atît de simplă, l-am rugat să mă primească în afara lucrărilor congresului, într-o zi din luna mai sau iunie, cînd va fi liber și mai ales odihnit. Dar, cu toate acestea, după cum vedeți, dînsul a considerat necesar a mă programa chiar pentru ziua de azi, în plin toiul lucrărilor congresului.

— La drept vorbind, soțul meu, domnule, nu este

niciodată liber, cu atît mai mult în acest încărcat mai. Totuşi, dacă v-a spus să veniţi astăzi, vă sfătuiesc să-l aşteptaţi, deşi, sinceră să fiu, ca soţie aşi dori să-l văd odihnindu-se mai mult. Omul acesta uită că abia cu circa două luni în urmă a împlinit venerabila vîrstă de 75 de ani, motiv pentru care ar trebui să mai stea pe acasă, limitîndu-şi la maximum multiplele-i activităţi profesionale şi cetăţeneşti.

— În cazul acesta, aţi fi dispusă, doamnă Marinescu, ca, în dorinţa de a-i reduce la jumătate timpul pe care mi l-a alocat, să stăm de vorbă, deocamdată noi, pe marginea vieţii şi operei soţului dumneavoastră?

— Desigur că aş fi dispusă. Mi-e teamă însă că, cel puţin în ceea ce priveşte activitatea sa ştiinţifică şi profesională, n-am să vă pot fi de mare folos. Este bine ca în această privinţă să staţi de vorbă personal cu dînsul. În rest, sper să corespund aşteptărilor.

— Să începem, aşadar, cu prima întrebare: cînd şi unde s-a născut profesorul Marinescu?

— În Bucureşti, în 28 februarie 1863. Ştiu apoi că a copilărit într-o căsuţă foarte modestă de pe actuala stradă Carol[1], care pe vremea aceea se numea Uliţa Işlicarilor.

— I-aţi cunoscut părinţii?

— Numai pe maică-sa. Pe tatăl său nu l-a cunoscut nici el, prăpădindu-se înainte ca copilul să împlinească vîrsta de un an.

— Este de presupus că o femeie văduvă şi cu un copil s-a descurcat destul de greu în viaţă.

— Cu doi copii. Într-adevăr, a dus-o foarte greu. Neavînd alte surse de venit, biata femeie era obligată să cumpere de la ţărani grîu, pe care apoi îl prelucra prin batere, pentru a-l vinde în Piaţa de flori, care se afla în imediata apropiere a casei, celor care voiau să facă colivă. Ce se putea însă cîştiga în asemenea condiţiuni! V-o repet: atît mama, cît şi copiii au dus-o foarte greu.

— Unde şi-a făcut şcoala primară?

— N-aş putea să vă spun exact, dar în mod sigur în Bucureşti, la vreo şcoală din apropiere.

---

[1] Actualmente, strada 30 Decembrie.

— Iar liceul?

— Pentru liceu, trebuiau bani mai multișori, așa că, din acest motiv, Coana Mărioța și-a dus copilul la Seminarul central, care pe vremea aceea funcționa pe strada Șerban Vodă vis-a-vis de biserica Sfîntul Spiridon și unde, desigur, era incomparabil mai ieftin. După cum vedeți, era hotărîtă treaba ca băiatul să devină preot. A contribuit la asta, printre altele, și faptul că Gheorghe a copilărit în preajma bisericii „Curtea Veche", ca și pe dealul Mitropoliei, care se afla chiar peste drum de piață, cunoscîndu-l ca atare mai toți preoții, care îl simpatizau atît pe el, cît și pe maică-sa, pe care au sfătuit-o, în consecință, să-l dea pe băiat la teologie, oferindu-le tot sprijinul necesar pentru aceasta.

— Cît au durat cursurile seminarului?

— Opt ani. Exact ca în cazul liceului. Adică nu opt, ci nouă, căci un an a trebuit să-l repete.

— De ce?

— Pur și simplu fiindcă a rămas repetent. Soțul meu face mult caz de această situație, chiar și acum la bătrînețe. Totul provine din faptul că s-a acomodat foarte greu cu studiile bisericești și în special cu piatra de temelie a gîndirii bisericești, concretizată în dictonul „crede și nu cerceta". Vă imaginați ce greu i-au venit toate acestea, tocmai lui, căruia îi plăcea să scormonească atît de mult firea lucrurilor, de pe pozițiile științei adevărate. Dealtfel, materiile pentru care a trebuit să repete clasa a V-a explică totul. Ele erau: studiul sfintei scripturi, latina, greaca și muzica bisericească.

— Și cum a ieșit din acest impas?

— Cît se poate de simplu. S-a pus serios pe treabă, chiar așa cu de-a sila, reușind la absolvire să se clasifice pe locul II în clasificația generală. Era extrem de muncitor, era inteligent, așa că nu-i era greu să-și ajungă scopul propus.

— În continuare, urmează, desigur, studiile la Facultatea de medicină, nu?

— Încă nu, domnule, și iată de ce. Exista o obligație contractuală, semnată la intrarea în seminar, ca la absolvirea acestuia să te încadrezi fie ca preot, fie să-ți continui studiile în cadrul Facultății de teologie. Și, pen-

Scanned with OKEN Scanner

tru că soțul meu nu avea deloc intenția de a deveni preot sau teolog, a fost nevoie de împrumuturi mari pentru coana Mărioța, ca și de sacrificarea tuturor economiilor, pentru plata despăgubirii cheltuielilor făcute de stat în contul școlarizării odraslei. Despăgubiri, care pînă la urmă au fost desigur plătite. Vă imaginați însă cu ce sacrificii!

— Ce urmează după ce mult dorita libertate de mișcare a fost, în sfîrșit, obținută?

— Urmează înscrierea la Facultatea de medicină, ca și la Școala de poduri și șosele. Vă rog să vă imaginați cît de avid era tînărul absolvent de științe pozitive, Gh. Marinescu, din moment ce s-a înscris la aceste două instituții de învățămînt, pe departe cele mai grele dintre toate. Dar, și în legătură cu acest fapt, este de spus o mică istorie: pentru ca să te poți înscrie la Facultatea de medicină sau la Școala de poduri și șosele provenind de la seminar, era nevoie în prealabil să dai niște examene de diferență, apoi să treci bacalaureatul de litere și, în sfîrșit, pe cel de științe. Soțul meu a trecut toate aceste obstacole într-un timp record și cu succes, așa că în toamna anului 1882 era înscris la facultățile menționate.

— Le-a absolvit pe amîndouă?

— Nu era posibil aceasta, cel puțin simultan, și nici nu îi era în intenție, Gheorghe dorea de fapt să se stabilească la una dintre ele și, în acest scop, făcea tatonările de rigoare. La sfîrșitul primului an de studii, hotărîrea era definitiv luată. Va deveni medic.

— Cînd a absolvit Facultatea de medicină?

— În 1889.

— Ce urmează după absolvire?

— Urmează opt ani de studii în străinătate, la Paris, perioadă în care a lucrat la două mari unități spitalicești și științifice: Spitalul Saplêtrière, condus de celebrul Charcot, și Spitalul Hôtel-Dieu.

— Cînd a revenit în țară?

— În aprilie 1897. I se promisese conducerea unei clinici de neurologie, prima de acest fel din țară. Fiindcă această clinică nu se înființase încă la venirea sa, deși Victor Babeș fostul său magistru se războia de zor cu

autoritățile pentru înființarea ei, soțul meu a lucrat o perioadă scurtă de timp chiar la laboratorul de bacteriologie al magistrului. La 1 mai însă, din același an, cînd clinica a luat, în sfîrșit, ființă, la Spitalul Pantelimon, soțul meu s-a instalat deîndată acolo, loc unde a stat 19 ani, pe muche, respectiv pînă în 1916, cînd clinica s-a mutat la Spitalul Colentina, unde se află și în momentul de față.

— Bine, dar pînă la Spitalul Pantelimon sînt, dacă nu mă înșel, în jur de 12 km. Cum a parcurs profesorul această distanță timp de 19 ani?

— Cum? Cu șareta și cu cupeul. Aveam, pentru aceasta, vizitiu și cai. Aici, în dreapta casei, a fost odinioară grajdul. Și cu toate acestea era cel mai punctual din tot spitalul. Avea un respect sacru pentru muncă, pentru conștiinciozitate. Și-l mai are cu prisosință încă și astăzi.

— Ce reprezintă tabloul acesta mare de deasupra biroului?

— Tabloul la care vă referiți aparține pictorului francez Montchablon și este intitulat „La capătul bolnavului". La stînga de tot poate fi recunoscut soțul meu, pe vremea aceea simplu student la medicină. Lîngă el, se află Victor Babeș și G. Asachi. Cel care predă lecția clinică la patul bolnavului este profesorul Kalinderu.

— Pe celălalt perete văd o fotografie în format mare, cuprinzînd foarte multe persoane. Îmi puteți da cîteva explicații pe marginea acestei fotografii?

— Ea este efectuată în 1933 în casa Alexandrinei Cantacuzino, fosta președintă a femeilor ortodoxe, cea care a fondat, dealtfel, Casa Femeii și Liceul ortodox. Alexandrina se află chiar în mijlocul fotografiei. La capătul stîng al rîndului din față îl puteți recunoaște pe soțul meu. Puțin mai încolo, mă aflu și eu. Mai puteți recunoaște în fotografie pe Piaux, ministrul Franței la București, pe filozoful I. Petrovici, pe fizicianul D. Hurmuzescu, pe Gh. Țițeica, pe I. G. Duca, fostul prim-ministru, pe G. G. Mironescu, ministrul de externe etc.

— Ce fel de politică a făcut profesorul Marinescu?

— Politica științei. Este singura politică pe care a făcut-o și pe care o va face și de aici înainte. Nu a intrat în nici un partid politic, deși, în special Iorga, a

Scanned with OKEN Scanner

insistat mult pe lîngă dînsul să-l atragă în politică. Asta nu înseamnă însă că nu a fost un cetățean, că nu a participat la viața socială, publică, că nu s-a amestecat în mulțimea oamenilor cinstiți din această țară.

— A avut prieteni apropiați?

— A fost mai mult un singuratic. Îi plăcea studiul și liniștea. Aceștia erau marii lui prieteni. Și încă îi sînt. Totuși, a avut și mulți prieteni, cei mai apropiați fiindu-i profesori Nanu-Muscel și Ioan Athanasiu.

— Cîți copii cuprinde familia dumneavoastră?

— Avem trei copii. Mai bine zis, am avut. Pe unul dintre aceștia, pe Mircea, eminent student la medicină, l-am pierdut, bolnav de granulie, pe cînd se afla în anul trei de facultate. Ne-a mai rămas un băiat, Matei, și o fată Mărioara.

— Văd pe peretele din dreapta mea încă două tablouri.

— Este vorba de două diplome la care soțul meu ține foarte mult. Una este aceea prin care i se acordă titlul de mare ofițer al Legiunii de onoare. Diploma i-a fost înmînată personal de ministrul Franței la București, care s-a deplasat în acest scop la Spitalul Colentina — marele meu cîmp de bătălie — cum obișnuia Gheorghe să-i spună. Cealaltă diplomă i-a fost acordată de către străvechea Academie imperială a cercetătorilor naturii din Halle. Printre laureații acestei Academii se mai află Goethe, Darwin, Humboldt, Linné și alții.

— Este profesorul Marinescu un iubitor al artelor și literelor?

— Indiscutabil. El este un mare admirator al lui Shakespeare, Tolstoi, Ibsen și, în ultimul timp, al lui Carlyle. În casa noastră vin frecvent Goga, Radu Rosetti, Victor Eftimiu și alții. În 1934, cînd scriitoarea franceză de origine română Hélène Văcăresco a venit în țară, în casa noastră a avut loc o recepție la care au participat nenumărați literați. O recepție similară am mai dat tot noi în cinstea primirii lui George Enescu în cadrul Academiei.

Vai! Dar îmi dau seama că nu v-am tratat cu nimic. Dați-mi voie să mă retrag cîteva minute, spre a vă aduce o delicioasă dulceață de cireșe amare, făcută de

Scanned with OKEN Scanner

mine însămi. Pînă atunci, ca să nu vă plictisiți, uitați-vă prin acest sertar, unde veți găsi tot felul de fotografii și de scrisori de la diverși elevi și admiratori. Vă recomand să o citiți în acest sens pe aceasta, care mi-a căzut în mînă și care este scrisă de Achile Souques. Veți vedea ce mult îl apreciază acesta pe Gheorghe.

. . . . . .

— Iată că am revenit cu dulceața, dar, în același timp și cu soțul meu care, exact în aceste minute, a intrat în casă și se face comod. Vă rog să vă mîncați dulceața și să mai așteptați cîteva clipe. Mie dați-mi voie să mă retrag.

. . . . . .

— Domnul meu, te rog să mă ierți. A trebuit să iau masa în oraș, împerună cu cîțiva invitați străini. Îmi cer scuze pentru întîrziere. Sînt de felul meu punctual.

— Nu face nimic, stimat domnule profesor.

— Dealtfel, soția mi-a spus că a făcut oficiul de gazdă și, mai mult decît atît, ți-a dat ea o parte din informațiile pe care trebuia să ți le dau eu. Poți să ai încredere în tot ce ți-a spus, pentru că mă cunoaște foarte bine. Este și greu să scapi necunoscut de nevastă, nu-i așa?

— Totuși, mai am atîtea probleme pe care vreau să le lămuresc împreună cu dumneavoastră.

— Atunci, iubite domn, dă-i drumul. Îți stau la dispoziție, dar, din nefericire, nu mai mult de un ceas; asta din cauză că voi avea vizita unor invitați de peste hotare la congres.

— Cînd se termină lucrările congresului?

— Mîine.

— Sînt mulți oaspeți din străinătate?

— Nu cunosc încă numărul lor exact, de asta se ocupă unul din colaboratorii mei, dar, în orice caz, sînt foarte mulți. Cei mai mulți sînt din Europa, apoi din America și din Asia chiar.

— Considerați importante lucrările prezentului congres?

— Le consider foarte importante pentru faptul că turbarea reprezintă o problemă de mare actualitate în

Scanned with OKEN Scanner

medicină. Am folosit prilejul cincantenarului vaccinării antirabice din țara noastră pentru a face un tur de orizont în această problemă. Babeș, fostul meu profesor, a efectuat prima vaccinare de acest fel în țara noastră. Ați văzut vreodată vreun bolnav suferind de turbare?

— Nu.

— Nici nu-ți recomand, iubite domn, să vezi așa ceva. Este un spectacol dintre cele mai îngrozitoare pe care le oferă medicina.

— Cu ocazia altor convorbiri, pe care le-am avut cu alte personalități ale științei și culturii noastre naționale, am urmat un anumit plan. Faptul că timpul de care dispunem este limitat mă determină să nu țin cont de acest plan așa că, într-o asemenea situație, prima întrebare pe care aș fi tentat să v-o pun sună astfel: sînt informat, stimat domnule profesor, că Henry Bergson v-ar fi felicitat în mod cu totul călduros, pentru strădaniile pe care le-ați depus în vederea stabilirii unei solidarități internaționale între toți savanții lumii. V-a preocupat într-adevăr acest fapt?

— Am colaborat îndeaproape cu marele filozof francez, ca și cu multe alte personalități științifice și culturale ale lumii contemporane, și asta chiar într-un cadru organizat, anume la Comisia de cooperare intelectuală de sub egida Ligii Națiunilor de la Geneva. În ceea ce mă privește, sînt ferm convins că omenirea ar profita enorm, pe de o parte dacă toți savanții ar fi sprijiniți în munca lor, în cadrul națiunilor cărora le aparțin și, pe de altă parte, dacă ei ar coopera și deasupra tuturor frontierelor. În acest sens, am făcut tot ce a depins de mine.

— Sar acum la o întrebare care aparent nu are nici o legătură cu ceea ce am vorbit pînă acum, și anume: s-a comentat mult în opinia publică despre demisia pe care ați prezentat-o în 1925, parcă, în chip de solidaritate cu profesorul Ioan Athanasiu de la Facultatea de medicină. Puteți să-mi dați cîteva informații mai explicite în legătură cu acest caz?

— Fiziologul Ioan Athanasiu este, după cum poate știi, un fiziolog de talie absolut europeană. Eforturile sale energice și perseverente pentru înființarea și do-

Scanned with OKEN Scanner

tarea unui institut de învățămînt superior în domeniul atît de important al fiziologiei, ca și nepăsarea autorităților în legătură cu aceste eforturi, m-au impresionat și m-au iritat peste măsură. Demisia mea reprezintă, din acest punct de vedere desigur, și un protest vehement, dar și un act de solidaritate profesională cu un valoros coleg de breaslă.

— Și acuma, iată-mă tentat să abordez un aspect nu numai medical, ci și social din activitățile dumneavoastră. Din acest punct de vedere, multora li s-a părut stranie, ca să nu spun chiar scandaloasă, opinia dumneavoastră exprimată în presă, conform căreia considerați pelagra drept un accident de muncă. Nu vi se pare că exagerați în această afirmație?

— Nu mi se pare că exagerez de loc, stimatul meu domn. Țărănimea noastră este realmente decimată de diverse boli cu caracter cronic și social, cărora cei în drept, respectiv cei de la conducere, nu le acordă nici o atenție. În discursul meu de recepție de la Academie, pe care din fericire sau din nefericire l-am ținut chiar în ajunul tragicelor evenimente din 1907, am precizat textual: „Singura soluție științifică spre a ieși din impasul creat este de a considera pelagra drept un accident de muncă, de care să fie făcut responsabil însuși arendașul". Nu garantez că am redat cuvînt cu cuvînt exact ceea ce am spus atunci, dar acesta este marele adevăr pe care l-am trîmbițat de la tribuna celui mai înalt for de cultură din țara noastră; această temerară opinie o susțin și astăzi.

— În 1923, ați publicat lucrarea cu caracter monografic intitulată „Viața, sufletul și opera lui Pasteur". Aș dori să vă cer două precizări în legătură cu acest fapt: mai întîi de ce l-ați ales tocmai pe Pasteur, pentru această monografie, care n-a fost nici măcar medic, deși a adus enorme servicii medicinei și, în al doilea rînd, de ce ați ținut să introduceți chiar în titlu, chiar în această primă enunțare deci, noțiunea de suflet, care capătă un caracter oarecum ambiguu, mai ales atunci cînd cel care o folosește este reputat pentru concepțiile sale materialiste asupra vieții. Nu credeți că un titlu

Scanned with OKEN Scanner

simplu ca „Viața și opera lui Pasteur" ar fi fost mai oportun?

— L-am ales pe Louis Pasteur ca erou pentru un studiu de minuțioase aprofundări, în primul rînd pentru că omul acesta a reprezentat, cel puțin pentru mine personal, un model profesional și implicit un model de viață. Noțiunea de suflet nu o folosesc aici, dragul meu, de pe poziții metafizice, mistice sau obscurantiste. În ceea ce mă privește, am combătut întotdeauna și pe toate căile aceste racile ale științei. Vorbind despre sufletul lui Pasteur, am ținut să reliefez — și am pretenția că în mare parte am reușit aceasta — bunătatea lui fără de margini, pasiunea, dezinteresul material, ca și ținuta etică remarcabilă a acestui om-culme.

— M-au surprins, stimat domnule profesor, anumite preocupări cu caracter social, pe care le-am găsit chiar în prefața acestei lucrări.

— Să nu te surprindă de loc, dragul meu, aceste preocupări. Ele au existat încă din tinerețe și vor exista tot timpul cît voi fi în viață, făcînd parte dintr-un mod de gîndire pe care mi l-am însușit treptat prin contactul direct cu realitățile vieții. Într-adevăr, în introducerea monografiei mai sus pomenite, am făcut propunerea ca diriguitorii țării, răspunzători de destinele sanitare ale poporului, să aleagă cinci comune, dintre cele mai frumoase, care să poarte numele marelui Pasteur și în care să fie aplicate, cu strictețe și perseverență preceptele igienei corporale, dar și a celeia sufletești, exact așa cum acestea se degajează din viața și opera acestui om-culme al secolului trecut. I-am scris în acest sens și lui Emile Roux, un mare patologist francez, care, firește, mi-a răspuns deîndată, și încă într-o manieră cît se poate de entuziastă. Că n-a ieșit nimic din toate aceste propuneri ale mele este cu totul altceva!

— Soția dumneavoastră mi-a arătat, în perioada cînd v-am așteptat să veniți acasă, o elogioasă scrisoare, pe care v-a scris-o Achille Souques, în urmă cu circa patru ani și din care îmi permit a vă cita cîteva propoziții pe care mi le-am extras: „Sînteți, după părerea mea, medicul român cel mai ilustru, atît în țara dumneavoastră cît și în străinătate. Sînteți încărcat de lucruri

Scanned with OKEN Scanner

frumoase, de titluri și de onoruri. Puteți înfrunta timpul spunînd ca Horațiu — „exegi monumentum aere perennius, nec omnis moriar". Vi se par exagerate aceste afirmații sau, dimpotrivă, cît se poate de oportune?

— Mi se pare, pur și simplu, că nevestele își bagă nasul unde nu trebuie.

— Aveți un aforism preferat?

— Da, cred că am. Aparține lui Carlyle și l-am enunțat adesea în prelegerile pe care le-am ținut studenților și chiar publicului larg în diversele conferințe cu care m-am prezentat în fața lui.

— Sînteți amabil să mi-l spuneți și mie?

— De ce nu! Iată-l: „Doi oameni cinstesc, nu trei: pe muncitorul trudit, care cu unelte scoate din pămînt hrana noastră și apoi pe acela care sileşte pentru nevoile științei".

— V-ați gîndit vreodată să vă scrieți memoriile pe care „a priori" le consider bogate și instructive?

— Sincer să spun, da. Am acumulat, într-adevăr, o mare experiență de viață, alcătuită atît din elemente pozitive, cît și negative și, din acest motiv, consider că, în special tînărul medic ar putea extrage de aici elemente utile pentru propria sa experiență de viață, cît și pentru propria sa experiență profesională. Am fost însă întotdeauna în criză de timp și acest fapt m-a împiedicat să-mi concretizez această dorință cu caracter intim. Timp de 22 de ani, pe parcursul îndelungilor mele deplasări de la locuința din centrul Capitalei și pînă la Spitalul Pantelimon din îndepărtata periferie a Capitalei, unde îmi aveam clinica, am reflectat adeseori la transmiterea acestei experiențe de viață, care, repet, ar fi fost foarte interesantă, în special pentru tinerii medici.

— În definitiv, sînteți încă tînăr, stimat domnule profesor. Pe cîte știu, abia cu cîteva luni în urmă ați împlinit 75 de ani. De fapt, în acest moment aș fi vrut să vă calc pragul casei, așa cum am procedat cu mulți dintre interlocutorii mei. Dar, obligații profesionale nu mi-au permis acest lucru. Ținînd cont de numai acești 75 de ani pe care îi aveți, ca și de sănătatea dumneavoastră pe care o bănuiesc robustă, nutresc speranța că veți avea tot timpul necesar pentru a vă scrie memoriile.

Scanned with OKEN Scanner

— Vîrsta de 75 de ani, dragul meu, echivalează, totuşi, cu trei sferturi de veac. Este o vîrstă respectabilă, care te îmbie la retragere, chiar dacă sănătatea este, să zicem, acceptabilă. După cum vezi, în ceea ce mă priveşte mă prefac că nu observ acest lucru şi mă sustrag prin muncă, prin muncă intensivă. Munca, dragul meu, reprezintă un adevărat elixir, în această privinţă. Deşi mă consider un om relativ sănătos, uite că bat în lemn pentru aceasta, simţul de prevedere mă obligă să mă gîndesc, din cînd în cînd măcar şi la moarte. Nu văd de ce nu ţi-aş mărturisi-o: chiar ieri, într-un moment de răgaz, şi poate şi de oarecare melancolie, mi-am scris testamentul. Dealtfel, acest simţămînt de prevedere, de a lăsa toate lucrurile în ordine, l-am mai avut odată în plină tinereţe. Atunci însă exista o motivaţie mult mai precisă pentru scrierea testamentului şi mulţi au procedat ca şi mine.

— Aţi fi amabil să-mi dezvăluiţi şi mie această motivaţie, bineînţeles dacă acest fapt nu reprezintă o nepermisă indiscreţie?

— Nu este vorba de nici o indiscreţie. Îmi amintesc, era în 1917, deci în plin război, şi a trebuit să părăsesc Iaşul pentru Helsingfors, în contul unei misiuni oficiale. Am luat cu mine şi familia. În acele vremuri deosebit de grele, care afectau bătrînul nostru continent, făcea ravagii, şi poate pe bună dreptate, un acut sentiment de incertitudine şi de deznădejde cu privire la ziua de mîine. Cumplita conflagraţie antrenase în vîrtejul ei lugubru aproape toate ţările Europei. Sîngele curgea din abundenţă pe toate fronturile, dar nu numai acolo. Sîngerările cele mai importante erau acelea de ordin psihic. Într-o asemenea stare sufletească şi cu ideea oricum obsesivă că ne putem pierde cu toţii, în orice moment, am adresat o scrisoare unui prieten din ţară, în care îi făceam precizarea că, în eventualitatea că vom muri — este vorba firesţe despre familia mea — să se instituie din averea rămasă burse de 2—3 ani — asta în contul burselor pe care le-am aşteptat atîta în tinereţea mea — celor săraci şi studioşi, care înţelegeau să se dedice cu

Scanned with OKEN Scanner

trup și suflet biologiei, chimiei agricole, neurologiei, chirurgiei nervoase și sociologiei.

— Sînt tentat, în continuare, stimat domnule profesor, să vă pun o ultimă întrebare, ținînd cont de faptul că timpul pe care mi l-ați rezervat este pe punctul de a se încheia, întrebare care s-ar putea să vi se pară oarecum copilărească, dacă nu chiar absurdă. În orice caz, puteți conta pe discreția mea totală și pe promisiunea, sub cuvînt de onoare, că atîta vreme cît veți fi în viață nimeni nu va ști absolut nimic despre acest ultim răspuns al interviului de față, în ipoteza că el va exista.

— Despre ce este vorba? Mă faci chiar curios.

— Aș dori să citesc și eu testamentul pe care spuneți că l-ați scris ieri, cel puțin în aspectele lui generale, care nu afectează interesele de familie.

— Dragul meu, dacă te interesează într-adevăr acest document de strictă intimitate, poftim de-l citește! — îmi spuse interlocutorul meu, întinzîndu-mi cîteva file extrase dintr-un Larousse, pe care îl luă din raftul bibliotecii. Îți cer însă să nu-ți faci nici o notație din el și să nu vorbești nimănui nimic despre acest document, cel puțin atîta vreme cît mă voi afla în viață. Te previn însă, că n-am de gînd să mor degrabă. Mie îmi vei permite acuma să mă retrag, pentru cîteva minute, spre a mă îmbrăca și apoi vom ieși împreună în oraș.

*

A doua zi, pe cînd îmi puneam în ordine notațiile luate pe marginea interviului luat profesorului Gh. Marinescu, un prieten îmi aduce vestea morții sale subite. Pare de necrezut, dar interlocutorul meu s-a stins din viață în mod fulgerător, chiar în noaptea care a urmat interviului, în timpul somnului... Era în ziua de 15 mai a anului 1938. În încheiere, aș dori să vă citez numai trei fraze din testamentul profesorului, pe care m-am străduit să le memorez în timp ce acesta se îmbrăca pentru a se duce la lucrările congresului; fraze, care singure și în afara oricărei alte informații sînt arhisuficiente pentru o schiță lapidară de portret. În definitiv, sînt totalmente absolvit de rigorile punitive din punct de vedere

Scanned with OKEN Scanner

moral ale promisiunii nerespectate. Profesorul nu mai este în viață. Iată-le: „Nici o floare, nici un discurs. Acei care m-au iubit să întrebuințeze banii pentru copiii săraci, iar vorbele bune pentru a încuraja pe cei suferinzi . . . Plecînd în lumea din care nimeni nu s-a mai întors vreodată, n-aș voi să supăr pe nimeni, dar adevărul totuși trebuie spus: prea multă nedreptate este în blagoslovita noastră Țară Românească".

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un mare cărturar, despre care s-a spus că „ar fi fost în fruntea gloriei Renașterii" dacă ar fi trăit în acea epocă

MOTTO: *„Cînd s-a produs o înfrîngere, steagul nu se predă, ci pînza lui se înfășoară în jurul inimii".*

Din ultimul articol al lui N. IORGA, publicat în „Neamul Românesc" din 11 octombrie 1940

„Iorga Nicolaie (1871—1940), istoric român, publicist, orator, om politic și scriitor. S-a născut la Botoșani. A fost profesor la Universitatea din București, *doctor honoris causa* al mai multor universități străine, membru al Academiei Române și al mai multor academii și societăți științifice din străinătate. Iorga a întocmit numeroase volume de izvoare și documente, monografii de mare întindere asupra istoriei economice, culturale, militare etc. a României, cît și asupra istoriei universale, publicate în mai multe limbi. Opera sa cuprinde un vast material documentar de un deosebit interes științific. Concepția sa asupra istoriei a fost expusă în culegerea „Generalități cu privire la studiile istorice. Lecții de deschidere și cuvîntări". Iorga a susținut că în evoluția societății omenești factorii ideali sînt mai puternici decît cei materiali și, în consecință, determinanți. A negat existența luptei de clasă și a minimalizat rolul maselor în istorie. Deși nega existența unor legi istorice, admitea existența unor repetări, a unei regularități în istorie, concepînd-o ca pe un proces unitar. Considerînd istoria ca un mijloc

Scanned with OKEN Scanner

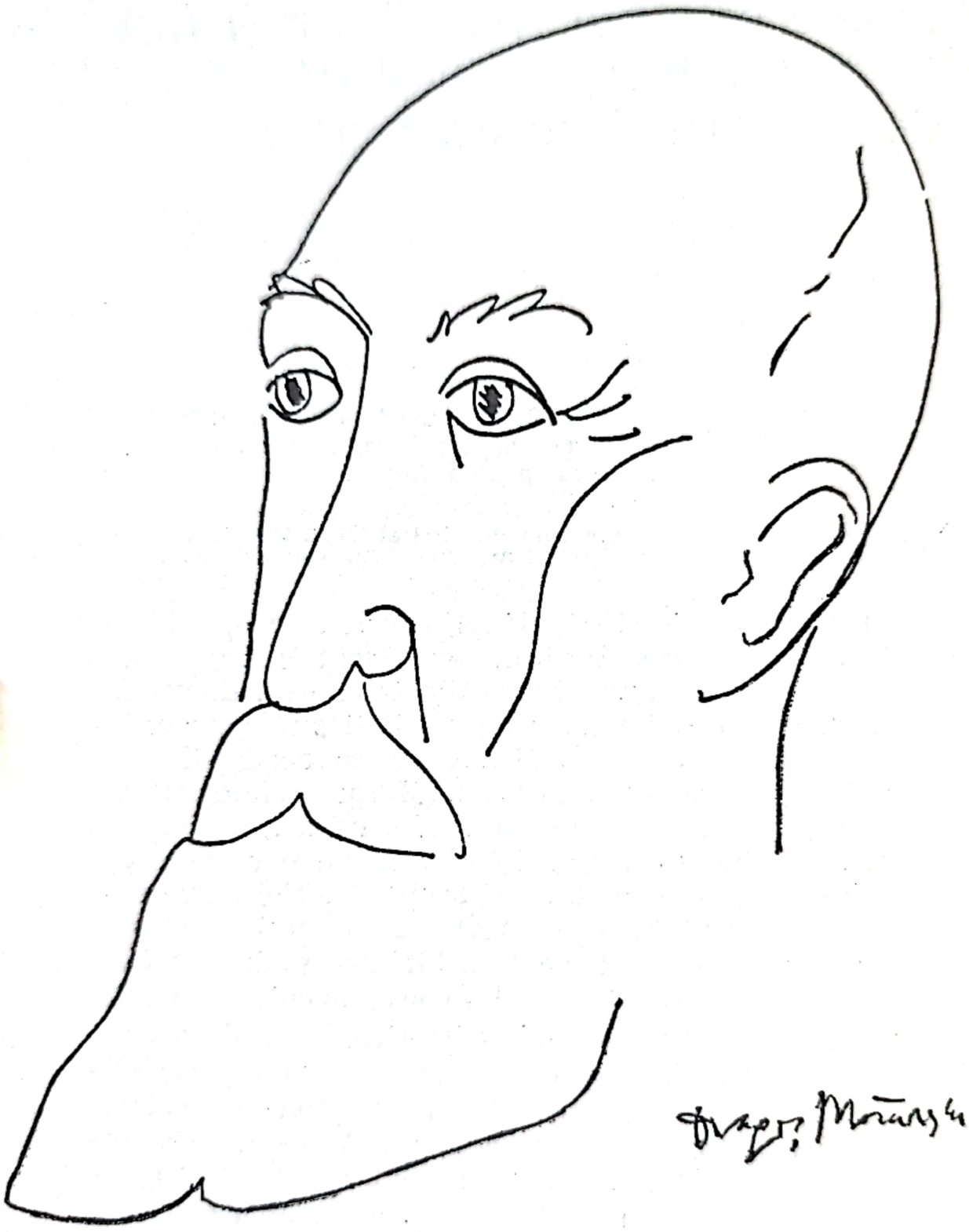

NICOLAIE IORGA

Scanned with OKEN Scanner

important de cunoaștere a lumii, el și-a manifestat încrederea în capacitatea istoriografiei de a dezvălui adevărul istoric, a sesizat interdependența istoriei politice și a celei culturale, întrepătrunderea istoriei unui popor cu istoria altor popoare, cu istoria omenirii. El a considerat că istoricul trebuie să exercite o critică severă asupra izvoarelor, să ordoneze sistematic faptele, să le compare, să statornicească analogii, să integreze organic personalitățile și faptele în istoria vieții popoarelor și să caute factorii creatori ai acesteia. A relevat funcția etică-socială a istoriei, susținînd că studiul acesteia îi face pe oameni „mai sociabili, mai altruiști". În problemele de istorie a României, Iorga a susținut că rolul principal în creația istorică l-a avut țărănimea liberă. În numele tradiției, a unei vieți patriarhale, a dezaprobat răscoala poporului de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu din 1821 și revoluția din 1848, pe care le socotea rodul exclusiv al unor influențe străine, nepotrivite cu dezvoltarea istorică a poporului român și a militat pentru adaptarea „organică" a instituțiilor burgheze la fondul psihic, pe care-l socotea imuabil, al poporului român. Prin aceasta, Iorga a exprimat punctul de vedere al burgheziei și moșierimii interesate în amînarea rezolvării problemelor sociale, îndeosebi a celei agrare, în menținerea rămășițelor feudale. Iorga a avut o contribuție de seamă la integrarea istoriei României în istoria universală; el a acordat atenția cuvenită rolului imperiului bizantin în istoria României și a relevat originalitatea culturii românești în decursul veacurilor. Iorga s-a manifestat și ca poet, dramaturg, memorialist, dar mai ales ca istoric al literaturii, critic și îndrumător literar. A fost unul dintre principalii doctrinari ai sămănătorismului. Lucrările sale de istorie literară sînt utile prin bogăția referințelor documentare. S-a remarcat, de asemenea, ca talentat evocator și portretist („Oameni care au fost", 4 volume, 1934—1939). Ca om politic, Iorga s-a manifestat în special după 1907, cînd s-a ridicat împotriva represiunilor, dar a susținut apoi, într-o formă sau alta, guvernul liberal. Împreună cu A. C. Cuza, a creat și condus Partidul național-democrat (1910) din care, după ce Iorga s-a retras, s-a născut Liga

Scanned with OKEN Scanner

apărării naţional-creştine (L.A.N.C.), partid de tip fascist (1923). În activitatea sa politică, Iorga a fost un exponent ideologic al cercurilor burghezo-moşiereşti legate de capitalul anglo-francez, ale căror interese intraseră în conflict cu cele ale Germaniei hitleriste şi ale cercurilor prohitleriste din rîndul claselor exploatatoare din România. În perioada 1934—1940, el a arătat, în conferinţe publice, în cursurile ţinute la universitate, în coloanele ziarului „Neamul Românesc", că Garda de fier slujeşte ţelurilor expansioniste ale Germaniei hitleriste şi a înfierat teoriile rasiste ale hitleriştilor. În noiembrie 1940, a fost asasinat, în mod bestial, de legionari. Op. pr.: „Documente privitoare la istoria românilor", 5 volume, în colecţia Hurmuzaki (1897—1913), „Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor" (1898), „Studii şi cercetări cu privire la istoria Românilor", 31 vol. (1901—1916), „Geschichte des rumänischen Volkes", 2 vol. (1905), „Geschichte des osmanischen Reiches", 5 vol. (1906—1913), „Istoria comerţului românesc", 2 vol. (1925), „Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte", 3 vol. (1907—1909), „Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea şi legăturile lor", 3 vol. (1920—1925), „Istoria literaturii româneşti, introducere sintetică" (1929), „Istoria literaturii româneşti", 3 vol. (ediţia a doua revăzută, 1925—1933), „Istoria literaturii româneşti contemporane", 2 vol. (1934), „Istoria învăţămîntului românesc" (1928), „Istoria bisericii româneşti", 2 vol. (1928—1930), „Istoria armatei româneşti", 2 vol. (1929), „Istoria românilor", 10 vol. (1936—1939).

(Din Dicţionarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Pascal, referindu-se la om în general, a spus despre acesta că este o trestie gînditoare. Imitîndu-l, aş fi tentat să spun că Iorga, interlocutorul meu din rîndurile ce urmează, a fost un brad care gîndeşte. Rar mi-a fost dat să văd o minte mai cuprinzătoare a neamului românesc. Dealtfel, dacă stau şi mă gîndesc bine, el a dominat jumătate de veac de cultură românească. Ceea ce m-a impresionat la el în primul rînd a fost universalitatea sa, orizonturile fără de sfîrşit pe care le domina cu mintea sa de o inimaginabilă efervescenţă. Canadianul Bruchesi s-a exprimat despre el în sensul că „ar

Scanned with OKEN Scanner

fi fost în fruntea gloriei Renașterii", dacă ar fi avut norocul de a trăi în acea epocă și sînt convins că nu exagerează. Pregătindu-mă pentru întîlnirea cu marele nostru cărturar, am încercat, cît de cît, să mă familiarizez cu principalele sale opere, să pătrund în hățișurile acestei existențe tumultoase, care nu a cunoscut niciodată ce este odihna. Cu acest prilej, am aflat că omul acesta și-a consumat majoritatea vacanțelor cotrobăind arhivele bibliotecilor din Roma, Veneția, Florența, Padova, Napoli, Torino, Genova, Viena, Innsbruk, Graz, Londra, Paris, Berlin, Cracovia, Lemberg, Danzig etc. etc., descoperind și analizînd peste 40 000 de documente referitoare la istoria noastră națională.

Am avut mare noroc de a fi primit de Iorga, și mai ales de a fi primit într-un moment care s-a dovedit favorabil confesiunii, după cum veți vedea mai tîrziu. Din întîmplare, am stat de vorbă cu el exact în preziua cînd avea să fie răpit de la vila sa de la Sinaia de către o bandă de legionari. Asta s-a întîmplat în 27 noiembrie 1940, la orele 5 după amiază, pentru ca în dimineața zilei următoare interlocutorul meu să fie găsit ciuruit de gloanțe într-o miriște din satul Strejnic, din apropierea orașului Ploiești. În ziua de 27 noiembrie, a fost răpit de la domiciliu și Virgil Madgearu și executat tot de legionari în pădurea Snagov. Repet, am avut mare noroc de a fi putut sta de vorbă cu Iorga, în preziua morții sale și, din acest motiv, aceste pagini păstrează căldura respirației sale.

— Fusesem informat în prealabil, stimat domnule profesor, că aici la Sinaia, unde v-ați retras în ultimul timp, nu sînteți dispus de a primi pe nimeni. Cu toate acestea, după cum vedeți, ca unul care mă consider norocos în viață, am îndrăznit de a o deranja telefonic pe doamna soția dumneavoastră, cu rugămintea de a ne mijloci o convorbire.

— Iar Catinca v-a spus, cum le-am spus tuturor dealtfel, că nu primesc pe nimeni aici. Dumneata însă, cu toate acestea, te-ai trezit cu o scrisoare din parte-mi, prin care te anunț că te aștept aici la Sinaia.

— Întocmai, domnule profesor, și vă mulțumesc din inimă pentru bunăvoința și pentru atenția pe care mi le-ați acordat. Scrisoarea în cauză am primit-o exact ieri, 26 noiembrie și, după cum vedeți, astăzi m-am și prezentat, de teamă să nu vă răzgîndiți între timp.

— Toată viața am fost, după cum știi, tinere, un om al pieței publice și al tribunei. De data aceasta m-am retras înfricoșat, temător și plictisit în același timp, în

Scanned with OKEN Scanner

bîrlogul meu. Eram decis să rup legătura cu lumea. Dumneata, după cum vezi, m-ai surprins într-un moment de slăbiciune și de aceea ți-am scris. Spune-mi, tinere, ce dorești de la mine?

— Doresc să-mi dați voie, dacă sănătatea și bunăvoința vă permit aceasta, de a face împreună un tur de orizont prin viața și opera dumneavoastră.

— Cu sănătatea n-am stat niciodată prea bine, contrar aparențelor; cu atît mai puțin acum, cînd mă apropii de pragul fatidic al celor 70 de ani. Dar, cu toate acestea, sînt unul dintre aceia care mă laud de a fi păcălit moartea, în așa fel încît să pot munci din răsputeri pînă la această patriarhală vîrstă. Aproape că-mi vine să cred că am rezistat tocmai grație acestei epuizante munci, pe care medicii mi-au contraindicat-o întotdeauna.

— În ochii opiniei publice contați totuși ca un personaj dotat de natură cu o prodigioasă vitalitate, sortit, ca atare, de a crea pînă la adînci bătrînețe, aidoma lui Plutarh, Goethe sau Tolstoi.

— Mă măgulești, tinere, cu comparațiile dumitale, sperînd, poate, să obții astfel de la mine mărturii cît mai complete și inedite, cu care să faci praf aceeași opinie publică de care îmi vorbești. Iartă-mă, dar și în afara acestor nemeritate comparații, pe mine m-ai prins într-o asemenea stare sufletească încît sînt dispus oricum de a-mi deșerta sufletul. Mi se întîmplă rar asta, dar acum, cînd mi-e frică de ziua de mîine și de moarte chiar, prin dumneata aș vrea să mă spovedesc țării; acestei țări pe care am slujit-o și am iubit-o atît de mult.

— Trăim într-adevăr vremuri tulburi și de grea încercare atît pentru noi, cît și pentru omenirea întreagă, dar cu toate acestea mi se pare că afișați un pesimism cu totul exagerat, tocmai dumneavoastră care reprezentați pentru noi, aceia care vă iubim, încredere nestrămutată în ziua de mîine, optimismul cel mai robust.

— Ați rămas puțini aceia care să vă lăudați că mă mai iubiți, nu atît pe mine, cît crezul meu. În special, voi tinerii. Mințile majorității dintre voi v-au fost tulburate de demența legionară, de demența național-socialismului german și a fascismului italian. Toate acestea au reprodus în lume atmosfera sumbră și sîngeroasă a

vremurilor inchiziției, pe care din eroare le consideram definitiv apuse. Tot ceea ce se întîmplă, subliniez, este o recrudescență scandaloasă a acestor întunecați ani ai evului mediu. Un taifun cu iz apocaliptic, iscat chiar în centrul bătrînului nostru continent, s-a abătut asupra atîtor păduri de popoare și, din nefericire, și asupra noastră.

— Un brad ca dumneavoastră nu se va lăsa însă niciodată abătut din calea acestui taifun. Nu-i așa?

— Fiindcă veni vorba despre brad, dă-mi voie să-ți citesc o poezioară — știi că din cînd în cînd mă las furat de aripa versului — poezioară pe care o frămînt în minte de cîteva zile și pe care, chiar astăzi dimineața, după cafea, am așternut-o pe hîrtie. Dă-mi voie, așadar, să ți-o citesc și ai să deslușești și dumneata un anumit ton de oracol, care se degajează din ea. Ascultă:

A fost tăiat un brad bătrîn
Fiindcă făcea prea multă umbră,
Și-atuncea din pădurea sumbră,
Se auzi un glas păgîn.

Moșneagul stînd pe culme drept,
A fost la drum o călăuză
Și-n vremea aspră și ursuză
El cu furtunile-a dat piept.

Folos aduse cît fu viu,
Și mort, acuma cînd se duce,
Ce alta poate-a vă aduce
Decît doar încă un sicriu!?

— Poezia este într-adevăr emoționantă, dar, în ceea ce mă privește, dați-mi voie să cred, să fiu sigur, că acest brad va mai dăinui încă mulți ani pe piscul pe care se află acum și nimeni nu va îndrăzni a-i știrbi măreția. Și acuma, pentru a intra în subiect, ca unul care mă laud că vă cunosc în general opera și mai puțin viața și ca unul care sînt înarmat cu un caiet întreg de însemnări și extrase pe marginea a ceea ce doresc a vă întreba, dați-mi voie să trec la acest succint tur de orizont pe care vi l-am solicitat.

— Pentru cine, mă rog, faci dumneata acest tur de orizont?

— În primul rînd, pentru mine personal, eu fiind un

Scanned with OKEN Scanner

mare admirator al operei dumneavoastră și, în al doilea rînd, pentru nenumăraţii cetăţeni ai acestei ţări sau din afara ei, care vă prețuiesc ca și mine.

— Îţi stau la dispoziţie, tinere, așa că dă-i drumul cu întrebările. M-ai prins, după cum ţi-am mai precizat, în momentul favorabil al confesiunilor.

— Aţi scris, pe cîte știu, peste 1 200 de cărţi și în jur de 25 000 de articole. După calculul cuiva, bibliografia operei dumneavoastră ar însuma 3 volume numai de titluri. Am pretenţia de a fi parcurs cel puţin un sfert din tot acest uriaș material de creaţie. Firește, intenţionez să-l parcurg în întregime, dar pentru aceasta trebuie, se pare, o viaţă de om. Permiteţi-mi, în consecinţă, să vă întreb: cum aţi reușit o asemenea performanţă de necrezut?

— Cum? Într-o viaţă de om, cum spui dumneata și cum spun și eu în autobiografia mea.

— Un admirator al dumneavoastră a efectuat inventarul din anul 1928. În acest an, aţi publicat 46 de lucrări, aţi ţinut 8 cursuri universitare însumînd 370 de prelegeri, aţi ţinut 52 de conferinţe publice. Apoi, aţi publicat, tot în acest an, aproximativ 500 diverse articole, conducînd în același timp 10 publicaţii periodice. Aţi mai găsit răgazul, tot în 1928, de a vizita și 7 ţări străine.

— În 1928, aveam 47 de ani. Cîte nu poate face omul la această vîrstă! Acum, de exemplu, n-aș mai fi în stare de asemenea performanţe.

— V-aţi ridicat, în general, greu? Mai precis: v-aţi lovit de dificultăţi materiale sau de ordin psihologic în perioada formativă?

— Fă și dumneata socoteala. Am rămas orfan de tată încă de la vîrsta de 5 ani, iar mama, o biată văduvă, a trebuit să vegheze, ajutîndu-se de o biată pensie, soarta a 2 băieţi.

— Spuneţi undeva în această copleșitoare autobiografie, care este „o viaţă de om" că, citez: „Eu n-am învăţat a citi și scrie, sînt lucruri ce mi-au venit de la sine. Nu-mi aduc aminte de nici un ceas de pregătire pedagogică pentru a descoperi literele și a le îmbina în slove, care pe urmă să-mi dea cuvîntul. Poate de aceea

nici cugetarea mea n-a plecat de la măruntele elemente prime ale unei desfaceri nenaturale, ca să ajungă apoi, tîrîndu-se, la ultimele rezultate". Chiar nu vă reamintiți cînd ați învățat a citi și a scrie? Pare, totuși, cît se poate de nenatural acest lucru.

— Într-adevăr nu-mi amintesc. Nu-mi amintesc pentru că pe mine cuvîntul tipărit m-a fascinat încă din fragedă copilărie, m-a vrăjit ca să spun așa, și așa cum se întîmplă la vrăji, nu-ți prea dai bine seama cînd începe și cînd se termină ceva, cum și de ce se face ceva etc.

— Se spune că ați absolvit prima clasă numai într-o lună de zile. Așa este?

— Da, așa. Nici nu era mare filozofie dealtfel, din moment ce în clipa cînd am intrat la școală scrisul și cititul nu mai reprezentau nici o dificultate pentru mine.

— Vă mai amintiți de primele note luate?

— Îmi aduc perfect aminte de ele deoarece s-a făcut mult caz de aceasta în nenumărate ocazii, deși, precizez, nu este mare scofală să absolvi cu note bune o clasă într-o lună, din moment ce nimic din ceea ce se preda în această clasă nu-mi era necunoscut. Și limba franceză îmi era cunoscută înainte de a intra la școală atît sub raportul scrisului, cît și al vorbitului, darmite cea română. Iată, de exemplu, notele pe care le-am luat în acest prim an. Sper să nu fac vreo eroare: 10 la citire; 10 la scriere; 10 la învățămîntul intuitiv; 10 la desen; 10 la calculul din memorie și numai 8 la purtare.

— De ce numai atît?

— Fiindcă am avut un incident cu învățătorul, chiar la prima scoatere la tablă, pe motiv că legam zero-urile între ele.

— Ați mai avut în timpul școlii incidente cu învățătorii sau cu profesorii?

— Chiar mai multe. Am fost, de exemplu, de 3 ori eliminat din liceu, pentru diverse așa-numite acte de indisciplină. Prima eliminare, de 15 zile parcă, a avut loc în clasa a V-a, pe cînd mă aflam la liceul Laurian din Botoșani. Profesorul de muzică de atunci — Victor conte de Fleury —, care îndeplinea și funcția de supraveghetor de ordine pe școală, a vrut cu orice preț să mă

oblige a-l saluta în faţa întregii şcoli, pe considerentul că cu o zi mai înainte de asta i se năzărise cum că nu l-aş fi salutat.

— Şi, firește, aţi executat ordinul primit, deşi nu vă era pe plac sau poate nici motivat măcar.

— Am fost aşa de indignat de acest gen forţat de obţinere a respectului încît în ziua cu pricina i-am întors pur şi simplu spatele supraveghetorului cu nume atît de frumos, firește în faţa întregii şcoli, fapt care s-a soldat cu eliminarea amintită.

— La reluarea şcolii, totul a intrat desigur în normal.

— Da, numai că am fost atît de indignat de acest incident, de această înjosire a personalităţii mele, încît n-am mai vrut să reiau cursurile la liceul Laurian. Şi pentru că alt liceu în afară de acesta nu se mai afla în Botoşani, am fost nevoit să mă duc la Iaşi, unde am intrat la Liceul naţional, socotit pe vremea aceea, şi pe motive bine justificate, ca fiind cel mai bun liceu din toată Moldova.

— Mama dumneavoastră a fost de acord cu această plecare din oraşul natal?

— De ce să nu fi fost, cînd era greu că creşti şi să ţii la şcoală doi băieţi dintr-o biată pensie. Puţinelor noastre rude, care ne ajutaseră un timp, li se cam acrise cu această nesfîrşită filantropie, aşa că mama s-a obişnuit cu ideea de a ne împinge pe calea internatelor, pe calea burselor. Prin intrarea mea la Liceul Naţional, pe bază de examen, am obţinut atît bursă, cît şi loc la internat, iar prin intrarea fratelui meu George la Şcoala militară din Iaşi se obţineau cam aceleaşi lucruri, aşa că mama, cu toată tristeţea ei, nu putea să fie decît bucuroasă de faptul că s-a eliberat din punct de vedere material, măcar în parte, de progeniturile ei.

— În legătură cu intrarea la Liceul Naţional, bănuiesc că vă este cunoscut portretul, mai bine-zis relatarea primului contact cu noii colegi, cu ocazia primei ore de şcoală din clasa a VI-a — relatare pe care o face tatăl fraţilor Ionel şi Păstorel Teodoreanu, în ziarul „Opinia" din 28 aprilie 1925, sub titlul: „Cum ne-a apărut în Iaşi Nicolaie Iorga"] Permiteţi-mi a vă citi încă o dată aceste memorabile pagini, care ne vor ajuta să ne înfundăm şi

Scanned with OKEN Scanner

mai mult în desișul amintirilor. V-am spus că sînt înarmat cu tot felul de extrase, așa că ascultați: „Era ziua de 1 septembrie 1886. Ne revedeam, după luni de vacanță, în sala clasei a VI-a a Liceului Național din Iași. Aveam conștiința că mai urcăm o treaptă a ierarhiei sociale. Ascensiunea către vîrful piramidei ne părea firească, legitimă, sigură. Dar, din cei vreo 40 cîți promovasem clasa a V-a, mai erau 32. Unii trecuseră la „Institutele unite", alții la școala militară, alții la școala de telegrafie. Spre marea mea nedumerire însă, cînd ne-am adunat, am găsit instalat în clasă, în capătul dinspre stradă al amfiteatrului, ultima bancă, un personaj uriaș, straniu chiar. Un mare punct de întrebare. Cu nasul într-o carte, pe care o ținea cu mîna dreaptă, ținea în mîna stîngă un creionaș, cu care bătea un tact rar și oarecum mecanic. Piciorul drept peste cel stîng, mișcîndu-se parcă tot mecanic, în tactul mîinii cu creionul. Din cînd în cînd, ridica ochii de pe carte și arunca priviri cercetătoare. Cu părul mare, vîlvoi, cu ochii mari bulbucați, flutura un zîmbet ciudat, ce părea disprețuitor. O față palidă ca de ceară, 6—7 fire lungi de favorite pe obrazul drept, cam tot atîtea pe cel stîng. Cîteva fire lungi de musteață îi umbreau buzele și alte cîteva fire, tot lungi, răsăreau din bărbie. Ne întrebam unii pe alții, discret, în șoapte, cine-i domnul? Nimeni nu știa nimic. În fine, apăru directorul școlii. Minunatul profesor de limba greacă, care era Vasile M. Burlă. Mare filolog și suflet de elită. Abia intrat în clasă, profesorul Burlă, cercetînd cu privirea, găsi pe străin.

„Ei, dumneata, domnule Iorga, cum ai învățat acolo la Botoșani, cu Tocarski, pare-mi-se, cu Ke și cu U?"

„Da, dar eu știu și cu cai și cu boi", fu răspunsul. Erau cele două metode de pronunțare a limbii grecești, a eleniștilor moderni și a lui Curtin. Așadar, ne-am edificat. Se numea Iorga și ne era coleg. Răspunsul lui mi s-a părut semeț, date fiind reputația sa și autoritatea profesorului. Acesta, doritor probabil de a micșora impresia de semeție, îl întrebă dacă a tradus ceva din Iliada lui Homer; noul nostru coleg răspunse scurt și tăios: „Da, am citit-o". „Ia tradu-mi atunci ceva din cartea I-a, versul nr . . .", și profesorul îi întinse cartea

sa. „Mulțumesc, răspunse elevul, am cartea mea" și deschise cartea pe care o ținea în mînă, la versul indicat de profesor. Ceti mai mult recitînd un period întreg, îl traduse foarte curent și începu a-l ceti pe cel următor.

„Nu, nu, i-a zis profesorul, asta ai tradus-o cu mamaia; treci la cartea a 12-a, versul nr....". Se repetă aceeași scenă. Apoi veni rîndul cărții a 18-a și, în fine, se opri la cartea a 24-a. Probabil că pe aceasta o citea cînd am intrat noi în clasă. Căci, pe cînd pe celelalte se părea că le recită, pe aceasta a citit-o mai atent, dar probabil că a tradus-o foarte exact, fiindcă, lucru foarte neobișnuit pentru noi, profesorul l-a felicitat pe colegul meu botoșănean, ca și pe elev atît pentru metodă, cît și pentru știință.

Dar, cu acest prilej, ne-am dat socoteală despre construcția straniului personaj care era colegul nostru. Cînd s-a sculat în picioare ni s-a părut nesfîrșit de lung. Mai ales că, îmbrăcat într-o lungă redingotă de culoare neagră-cenușie, cam ponosită și cu mînecile cam scurte, cu pantalonii foarte strînși pe picioarele subțiri și lungi, fapt care îi exagera proporțiile labelor, acel copil precoce și păros, cel mai tînăr din toată clasa, ni s-a părut un fel de uriaș din alte lumi, avînd ceva diabolic în ființa lui. Mai vîrtos că, de o paloare arămie, cu ochii holbați și strălucitori, în continuă mișcare, cu privirea mereu cercetătoare, adesea ironică, se părea că din capul locului ținea să se așeze între el și noi o barieră de neînvins.

Dar așa am aflat, în fine, că colegul nostru Iorga fusese veșnic întîiul în Botoșani, că devora cartea, că cunoștea toți clasicii greco-latini și că grație unui strălucit concurs de bursă, trecut la Iași, deși nu era nici un loc vacant de bursier pentru clasa a VI-a, comisiunea îl admisese în unanimitate, ca pe un tînăr de mare și rară valoare. Iată prima impresie despre acest tînăr taciturn, care părea mizantrop, preocupat numai de lecturile lui și pentru care noi, restul clasei, părea că nici nu existăm. *Pastor est quod disertar facit* (Quintilian, *De instit. orat.*). După vreo două săptămîni de explicațiuni asupra „istoriei moderne", într-o luni dimineață,

Scanned with OKEN Scanner

profesorul de istorie Al. B. Brandia l-a chemat la lecție pe Iorga. Excelent profesor și pedagog, ca și admirabil cetățean și părinte de familie, regretatul Brandia își iubea elevii cu aceeași dragoste ca și pe proprii lui copii. Dar era foarte scrupulos cînd era vorba despre datorie. Exigent și meticulos, nu admitea abateri de la îndrumările lui.

Chemarea „la lecție" a lui Iorga constituia pentru noi piatra de încercare, date fiind exigențele profesorului. Parcă-l văd ridicîndu-se din bancă lung, lung, nesfîrșit de lung, coborînd amfiteatrul cu bălăbăneli din mîini și ochii holbați de speriat și surîzînd acru (fusese deranjat într-o lectură: care?), oprindu-se dinaintea mesei profesorului (nu era catedră), în așteptare.

„Ai putea să-mi spui ceva, domnule Iorga, despre începuturile timpurilor moderne, despre care v-am vorbit în explicațiile mele?". Începînd rar și explicit, în așezarea preciziunilor de bază, necesare dezvoltării ulterioare, cu gesturi cumpănite, dar subliniind sugestiv expunerea sa, elevul Iorga a făcut un remarcabil și documentat expozeu al acelor începuturi. Cu o metodă alta decît a profesorului, cu amănunte și cu considerațiuni cu mult mai ample, ocupîndu-se și de structura economico-socială, ca și de ideologia societății din a doua jumătate a veacului al XV-lea, și legînd fenomenele de istorie generală cu cele produse în Principatele Române, dar accelerînd mereu și încălzindu-și cuvîntarea, timp de o oră și jumătate, a refăcut întreaga explicație a profesorului, cît și a clasei întregi. Nu mai funcționau nici coatele, nici picioarele pe sub bănci, nici acele scrisori cîrtitoare, ironice și ades răutăcioase ale celor vechi contra celui nou, atît de obișnuite, mai ales în școală. Trecuse ceasul; sunase pentru intrarea altui profesor. Ba chiar acesta (regretatul Gh. Urziceanu, care ne preda chimia anorganică) se și prezentase spre a-și lua catalogul de la profesorul de istorie, dar acesta, doritor de a-l asculta pe elev pînă la capăt, l-a rugat pe colegul său, în mod amical, dar stăruitor, să-i acorde „cîteva minute" și să-l aștepte în cancelarie, spre a putea termina și spune tot ce avea de spus Iorga. Acesta, deși și-a precipitat finalul, ne-a făcut să pier-

Scanned with OKEN Scanner

dem recreația de 10 minute fără nici o părere de rău și să începem ora de chimie cu 20 de minute întîrziere.

Vădit surprins și interesat la maximum posibil, vesel și mulțumit, zîmbind cu dragoste părintească și admirație, profesorul Brandia, ridicîndu-se de pe scaun, i-a adresat elevului cuvintele: „bine, foarte bine, frumos, foarte frumos, domnule Iorga, pentru dumneata nu am notă". Fruntașii clasei nu au ezitat să-și exprime admirația lor. Ba, Petru Liciu i-a dedicat și un vers glumeț... Așa am început să-l cunoaștem pe Nicolaie Iorga."

— Ai reușit, tinere, să mă cufunzi în trecut cu lectura acestor amabile rînduri ale lui Osvald Teodoreanu. Ai cîștigat partida. Sînt în stare să stau cu dumneata de vorbă și pînă la miezul nopții, dacă este cazul.

— Vă aduceți aminte într-adevăr de acest prim contact cu colegii și cu profesorii dumneavoastră de la Liceul Național?

— Cum să nu-mi aduc aminte. Toate s-au întîmplat parcă ieri. Versurile pe care mi le-a făcut prietenul Liciu îmi sună și acum în urechi:

„Colo-n fund vezi o căpiță,
De păr des nepieptănat,
De cinci ani încoace-ascunde
Un cap mare de-învățat".

Părul des, nepieptănat, după cum vezi nu mai există acum, pentru că nu există nici anii de atunci. Dar el a existat totuși.

— Mă bucur, stimat domnule profesor, că am reușit să vă impregnez cu parfumul amintirilor, al amintirilor îndepărtate. Sincer să vă spun, asta și doream. În acest sens, v-ar supăra dacă v-aș ruga să epuizăm capitolul eliminărilor? Insist asupra lor, deoarece ele contrastează flagrant cu dimensiunile copleșitoare ale personalității dumneavoastră culturale.

— Cultura este una, domnul meu, și temperamentul alta. Eliminările în cauză țin de acest temperament al meu mai irascibil, mai inflamabil și mai impetuos. Acest temperament aparte și-a lăsat, din nefericire, amprenta pe multe din realizările sau nerealizările mele. Reve-

nind la întrebarea dumitale, voi preciza că cea de-a doua eliminare a avut loc în 1887 cînd, pe motiv că elevilor din clasa superioară li s-a permis o ieșire de cîteva ore din internat, am cerut același lucru și pentru clasa noastră, a VI-a, fapt care a fost refuzat cu cerbicie de către supraveghetorul de ordine, de provizor, cum i se spunea pe atunci. Într-o asemenea situație, toată clasa, în frunte cu mine, am părăsit în mod ostentativ, și aș îndrăzni și acum să spun că și în mod justificat, internatul. Firește, pentru acest act de indisciplină, cum a fost calificat, am fost eliminat pentru totdeauna din internat, ceea ce pentru mine personal, ca ins lipsit de mijloace materiale, reprezenta ceva foarte grav. Dar asta-i situația. Cu temperamentul, după cum vezi, nu te poți juca.

Un alt conflict, pe cîte știu ultimul care s-a soldat cu o sancționare, este legat de faptul că în anul următor, respectiv în 1888, am spart din greșeală un geam din clasă. Directorul mi-a pretins, firește, să-l pun la loc, dar pentru aceasta nu aveam bani suficienți. Eram pe punctul de a fi iertat, dar același director mă surprinde în ora sa citind un roman în limba franceză, pe care deîndată mi l-a confiscat. Întrucît cartea, pe de o parte nu era a mea, iar pe de alta îmi plăcuse enorm, mi s-a făcut pe loc, în acel moment, negru înaintea ochilor. La răspunsul meu, vădit impertinent: „Dacă mi-o confiscați, spuneți-mi măcar pentru ce vă trebuie dumneavoastră o carte ca asta?", el a intervenit cu o dură amenințare: „Dacă te vom da afară din școală tu ce vei face?". „Mă voi face sacagiu sau ministru în Bulgaria", am replicat eu imediat, sub prada aceleiași iritări și scoateri din fire.

— Vă mai amintiți de bacalaureat?

— Cum să nu. L-am dat în 1888, avîndu-l ca președinte al comisiei pe dl. N. Culianu, rectorul de atunci al Universității din Iași.

— Ați avut succes?

— Din fericire, da. Am ieșit primul pe întreaga Moldovă. Sînt absolut sigur de asta, pentru că Iașul, conform uzanțelor de atunci, era singurul centru didactic

unde se dădea bacalaureatul pentru toate liceele din Moldova.

— Unde v-aţi continuat studiile pe urmă?

— Tot la Iaşi, unde în acelaşi an m-am înscris la facultatea de litere, avînd în momentul înscrierii exact 17 ani şi 3 luni.

— Pur şi simplu mă uimiţi cu fenomenala dumneavoastră memorie.

— Cine este acela, mă întreb, care nu ştie tot aşa de exact ca şi mine, cîţi ani avea cînd a intrat pe băncile facultăţii?

— Eu, de exemplu. Cel puţin n-aş putea chiar pe moment, fără un prealabil timp de gîndire, să spun în mod exact, toate aceste cifre legate de trecutul îndepărtat.

— După cum vezi, eu sînt specializat în trecut şi de aceea îmi vine mai uşor. Dar, să revenim la oile noastre. Facultatea la care m-am înscris avea două secţii: una filozofico-istorică şi alta istorico-literară. Eu m-am înscris fără ezitări la ultima, deoarece mă atrăgea mai mult.

— Vi s-a părut greu contactul cu facultatea?

— Nu putea să-mi fie greu, pe de o parte pentru că nu m-am înfricoşat niciodată de învăţătură, iar pe de alta, ceea ce mi se preda acolo îmi era pe placul inimii. Aceasta este şi justificarea acelei ambiţii care m-a cuprins la un moment dat de a da doi ani de studii şi chiar licenţa, într-unul singur. Asta însemnează în 1890, căci în iunie 1889 absolvisem primul an.

— Şi v-a reuşit pînă la urmă această performanţă?

— Mi-a reuşit, dar cu mari dificultăţi.

— Despre ce dificultăţi este vorba?

— Pentru a fi dispensat de frecventarea cursurilor, era nevoie de o serioasă motivaţie. Eu am invocat în acest sens false motive de sănătate. Consiliul facultăţii mi-a respins cererea de dispensă astfel motivată, dar în urma revenirii mele şi a unei aprobări speciale dată de preşedintele consiliului de miniştri, căruia de asemenea m-am adresat în acest sens — este vorba de Lascăr Catargi —, acţiunea mi-a reuşit în cele din urmă. Aşa că în acel an de pomină, la sfîrşitul lui noiembrie,

Scanned with OKEN Scanner

în numai 3 zile, îmi dau 7 examene, dintre care 3 într-o singură zi.

— Performanța este, într-adevăr, cu totul ieșită din comun. Cunosc faptul că au existat totuși universitari care s-au opus acestui tur de forță.

— Unul singur. Este vorba despre profesorul Aron Densușianu.

— Iarăși, după cîte am aflat, opinia publică ieșeană nu a fost străină de aceste evenimente.

— Într-adevăr, așa este. Era și greu să fie. Iașul era mai mic pe atunci, iar Densușianu era o mare personalitate locală și chiar națională. Pe de altă parte, ceilalți profesori, în frunte cu Xenopol, făcuseră din mine, în fața aceleiași opinii publice despre care vorbești dumneata un adevărat fenomen, un caz, exact așa cum se exprimă medicii despre bolnavii lor, cel puțin despre unii dintre aceștia. Îmi pare rău că nu am la îndemînă acel articol, care a apărut în ziarul „Lupta", pe marginea acestor evenimente.

— Vreți să vă citesc eu acel articol? V-am spus doar că am venit pregătit pentru această convorbire.

— Așadar, mă pui la încercare.

— Nu vă pun la nici o încercare, stimat domnule profesor. Încerc pe această cale să elucidez o serie de nelămuriri personale sau să-mi întăresc o serie de convingeri, pe care le-am făcut pe marginea studiului vădit incomplet al operei dumneavoastră, pe care l-am întreprins pînă în prezent. Așadar, dați-mi voie să vă citesc acel articol. Am să vă ancorez în urma acestei lecturi și mai mult în acei ani îndepărtați.

— Citește-l tinere, dacă n-ai altceva mai bun de făcut!

— „D-l Aron Densușianu, profesor la Universitatea din Iași, a înaintat rectorului acelei Universități o petiție prin care cere ca tînărul student Iorga să fie împiedicat de a-și depune examenul de licență. Cititorii trebuie să știe că acest student este un talent rar, cum nu s-a văzut pînă acum de cînd există Universitatea la noi în țară. În timp de un an, și-a dat toate examenele de litere și filozofie și acum se prezintă numai pentru licența în istorie și filozofie. D-l Densușianu nu-l poate

suferi, desigur, pentru că domnul Iorga știe mult mai bine ca dînsul să traducă și să interpreteze autorii latini. Consiliul facultății, în majoritate, l-a admis pe domnul Iorga să depună examenele toate cu dispensa acordată de regulament și domnul Densușianu pretinde să-i anuleze examenele depuse, deoarece d-l Iorga nu i-a ascultat cursurile. Oare cu cine este dreptatea?". Acesta este articolul la care vă referiți?

— Da. Acesta.

— Cum vă explicați opoziția intransigentă și ilogică a lui Densușianu?

— Era un mare invidios.

— Și prin ce îi stîrneați invidia, din moment ce el era profesor universitar, iar dumneavoastră abia un proaspăt licențiat, în vîrstă probabil de 19 ani.

— Așa este, dar eu chiar la această vîrstă publicasem tot atît cît a publicat dumnealui în întreaga sa carieră universitară și chiar didactică, ceea ce, pentru o fire invidioasă este greu de suportat.

— Îmi puteți da cîteva amănunte despre acest celebru examen de licență?

— Tot ziarul „Lupta" are să-ți dea aceste amănunte, printr-un articol apărut în ajunul Crăciunului din anul 1889, de departe cel mai important din viața mea, pentru că este legat de absolvirea a doi ani de studii și de luarea licenței. Acest articol, îl am eu de data aceasta la îndemînă, folosindu-l adesea ca semn de carte și chiar la cartea pe care o am pe masă. Așa că, binevoiește, dacă vrei, de-l citește, căci în felul acesta mă scutești pe mine de a ți face această relatare care te interesează.

— Îl citesc cu mare plăcere, domnule profesor: „Duminica trecută curent, tînărul student Iorga, căruia d-l Aron Densușianu i-a pus toate piedicile pentru a nu-și trece licența, a fost subiectul admirațiunii generale. Peste 80 de persoane au asistat la examenul său oral, care a ținut de la două și jumătate pînă la cinci seara. Pe lîngă comisiunea examinatoare, se mai aflau de față, dintre profesorii universitari, domnul Culianu, rectorul, și domnul Țoni. La limba română, i s-a pus chestiunea: influența slavonă asupra românilor în limbă, legi și bi-

serică; apoi, epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu. La limba latină: Satira la romani și autorii satirici. În această chestiune, domnul Iorga a vorbit cu atîta vervă și umor, încît a aţîţat mult rîs asistenţilor, fără ca să răpească ceva gravităţii chestiunii. La limba greacă: chestiunea omerică, unde domnul Iorga a vorbit ca un adevărat erudit, rezumînd tot ce s-a scris în această materie de la vechii greci și pînă în secolul nostru. Dicţiunea domnului Iorga este foarte repede, dar atît de strîns legată încît nu pierde nimic din vedere, și după digresiuni destul de lungi și paranteze frumoase, știe atît de bine a relua firul principal al subiectului. Cînd i s-a dat să traducă, dînsul a uimit pe auditori prin claritatea și cunoștinţa adîncă a limbilor clasice; tînărului Iorga îi este deschisă antichitatea greacă și latină; el a citit în întregime toţi clasicii latini și greci și este destul să fie provocat asupra unei chestiuni pentru a-ţi răspunde numaidecît cu atîtea detalii încît te miri cum un tînăr, care încă nu are 20 de ani, a putut să-și apropie atîtea cunoștinţe. Dar iată calităţile sale.

Tînărul Iorga are o memorie vastă, un ochi pătrunzător și o repeziciune de concepţie, încît poate citi în 24 de ore cîteva volume și a-și da seamă, pînă în cele mai mici detalii din cele citite. Memoria nu este ordinară la dînsul sau lipsită de alte avantaje psihice; ceea ce și-a apropiat prin memorie, dînsul supune criticii, judecăţii, încît cerne așa de bine cele citite, că într-o scriere desparte ce este bun de ce este rău și pe amîndouă părţile le expune, și în faţa auditoriului le discută. Mai mult, domnul Iorga are o facultate critică de la natură de a găsi la orice scriitor motivul scrierii sale și, ceea ce este mai rar, motivul și cauza greșelilor din scrierea cuiva. Asistenţii înmărmuriseră găsind examenul său nu numai fenomenal, ci sublim, căci numai efectul sublimului este a uimi pe admiratori.

Tezele sale scrise au fost tot așa de uimitoare, aceea latinească, conţinea 2 și jumătate coale, scrise într-un stil frumos și variat. Cea greacă, cuprindea o pagină și jumătate și cea de limbă română vreo patru coale și mai bine. Teza română a tratat despre politica lui Mihai Bravul, cea latină despre poetul Horaţiu, și cea greacă

făcea o paralelă între Herodot și Tucidide. Cea mai mare greșeală pe care a putut-o comite domnul Densușianu este că nu a primit să examineze pe tînărul Iorga. Și această greșeală ar fi scuzabilă, dacă nu l-ar fi cunoscut cine este, dar așa, cînd l-a avut un an sub ochi și l-a trecut la unul din examene, numai o îndărătnicie imprudentă l-a împins în prăpastia unei greșeli odioase.

Cine este curios să afle de ce îl persecută domnul Densușianu, caută să o spunem, că numai din respectul regulamentului, înaintea căruia d-sa concesii nu vrea să facă, ca și cum un tînăr ca Iorga ar putea încăpea în cadrul unui regulament. Profesorii universității au decis ca duminică 24 curent să dea un banchet domnului Iorga. Onoare lor! Domnii Culianu și Caragiani, rectorul și decanul Facultății de litere, ar trebui să stăruie la minister să i se dea domnului Iorga una din bursele de litere, ca de pildă cea de arheologie, rămasă neocupată, căci nimeni nu ar fi mai vrednic de această încredere".

Extrasul acesta nu-l aveam, stimat domnule profesor, și vă mulțumesc din inimă că mi-ați prilejuit o atît de frumoasă lectură și confirmare a prezumțiunilor mele în această privință. Am în schimb extrasul unui articol apărut în ziarul „Era nouă" și intitulat „Dispoziții geniale", apărut chiar în ajunul Crăciunului, deci numai cu o zi mai tîrziu decît acela pe care îl aveți dumneavoastră. Vă este cunoscut acest articol?

— Da, îmi aduc aminte destul de vag de el.

— De data aceasta, vă cer eu permisiunea să-l citesc. Este cu totul impresionant prin frumusețea și concizinea în care este scris. Aici am găsit calificativul care se potrivește memoriei dumneavoastră.

— Ia să-l aud și eu!

„Duminică 17 decembrie, Facultatea noastră de litere a conferit gradul de licență tînărului Iorga, în condiții cu totul extraordinare. Juriul examinator i-a acordat, în unanimitate, bile albe și i-a făcut toate laudele posibile, fiindcă aceste semne de distincțiune sînt ultimele care se întrebuințează în școală. În realitate, domnul Iorga întrece cele mai mari laude care se pot face. Încă din liceu, a dat dovezi de aptitudini excepționale.

Scanned with OKEN Scanner

Ajuns la studiile universitare, domnul Iorga a arătat o putere receptivă și o memorie înspăimîntătoare. (Acesta-i calificativul despre care v-am vorbit). Continui: „Cu mult înainte de expirarea celor trei ani reglementari ai facultății, dînsul era gata cu toate examenele, mai înainte chiar de a fi ascultat cursurile anului al treilea, și, în aceste condițiuni, a depus și examenul de licență, cu perfecte cunoștințe a limbilor clasice și a tuturor științelor ramurii ce și-a ales. Dacă domnul Iorga va avea în creierii săi aceeași putere de concepțiune originală și aceeași doză de simț pentru adevăr pe cîtă putere a dovedit că are în asimilare, este de prevăzut că dînsul va fi un luceafăr genial în domeniul științei".

Acesta este extrasul pe care am vrut să vi-l citesc. Și acum, în legătură cu recomandarea care s-a făcut în presă de a vi se acorda o bursă în străinătate, s-a realizat această propunere pînă la urmă?

— Decanul și rectorul m-au sprijinit călduros și insistent, intervenind în acest sens pînă și la Președinția Consiliului de miniștri. Ca urmare a acestei intervenții la forurile cele mai înalte, chiar în anul următor, deci în 1890 mă trezesc în posesia celebrei burse Iosif Nicolescu: bursă de patru ani, în Franța și Germania, pentru studierea limbilor clasice. Regulamentul bursei îmi pretindea obținerea a două doctorate: unul la Paris și altul la una din universitățile din Germania.

— V-au fost de folos aceste studii întreprinse în cadrul bursei?

— Enorm. În afară de faptul că, dînd două doctorate, am aprofundat în mod temeinic două mari capitole de istoriografie și, am mai putut să mă inițiez în multe altele. Dar, cel mai important folos constă în faptul că mi-am pus la punct cîteva limbi străine de mare circulație, fapt care mi-a folosit enorm în studiile mele de mai tîrziu.

— Cîte limbi cunoașteți domnule profesor?

— Franceza am învățat-o încă de acasă; urmează la rînd în timpul studiilor liceale și mai ales a celor universitare, limbile clasice. Cunosc apoi italiana, germana, spaniola, engleza, daneza, suedeza și olandeza. Studiul limbilor m-a pasionat întotdeauna și acest studiu a re-

Scanned with OKEN Scanner

prezentat pentru mine o gimnastică a memoriei. Memoria se dezvoltă și se întreține ca mușchii sportivului. Prin exercițiu.

— Cum ați ajuns titular al catedrei de istorie universală din cadrul Facultății de litere din București?

— Cum? Așa cum se ajunge de obicei titular: prin concurs. Am ocupat locul rămas vacant prin moartea lui Petre Cernătescu.

— Pe cîte știu și acest concurs, ca și examenul de licență, a pasionat o bună parte din opinia publică dinăuntrul ca și din afara Universității, prin diversele aspecte pe care le-a ridicat.

— Acest concurs, care a avut loc în 1894, a fost incomparabil mai pasionant decît examenul de licență. Am intrat în competiție patru candidați: Calloianu, Capitanovici, Georgian și cu mine. Deși Calloianu era bacalaureat în litere la Paris și cu doctoratul luat la Bruxelles și deși Capitanovici și-a luat și el doctoratul la Berlin, un rival într-adevăr serios n-am avut decît în persoana fostului meu profesor de la liceul din Botoșani — Georgian —, care și el era absolvent al Școlii de înalte studii din Paris.

— Vă mai amintiți cine a fost în comisie?

— Mi-i amintesc pe toți: Aron Densușianu, Leonardescu, Xenopol, Caragiani, Rășcanu și Vizanti. Pe toți i-am avut dealtfel profesori la Universitatea din Iași. Străin îmi era doar Alexandru Odobescu, care era președintele comisiei și care provenea de la Universitatea din București.

— Cum a decurs concursul?

— În primul rînd, printr-o impresionantă participare de public. Calloianu nici nu s-a prezentat pînă la urmă la examen, deși toată lumea știa că este protejatul lui Take Ionescu, pe atunci ministru al școalelor, în timp ce Capitanovici s-a împotmolit de la probele scrise.

— Ați rămas, așadar, în concurs numai doi.

— Întocmai. Georgian și cu mine. Georgian era în schimb un adversar redutabil pentru că, la cei 38 de ani ai lui, avea o experiență didactică consistentă, în timp ce eu, la cei 23 de ani ai mei, practic nu aveam nici una. În plus, Georgian știa foarte multă carte.

Scanned with OKEN Scanner

— Cîte probe ați susținut?

— Atîtea cîte pretindea regulamentul: patru teze și patru examene orale. Deci opt în total. Tezele erau însă eliminatorii.

— Vă mai vin în minte subiectele de la teze?

— Cred că da. Să încercăm. Primul subiect a fost „Liga hanseatică și rolul ei în istorie"; al doilea, „Compania Indiilor și dominația ei în Industan, ca și revolta Cipailor"; al treilea, „Înrîurirea cultivării limbilor naționale asupra dezvoltării popoarelor din evul mediu și din timpii moderni", iar ultimul subiect a fost „Conquistadorii spanioli și portughezi în noul continent". După cum îți poți da și dumneata seama, chiar dacă nu ești om de specialitate, subiectele nu au fost deloc ușoare și au fost într-adins alese pentru a ne pune în dificultate.

— În mod absolut sincer mă uimiți cu fenomenala dumneavoastră memorie.

— A fost un concurs greu, mult mai comentat și într-o asemenea ipostază este greu să uiți despre ce ai scris și ai vorbit.

— Dar întrebările pe care le-ați primit la examenul oral le mai știți?

— Adică dacă mi le reamintesc?

— Da.

— Să încercăm. Un subiect a fost „Istoria formării marilor feuduri ale Franței la domeniul regal"; al doilea, „Starea Europei în timpul lui Rudolf al II-lea de Habsburg"; al treilea, a fost, parcă „Organizarea statelor din peninsula Iberică pînă la dominația Bourbonilor în Spania"; al patrulea subiect,... al patrulea... Ei bine iată că nu mi-l amintesc și asta numai de bine ce m-ai lăudat pentru o așa-zisă fenomenală memorie.

— N-are importanță dacă nu vi-l reamintiți și pe acesta. Chiar și așa memoria dumneavoastră este cu totul neobișnuită. Și care a fost rezultatul concursului?

— Eu am luat media generală 7,07, iar Georgian, 7,02. După notele luate, îți poți da seama de exigența comisiei.

— Bineînțeles. Ați reușit deci dumneavoastră.

Scanned with OKEN Scanner

— Din nefericire nu, căci comisia, apreciind examenul ca insuficient de concludent, a decis repetarea lui.

— Vi se pare justă această decizie?

— Mi se pare ca fiind foarte justă. Un moment: mi-am amintit de ultimul subiect de la oral, care suna astfel: „Acțiunea statelor europene în China și Japonia în timpurile moderne". Acum, revenind tot la concurs, dă-mi voie, tinere, să caut niște acte, pe care le am chiar aici în primul sertar; acte edificatoare pentru ceea ce discutăm. Iar pînă atunci binevoiește și bea cafeaua pe care ne-a adus-o Catinca, cea mai bună cafegioaică de aici din Sinaia, și poate chiar din România. Chiar dacă n-o fi așa, de neveste nu trebuie vorbit decît așa.

Actul pe care voiam să ți-l citesc și pe care, după cum vezi, l-am găsit deîndată, este o copie după procesul verbal încheiat în 12 octombrie 1894 la terminarea primului concurs și care sună astfel:

„Procesul verbal nr. 35. Juriul concursului pentru catedra de Istoria medievală, modernă și contemporană de la Facultatea de litere din București, îndată după stabilirea mediei generale obținute de cei doi candidați rămași în concurs, încheie lucrările sale prin următoarele observații: asupra candidatului G. Capitanovici, care la ultima probă s-a retras din concurs, juriul referindu-se la procesele verbale, constată perfecta sa insuficiență. Cît despre ceilalți doi candidați, juriul, după o matură deliberare, constată unanim că ambii candidați posedă unele calități de mari merite, cît și unele defecte și lipsuri, pe care el se întemeiază spre a nu recomanda pe nici unul dintre ei pentru ocuparea provizorie a acelei catedre. D-l Georgian a dovedit că știe a trage din faptele istorice idei generale și filozofice, însă uneori cam unilaterale; iar în modul său de predare se abate uneori de la gravitatea necesară unor cursuri universitare. D-l Iorga a arătat o multiplicitate de cunoștințe în amănuntele istoriei; juriul a observat însă că-i lipsește, pînă acuma, însușirea de a alege punctele principale din subiectele istorice și în expunerea sa, mult prea repede, obosește atențiunea auditoriului, îngreunînd urmărirea ideilor. În considerația

Scanned with OKEN Scanner

necesară, juriul propune a se face un nou concurs, pentru această catedră. Pentru care s-a încheiat prezentul proces verbal."

Ţi l-am citit, tinere, pentru a reliefa probitatea extraordinară şi bunul simţ al acestei comisii, care în acest proces a arătat totul.

— Următorul concurs cînd a avut loc?

— În anul următor, respectiv în 1895.

— Care au fost de data aceasta concurenţii?

— Exact aceiaşi.

— Iar componenţii comisiei examinatoare?

— Tot aceiaşi, cu mici, foarte mici modificări. Preşedinte era tot Al. Odobescu, iar membri Xenopol, Caragiani, Răşcanu, Vizanti, nelipsitul Aron Densuşianu şi Bogdan.

— Şi cum a decurs examenul?

— Exact ca şi celălalt. Calloianu se retrage din examen, de data aceasta pe considerente de boală, Capitanovici se împotmoleşte din nou la teze, aşa că în competiţie rămînem numai Georgian şi cu mine.

— Metodologia concursului?

— Neschimbată. Patru probe scrise, cu caracter eliminator şi patru probe orale.

— Iar rezultatul final?

— De data aceasta am luat media generală 9,19, ca urmare a faptului că m-am pregătit mult mai intens, iar Georgian, care şi el a făcut acelaşi lucru, a luat 8,55. Aşadar, am reuşit, în sfîrşit, depăşindu-l ceva mai consistent pe adversarul meu. Dă-mi voie să-ţi citesc şi de data aceasta procesul verbal, care s-a încheiat în 16 octombrie 1895, pe marginea acestui concurs, care pecetluieşte situaţia, permiţîndu-mi de a ocupa catedra în cauză, pînă de curînd, cînd legionarii au găsit de cuviinţă să mă îndepărteze din acest post.

„Proces verbal nr. 28. Astăzi, 16 oct. 1895, subsemnaţii ne-am întrunit în localul Universităţii din Iaşi la ora 2 şi un sfert p.m., spre a asculta lecţiunile făcute de cei doi concurenţi la catedra de istorie medievală şi modernă de la Facultatea de litere din Bucureşti, ca a patra şi ultima probă orală. Ordinea de vorbire trasă la sorţi a fost: 1. D-l N. Iorga, 2. D-l C. Georgian. D-l

Scanned with OKEN Scanner

N. Iorga a vorbit de la ora 2,45 la 3,42. D-l Georgian de la 3,43 la 4,36. Juriul, intrînd apoi în deliberare, a acordat D-lui N. Iorga nota medie 9,28 (nouă și 28), iar d-lui Georgian nota medie 9,14 (nouă și 14). Apoi, culegînd notele medii obținute de cei doi concurenți, singuri rămași la cîteși patru probele, s-a format alăturata tabelă, din care rezultă că d-l Iorga a obținut ca medie generală nota 9,19 (nouă și 19), iar d-l Georgian nota 8,55 (opt și 55), după cum se constată aci mai jos."

— Nu-ți mai citesc acest tabel, căci n-are nici un rost. Citesc însă finalul acestui proces verbal.

„Din aceste note rezultă că ambii aspiranți au dat, în prezentul concurs, dovezi invederate atît de cunoștințe istorice serioase și multiple, cît și de diferite aptitudini didactice. Și unul și altul au părut membrilor juriului în unanimitate pe deplin apți și bine preparați spre a ocupa o catedră de istorie la Universitate. Singură numai diferența în plus a mediilor obținute de d-l Iorga, grație abundentelor fapte pe care d-sa a știut să le grupeze în toate probele, îndeamnă pe juriu a-l recomanda ministrului în cazul de față, spre a fi numit cu titlu provizoriu la catedra de istorie medievală și modernă de la Facultatea de litere din București. Practica făcută de d-sa ca suplinitor la această catedră în cursul anului expirat l-a întărit foarte în unele însușiri didactice, a căror slăbiciune a făcut pe juriu în anul trecut să ceară amînarea numirii sale ca profesor titular. Totuși, juriul nu poate face altfel decît a constata că d-l Georgian, din punct de vedere al cunoștințelor sale istorice, și mai ales al talentului său de expunere, ar fi foarte la locul său pe o catedră universitară".

— Vă mulțumesc, domnule profesor, pentru aceste extrem de edificatoare documente pe care mi le-ați citit și de care nu aveam idee. În continuare, îmi puteți spune cît ați funcționat în învățămînt?

— Din 1895, anul concursului, cînd mi s-a înmînat decizia în cauză semnată de ministrul Petre Poni, și pînă de curînd, deci aproape 45 de ani.

— Ați fost și sînteți, toată lumea știe aceasta, un mare patriot și un mare apărător al limbii naționale.

— Asta nu neg. Am fost nu numai un mare apărător

Scanned with OKEN Scanner

al limbii noastre, ci și un vechi apărător al ei. Îmi amintesc, în acest sens, că într-o zi din primăvara anului 1906, parcă, am ieșit în fruntea studenților în stradă, spre a împiedica ținerea unui spectacol, care trebuia să aibă loc la Teatrul Național și în limba franceză.

— Și de ce asta?

— Pentru că limba noastră, chiar dacă nu este tot așa de frumoasă și de răspîndită ca cea franceză, este totuși a noastră. Pentru asta, deci.

— Cînd ați început activitatea publicistică, care, pe cîte știu, este de-a dreptul uriașă.

— Cred că la 13 ani, cînd scriam și publicam referate pe marginea „Capitalului" lui Karl Marx.

— Care sînt primele opere care v-au făcut cunoscut peste hotare?

— Cele două volume apărute la Gotha în 1905 cu titlul: „Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen". Apoi cele 5 volume, apărute tot la Gotha, 3 ani mai tîrziu și intitulate „Geschichte des Osmanischen Reiches". Este vorba despre o replică pe care i-am dat-o marelui Cantemir, peste aproape două veacuri. În sfîrșit, mai trebuie menționat și volumul „The Byzantine Empire", apărut la Londra, în 1907.

— S-a făcut mult caz în presa românească de celebrul blestem, pe care l-ați conceput și publicat în „Neamul românesc" din 8 martie 1907, referitor la evenimentele sîngeroase din acest an pornite din satul Flămînzi. Dați-mi voie să-l citesc, pentru plăcerea de a-l savura încă odată împreună. „Să nu ierte dumnezeu pe ciocoimea obraznică și proastă, care n-a știut și nu știe a-și înțelege, iubi, apăra și măcar cruța pe cei de-o lege și de-un neam cu dînșii; pe hîzii politicieni mîncați de pofte și nevolnici; să nu ierte dumnezeu pe cîrmuitorii neghiobi sau vînduți, înaintea cărora, cufundați în orgii bugetare, fumegă acest sînge nevinovat. În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte dumnezeu pe netrebnicii și pe făcătorii de rele. Să fie în casa lor atîta bielșug ca în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire în viața lor cît a fost în viața celor ce s-au vîrcolit de gloanțe, să fie atîta cinste și atîta demnitate cîtă li s-a lăsat

Scanned with OKEN Scanner

acelor sărmani ce s-au dus ca niște pîrîți veșnici înaintea scaunului judecăților celor mari; să mîntuie ca dînșii vărsîndu-și sîngele inimii în țernă și pe urma lor să rămîie, ca pe urma împușcaților, copiii ca să moară de foame. Așa să dea Dumnezeu!".

Acum, cînd timpul s-a așternut peste aceste evenimente, nu vi se par exagerate aceste cuvinte?

— Deloc. Am fost întotdeauna alături de acești țărani obidiți, care formează talpa țării și cărora le-am apărat cauza pe măsura posibilităților mele, în orice ocazie, și mai ales în paginile „Neamului românesc", unde am înființat, încă din 1906, o rubrică permanentă intitulată „Cauza țărănească". Apoi, în 1907, cînd eram deputat, am cerut vehement de la nivelul tribunei Camerei Deputaților, în fața deci a adevăraților vinovați de cele întîmplate, eliberarea celor aproximativ 8 000 de țărani aruncați în întunecimea temnițelor fără nici o judecată. Nu m-am potolit pînă ce decretul de amnistie nu a fost semnat de către rege. Am inițiat chiar o subscripție națională pentru ajutorarea familiilor țăranilor uciși în timpul răzmeriței.

— Sînt impresionat de faptul că ați intuit la vreme caracterul profund imperialist al primului război mondial, caracter pe care l-ați zugrăvit admirabil într-un articol care mi l-am extras din „Neamul românesc" din 27 iulie 1914, și pe care, de asemenea, vă cer permisiunea de a-l reciti împreună.

— Poftim, dacă dorești.

— „Acest odios masacru va fi unul din cele mai josnice acte de ură idioată, care s-a săvîrșit vreodată pe fața pămîntului". În altă parte a menționatului articol, precizați că acest război nu reprezenta decît, citez „lăcomia capitalurilor în căutare de debușeuri, nevroza unei burghezii stricate, delirul unei prese destrăbălate și fără vreo răspundere, turbarea băloasă a demagogilor, care umblă după reputație cu prețul nenorocirii a sutelor de văduve și orfani, crima rece, calculată, a unor diplomați și ofițeri alergînd după cariere strălucite peste rîuri de sînge și de lacrimi și, ca singur element superior, un imperialism tot așa de brutal ca și călcîiul

Scanned with OKEN Scanner

unui biruitor beat, care strivește cu țeasta unui rănit o lume întreagă de cugetare și de simțire".

— Vreau să fac precizarea că dacă acest război a avut un caracter eminamente imperialist, nu același lucru se poate spune și despre războiul românilor de eliberare națională, concretizat în desființarea vechilor și nedreptelor frontiere. Acest fapt l-am susținut în numeroase alte articole.

— Contați în opinia publică mondială ca unul din cei mai constant, mai dinamic și mai ireductibil adversar ai regimurilor totalitare și tirane. Mai mult chiar, contați ca unul din primele capete luminate de pe bătrînul nostru continent, care ați intuit foarte devreme dezordinea pe care o va produce peste ani hitlerismul și fascismul, publicînd încă din 5 august 1934 acel celebru articol intitulat „Hindenburg", scris se pare cu prilejul morții acestui naiv personaj, care l-a adus pe Hitler la putere. Nu mă las pînă nu vi-l citesc și pe acesta, căci din punct de vedere profetic mi se pare de-a dreptul extraordinar. Iată-l: „Va fi avut el — este vorba de Hindenburg, firește —, în clipa cînd închidea ochii viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate sub conducerea lui Adolf I, devenit împăratul Reich-ului al treilea, pe care el l-a creat? Ori poate a binecuvîntat pe dumnezeu că-l ia înaintea catastrofei pe care o pregătește acesta". Întrucît majoritatea dintre aceste evenimente s-au și produs, iar altele sînt în iminență de a se produce, realmente m-ați uimit și, de bună seamă, că acest lucru îl pot afirma și încă mulți alții ca mine. Cum a fost posibil acest lucru, adică această infailibilă previziune?

— Cunoașterea temeinică și dinamică a fenomenului istoric permite asemenea previziuni.

— Asigurîndu-vă solemn că nimic din ceea ce considerînd că v-ar putea face cîndva rău nu va fi publicat din ceea ce vorbim acum, mi-ați putea face și o serie de previziuni privind și viitorul apropiat?

— Fără nici o teamă sau reticență.

— Considerați, de exemplu, că omenirea s-a angajat în mrejele celui de-al doilea război mondial?

— Bineînțeles, și asta odată cu anexarea Austriei.

Scanned with OKEN Scanner

— Considerați că puterile Axei, cu uriașul lor potențial de luptă, vor birui?

— Puterie Axei, tinere, se vor nărui așa cum s-a năruit în decursul istoriei tot ce s-a bazat pe opresiune și crimă.

— Patriotismul dumneavoastră debordant și contagios v-a ținut întotdeauna pe baricade. Ați scris pagini nemuritoare și multe pe această temă. Mie personal, mi-au plăcut, mai bine zis m-au entuziasmat, rîndurile pe care am să vi le citesc acum și pe care le-am extras dintr-un număr al „Neamului Românesc" din 1940. Citez: „Neam părăsit la răscrucea furtunilor, care bat aici din veac în veac și vor bate întotdeauna în aceste locuri de ispititor belșug și trecere a oștilor... Apți pentru cea mai înaltă civilizație și siliți a trăi de la o bejenie la alta. Oricare alții s-ar fi risipit în lume. Pentru mai puțin se părăsesc și cele mai dulci patrii. Noi am rămas. Cu sabia în mînă, de străji la toate zările, iar cînd s-a frînt o clipă, ca să se lege din nou, tainic, oțelul, am întins brutalității arma subțire a inteligenței noastre. Și, iată, sîntem tot acasă".

— Și totuși, dacă stai și te gîndești, din toate aceste cuvinte și îndemnuri ale mele nu s-a ales mai nimic.

— Noi am pierdut doar o luptă, domnule profesor, nu însă și războiul. Opinia publică v-a avut în permanență ca dascăl și vă va avea întotdeauna. De asta puteți fi absolut sigur. În legătură cu această opinie publică. Despre persoana dumneavoastră, pe alocuri contradictorie, s-a scris mult, după cum știți; și de bine și de rău. Fiindcă ne-am antrenat cu lectura vechilor extrase din ziare și cărți aș dori, cu permisiunea dumneavoastră, să vă citesc o serie de portrete, de caracterizări, care v-au fost făcute de diverși contemporani sau dispăruți, rugîndu-vă să-mi spuneți care dintre acestea corespunde realității. Respectiv, care dintre aceste portrete v-ar place să figureze în memoria poporului.

Iată, pentru început, portretul pe care vi-l face un profesor universitar, d-l G. G. Mironescu, fostul dumneavoastră coleg de internat: „Din prima noapte, noul coleg a atras atenția noastră prin faptul că, venind să se culce, a luat din cui singura lampă ce era în dormitor,

Scanned with OKEN Scanner

o lampă mică de gaz, și a așezat-o la patul său. Acesta era un pat de fier ca și celelalte, avînd la capăt o mică platformă de metal. Pe această platformă, noul venit așează lampa. Noi eram toți doritori să dormim, pentru că ne sculasem la ora cinci dimineața — cum era regula — și avusesem de lucru toată ziua. Lampa pusă la patul noului nostru coleg jena puțin pe unii dintre noi. Însă nu am ținut seama de aceasta. Ne-am preocupat numai de a ști ce făcea el. Am constatat astfel că a scos din hainele lui o carte și a început să citească. A doua seară s-a petrecut același lucru. Continuîndu-se lucrul acesta cîteva seri de-a rîndul, am fost toți intrigați de a afla ce cărți citește, mulți bănuind că se delectează cu publicații nepermise. Sub pretextul de a-i așeza mai bine lampa pe pat, am putut constata că citea, în acel moment, cartea lui Herbert Spencer despre educație. În cîteva seri următoare, controlul nostru discret nu a slăbit și întotdeauna am constatat că citea cărți de învățătură. Convingîndu-ne astfel că studia opere serioase, am căpătat respect față de el și, cînd intram în dormitor, unul dintre noi îi așeza lampa la pat, spre a-l dispensa pe dînsul să facă aceasta."

Astfel, o legătură de simpatie s-a stabilit între colegii de dormitor și Nicolaie Iorga, iar prestigiul său față de noi a sporit, cînd am văzut că în mod constant el sacrifica o parte a nopții spre a-și completa lectura. I-am putut, de asemenea, remarca încercările sale de a citi uneori cărțile în zare, fără a le mai tăia. Dar operațiunea aceasta o făcea foarte rar noaptea, probabil din cauza luminii prea slabe dată de lampa mică de petrol. Ziua însă, la fereastra pe jumătate deschisă, așeza mai des în zare scumpele volume spre a le descifra cuprinsul paginilor netăiate... Cînd ieșea în oraș, primul drum al lui Iorga era la librărie, unde cerceta cărțile și le răsfoia ore întregi... În internat, în orele de recreație, Iorga nu se amesteca cu ceilalți elevi la un joc oarecare. Singura lui distracție era cititul. Se așeza în picioare la o fereastră deschisă — ca să aibă puțin aer — și citea, mîncînd alune... Discuta foarte rar cu ceilalți elevi. Nu avea timp de conversație fiindcă avea toată vremea în mînă o carte, al cărei conținut îl sorbea

Scanned with OKEN Scanner

cu nesaț. Uneori vorbea ceva mai mult cu vreo doi colegi, dintre care unul era acea frumoasă inteligență apusă astăzi, George Longinescu".

— În continuare, am să vă citesc portretul pe care vi-l face un poet, Dimitrie Anghel: „În orașul pe care l-am cîntat, l-am văzut întîia oară și pe atunci era slab și deșirat ca un țurțur. Singuratec era și puțin iubitor de oameni, afișînd pretutindeni, cu voință poate, paradoxul lui Ibsen, că numai omul singur este tare. Era un tînăr smolit la față, urzit din linii mixte, o siluetă bizară, tîrînd după el și auzind pe trotuar sunetul unui retevei noduros, care-l întovărășea pretutindeni și pe care-l mînuia cu destulă dexteritate. Și silueta aceasta de normalist juvenil, încă romanțios, care atrăgea luare-aminte și care de atunci avea un început de popularitate, o întîlneai pretutindeni. Parcurgea spațiul totdeauna grăbit: înfloritele alei de tei ale Copoului trebuie să și-l aducă aminte, străzile și bisericile vechi pe care avea să le închidă în cuprinsul atîtor cărți mai tîrziu de asemenea, rafturile librăriilor, în fața cărora citea neobosit, între filele cărților, precum și toate priveliștile fugare, care se răsfrîngeau în ochii lui mari ca niște lupe și tot ce a fost în Iașul copilăriei mele și a lui, desigur, că nu l-a uitat. Un singur om se bucura pe atunci de prietețugul solitarului și acela era un tînăr cu mustață blondă, spînatic la față și cu ochi albaștri. Acela singur va putea povesti mai tîrziu amintirile vremurilor acelea..."

— Iată acum și un portret pe cît de scurt, pe atît de original pe care vi-l face marele Caragiale:

„Toate cărțile din lume de cînd lumea „cîte-au fost"
Minunatul meu prieten le cunoaște pe de rost,
Tot ce mintea omenească pînă astăzi a știut
În savantu-i cap de dascăl, s-a-ndesat și...a-ncăput
Bibliotecă vestită! așa plină, că-n zădar
Am dori să mai încapă și un bibliotecar!"

— Și, în sfîrșit, am să vă mai citesc un ultim portret, poate mai puțin elogios, aparținînd lui Eugen Lovinescu: „Ca și în Ion Heliade Rădulescu și în B. P. Hasdeu, și în N. Iorga stăpînea, de fapt, același suflet neastîmpărat,

Scanned with OKEN Scanner

proteic, vast, fără o adîncime egală, cu un fond totuşi conservator, de un romantism neînfrînat, războinic şi neconsecvent, egocentric pînă la diformitate, devorat de imaginaţie şi de ambiţie, capabil de avînturi mari, dar scoborîndu-se pînă la micimi, suflet transfuzabil ce nu se recunoaşte pe sine de cîte ori apare sub un nou înveliş terestru".

— Acestea sînt portretele pe care le-am reţinut şi în legătură cu aceasta . . .

— Iartă-mă că te întrerup, dar n-ai pomenit de nici unul dintre nenumăratele portrete pe care mi le-au făcut diverşi scribi din solda Gărzii de fier, care mă socotesc trădător de neam şi de ţară, care . . .

— Iertaţi-mă că vă întrerup eu, de data aceasta. Portretele la care vă referiţi nu pot fi luate în considerare. Sînt nule şi neavenite, cum se spune în justiţie. Nimeni nu crede în ele, poate nici chiar cei care le-au ticluit. Aşadar, dintre portretele pe care vi le-am citit, care credeţi că vă caracterizează cel mai bine; aşadar, care este cel mai oportun?

— Eu, tinere, nu cred decît într-o singură caracterizare. Aceea pe care o efectuează Cronos cu sita lui infailibilă. El este acela, în final, care ierarhizează cum trebuie valorile omenirii.

— Cred că trebuie să mă pregătesc de încheierea acestei fructuoase convorbiri pe care am avut-o. Dacă eu simt că am obosit, cu atît mai mult dumneavoastră, sînteţi în măsură să acuzaţi acelaşi lucru.

— Sincer să fiu, eram mai obosit înainte de a veni dumneata. Pe mine, scufundările în trecut mă revigorează. Şi asta se pare că s-a întîmplat acum.

— Sînt încîntat că nu v-am obosit. Totuşi, n-aş vrea să plec de aici pînă a nu şti cîte titluri de *doctor honoris causa* deţineţi?

— Exact zece.

— Şi o ultimă întrebare, şi cu asta v-am iertat. Dacă în clipa judecăţii supreme, dumnezeu v-ar face favoarea de a vă permite să luaţi cu dumneavoastră o singură carte din cele peste 1 200 pe care le-aţi scris, pe care aţi alege-o?

— Fără şovăire, pe aceea care le cuprinde de fapt

pe toate: „O viață de om", cu subtitlul ei „Așa cum a fost". Atîta cît a apărut pînă în prezent nu este totul. Dar ea închide în ea 62 de ani de viață și de muncă și despre 62 de ani se poate spune totuși că reprezintă o viață de om. Exact așa cum spun în fraza finală a acestei cărți, mă înfățișez pe această cale în fața propriei mele conștiințe și în fața judecății vremurilor. Și acum, la sfîrșit, ia să inversăm, tinere, puțin rolurile. Eu am să te întreb și dumneata să-mi răspunzi.

— Cu mare plăcere, domnule profesor.

— Din moment ce ai venit la mine și m-ai descusut în fel de fel de probleme, legate de viața mea și de truda mea, ai avut cel puțin curiozitatea să citești din scoarță în scoarță această carte?

— De bună seamă, domnule profesor. Uitați-vă o am chiar aici în geantă și este plină de sublinieri.

— Citește-mi atunci propoziția, fraza sau pagina care ți-a plăcut cel mai mult.

— Să știți că nu voi sta mult pe gînduri în această privință, chiar dacă mă veți considera simplist. Fragmentul care, de departe mi-a plăcut cel mai mult, pentru felul în care este scris și în special pentru ideea pe care o servește, este acel imn pe care l-ați închinat cărților. Dați-mi voie să vi-l citesc: „O, sfintele mele cărți, mai bune și mai rele, pe care soarta prielnică mi le-a scos înainte, cît vă datoresc că sîntem, că sînt un om adevărat, ca oamenii din țările unde nu s-a întrerupt niciodată cultura și de aceea, cu toată lipsa unei averi, moștenită sau cîștigată, cu cîtă nesfîrșită iubire, cu cîtă nesățioasă patimă v-am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii noastre, din împrăștierea atîtor furtuni și catastrofe, pentru a face din voi ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni și de oriunde, în casa mea, deseori mutată, pînă la permanența unui dar prietenesc".

— Îți mulțumesc, tinere.

— Eu sînt acela care vă mulțumește, domnule profesor, pentru răbdarea și bunătatea dumneavoastră fără de margini.

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu un biolog, care a demonstrat că știința și literatura își pot împrumuta strălucirii una alteia

MOTTO: *„Cine poate garanta că multe din adevărurile de azi nu vor deveni poveștile de mîine".*

Dintr-o cuvîntare a lui EMIL RACOVIȚĂ ținută în fața Academiei Române.

„Racoviță Emil (1868—1947), biolog român. A fost membru și președinte (între anii 1927—1929) al Academiei Române și profesor la Universitatea din Cluj (1920—1947). A participat, împreună cu Amundsen, la expediția cu nava „Belgica" (1897—1899), în calitate de naturalist, în Antarctica, unde a adunat un bogat material științific botanic și zoologic și a făcut cercetări devenite clasice asupra balenelor. A fost subdirector (1900—1920) al stațiunii zoologice marine de la Banyuls-sur-Mer (Franța), avînd aceeași funcție și la laboratorul de anatomie comparată de la Sorbona, și codirector al revistei internaționale „Archives de zoologie expérimentale et générale". A înființat, la Universitatea din Cluj, primul Institut de speologie din lume (în 1920) și a predat primul curs de biologie generală din România. Racoviță este fondatorul biospeologiei, definită de el ca știință a formelor de viață din mediul subteran (peșteri și pînze freatice de apă). În problemele evoluției biologiei, Racoviță s-a situat pe poziții materialiste. A apărat doctrina evoluționistă de denaturările și de atacurile idealismului. Cercetările sale asupra sistema-

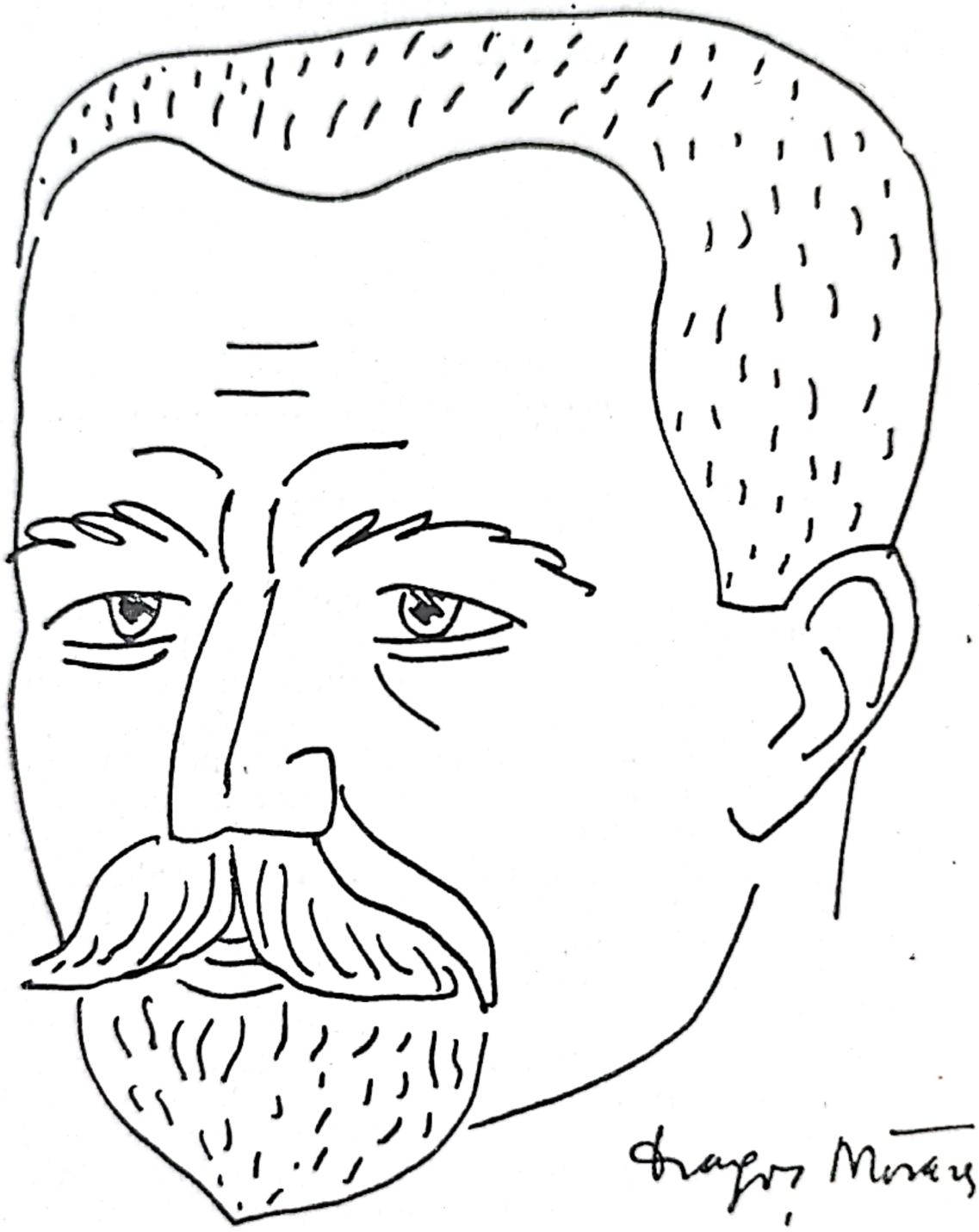

EMIL RACOVIȚĂ

Scanned with OKEN Scanner

ticii, ecologiei și evoluției animalelor subterane au contribuit la dezvoltarea unei perspective filogenetice în sistematică. Ideologia marxistă i-a fost cunoscută lui Racoviță încă din tinerețe; în anii studenției a participat la mișcarea socialistă, iar în anul 1889 a fost printre semnatarii Manifestului pentru declararea zilei de 1 Mai ca sărbătoare internațională a muncii. Mare iubitor al naturii țării, este unul dintre inițiatorii ocrotirii monumentelor naturii în România. Racoviță a publicat și materiale privind organizarea învățămîntului superior și a cercetării științifice. Op. pr.: „Essai sur les problèmes biospéologiques" (1907), „Speologia" (1927), „Evoluția și problemele ei" (1929).

(Din Dicționarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Prezenta convorbire a avut loc la Timișoara, în ziua de 15 noiembrie 1943. Era momentul cînd marele savant împlinea trei sferturi de veac. Fusesem anunțat în prealabil, și ca atare eram așteptat. Prezența lui Emil Racoviță în capitala Banatului era legată de pierderea Ardealului de nord, în urma dictatului de la Viena, eveniment care a determinat strămutarea, vremelnică, pe alte teritorii, a facultăților și institutelor ce țineau de Universitatea din Cluj. Fusesem informat că savantul nu se află în prea bune condiții de sănătate. De fapt, după cum m-am convins ulterior, suferințele sale nu erau atît de ordin fizic, cît de ordin sufletesc, fiind generate de nenumăratele avataruri de pe urma strămutării institutului pe care îl conducea, ca și de toate evenimentele războiului în general. Racoviță avea să se stingă din viață patru ani mai tîrziu, tot într-o zi mohorîtă de noiembrie ca aceea în care m-a primit la Timișoara.

— În primul rînd, permiteți-mi, domnule profesor și academician, să vă fac urările de rigoare cu prilejul împlinirii venerabilei vîrste de 75 de ani. În al doilea rînd, ca unul care alcătuiesc o carte care se referă la remarcabile personalități culturale și științifice din țara noastră, aș dori să-mi dați tot concursul ca, folosind acest moment solemn, să facem împreună o incursiune în îndelungata dumneavoastră viață și operă.

— Vă stau la dispoziție, cu plăcere.

— Mi s-a spus că vă aflați într-un moment cînd nu stați prea bine cu sănătatea și din acest motiv va tre-

Scanned with OKEN Scanner

bui, desigur, spre marea mea părere de rău, să fiu restrictiv cu întrebările și să-mi strunesc permanent elanul curiozității.

— Cred că ați fost dezinformat. Cu sănătatea nu aș putea zice că o duc prost, cel puțin pînă la ora actuală. Cu sănătatea fizică, zic. Din punct de vedere sufletesc, însă, n-aș putea spune că mă aflu în apele mele. Oricum, puteți să nu mă cruțați. În felul acesta mă sustrageți de la tot felul de gînduri triste.

— Din ce motiv nu sînteți în apele dumneavoastră, dacă-mi este permis a vă întreba?

— Din ce motiv? Sînt multe de spus aici. În primul rînd pentru că ni s-a făcut această nedreptate strigătoare la cer pe chestia Ardealului. În al doilea rînd, fiindcă în Ardealul cedat mi-a rămas Institutul cu laboratoarele sale, pe care cu atîta cazną le-am alcătuit. În al treilea rînd, fiindcă tot acolo mi-a rămas casa, cu tot ce am adunat într-o viață de om. Și, pe urmă, poate că știți cum este povestea — pe măsură ce trec anii —, iar dacă nu știți încă, vine în mod sigur vremea cînd veți ști: se doarme din ce în ce mai greu în pat străin; se mănîncă și se lucrează din ce în ce mai greu în casă străină. Mai mult încă: se gîndește din ce în ce mai greu în casă străină. Ne adaptăm din ce în ce mai greu unor noi condiții de viață și muncă, pe măsură ce anii se adună. În al patrulea rînd, copiii s-au făcut mari și s-au împrăștiat în lume, aidoma puilor de rîndunică, fiecare cu rosturile lui. Iar în al cincilea rînd, și am impresia că cu acest punct trebuia să încep, am certitudinea că a sosit, în sfîrșit, indezirabila și totuși inevitabila bătrînețe, cu toate mizeriile ei.

— Cu toate aceste mizerii, eu mi-aș dori, în mod sincer și, de bună seamă că și-ar dori și alții ca mine, ca la vîrsta de 75 de ani să arăt așa cum arătați dumneavoastră. Se vede cît colo că ați trăit mult timp în mijlocul naturii.

— Asta este adevărat. Pentru mine natura a reprezentat locul principal de muncă, aidoma țăranului.

— Ați și copilărit la țară?

— Copilăria mi-am trăit-o în cea mai mare parte

Scanned with OKEN Scanner

la Sorăneşti, un sat de pe plaiurile molcome ale Vasluiului, unde părinţii mei aveau o moşie.

— Aţi dori să-mi daţi mai multe detalii despre familie şi despre primii ani de viaţă?

— Desigur. Tatăl meu, pe nume Gheorghieş, a fost de profesie jurist. În primele sale începuturi profesionale a fost magistrat, pentru ca în cele din urmă să practice avocatura. Mama, pe nume Eufrosina, era casnică. Amîndoi părinţii erau dotaţi, aş zice, sub raport intelectual şi la curent, în general, cu fenomenul cultural al vremii lor. Tata dispunea de vădite înclinaţii literare, fapt ce l-a determinat să urmărească cu interes şi îndeaproape activitatea „Junimii" şi, în cele din urmă, să i se alăture chiar activ. Sînt singurul copil care am rămas în viaţă din cei 3 pe care i-au avut părinţii. Pe fratele meu Alexandru nu l-am cunoscut, căci a murit chiar în anul naşterii mele; în schimb, cînd a murit soră-mea, cu care mă înţelegeam perfect, aveam 18 ani. Vă puteţi imagina şocul sufletesc pe care l-am înregistrat cu acest prilej.

— Despre anii copilăriei ce-mi puteţi spune?

— Aş fi cu totul ingrat dacă n-aş recunoaşte că am avut o copilărie realmente fericită.

— Ce-mi puteţi spune despre primii dascăli?

— Din acest punct de vedere, am fost un mare norocos. Primul meu învăţător, graţie căruia am intrat în lumea fabuloasă a scrisului şi cititului, a fost Ion Creangă. El răspundea pe vremea aceea de clasa mea în cadrul şcolii primare de pe strada Păcurari din Iaşi.

— Şi ce v-a impresionat mai mult la el?

— Totul. Absolut totul. Dacă ar fi, totuşi, să aleg un anume aspect al personalităţii sale, l-aş menţiona pe acesta: ca unul care îşi făcuse din copilărie o veritabilă fixaţie afectivă, ca să spun aşa, ne punea mereu pe noi şcolarii să-i povestim sau să-i scriem cum ne-am trăit anii copilăriei. La Cluj, în casa rămasă acolo, am într-un sertar cîteva compuneri pe această temă, provenind din perioada cînd abia deprinsesem taina buchiilor şi mi-ar părea, firește, foarte rău dacă s-ar pierde sau rătăci în cursul acestor tragice evenimente pe care le trăim.

Scanned with OKEN Scanner

— Văd că, spre marele meu noroc, sînteţi într-o bună dispoziţie şi în vervă din punct de vedere confesiv.

— De ce n-aş fi, domnule, din moment ce, ţinînd cont de atîtea prin cîte am trecut, mă aflu totuşi în viaţă şi încă în condiţii bune de sănătate. Pe chestia asta, n-o să vă supăraţi, sper, dacă am să desfac o sticlă cu vin bun dintr-acela pregătit pentru aceia care se vor nimeri prin casă în această zi şi, deocamdată, văd că dumneavoastră sînteţi primul.

— La mulţi ani, stimat domnule profesor!

— Aşişderea şi dumneavoastră, domnule.

— Reluînd firul discuţiei, aş dori să-mi spuneţi cîteva cuvinte despre studiile liceale.

— Aceste studii le-am început la Liceul Naţional din Iaşi, pentru a le încheia la Institutele Unite, tot din acest oraş.

— Care dintre profesorii pe care i-aţi avut aici a preluat locul lui Ion Creangă, respectiv al personalităţii care v-a captat raţiunea şi afectele?

— Aş zice, fără nici o ezitare, că acest loc l-a luat Cobâlcescu. Grigore Cobâlcescu a avut o influenţă absolut hotărîtoare în viaţa mea, determinîndu-mă să-mi consacru viaţa şi munca ştiinţelor naturii. Această influenţă s-a răsfrînt, firește, şi asupra altor elevi ai săi, care aveau să devină mai tîrziu nume cu rezonanţă în acest domeniu de activitate.

— De exemplu?

— De exemplu Vitzu, Cosmovici, Sava Athanasiu, Antipa, Leon, Voinov şi alţii.

— Care este, după dumneavoastră, succesul influenţei exercitate de acest dascăl?

— Succesul rezidă, cred, în faptul că Cobâlcescu n-a predat ştiinţele naturii în sensul obişnuit. El ne ţinea prelegeri strălucite şi foarte vii într-o atmosferă de mare convingere şi dăruire. Pentru mine, Cobâlcescu a fost şi rămîne profesorul ideal, slujit nu numai de erudiţie şi patos, ci şi de un anume talent. Vă rog să vă imaginaţi cît m-a impresionat pe mine personal acest strălucit dascăl, din moment ce m-am folosit de numele lui pentru a boteza o insulă descoperită de mine cu

Scanned with OKEN Scanner

prilejul celebrei expediții pe care am efectuat-o în Antarctica.

— Așadar, se poate spune că datorați acestui maestru marea cotitură de viață, pe care o reprezintă alegerea profesiei.

— Mai mult încă: datorez acestui dascăl nu numai cariera mea, ci și însuși felul de a gîndi. Evoluționismul lui naturalist, pe care îl propaga de la catedră, s-a impregnat adînc în structurile mele nervoase și a lăsat amprente vizibile în toate activitățile mele. Simpatiile mele față de socialism, ca gîndire și acțiune de ordin social, datînd încă din anii liceului, nu sînt străine de evoluționismul propagat de maestrul meu. Știți: figurez printre membrii partidului socialist francez, chiar din primul an al sosirii mele în capitala Franței. Mai mult încă: locuința mea din Paris era sediul de întrunire al studenților socialiști. Am fost apoi un participant activ la Congresul internațional muncitoresc, care a avut loc în acest oraș în 1889, iar semnătura mea figurează pe documentul redactat de ginerele lui Karl Marx, Paul Laforgue, document prin intermediul căruia se propune legiferarea zilei de muncă de 8 ore, ca și legiferarea zilei de 1 Mai ca zi de solidaritate a tuturor muncitorilor de pe planetă. Mai departe. Am luat parte activă, reprezentînd studențimea socialistă română la Congresul internațional al studenților socialiști, care a avut loc la Geneva, pare-mi-se în 1893.

— Literalmente mă impresionează această carte de vizită socialistă, ca să-i zicem așa. Spuneți-mi mai erau și alți studenți români, care au îmbrățișat pe acea vreme aceeași cauză?

— Firește că erau. Dragomir Hurmuzescu, doctorul Ion Cantacuzino, Radovici, Irimescu, Petre Antonescu și Paul Bujor sînt cei mai activi dintre aceștia.

— La Paris ați venit, desigur, pentru aprofundarea studiului științelor naturale, nu?

— Din nefericire, nu. După ce mi-am dat bacalaureatul la Iași, a fost necesar să mă înscriu la Facultatea de drept, îndeplinind în acest fel dorința părinților mei și în special pe aceea a tatei, care m-a și întovărășit în acest scop la Paris.

Scanned with OKEN Scanner

— Și ați dus aceste studii pînă la capăt?

— Închipuiți-vă că da. După trei ani de toceală juridică, eram posesorul diplomei de licență.

— În acest caz, ce s-a ales din pasiunea dumneavoastră pentru științele naturii?

— Aceasta n-a fost neglijată niciodată. În paralel cu studiile mele de drept, am audiat cu mare interes și strălucitele prelegeri pe care le ținea profesorul Léonce Manouvrier în cadrul Școlii superioare de antropologie, pentru ca, în momentul cînd studiile de drept erau încheiate, să mă dedic cu trup și cu suflet științelor naturii. În acest sens, în 1891, îmi luam licența în acest domeniu, clasificîndu-mă primul din întreaga promoție. Vă menționez acest lucru nu ca să mă grozăvesc cu facultăți de asimilare ieșite din comun, ci cu dragostea mea nețărmurită pentru acest domeniu de activitate. În același an, și-a luat, tot ca premiant, licența și Dragomir Hurmuzescu în fizică. Pentru că s-a nimerit ca inspectorul general al învățămîntului din țară — Spiru Haret — să se afle în acest moment la Paris și, pentru că acesta jubila pur și simplu pentru orice succes românesc pe linie de învățămînt în special, ne-a oferit amîndurora o masă.

— Care au fost primii pași în profesie?

— Primii mei pași în profesie au fost dedicați muncii științifice de cercetare. Să vă dau mai multe detalii în acest sens?

— Firește, dacă acest lucru este posibil.

— Creatorul ilustrei școli de zoologie de la Sorbona, profesorul Henri de Lacaze-Duthiers, m-a luat cu el, ca urmare a simpatiilor pe care mi le purta pentru purtările mele și în special pentru distinsa mea școlaritate, la celebra stațiune de cercetări științifice de la Banyuls-sur-Mer, pe malul Mediteranei. În această perioadă, se situează și primele mele lucrări științifice, care au culminat cu teza de doctorat, pe care am publicat-o în 1896. Mă grăbesc, după cum vedeți, să relevez singur lucrarea de doctorat, dar fac acest lucru pentru că realmente ea s-a bucurat de un larg răsunet în cercul specialiștilor.

— Care a fost titlul acestei lucrări?

Scanned with OKEN Scanner

— „Le lob écephalique et l'encéphale des annélides polychètes".

— Titlul de doctor odată luat, nimic nu v-a mai împiedicat, desigur, de a vă așterne pe drumul lung și glorios al carierei pe care ați îmbrățișat-o.

— Am mai avut un hop de sărit, chiar deîndată, căci nu îmi satisfăcusem serviciul militar, motiv pentru care a trebuit, oarecum de urgență chiar, să mă reîntorc în țară.

— Și, după ce ați terminat stagiul militar?

— De fapt, n-am mai apucat a-l termina, căci, spre marele meu noroc, pe baza unor intervenții pe cale diplomatică, efectuate pe lîngă guvernul român, am fost scutit de a-l mai termina.

— De ce?

— Din cauza expediției antarctice organizată sub auspiciile Academiei belgiene și a Societății de geografie din Bruxelles, expediție care a avut loc pe vasul „Belgica", comandat de celebrul locotenent din marina belgiană Adrien de Gerlache.

— Iată, în sfîrșit, că am ajuns la acest capitol, care v-a adus consacrarea pe plan național și internațional, și asupra căruia v-aș ruga să insistați ceva mai mult.

— Doresc să precizez, din capul locului, că această călătorie nu a fost o călătorie de plăcere, turistică, așa cum poate au crezut unii. Asemenea călătorii nu se fac în niciun caz în Antarctica sau, cel puțin, ar fi recomandabil să nu se facă. Ceea ce am făcut noi acolo a fost știință pură și în special știință aplicată, iar asta în condițiuni climatice inimaginabile.

— Acest lucru se cunoaște, în general, dar cu toate acestea v-aș ruga, stimat domnule profesor, să mai reveniți asupra lui, dacă nu vă este prea greu.

— Aș prefera să-mi puneți întrebări precise, ca să știu ce vă interesează în special.

— Cît a durat, de exemplu, expediția? Bineînțeles dacă vă mai amintiți.

— Cum să nu-mi amintesc, păcatele mele! Asemenea evenimente nu se uită chiar atît de ușor. Am plecat din Anvers în ziua de 18 august 1897, iar revenirea în același oraș a avut loc pe ziua de 5 noiembrie 1899.

Scanned with OKEN Scanner

Aceste date privesc personalul expediției în ansamblu. În ce mă privește, am părăsit „Belgica" încă de la Buenos Aires și, cu un vas de linie, am ajuns ceva mai repede în Europa și, implicit, acasă. În septembrie 1899, mă aflam la Sorănești, unde, mîncînd pastramă de oaie și struguri, cum se obișnuiește toamna pe la noi, redactam raportul științific privind sectorul de activitate de care am răspuns în cadrul acestei memorabile expediții. Dacă excludem drumurile lungi, se poate spune că expediția, cu nuanța ei antarctică propriu-zisă, a durat în jur de 15 luni, ceea ce cred că este ceva.

— Care este sectorul de activitate științifică de care ați răspuns în această expediție?

— Firește acela de zoologie și de botanică.

— Cum de au căzut sorții alegerii tocmai pe dumneavoastră?

— Dacă ați citit cumva cartea medicului și antropologului american Frederick Cook, intitulată „Trough the First Antarctic Night", apărută la New York în 1900...

— Din nefericire n-am citit-o.

— Dacă ați fi citit această carte, ați fi văzut că acolo se spune, la un moment dat, că s-au depus eforturi foarte mari, în mai multe țări, pentru găsirea unei persoane, care să întrunească atît calitățile fizice necesitate de rezistența la climatul polar și în special calitățile intelectuale de competență profesională, care să ducă la reușita expediției. Alegerea mea se datorează recomandărilor favorabile pe care mi le-au dat foștii mei dascăli. A fost o mare bucurie pentru mine, căci numărul acelora care aspirau la șansa acestei plecări era foarte mare.

— Cîți ani aveați pe vremea expediției?

— Exact 30.

— De ceilalți tovarăși de drum vă mai aduceți aminte?

— Cum să nu-mi aduc aminte de acești băieți extraordinari, cu care am petrecut clipe atît de sublime și, uneori, atît de îngrozitoare! Eram cu toții 19. Ia să încerc chiar să-i și enumăr, deși treaba asta nu cred s-o mai fi făcut vreodată. În afară deci de Adrien de Ger-

Scanned with OKEN Scanner

Iache, comandantul navei de care v-am mai pomenit, pe vas se mai aflau: Georges Lecointe, care îndeplinea funcţia de comandant secund, cartograf şi hidrograf; Emile Danco, specialistul expediţiei în probleme de observaţii magnetice şi pendulare; celebrul explorator norvegian Roald Amundsen, care îndeplinea şi funcţia de prim-locotenent; doctorul Frederick Cook, antropologul şi principalul fotograf al nostru; Henryk Arktowski, geolog şi oceanograf; Antoine Dobrowolski, meteorolog; amîndoi erau polonezi; Jules Melaerts era al doilea locotenent; Henry şi iată nu mai ştiu cum — asta din cauza bătrîneţii! —, ca prim mecanic; Max von Rysselberghe, ca al doilea mecanic. În afară de aceştia, se mai aflau încă vreo 8 sau 9 mateloţi, pe care n-are rost să vi-i menţionez chiar pe nume, mai ales că s-ar putea să mai am şi lapsusuri pe ici pe colo, după cum am mai avut şi pînă acum. Important este să vă spun că media de vîrstă a întregului echipaj era de 32 de ani. Iarăşi, este important să vă spun, că, indiferent de funcţia pe care o îndeplineam pe vas, eram cu toţii prieteni, eram cu toţii o apă şi un pămînt.

— Cum arăta „Belgica"?

— „Belgica" era un vas foarte frumos, care în vederea acestei expediţii a fost supus în prealabil unor serioase modificări. Avea, de exemplu, trei catarge, o deplasare de 270 de tone, un motor de 35 cai putere, putînd asigura viteza de 6—7 noduri pe oră. Lungimea vasului era în jur de 35 m, iar lăţimea în jur de 7 m. După cum vedeţi, nu era un vas prea mare, şi nici nu avea voie să fie.

— Care au fost primele emoţii ale călătoriei, căci bănuiesc că au existat din abundenţă?

— Indiscutabil acele 48 de ore cînd vasul a fost imobilizat de un recif, producîndu-ne tuturora acute momente de panică. De fapt, dacă stau şi mă gîndesc bine, primele emoţii de mare anvergură le-am trăit exact în ziua de 22 ianuarie 1898, cînd în urma unei cumplite furtuni, care s-a dezlănţuit în apropierea insulelor Shetland, s-a prăpădit în valuri marinarul de origine norvegiană Wiencke. Era un băiat extraordinar de vesel şi de bun. Vă închipuiţi cît ne-a impresionat

pe noi ceilalți 18 membri ai echipajului, cîți am mai rămas, dispariția sa atît de stupidă și de neprevăzută.

— În afară de acest caz, ați mai pierdut vreun om?

— Din nefericire, da. Celălalt membru al echipajului pe care l-am pierdut a fost fizicianul Emile Danco, căruia rigorile climatului antarctic i-au agravat o boală de inimă, care în țara lui nu-i producea supărări notabile. Vă imaginați ce mult ne-au impresionat cele cîteva zile de agonie, care i-au precis moartea; moarte care l-a răpus definitiv în luna mai sau iunie din anul 1898.

— Și cum l-ați înmormîntat? Iertați-mă că vă pun asemenea întrebări, desigur puerile, dar mă copleșește peste măsură această tristă poveste.

— După obiceiurile marinărești. Asta înseamnă aruncîndu-l în valurile înspumate și îngrozitor de reci ale oceanului.

— Există și alte surprize rele pe care vi le-a rezervat continentul antarctic?

— Da, există. Le-aș cita în special pe acelea legate de rigorile nopții polare. De la mijlocul lunii mai, soarele a încetat să mai lumineze cerul; apa, platforma de gheață și bezna care i-au luat locul ne-au ținut tovărășie pînă la 28 iunie, cînd lumina apăru din nou. Întunericul cel mai cumplit posibil și vînturi de o intensitate inimaginabilă au fost în acest interval de timp singurii noștri tovarăși de mediu, fără a mai pomeni de gerul tot atît de supărător. Vă rog să credeți ce vă spun acum. Eu am citit practic tot ce s-a scris de către diverși exploratori în legătură cu uzura fizică, dar mai ales psihică, pe care o pricinuiesc nopțile polare. Toate aceste descrieri mi s-au părut palide în comparație cu realitatea trăită la fața locului.

— Dacă uzura psihologică de care vorbiți mi se pare logică și de înțeles, nu aș putea spune același lucru despre acea de ordin fizic. Căci, bănuiesc că n-ați rămas în pană de hrană, îmbrăcăminte sau combustibil, nu?

— Acestea nu ne-au lipsit, într-adevăr. Dar cu toate acestea ne-a lipsit soarele, acest stăpîn al naturii, căruia abia atunci i-am înțeles puterea și importanța. Merită într-adevăr să faci o mătanie, ca să zic așa, mă rog

orice gest păgîn de proslăvire a acestui astru, de îndată ce îi simţi mîngîierea razelor sale pe frunte, şi asta în fiecare zi. Există un asemenea ritual primitiv nu mai ştiu la ce popor. În lipsa acţiunii sale vitalizante, organismele noastre şi-au pierdut treptat vigoarea, asemenea plantelor care cresc la umbră. Apare, în asemenea condiţii, o anemie de tip special, care se exteriorizează prin paloare, prin astenie fizică şi intelectuală, prin accelerarea bătăilor cordului şi chiar prin umflarea mîinilor şi a picioarelor; prin apariţia de edeme, cum spun medicii. Totuşi, cercetările noastre ştiinţifice, doresc să subliniez în mod special acest fapt, n-au încetat nici în aceste momente neprielnice.

— Care a fost prada ştiinţifică, dacă nu este prea vulgar spus, cu care v-aţi întors din această expediţie?

— Această pradă — termenul îmi place şi este foarte potrivit — a fost deosebit de bogată. Faceţi şi dumneavoastră socoteala: o colecţie de circa 1 200 de specimene zoologice, circa 400 de specimene botanice, plus în jur de circa 200 de fotografii.

— Cum a fost fructificat ştiinţific tot acest uriaş material de cercetare?

— A fost distribuit, de îndată, unui număr de reputaţi cercetători, care au lucrat sub directivele mele, firește, şi care s-a concretizat pînă la urmă în circa 60 de memorii ştiinţifice.

— Ce alte momente mai impresionante mai reţineţi din această expediţie?

— Cred că momentul de muncă dramatică, de zi şi de noapte, care s-a extins pe parcursul întregii luni februarie din anul 1899, cînd toţi membrii echipajului ne-am angajat la munca acerbă de tăiere în gheaţă a unui canal, care să permită deblocarea vasului dintre stîncile reci ce-l ţineau captiv de aproximativ un an de zile. Au fost momente de mare entuziasm, dar şi de nemăsurată disperare.

— Care a fost primul contact al echipajului cu lumea civilizată la întoarcere?

— Acest prim contact a fost realizat în portul Punta Arenas, unde vasul „Belgica" şi-a lăsat ancora în pri-

Scanned with OKEN Scanner

măvara anului 1899, pare-mi-se chiar în luna martie, cînd la noi apar ghioceii.

— Îmi închipui că expediția din care ați făcut parte a furnizat din abundență materie primă, ca să zic așa, ziariștilor, nu?

— Cu atît mai mult cu cît la Punta Arenas, ca să nu dau decît un singur exemplu edificator, se știa că am dispărut cu toții în imensitatea albă.

— Presa noastră a publicat și ea relatări frecvente referitoare la această importantă expediție științifică, și în special în legătură cu activitatea dumneavoastră personal. Dintre toate materialele pe care le-am citit pe această temă, mie personal mi-a plăcut foarte mult o relatare care a apărut în ziarul *Adevărul* din 18 septembrie 1899, și, întrucît dispun de extrasul în cauză, aș dori să-mi permiteți să vi-l reamintesc.

— Cu plăcere.

— În această relatare, printre altele, se spune: „Au fost odată 19 oameni ce au plecat pe un mic și șubred vas ca să exploreze Polul Sud; ei nu erau nici bogați, nici puternici, nici renumiți, dar erau conștienți de ceea ce se duceau să facă și știau ce-i așteaptă. Și, ajunși acolo, au făptuit greșeli și au fost pradă slăbiciunilor omenești, dar au lucrat cît au știut mai bine și au făcut tot ce au putut. Și s-au întors numai 17, zicîndu-și că moartea celor doi sărmani tovarăși și propriile lor suferințe nu vor fi fost cu totul zadarnice, căci au putut adăuga o mică pietricică la edificiul științei, la acel focar de lumină, de adevăr și de dreptate care călăuzește omenirea spre timpuri mai bune".

— Recunoașteți cui aparțin aceste poetice relatări?

— Cred că mie personal.

— Exact. Le-ați rostit cu prilejul primei conferințe publice pe care ați ținut-o la reîntoarcerea din Antarctica. În ceea ce vă privește, considerați că ați făcut descoperiri importante pentru știință cu prilejul acestei expediții?

— Eu le-aș spune chiar extrem de interesante. Să vă dau un exemplu, din multe pe care le-aș putea da în acest sens?

— Sînt gata să-l notez.

Scanned with OKEN Scanner

— Apa dintre canalele banchizei nu este deloc sterilă, cum se credea de către mulți; mai bine zis neprielnică vieții. Am demonstrat că această apă cuprinde nenumărate varietăți de alge inferioare care, totuși, conțin clorofilă. Aceste alge asigură de fapt hrana radiolarelor, copepodelor și ostracodelor, ca și altor varietăți care trăiesc pe acolo. Dar și acestea asigură, la rîndul lor, hrana polichetelor, ca și a meduzelor, și așa mai departe. Odată cu apariția verii, algele renasc grație energiei luminoase și, firește, odată cu ele se reia tot acest ciclu vital.

— Nu mi-ați spus încă nimic despre acești stranii pinguini pe care imaginația mea nu-i poate desprinde de realitățile banchizei. Iertați-mi curiozitatea mea poate copilărească. I-ați întîlnit?

— Nu numai că i-am întîlnit, dar i-am și studiat foarte temeinic. Am identificat, în răstimpul acestei expediții, nu mai puțin de 17 specii bine diferențiate de pinguini, pe care i-am clasificat în șase genuri diferite. Am avut atît de frecvent contact cu coloniile de pinguini încît am putut să efectuez veritabile observații, de ordin psihologic chiar, privind viața lor.

— De exemplu?

— De exemplu, am putut să văd în mod direct cum adulții exercită veritabile acțiuni coercitive asupra neastîmpăraților pui, și în special asupra acelor dintre ei care se zbenguiau pe marginea banchizei, riscînd să cadă în apă. Ceea ce este foarte interesant de semnalat este că această activitate de supraveghere, care revenea unor anume membri adulți ai coloniei, era foarte riguros organizată.

— Chiar credeți în existența unor coordonate psihologice în perimetrul unor asemenea mamifere?

— Nu cred, sînt convins. Undeva într-un studiu al meu — nu-mi mai vine în minte acum în care anume — am făcut chiar precizarea pe care unii au considerat-o hazardată, dar care mie mi se pare a fi întru totul adevărată, că, particularitățile psihice ale unei păsări oarecare sînt tot atît de importante ca și anumite particularități morfologice ca lungimea ciocului, de exemplu, culoarea penajului sau forma picioarelor sau a aripilor.

— Există o lucrare de bază, fundamentală, să-i zicem, care v-a lansat în lumea științei de pe urma expediției efectuată în Antarctica?

— Există mai multe lucrări de acest gen.

— Îmi puteți semnala una dintre ele?

— Una dintre ele este, indiscutabil, lucrarea pe care am intitulat-o „Cetacee".

— Cetaceele, dacă nu cumva fac o gravă eroare de ordin științific, sînt unul și același lucru cu balenele, nu?

— Întocmai. Or, în acest domeniu am avut prilejul de a întreprinde observații dintre cele mai interesante și chiar inedite. Pentru că acest capitol m-a captivat, am rămas zile în șir cocoțat într-un post de observație amenajat ad hoc într-un butoi și pe care l-am fixat în partea cea mai de sus a catargului principal.

— Bineînțeles că nici în cadrul cetaceelor n-au lipsit observațiile de ordin psihologic, cărora le acordați în general atîta importanță.

— Bineînțeles. Dar aceste observații nu sînt atît de bine conturate ca în cadrul pinguinilor. Cetaceele trăiesc sub apă, iar eu le observam viața fizică și psihică de pe uscat. Dacă există totuși ceva ce am clarificat în domeniul vieții cetaceelor, aceasta ține de elucidarea acelui mult controversat mecanism al expirului acestor mamifere, al acelui spectaculos suflu, care le caracterizează respirația.

— De exemplu?

— De exemplu, am elucidat faptul că balenele nu expulzează pe nări, în timpul expirului, apă, cum se credea, ci aer; aer însă încărcat cu vapori, care se condensează sub acțiunea frigului, devenind în acest fel vizibili și macroscopic. Dar și în condițiuni de temperatură ridicată acest aer expirat, acest suflu deci, devine vizibil. Acest fapt aparent inexplicabil are totuși o explicație cît se poate de plauzibilă. Anume: expulzarea marilor cantități de aer, pe care le poate înmagazina plămînii uriași ai balenei, prin acel orificiu strîmt, care de asemenea le caracterizează aparatul respirator, este urmată în mod firesc de o destindere bruscă, care la rîndul ei va declanșa o scădere tot atît de bruscă de

temperatură. În materie de cetacee, și în contradicție cu multe păreri științifice consacrate, care pretindeau că aceste mamifere se pot scufunda în apă și pînă la adîncimi de 1 000 de metri am demonstrat totuși că nivelul maxim pînă la care ele se pot aventura se află în jurul a 100 m. Mai sînt și multe alte aspecte care mi s-au lămurit cu prilejul acestui studiu; nu este cazul, sper, să insist asupra lor în cursul acestei convorbiri.

— Nu știu în ce măsură erați cunoscut poporului nostru și în special componentei culte a acestui popor înainte de expediția antarctică, dar sînt absolut convins că după consumarea ei numele dumneavoastră era pe buzele tuturor. Mă înșel oare?

— Nu vă înșelați deloc. Aceasta a fost realitatea. La întoarcerea din menționata expediție, ca urmare a consacrării mele pe plan științific internațional, autoritățile române mi-au oferit o catedră în cadrul Universității din București, plus promisiunea înființării unui laborator de studii marine la Constanța, care să funcționeze sub conducerea și îndrumările mele.

— Propunerile la care vă referiți mi se par cît se poate de interesante. Le-ați acceptat, desigur.

— Din nefericire nu le-am putut da curs, căci între timp mă angajasem la laboratorul maritim „Arago" de la Banyuls-sur-Mer, unde se impuneau continuate o serie de cercetări începute cu ani în urmă.

— Cît timp ați mai lucrat la acest laborator?

— Cît? O viață de om. În cei aproape 20 de ani pe care i-am petrecut aici am impresia că mi-am îngropat între eprubete și cărți însăși tinerețea.

— Bănuiesc că activitatea dumneavoastră plină de pasiune și dăruire a fost remarcată și apreciată de cei din jur.

— Ca urmare a meritelor pe care le-am cîștigat în cadrul acestor activități, am devenit chiar codirector al laboratorului în perioada 1900—1920 și în același timp codirector al revistei pe care o redacta acest laborator: „Archives de zoologie expérimentale et générale", pe care, în această calitate, am condus-o în perioada 1900—1947.

— Ce lucrare mai deosebită ați efectuat în cadrul acestui laborator?

— În acest laborator, am efectuat mai multe lucrări care ar merita acest calificativ. Dacă ar fi totuși să mă opresc la una dintre ele și anume asupra uneia dintre acelea care au stîrnit un mai mare interes la apariție, aceasta ar fi cea intitulată: „Notă despre marele șarpe de mare *Megophias megophias (Rafinesque)*". Acesta este titlul complet al lucrării publicată în 1903 în „Bulletin de la Société zoologique de France".

— Există, într-adevăr, un șarpe enorm, care cutreieră marile întinderi marine și oceanice, așa cum se vorbește în opinia publică comună?

— În acest domeniu sînt multe de spus. Pe tema șarpelui de mare s-au țesut în decursul vremilor veritabile legende. Cercetînd această problemă, am dat peste nu mai puțin de 162 de observații, care merită a fi luate în seamă și care proveneau de la diverși oameni, unii dintre ei reputați cercetători sau chiar savanți. Toate aceste observații figurează în celebra carte a lui A. C. Quedemans, intitulată „The Great Sea-Serpent", carte apărută la Londra în 1892. La observațiile cuprinse în cartea de mai sus menționată mai este de adăugat una demnă de luat în seamă, aparținînd unui serios ofițer francez de pe canoniera „Avalanșa". Observația în cauză a fost efectuată în anul 1898. Ofițerul respectiv susține a fi văzut în golful Tonkin un monstru marin de o mare lungime, înzestrat cu mișcări reptiliforme, pe care îl identifica cu celebrul șarpe de mare.

— Dacă nu mă înșel, dumneavoastră personal opinați pentru existența unui asemenea monstru.

— Da, și vă puteți închipui ce materie primă cu caracter senzațional am oferit presei pe această temă. Niște ziariști americani au publicat chiar, pe prima pagină a ziarului, cu litere de o șchioapă, atitudinea mea pozitivă din acest domeniu, conchizînd că monstrul în cauză ar fi un cetaceu descinzînd din pleziozaurul mezozoic. Ce mai la deal la vale, concluzia lor era că monstrul în cauză este însuși balaurul din poveștile folclorului tuturor popoarelor lumii.

Scanned with OKEN Scanner

— Trecerea dumneavoastră în tabăra acelora care susţineau existenţa reală a monstrului marin trebuia motivată, cred, de pe poziţii ştiinţifice.

— Fără îndoială.

— Şi cum aţi reuşit aceasta?

— Prin metoda verificării, pe teren a ipotezelor, aşa cum am procedat în multe alte cercetări. Aşadar, pentru a demonstra existenţa monstrului marin, mai bine zis pentru a vedea ce este cu toată această istorie, care a alertat atîta lume, a trebuit să întreprind nenumărate incursiuni marine, dar din nefericire toate s-au dovedit infructuoase. Mă reîntorceam la staţiune fără a fi văzut monstrul cu pricina. Una din aceste incursiuni, şi anume aceea pe care am întreprins-o pe vasul „Roland", într-o zi din vara anului 1895 s-a nimerit însă să fie mai norocoasă.

— Norocoasă, în sensul că aţi văzut în sfîrşit şarpele de mare?

— Norocoasă, pentru că am văzut lîngă insula Cabrera din apropierea cunoscutului arhipeleag al Balearelor, un banc uriaş de hamsii, atît de compact şi atît de bine închegat în totalitatea sa încît evoluînd pe apă „in corpore", ca să zic aşa, sugera imaginea precisă a unui uriaş şarpe care înoată la suprafaţa apei. Cînd acest banc uriaş apărea deasupra valurilor, apa se învolbura, exact aşa cum se întîmplă cînd din profunzimi apare un uriaş cetaceu. Cînd acest pseudocetaceu se deplasa, exterioriza perfect sinuozităţile caracteristice şerpilor, fapt care i-a indus pe atîţi observatori în eroare.

— Aşadar, era numai o falsă imagine de monstru marin, nu?

— Bineînţeles.

— Aţi comunicat undeva, pe linie publicistică, această revelatoare observaţie?

— Toată această istorie a fost analizată detailat în articolul intitulat „Observaţii asupra unui banc de hamsii — Engraulis Engrassicholus —, întîlnit lîngă insula Cabrera (Baleare)", pe care l-am publicat într-o revistă de specialitate.

— Și cu aceasta ați pus punct unui capitol în contul căruia s-a vărsat atîta cerneală.

— Exact.

— Nu mi-ați vorbit încă nimic pînă în prezent despre biospeologie, această nouă știință al cărei ctitor se pare că sînteți chiar dumneavoastră personal. Cel puțin aici, la noi în țară, în această calitate nu sînteți prea cunoscut.

— Îndreptarea mea spre speologie și continuarea pe această cale a unei noi ramuri a științei se datorează unei simple întîmplări, așa cum se petrece dealtfel de nenumărate ori în viață și în diverse domenii de activitate. Ați auzit, sper, în acest sens de felul cum acel fizician modest, care a fost Wilhelm Konrad Röntgen, a descoperit, la sfîrșitul secolului trecut, razele care îi poartă numele și care pur și simplu au revoluționat medicina?

— Am auzit, dar cu toate acestea eu susțin punctul de vedere că întîmplarea poate juca în știință, în adevăr, roluri considerabile, dar numai atunci cînd ea este fructificată de geniul creator al celui care îi iese în cale. Aceeași întîmplare nu-i spune absolut nimic unui neavizat, unui neinițiat în problematica acelui domeniu de cercetare.

— Asta așa este, dar cu toate acestea întîmplarea rămîne întîmplare.

— Revenind la descoperirea biospeologiei, despre ce fel de întîmplare este vorba?

— Despre acea neobișnuită explorare marină din anul 1904. Și cînd stau să mă gîndesc, cîte asemenea explorări mai făcusem în acel lung interval cît am lucrat la laboratorul Arago. Dar în acest an, exact în ziua de 15 iulie, după cum vedeți am reținut perfect acest moment crucial din viața mea, am prevăzut includerea în program și a unei vizite la peștera spaniolă Cueva del Drach, ceea ce însemnează Peștera Dracului. Îmi amintesc că trebuia să fim conduși aici chiar de gazda spaniolă a excursiei noastre, una și aceeași persoană cu celebrul speolog Odon de Buen. În cursul acestei explorări, mi-a fost atrasă atenția de un rac mic, incolor și orb, pe care l-am identificat a fi

Scanned with OKEN Scanner

Thyphlocirolana Moraguesi și care prezenta o importantă asemănare cu anumite vietăți marine. Faptul cel mai frapant era însă acesta: ce caută un crustaceu marin sau numai cu rude marine în apele dulci ale Peșterii Dracului? Din acest șoc științific, ca să-i spun așa, din această mare nedumerire, a apărut orientarea mea spre un nou domeniu de activitate. De aceea, începînd din 1904, deci din acest an de răscruce, mînat de o întîmplare, am efectuat două categorii de lucrări științifice: unele cu caracter pur speologic și altele axate pe izopodele adunate de pe pămînturile sau din apele peșterilor de tot felul.

— Deci așa a apărut biospeologia.

— Într-adevăr, așa a apărut biospeologia. În acest spirit, am înființat tot de atunci revista pe care am intitulat-o „Biospeologica", în care am publicat toate acele cercetări sau altele cu tematică similară aparținînd altor cercetători. După trei ani de asidui cercetări, în care cutreierasem sute de peșteri, public în 1907 un articol, care poate fi considerat — și chiar este — actul de naștere al acestei noi științe. Articolul în cauză se intitulează „Essai sur les problèmes biospéologiques — Biospeologica", deci „Eseu asupra problemelor biospeologice" și a fost publicat în revista „Archives de zoologie expérimentale et générale".

— Considerați noua disciplină o veritabilă lovitură de gong în domeniul general al științelor?

— Chiar de o lovitură de gong ar fi exagerat să vorbim. Totuși, noua știință s-a impus de îndată și, odată cu ea, am reușit, firește, și eu să mă impun în lumea oamenilor de știință. În 1910, sînt numit președintele de onoare al Societății franceze de speologie, și membru corespondent al Societății de zoologie din Londra, ceea ce pentru un dac ca mine era ceva. Nu credeți?

— Ba cred, stimat domnule profesor și academician, și vă felicit din inimă pentru gloria pe care ați adus-o neamului nostru peste hotare. În continuare, aș dori să-mi precizați cum s-a produs revenirea dumneavoastră în țară.

— Imediat după încheierea primului război mondial,

Scanned with OKEN Scanner

am primit o invitație din țară în care mi se propune să ocup postul de profesor la catedra de zoologie de pe lîngă Universitatea din Cluj. La sfîrșitul anului 1919, parcă, am avut la Paris mai multe întrevederi în acest sens cu doctorul Vaida-Voievod, primul ministru de atunci al țării. Cu acest prilej, am atacat și problema eventualei înființări a unui institut de speologie, pe care să-l conduc și să-l pun pe roate.

— Cînd s-a trecut de la teorie la practică, în acest domeniu?

— Exact în 1920 cînd, printr-un decret ministerial, s-a decis numirea mea și a colaboratorului meu cel mai apropiat, René Jeannel, ca profesori titulari de biologie în cadrul Universității din Cluj. Tot în 1920, s-a legiferat înființarea institutului preconizat. Așadar, la sfîrșitul acestui an atît eu, cît și prietenul și colaboratorul meu Jeannel, împreună cu familiile noastre și cu avutul nostru mobil, ne instalăm definitiv la Cluj, spunînd adio azurului mediteraneean, ca și frumoasei mele vile „Les Mimosas" din Banyuls, ceea ce, vă mărturisesc, n-a fost deloc ușor.

— Care a fost, pe scurt, activitatea dumneavoastră în noua calitate, de director al Institutului de speologie din Cluj?

— În primul rînd am impulsionat, cît am putut mai mult, dezvoltarea acestei științe și am atras atenția cercetătorilor din diverse domenii de activitate asupra speologiei și în special asupra biospeologiei. Pînă la sfîrșitul anului 1927, deci în numai șapte ani de activitate, circa 1 100 de grote, mai mici sau mai mari, erau cercetate și inventariate.

— Cîte lucrări științifice ați efectuat în acest interval de timp?

— Nu mai știu exact. În orice caz au fost foarte multe.

— Puteți să-mi subliniați una dintre ele, pe care o considerați mai importantă?

— Cred că mai multe dintre ele ar merita acest calificativ. Dacă este totuși să aleg numai una dintre ele, m-aș fixa asupra aceleia care are ca temă de cercetare ghețarul de la Scărișoara.

Scanned with OKEN Scanner

— Puteți, în continuare, să-mi semnalați și eventuale aspecte extraprofesionale ale activității dumneavoastră?

— Există și asemenea aspecte. Unul dintre acestea ține de preocupările mele din domeniul metodologiei învățământului.

— Ați putea face vreo exemplificare în acest sens?

— Să încercăm. În 1928, de exemplu, cu prilejul dezbaterilor care au avut loc în parlament pe tema liceului unic, am susținut punctul de vedere al Universității din Cluj, militînd în consecință pentru un liceu cu caracter național-științific. Discursul pe care l-am ținut cu acest prilej a fost și tipărit. Tot ca activitate extraprofesională poate fi considerată, cred, și străduința mea, efortul pentru ameliorarea muncii științifice de documentare. În acest sens, în 1926, dacă nu mă înșel, am scos la iveală după multă bătaie de cap primul catalog al revistelor științifice și medicale din Cluj. Prin parcurgerea acestuia, orice cercetător putea să-și facă o părere de ansamblu și să se orienteze, cu precizie, în hățișul multiplelor preocupări științifice ale acestui reputat centru universitar din țară.

— Îmi puteți da și alte exemple de activitate extraprofesională?

— Firește. O asemenea activitate constă și din faptul că, înainte de încheierea ostilităților primului război mondial, am oferit întreaga mea moșie de la Sorănești țăranilor de pe acele meleaguri, cerînd în schimb acestora să o folosească drept cooperativă de exploatare rațională a pămîntului și a bogățiilor sale. Apoi, multe activități extraprofesionale am desfășurat, cred, în cadrul Academiei.

— De exemplu?

— De exemplu mie mi-a fost dat să prezint în fața acestui for de știință și de cultură „Proiectul de reformă al ortografiei române", întocmit de Sextil Pușcariu, proiect, care după cum vă puteți da lesne seama, nu are nimic de-a face cu speologia. Tot în cadrul Academiei am desfășurat o activitate susținută în domeniul lucrării „Dicționarul Academiei". În 1926, am contribuit activ la înființarea unui dispensar medical pentru

Scanned with OKEN Scanner

studenții suferinzi de tuberculoză. Am contribuit, de asemenea activ, la apariția valoroasei instituții care este „Comisia monumentelor naturii". Apoi, am ținut nenumărate conferințe publice cu scop de culturalizare a maselor etc. etc.

— Cînd ați fost ales membru al Academiei?

— În 1920.

— Cine a făcut respectiva propunere?

— Prietenul și colegul meu de școală Grigore Antipa.

— Pe cine l-ați urmat, respectiv ce loc vacant ați ocupat?

— Locul lui Constantin Istrati, care dealtfel mă propusese ca membru corespondent în cadrul aceleiași instituții cu 15 ani mai în urmă.

— Pe cîte știu, ați fost și președintele Academiei.

— Da, între anii 1926—1929.

— Mi se pare, de asemenea, că ați fost și rector al Universității clujene, nu?

— Da, am fost și rector. Din nefericire, toate aceste onoruri vin odată cu bătrînețea, odată cu pierderea elanului vital. De ce n-am avut toate aceste titluri la 30 de ani, de exemplu, cînd eram plin de vitalitate pe banchizele Antarcticei! Teribilă ironie a soartei, această inversare de valori.

— Bine, dar tinerețe, stimat domnule profesor, însemnează în primul rînd frenetică activitate și năzuire. Or, dumneavoastră nu vă puteți plînge că vă lipsește așa ceva.

— Șapte vieți dacă aș mai trăi și tot am impresia că aș avea ce face.

— Nu mi-ați vorbit încă despre familia dumneavoastră.

— Familia mea este, ca toate familiile, în permanentă luptă cu timpul și cu spațiul. Pe mama am pierdut-o în 1907. Tata a murit la Nisa, în 1913, deci șase ani mai tîrziu. Am trei băieți, — René, Ion și Andrei, acuma mari și împrăștiați în lume, fiecare cu rostul lui.

— Ce ați dori să transmit tinerilor de astăzi din partea dumneavoastră? Asta ca întrebare finală, cu care

Scanned with OKEN Scanner

să încheiem acest interviu atît de interesant şi atît de fertil.

— Să le transmiteţi multă încredere în ziua de mîine. Deşi vremurile pe care le trăim sînt grele şi deşi zările păcii abia mijesc, ei să nu-şi piardă nicicînd încrederea în destinul omenirii, în acea stea polară care de milenii ne călăuzeşte spre mai bine. Iar această stea polară îşi trage în principal strălucirea din ştiinţa şi practica binelui şi a adevărului. Coşmarul fascist şi naţional-socialist german se va spulbera în cele din urmă. Binele şi adevărul vor supravieţui. Vom supravieţui şi noi în consecinţă. Omenirea se va aşterne pe baze noi. Va urma o nouă perioadă, cînd problema nu se va pune în felul cum o punea scepticul şi nehotărîtul prinţ al Danemarcei „To be or not to be". Va urma o nouă perioadă, cînd soarele ştiinţei va dogorî planeta, schimbînd concepţiile şi destinul omenirii. Într-un asemenea climat va fi mai nimerit a se spune „To know or not to know". Aş fi tentat, în legătură cu acest fapt, mai ales pentru că mie tinerii mi-au fost întotdeauna dragi, să le transmit prin dumneavoastră un fragment final din discursul pe care l-am ţinut la Academie, atunci cînd am fost ales preşedinte. Acest fragment ar fi, cred, cea mai sinceră urare pe care aş putea s-o fac tinerilor noştri. Nu va dura mai mult de un minut găsirea acelui discurs.

— Aştept cu mare plăcere, domnule profesor.

— L-am găsit. Iată fragmentul în cauză: „Hai! Hai! Pe scara fără sfîrşit a vremurilor, încet-încet trudeşte omenirea, cînd trasă în jos spre întuneric de superstiţiile ignoranţei, cînd trasă în sus, spre lumină, de adevărurile ştiinţei. Cu îngrijorare te întrebi astăzi, unde o să ajungă mîine? Se suie? Oare coboară? În cimitirul din Helsingör, în umbra bisericii bătrîne, s-a dezgropat mormîntul; lîngă el, Hamlet, prinţul Danemarcei, cîntărind în mînă povara uşoară a unei tigve îngălbenite, şopteşte: „To be or not to be, that is the question" (A fi sau a nu fi, aceasta este întrebarea). Tragică nedumerire ce a început desigr să frămînte sufletul omului de îndată ce în creier s-a putut lega ceea ce a fost cu ceea ce este. Dar, oare aceasta să fie întrebarea întrebărilor, problema problemelor, dilema dilemelor, de dez-

Scanned with OKEN Scanner

legarea căreia depinde și viitorul omenirii și soarta noastră de ființă omenească? Eu m-aș încumeta să cred că nu. Doar neamuri omenești nenumărate, fără a avea răspunsul, au străbătut noianul milenarelor și au ajuns acolo unde le găsim astăzi. Eu aș crede mai nimerit să se lase această problemă pe seama competenței teologilor și a filozofilor, ori în sarcina inspirației poeților și a prinților fără ocupație, ca acel prinț faimos al Danemarcei. Omul care se îngrozește văzînd cît de repede se îngreuiază cîștigarea mijloacelor de trai a noroadelor din ce în ce mai plodoase, acel care măsoară cu spaimă adîncimea nepriceperii acelora care se opun la nașterea formelor noi de organizare și producție adaptate acelor cerințe fatale, acel care măsoară cu durere puterea egoismului orb care strivește plăpîndele mijiri de asociație, colaborare și solidaritate ce încolțesc firesc din nevoile perioadei actuale, acel om, zic, e convins că dilema dilemelor este alta, și anume: „To know or not to know, that is the question" (A ști sau a nu ști, aceasta e întrebarea). A ști înseamnă pentru omenire: organizare temeinică, activitate rațională, cooperare, solidaritate, evoluție pașnică. A ști înseamnă pentru om: a-ți trăi timpul de „a fi" cu mulțumire și a aștepta clipa de „a nu fi" cu seninătate".

Scanned with OKEN Scanner

Convorbire cu creatorul şcolii de anatomie şi cu ctitorul antropologiei din România, despre care s-a spus că „este un om din altă lume"

MOTTO: *„De peste 20 de ani, deasupra fiecărei săli de lucrări se poate citi această inscripţie cu litere mari: „Anatomia este ştiinţa formei vii". Întregul meu învăţământ teoretic şi practic este orientat în jurul acestei idei... Studiul practic al anatomiei pe viu, unit cu ideea funcţională, a constituit caracteristica învăţământului care a suscitat opoziţia tuturor acelora cărora le-a stat ceasul cu 40 de ani în urmă, şi care ar voi să ne constrîngă să-l oprim şi noi, ca şi cum situaţia de profesor universitar n-ar implica o responsabilitate intelectuală ce îmbracă un caracter etic şi care nu ne îngăduie să ne înclinăm în faţa părerilor unor oameni cu responsabilitate redusă prin definiţie... Am suferit pentru această ideie".*

(Din scrisoarea lui FR. RAINER către un prieten).

„Rainer Francisc Iosif (1874—1944), medic şi anatomist român. A fost profesor la Universităţile din Iaşi şi din Bucureşti. A întreprins studii fundamentale asupra sistemului limfatic, asupra inimii, asupra structurii funcţionale a organelor etc. Rainer este creatorul şcolii antropologice româneşti. A preconizat în anatomie o concepţie biologică, dinamică, fundînd în ţara noastră anatomia funcţională. Savant progresist, a militat îm-

Scanned with OKEN Scanner

FRANCISC IOSIF RAINER

Scanned with OKEN Scanner

potriva curentelor retrograde din știință și împotriva ideologiei fasciste. Op. pr.: „Note de anatomie" (1908).

(Din Dicționarul enciclopedic român)

NOTĂ EXPLICATIVĂ

Pe profesorul Francisc Rainer l-am cunoscut personal abia în ziua de 20 iunie 1940 — zi în care s-a făcut inaugurarea oficială a Institutului de antropologie. După ce am asistat, da capo al fine, la această impresionantă festivitate, i-am solicitat profesorului să mă primească acasă pentru o convorbire de o oră, pe care dînsul, spre marea mea satisfacție, a acceptat-o cu plăcere. Aflînd de mobilul vizitei mele („Aș dori, stimat domnule profesor, să mă introduceți, dacă bineînțeles este posibil aceasta, în universul intim al gîndirii și creației dumneavoastră"), profesorul, după un moment de reflecție, văd contrariat că îmi propune să amînăm această convorbire peste trei zile, pretextînd că se simte puțin obosit de pe urma festivității despre care v-am vorbit.

„Dacă vrei, într-adevăr, să pătrunzi în ceea ce dumneata numești universul intim al gîndirii și creației mele, și dacă acest fapt crezi că nu te va plictisi — mi se adresează interlocutorul —, poftim de răsfoiește aceste file de jurnal, pe care din nefericire nu l-am ținut cu regularitate. Dacă cumva vrei să-ți extragi ceva din el, poți să o faci, cu rugămintea însă de a nu publica nimic din cele extrase decît după moartea mea".

După 3 zile, cînd reveneam la profesor pentru convorbirea promisă și cînd îi restituiam jurnalul împrumutat, eram pe de-a întregul fascinat de uriașa sa personalitate. Înainte de a vă relata convorbirea avută, lucru pe care îl voi face după ce în prealabil vă voi pune în contact direct cu cîteva extrase din jurnalul său, aș dori să vă prezint cîteva spicuiri de pe marginea festivității inaugurării Institutului de antropologie. Dealtfel, țin să precizez că profesorul Rainer a visat și a muncit pe marginea sau mai bine zis în contul ideii de a înființa un asemenea institut încă de la începutul carierii sale profesionale. În acest sens, încă din anul 1900, el a început să colecționeze cranii pe care le studia cu asiduitate, numărul acestora ridicîndu-se în ajunul morții sale la cifra de aproximativ 6 000. Profesorul D. Mezincescu care, în momentul inaugurării institutului era decan al Facultății de medicină din București, a ținut cu acest prilej un emoționant discurs, din care extrag următoarele: „...Această simplă și modestă solemnitate la care mi-am îngăduit să vă invit... are pentru noi un îndoit înțeles. În primul rînd, ea reprezintă gruparea într-o instituție nouă a considerabilului material științific de antropologie strîns în decursul unei vieți întregi de profesorul Rainer și închegarea unui centru de cercetări științifice în domeniul antropologiei.

Scanned with OKEN Scanner

În al doilea rînd, mă găsesc într-o situaţie foarte delicată de a vorbi despre Francisc Rainer, în calitatea mea de decan şi coleg. Printr-un complex de împrejurări foarte variate, Fr. Rainer are — pe lîngă foarte mulţi prieteni şi admiratori — nu mai puţin duşmani şi detractori. Aceasta este de-altfel fatal pentru orice personalitate covîrşitoare şi pentru orice om de caracter. Dar, cînd pasiunile se vor potoli, cînd se vor uita şi unele laturi ale temperamentului său rigid, cînd mulţi dintre aceia care au crescut la şcoala lui îl vor ierta pentru tot binele ce le-a făcut şi vor putea să judece activitatea şi opera ştiinţifică a lui Fr. Rainer desprinsă de micimile şi meschinăriile vieţii de toate zilele şi de interesele de moment, n-am nici o îndoială, că toţi vor fi de acord să recunoască în el un om de ştiinţă de rasă, în cea mai largă accepţiune a cuvîntului, aşa cum tinerele noastre şcoli au avut arareori. În timp ce o întreagă clasă de oameni îşi valorifică în onoruri, şi de multe ori moneiază titlurile de savanţi şi de oameni de ştiinţă, acei puţini cîţiva — care ar avea dreptul la acest titlu — trăiesc, de multe ori, cu mari privaţiuni, o viaţă întreagă de muncă în laboratoarele şi în bibliotecile lor, lipsiţi de orice fel de satisfacţie".

Înainte de a încheia această lungă notă explicativă, doresc să vă mai prezint şi un succint extras din cuvîntarea rectorului de atunci al Universităţii din Bucureşti — profesorul C. Stoicescu — ţinută tot cu prilejul inaugurării:

„Vreau să adresez profesorului Rainer mulţumirile celor şapte facultăţi bucureştene pentru rodnica sa activitate... Un savant în toată puterea cuvîntului, un apostol al ştiinţei medicale, un migălos şi conştiincios muncitor, închis între pereţii laboratorului, fără reclamă zgomotoasă — acesta este colegul nostru apreciat şi omagiat de orice medic român, de orice student în medicină, ba chiar şi de nespecialiştii care nu sînt cu totul străini de progresele medicale de la noi".

În continuare, vă prezint succinte extrase din jurnalul profesorului Rainer:

21.XII.1914: ...Am fost la Ateneu pentru Simfonia a IX-a. Orchestra prea mică... Nimic nu restabileşte cu atîta iuţeală unitatea fiinţei mele ca muzica. Toate avînturile mele se leagă între ele, toate ideile apar colorate, încălzite cu partea lor „psihică".

7.I.1915: A ajuns preponderent sentimentul că, deoarece trăiesc, nu-mi mai rămîne altceva decît să lupt pentru biruinţă. În ce va consta biruinţa, n-aş putea să spun. Deocamdată ştiu că vreau — şi mi se pare că am să pot — să pătrund cu un pas mai sigur în lumea aceea a problemelor mari omeneşti (şi sufleteşti), care

Scanned with OKEN Scanner

ne atrage pe toţi în chip misterios şi ne fascinează. Mai toţi rămîn însă la graniţa ei. Va fi o lungă acţiune de oţelire a sufletului meu — ca pentru trecerea prin Infern pentru sufletul lui Dante.

12.II.1915: ... Mi se oţeleşte voinţa, ca prin ceaţă zăresc luminile farurilor mele.

25.IV.1915: După ce m-am sculat, pînă să-mi pregătesc baia, mi-am recitit şi pe urmă mi-am cîntat versurile lui Lynceus din partea a doua a lui Faust, spre sfîrşit: „Zum Sehen geboren / Zum Schauen bestellt / Dem Turme geschworen / Gefällt mir die Welt / Ich blick' in die Ferne / Ich seh'in der Näh' / Den Mond und die Sterne / Den Wald und das Reh. / So seh'ich in allen / Die ewiger Zier, / Und wie wir's gefallen, / Gefall'ich auch mir, / Ihr glücklichen Augen, / Was je ihr gesehn, / Es sei, wie es wolle, / Es war doch so schön"/.

(Versuri, care în traducerea lui Lucian Blaga, se prezintă astfel: „Născut în lumină / Privirii menit, / Pe turnuri de pază / Iubesc ce-am iubit / Şi lumea îmi place. / Văd totul în zare / Văd luna şi stele, / Păduri, căprioare. / Şi-n toate zăresc / Eterna podoabă. / Mă bucur, n-am grabă. / Voi, ochi fericiţi / Şi limpezi nespus, / Voi multe văzuraţi! / Şi tot ce e sus / Şi tot ce e jos, / Oricum ar fi fost, / Rămîne frumos").

Mi le-am cîntat mult timp, în toate felurile şi într-o stare de mulţumire adîncă şi plină de speranţă de viitor. Speranţă că nu voi avea suferinţe distrugătoare şi că voi avea mulţumiri curate şi senine date de fiecare oră şi aproape de fiecare clipă. Sînt curioase aceste stări de mulţumire pe care le am, mi se pare, tot mai deseori. Mă simt odihnit, mintea îmi este destul de limpede, limpede de orice preocupare, parcă n-ar fi nimic pe lume decît lumină şi frumuseţe. Îmi vine în minte ceva frumos — ca versurile de mai sus ale octogenarului Goethe — îmi recit aceste versuri, mă bucur de dînsele ca şi de lumina de afară; sentimentul acesta se intensifică tot mereu; încep să mi le cînt, în diferite modulaţii şi, în fine, senzaţia de voioşie mă stăpîneşte într-atîta, încît joc în ritmul lor şi cînt „à tue-tête". Mi se pare o bună introducere la munca zilei (era de

2 ani profesor de anatomie la Facultatea de medicină din Iași, n.n.). Numai de s-ar putea ca acestea să devină nota fundamentală a ființei mele! Mai sînt și alte foloase. Pătrunzi poezia într-un chip neîntrecut. Este ca și cum ai fi tu autorul ei. Sensibilitatea pentru valorile fiecărui termen, fiecărei combinații de termeni, se ascute. Și, mai ales, te adînceşti în tine. Sînt momente de o adîncă intimitate cu tine însuți, o întărire a ființei tale sufletești. Ca urmare, o conștiință mai sigură a personalității tale, a eului tău; și atunci o judecată mai limpede asupra raporturilor tale cu ceilalți. Sînt cîteva luni de cînd m-a preocupat în felul acesta poezia „Im Grasse" de Droste-Hülschoff. Mi-am spus-o de multe sute de ori și am ajuns s-o înțeleg bine.

8.IV.1915: Aș vrea să pătrund, în cît mai scurt timp atît de adînc încît să pot cuprinde sufletul și gîndirea celor cîțiva bărbați din toate vremurile, care rezumă tot ce-a fost omenirea. Platon, Dante, Michelangelo, Leonardo... și aș vrea să retrăiesc cele cîteva mișcări mari care au trecut printr-însa.

11.IV.1915: ... Impulsul de a mă ocupa este atît de imperios, încît nu pot sta un sfert de oră în repaus. Dar munca este fărîmițată. Dacă aș putea să consacru cîteva săptămîni meditației, poate m-aș liniști. Neastîmpărul meu de acum mă chinuiește.

26.IV.1915: ... Am rămas acasă toată ziua, lucrînd pentru lecția de mîine. N-am lucrat mult, dar bine. Aproape toată ziua am stat culcat în iarbă. În ce constă pregătirea unei lecții pentru mine? Întîi trebuie să revăd faptele descriptive necesare, ideile legate de dînsele, legăturile cu practica. Materialul grafic de documentație, de pregătit, ori numai de completat, după chestiunea tratată. Toate aceste lucruri trebuie să le torn în fraze simple, clare, care să curgă ușor, să meargă — dacă se poate — de-a dreptul în mintea înțelegătoare. Aici, o dificultate tehnică mare. Fraza științifică, așa cum o înțeleg eu, n-a fost cultivată la noi, în mediul nostru; n-am avut deci putința să mă formez pe nesimțite în această privință. Trebuie să mi-o alcătuiesc eu. Aceasta cere o continuă activitate de cumpănire, o muncă neîncetată pentru dobîndirea unui

Scanned with OKEN Scanner

capital cît mai mare de termeni, de combinații, de nuanțe, perfect judecate și toate stăpînite oricînd. Se mai adaugă neîncetata muncă de mlădiere a organelor vorbirii. Aceasta este pricina pentru care, deși citesc multe ore, nu citesc mult. Ce urmăresc, este foarte greu. O vorbire foarte simplă, clară, care să nu obosească deloc nici mintea, nici urechea și care să aibă toată distincția pe care pot s-o concep eu. Văd bine că, în cursul anului ce vine, voi face progrese tot mai simțitoare. (Iată ce însemnează în optica lui Rainer simpla pregătire a unei lecții! n.n.). Acum străbat perioada dificultăților mari de la început, cînd progresele nu se fac decît printr-un șir de sforțări mai mult ori mai puțin încordate. Pe urmă, înaintarea este relativ liniștită, sigură înainte de toate. Ea atîrnă mult și de starea fizică, care se ameliorează mereu și — mai e nevoie de spus? — de factorii psihici în primul rînd; este reliefarea personalității din toate punctele de vedere.

28.V.1915: ... O mare parte din zi am stat culcat pe divan, ori în grădină. După dejun am dormit două ore și mi-a făcut bine. De multe ori, apoi, am întrerupt lucrul, ca să fac exerciții fizice. Am citit fiziologie (Bunge), despre teoria histomerelor — Heidenhain, din corespondența lui Byron. M-am simțit bine și cred că aceasta a provenit din: 1) Singurătatea mea. Nici n-am ieșit din casă azi. Simt dorința de a putea sta astfel cîteva luni (mergînd și la laborator, dar fără să văd pe cineva); 2) Mediul plăcut în care mă aflu: grădina cu copaci și plină de iarbă și de tot felul de plante, crescute în voie. Casa, cu caracterul cela de intimitate; fațada este spre grădina acoperită cu viță. Atmosfera caldă cu un miros discret și plăcut; 3) Din senzația că acum dispun de o cantitate oarecare de energie fizică; 4) Din credința că, pînă la iarnă, îmi voi clarifica noțiunile de anatomie teoretică pînă într-atîta încît să am vederea de ansamblu, care acum îmi lipsește. În consecință, voi face un curs mai bun și, în genere, mă voi înfățișa mai stăpîn pe mine. Mă bucur cu anticipație de o personalitate cu relief — acum parcă aș fi bidimensional. Trebuie să iau deprinderea de a redacta cît mai mult în scris rezultatul meditațiilor mele. Este un

lucru de care aproape că m-am ferit pînă acum. Trebuie să reprim impulsiunile motorii pe care le simt îndată ce încep să cuget: nevoia de a umbla, ori, dacă sînt culcat, contractura anumitor grupuri musculare ale extremității superioare. Acestea sînt surogate ale unei cugetări pe care mi-o doresc progresivă și viguroasă — și care întîrzie de a veni. Mulți afirmă, totuși, că preumblarea îi ajută să cugete. Pe mine, numai preumblarea în natura liberă.

„Represiune", nu este cuvîntul potrivit. Mai bine să „comut" pe o cale utilă energia nervoasă îndreptată fără rost spre calea efectoare. Umblatul într-un spațiu restrîns mă obosește și mă ametește. Închiderea bruscă și energică a mîinii, am observat că se face ca să umple hiatul atunci cînd cugetarea, neputînd să înainteze, rămîne în suspensie. Cugetarea mea este veșnic aruncată din calea ei de te miri ce. Ea merge spre țintă în zig-zag-uri, ca o mișcare browniană.

25.V.1917: Învățămîntul ucenicilor lui Esculap, în vechime, se făcea într-un mediu deosebit; școlile erau anexate templelor și erau așezate în mijlocul frumuseților naturii. Condițiile externe le dădeau, din timp în timp, fiorul religios, indispensabil pentru înălțarea și adîncirea simțirii și cugetului lor profesional. Astăzi, biologia este izvorul nesecat, care ne poate ridica deasupra nivelului vieții de toate zilele. Chiar în lecția de deschidere trebuie să fac o aplicație vie a acestei credințe.

14.VIII.1917: Concepția lor (a studenților — n.n.) despre om și despre raportul dintre acesta și macrocosmos poate sluji ca punct de plecare, poate să fie miezul unei lecțiuni de introducere în studiul anatomiei omului (a formei vii umane). În orice caz, orice aș găsi nimerit să le spun, chestiunea aceasta trebuie să o dezvolt acum pentru mine".

Concepțiile profesorului Rainer despre învățămîntul medical reies dintr-o serie de notații făcute în decembrie 1918, din care extrag următoarele:

„Lungă convorbire cu Ion Atanasiu (profesor de fiziologie și, într-o anumită perioadă, rector al Universității din București — n.n.) asupra concepției sale de

Scanned with OKEN Scanner

învățămînt medical. Ea poate fi rezumată astfel: durata să fie de 5 ani (în toate facultățile studiile durează cinci ani), deci — la drepturi egale, datorii egale. În tot acest timp, să se facă numai studii generale, fără nici un fel de specializare. Materia să fie învățată complet, chiar dacă trebuie prescurtată. Anatomia (care este o știință statică pentru el) trebuie să se facă într-un singur an. La ce bun să se învețe toate proeminențele osoase și toate orificiile pe unde trece o arteră? Fiziologia să se facă în 2 ani. Cred că orice discuție cu I. Atanasiu este inutilă. Imponderabile nu există pentru el. El nu are o concepție largă biologică. A rămas uimit cînd i-am dezvoltat cu căldură și chiar cu vehemență concepția dinamică a anatomiei și am căutat să-l fac să înțeleagă incomparabila sa valoare pentru dezvoltarea unei gîndiri concrete în medicină. În fapt, el este pentru o reglementare a învățămîntului la fel ca în liceu. Viitorii profesori secundari au nevoie de toată materia predată la curs. Medicul are nevoie de materia lucrată în laborator. Atunci, în loc de mult și prost, mai bine puțin și bine. Eu i-am obiectat (și l-am văzut încurcat) libertatea învățămîntului din Anglia. I-am declarat că între concepțiile mele despre învățămînt și ale sale există o poziție diametral opusă. Eu am considerat, pe deasupra a tot, dezvoltarea inițiativei (— omul este o ființă creatoare —). Eu nu pot înțelege ca facultatea să se mărginească în formarea de funcționari, satisfăcuți de a se complace în rutină. Cursul de la înălțimea catedrei nu trebuie să fie o carte vorbită. Atanasiu nu poate înțelege că soarta oricărei reforme atîrnă de oamenii, care trebuie să o înfăptuiască. El nu poate înțelege: ce bine ar fi să avem în facultate un număr de individualități diferite, care să-și realizeze sarcina lor didactică într-un mod absolut personal (cît mai deosebit cu putință). Eu cred că el n-ar respinge ideea (poate o și are) a unui fel de Consiliu superior peste universitate, un fel de tribunal inchizitorial, care să supravegheze chipul în care profesorii predau învățămîntul, aprobîndu-l sau dezaprobîndu-l".

Scanned with OKEN Scanner

În continuare, transcriu convorbirea avută cu profesorul Francisc Rainer:

— Spuneți-mi, pentru început, domnule profesor, cîteva cuvinte despre studiile dumneavoastră universitare.

— Studiile mele universitare, prietene, — iartă-mă că-ți spun așa —, dar mă obligă în acest sens tinerețea dumitale și, mai ales, faptul că inspirîndu-mi o deosebită încredere și simpatie alaltăieri cînd te-am cunoscut, ți-am oferit spre lectură jurnalul meu intim, făcîndu-ți astfel cunoscute toate cele bune și toate cele rele ale mele, așa cum apar din parcurgerea dialogurilor avute cu mine însumi, — așadar, studiile mele universitare, prietene, coincid oarecum cu înseși începuturile învățămîntului universitar din țara noastră. Să fiu mai clar. Cînd, în 1892, m-am înscris în primul an de studii al Facultății de medicină din București, abia trecuseră ceva mai puțin de două decenii de la înființarea facultății. O situație și mai elocventă o întîlnim la Iași, unde abia trecuse ceva mai mult de un deceniu de la înființarea Academiei Mihăilene, în cadrul căreia funcționa și Facultatea de medicină.

— Pe urmă?

— Pe urmă, începînd din 1897, lucrez practic neîntrerupt, timp de 17 ani, la Clinica medicală de pe lîngă Spitalul Colțea, șef fiindu-mi profesorul Gh. Stoicescu. Dacă nu mă înșeală memoria, la Colțea am lucrat pînă ce am împlinit vîrsta de 39 de ani, urcînd în acest interval de timp treptele de șef de laborator și de șef de lucrări. Mă pasiona, în special, munca de laborator pentru caracterul ei concret, practic, obiectiv. Îmi amintesc, din această perioadă de timp, de două performanțe profesionale cu care mă mîndresc. Este vorba despre faptul că am efectuat atunci, pentru prima oară în țară, reacția prin care se demonstrează prezența meningococului într-o probă de lichid cefalorahidian. Și, tot pentru prima oară în țară, am colorat hematozoarul palustru. De asemenea, — iartă-mă că tot repet acest „pentru prima oară" — dar este vorba de perioada începuturilor mele — am reușit să pun la un bolnav, pe cale de laborator, diagnosticul de echino-

Scanned with OKEN Scanner

coccoză pulmonară, infirmînd astfel un diagnostic anterior de tuberculoză cavitară.

— Dacă vreți să reluați, în contiunare, firul vieții profesionale de la vîrsta de 39 de ani...

— La această vîrstă, prietene, — asta era prin 1913 — am fost numit profesor de anatomie la Facultatea de medicină din Iași, de unde, în 1920, am fost transferat la Facultatea de medicină din București. Îmi însușisem învățămîntul anatomic ca autodidact și ca unul care am lucrat pe cont propriu, ca să zic așa, și nesilit de nimeni, aproape unsprezece ani, în sălile de necropsii. Crede-mă, este nevoie de puțină nebunie ca să-ți petreci, de bunăvoie, mai mult de un deceniu printre viscerele cadavrelor, așa de amorul însușirii artei anatomice și de încă trei decenii spre a o face cunoscută altora. În plus, în 1906, pe timpul semestrului de vară, m-am dus tot pe cont propriu și mai ales cu mari sacrificii bănești — ca unul care n-am practicat medicina de cabinet n-am dus-o niciodată prea bine cu banii — la Institutul de anatomie din Berlin unde, sub conducerea lui F. Krause și a lui O. Hertwig, mi-am însușit prețioase cunoștințe teoretice și practice de embriologie. Dacă ar fi să fac un bilanț retroactiv, constat stupefiat — vai, cum trece timpul! — că aproape trei decenii am desfășurat o susținută activitate didactică în amfiteatrele, laboratoarele și sălile de disecții de la facultățile de medicină din Iași și din București.

— Cine v-au fost principalii dascăli?

— Prietene, eu am fost și continui să fiu un convins autodidact. Autodidacticismul reprezintă universitatea mea de bază. Subliniez acest lucru, pentru că văd că există tendința de a te baza, în perioada formativă, numai pe ceea ce-ți dă altul. Ca autodidact, am făcut largi și temeinice incursiuni nu numai în medicină ci și în biologie, filozofie, arheologie, literatură și cultură în general. Totuși, aș fi nedrept dacă aș spune că n-am fost beneficiarul și unor dascăli de mare valoare, cărora le port o eternă recunoștință. Citez în acest sens pe Obregia, Stoicescu, Cantacuzino, Toma Ionescu,

Mina Minovici și, în special, pe Victor Babeș. Dealtfel, toți aceștia sînt mari creatori de școli medicale în această țară.

— De ce în special Babeș?

— Pentru că de la Babeș am învățat ce reprezintă pasiunea pentru știință. Tot de la el am învățat ce este munca lui Sisif, efectuată în tăcere, la lumina lămpilor palide ale laboratorului. Nu uita că Babeș a lucrat cu Virchow, cu Pasteur, cu Robert Koch și cu multe alte celebrități medicale ale timpului său. Pe toți i-a uimit cu tăcerile sale impenetrabile și cu pasiunea și hărnicia sa de castor. Cînd s-a ivit situația de a recomanda un specialist pentru ocuparea postului de profesor de anatomie patologică pe lîngă Facultatea de medicină din Budapesta, Virchow l-a recomandat în termeni superlativi pe Babeș, declarînd textual: „Nu cunosc alt savant tînăr care s-ar putea compara cu doctorul Babeș în ceea ce privește sîrguința permanentă, spiritul iscusit și prevăzător în experimente, și nici unul care s-ar putea compara în ceea ce privește fidelitatea și conștiinciozitatea lucrărilor sale științifice".

Citatul ți l-am spus, după cum vezi, din memorie și te asigur că este absolut autentic. L-am spus în repetate rînduri la lecțiile de curs și în special la cele de deschidere. La rîndul său, Louis Pasteur îl considera pe Babeș ca fiind „cel mai bun microbiolog al lumii contemporane". Îți voi reaminti apoi faptul că în 1885 Babeș a publicat, la Paris, primul tratat de bacteriologie din lume, scris în colaborare cu A. V. Cornil și intitulat „Les Bacteries", după cum Parhon avea să scrie și el primul tratat de endocrinologie din lume. Babeș putea să facă o extraordinară carieră peste hotare, fiind foarte apreciat de somitățile medicale ale lumii și fiind atît de dotat în ceea ce privește cercetarea; dar acest lucru nu l-a împiedicat să accepte invitația guvernului român de a înființa în București și de a conduce un institut de bacteriologie și patologie medicală, punînd bazele învățămîntului medical la noi în acest domeniu. Aceasta însemnează un deosebit patriotism. Nu

Scanned with OKEN Scanner

uita, prietene, că Babeș a descoperit peste 50 de microbi și numeroase metode de tratament. Credea cu ardoare în progres. „Viața, spunea el, este o luptă pentru progres, în orice domeniu ai lucra". Și, pentru a reliefa încă odată marea pasiune a lui Babeș, la focul căreia și-a făurit întreaga sa operă, voi cita încă o deviză a vieții sale: „Pentru a reuși trebuie pasiune; trebuie să vezi lucrurile nu numai cu ochii minții, ci și cu cei ai sufletului". Acuma înțelegi, prietene, de ce l-am citat în special pe Babeș?

— Vă înțeleg perfect, domnule profesor. Reluînd firul ideilor, sînt impresionat de faptul că v-a interesat pînă și arheologia.

— Da, e drept, arheologia m-a interesat încă din tinerețe. Mai tîrziu, pe măsură ce eram din ce în ce mai cucerit de problemele de antropologie, a fost chiar imperios necesar să reiau contactul cu arheologia. În acest sens, îți voi preciza că în 1927 am făcut ample și laborioase cercetări antropologice la Nereju-Putna. În 1928, în Bucovina, și anume în satul Fundul Moldovei, iar în 1932, în satul Drăguș din ținutul Vrancei. Un studiu interesant de antropologie este, după părerea mea, și cel publicat în 1923 și intitulat, parcă „Cercetări antropologice pe osemintele găsite la săpăturile de la Curtea Domnească — Argeș". Am, aș zice, o contribuție directă și importantă la organizarea, în țara noastră, a celui de-al XVII-lea Congres internațional de antropologie și arheologie preistorică, ce s-a desfășurat, în urmă cu exact 3 ani, la București. La acest congres am prezentat și rezultatele muncii mele antropologice de pe parcursul a aproximativ 10 ani, efectuate în trei comune de la poalele Carpaților. Academia Română mi-a acordat, chiar anul trecut, pentru menționatele mele anchete antropologice, Premiul Oroveanu, în valoare de 50 000 lei.

— Se pare, așadar, că literalmente v-ați îmbogățit pe calea acestui premiu . . .

— Nu sînt un materialist prietene, ți-am mai spus. În consecință, am donat deîndată acești bani statului.

— Care este scriitorul dumneavoastră preferat?

Scanned with OKEN Scanner

— Indiscutabil, Goethe*. Prin asta nu vreau să spun că nu cunosc și nu apreciez pe mulți alții. Goethe însă, cu universalitatea sa, cu orizonturile sale enciclopedice, cu spiritul său umanist, cu deschiderile sale largi atît pentru lumea literelor, cît și pentru cea a științei, corespunde exact concepției mele despre viață. Dealtfel, în modestul meu laborator de la Colțea, unde, după cum ți-am mai spus, am trudit nu mai puțin de 17 ani, fotografia titanului de la Weimar era singura fotografie care atîrna pe pereți. Într-un articol pe care l-am publicat în „Adevărul literar și artistic", scris cu prilejul aniversării unui secol de la moartea sa și intitulat „Goethe, omul de știință", am relevat cealaltă față a Titanului, cea mai puțin cunoscută publicului larg.

— Urmîndu-i pilda, se pare că ați păstrat legături organice cu toate științele umaniste și, în special, cu literatura, deși pe bună dreptate aparțineți cu trup și suflet științei.

— Clasicismul antic m-a fascinat pur și simplu. Aceasta este explicația faptului că stăpînesc, aș zice bine, latina și elina. În plus, am citit multă literatură. Din nefericire, nu am avut talent literar, ci doar un marcat apetit literar, ceea ce este cu totul altceva. În acest sens, țin să-ți precizez că, la invitația mea directă, Garabet Ibrăileanu, acest fin exeget al literaturii române, ținea de 2 ori pe săptămînă, și anume între orele 20—22, cursuri de limbă și de literatură română și asta — imaginează-ți! — în cadrul Institutului de anatomie din Iași. Profanare? Nicidecum. Cu aceste prilejuri, făceau lecturi captivante din operele lor Sadoveanu, Topîrceanu, Maiorescu și alții. Apoi, sînt membru al Asociației literare și științifice, asociație care reprezintă de fapt fundația revistei Viața Românească. În 1920, parcă, am fost cooptat chiar ca coproprietar asociat al revistei menționate. Am întreținut strînse relații cu mulți literați.

---

* În biblioteca Institutului de antropologie se află și miile de cărți care au aparținut lui Francis Rainer, adunate prin strădania acestui discipol eminent, care este academicianul Ștefan Milcu. M-a frapat că în jur de 70 dintre acestea tratează viața și opera lui Goethe, iar 40 se referă la Platon.

Scanned with OKEN Scanner

— Opinia publică vede în dumneavoastră, domnule profesor, un propagator activ al ideii de evoluție în biologie în țara noastră.

— Merite considerabile pe această linie, prietene, au Gr. Antipa, Nicolaie Leon, Dumitru Voinov, Emil Racoviță și mulți alții, care formează școala românească de biologie. Eu n-am făcut decît să le urmez exemplul. Dealtfel, sînt convins pînă în măduva oaselor că fără biologie nu se poate trăi. Biologia reprezintă marele uger al științei în general, și al medicinii în particular. Așa cum Pămîntul s-a desprins din Soare, medicina s-a desprins din biologie, din acest respect sacru pentru viață și pentru conservarea ei. Te miră faptul că promovez pe toate căile ideea de evoluție în biologie? Se poate biologie fără evoluție? Se poate la urma urmei, medicină fără evoluție? Desigur, că nu.

— Aceeași opinie publică, de data aceasta medicală, vede în dumneavoastră un neconformist. Chiar în cadrul Facultății de medicină am aflat că într-o ședință de consiliu profesoral ați ripostat energic împotriva diverselor tentative de a introduce în învățămînt prin efracție tot felul de nulități susținute de potentații zilei. La această ședință, ați declarat textual: „Este destul să ai relații ca să ajungi". Pe de altă parte, din jurnalul dumneavoastră intim am extras un mic pasaj în legătură cu această problemă. Citez: „Învățămîntul va fi trombozat cu asemenea oameni nepregătiți pe următorii 30 de ani. Mă simt legat cu toată ființa mea de sufletul omenesc, și-mi pare o crimă să-mi bat joc de tineret prin aceste numiri ilegale". Am încheiat citatul.

— Nonconformismul meu are rădăcini adînci, prietene. Nu mă împac cu nedreptatea. Nu mă împac cu acei care își croiesc un drum în viață pe calea efracției, cum spui dumneata, prin trafic de influență, prin escrocherie. Un cadru didactic ridicat în asemenea condiții nu numai că face umbră pămîntului și în aria sa nu va înflori ca atare nimic, ci mai mult, reprezintă și un factor activ de perturbare și de stagnare a învățămîntului în general. Un cadru didactic necompetent este responsabil de necompetența a sute și mii de viitori medici. Un cadru didactic necompetent, mai ales

Scanned with OKEN Scanner

în domeniul medicinii, reprezintă o crimă cu premeditare. Subliniez aceasta.

— Din nou opinia publică, de data aceasta cea comună, obișnuită, care păstrează o permanentă legătură, osmoză, pe calea apreciatelor conferințe de popularizare a diverselor teme de medicină și antropologie cu dumneavoastră, vă consideră și ca un neconformist în ceea ce privește diversele probleme socio-politice ale frămîntatelor zile pe care le trăim, ca și ale unora din trecutul apropiat. În acest sens, se pare că dumneavoastră nu ați manifestat simpatie pentru mișcările greviste ale anului 1920. Cînd în timpul acestei greve a murit în condiții aparent misterioase, medicul militant socialist H. Aroneanu, moarte care a fost etichetată de autorități ca fiind „naturală", dumneavoastră ați avut curajul de a infirma, pe baza autopsiei efectuate, această situație, susținînd că moartea s-a produs prin violență, ea survenind, desigur, după cum se știe acum, în beciurile poliției din Bacău. În plus, combateți activ argumentele rasiste la modă acum, susținînd că nu există o „rasă pură ariană" identică cu o așa-numită „rasă superioară".

— Cum să susțin o asemenea aberație cînd ea contrazice în mod flagrant însăși antropologia ca știință. Îți imaginezi — din acest punct de vedere —, prietene, surpriza acelora care, vrînd să demonstreze genealogia lui Goethe — marea mea dragoste — au descoperit că aceasta era „pătată" în Renaștere de un persan. Nu există rasă superioară, prietene, și nici rasă pură ariană. Toate acestea sînt fantasmagorii. Orice ființă vie este în esență produsul finit a doi factori: ereditatea și mediul. Care sînt, în consecință, factorii care pot contribui la schimbarea, la modificarea unei rase? Aceia de ordin genetic și în special aceia ținînd de mediu. Cît timp cadrul ambiental rămîne nemodificat, nici rasa nu se schimbă. Aceasta este convingerea mea.

— În legătură cu ereditatea și cadrul ambiental, nu mi-ați vorbit încă nimic despre obîrșia dumneavoastră.

— Eu, prietene, sînt primul copil (am mai avut o soră) dintr-o familie de oameni modești. Locul nașterii mele este comuna Rohozna din Bucovina. În această parte a țării, sînt, după cum știi, mulți nemți, pe care

Scanned with OKEN Scanner

i-a infuzat treptat stăpînirea austro-ungară. În acest sat mi-am făcut studiile elementare. Tatăl meu a fost funcționar al Companiei de căi ferate Stroussberg. În 1885, în cadrul aceleiași companii, tatăl meu este transferat în București și odată cu el, firește, toată familia. În același an, devine cetățean român și odată cu el cu toții din familie. Liceul l-am făcut la Colegiul Sfîntul Sava, iar studiile universitare la Facultatea de medicină din București.

— Soția dumneavoastră?

— Soția mea? Soția mea este, exact cum se spune în limbajul comun, jumătatea mea. Ne-am înțeles admirabil. Am avut o viață de familie exemplară. Este fosta domnișoară Martha Trancu, provenind dintr-o veche familie de moldoveni din Tîrgul Frumos și pe care am cunoscut-o încă de pe cînd lucram la Colțea, în clinica profesorului Stoicescu. Mă mîndresc mult cu ea și sub aspect profesional. Este primul medic chirurg de sex feminin din această țară, prima femeie medic fiind Maria Kutzarida-Cătunescu, cu 17 ani mai în vîrstă decît soția mea. Dacă grație părinților mei devin român convins, grație soției mele devin moldovean, tot așa de convins. Avem împreună un singur copil, o fată. Aș fi vrut să avem și un băiat, dar ce să-i faci, aceasta este situația. Nu s-a putut. Cred că ajunge despre familia mea.

— Se spune despre dumneavoastră că ați publicat puțin, în ciuda faptului că ați lucrat enorm, făcînd lumină în nenumărate domenii.

— Cine spune asta? Opinia publică medicală? Să spuie! Am publicat, într-adevăr, puțin. Știi din ce cauză? Cuvîntul tipărit mă sperie. Îmi sugerează responsabilități extraordinare. Îmi sugerează eternitatea. Or mie, care am fost întotdeauna obsedat de acest „De omnibus dubitandum", îți dai seama ce greu mi-a fost să aștern pe hîrtie diverse aspecte din activitatea mea medicală, diverse așa-zise „adevăruri" medicale, care aș fi vrut să înfrunte eternitatea. Dar, ce poate fi „adevăr" în medicină, cîtă vreme acest domeniu de activitate este încă atît de obscur, atît de nesigur în sinuozitățile lui? Dacă aș fi simțit că am în spate cel puțin un secol,

poate aş fi avut curaj de a scrie, de a publica. Proba aspră şi necruţătoare a Timpului mi-ar fi dat atunci ghes, ca să mă exprim aşa, moldoveneşte.

— Şi, totuşi, medicii publică în general mult.

— Şi ce-i cu asta?

— Ce doriţi să transmiteţi prin mine şi pe această cale admiratorilor dumneavoastră?

— Un aforism de Goethe, constînd din cuvintele pe care Oreste le adresează Ifigeniei în drama „Ifigenia în Taurida" şi care sună astfel: „Zwischen uns sei Wahrheit!", ceea ce tradus însemnează: „Domnească între noi doar adevărul!".

— Vă mulţumesc.

DIN NOU O NOTĂ EXPLICATIVĂ

După cum poate ştiţi, Fr. Rainer s-a stins din viaţă în dimineaţa zilei de 4 august 1944. Războiul se afla în ultimele sale convulsii, oamenii aşteptau cu sufletul la gură deznodămîntul, aşa că moartea lui a trecut aproape neobservată. După cum tot neobservată a trecut şi numirea sa, numai un an mai tîrziu, ca membru onorific al Academiei Române. Au trebuit să mai treacă cîţiva ani pentru ca ilustra dispariţie să fie, însfîrşit, sesizată şi, mai ales, la dimensiunile ei reale. Iată, de exemplu, ce spune Tudor Arghezi, în legătură cu această dispariţie:

„Profesorul Rainer nu prea a circulat ca monedă curentă românească, trecută prin toate mîinile, maculată şi tocită, comparat zilnic cu dimensiunile intelectului marfă. Depăşindu-se continuu şi mereu întrecîndu-se pe sine, el se găsea încă mai înainte de a se fi măsurat cu semenii, cu camarazii şi cu colegii, la o înălţime neajunsă cu mîna şi atinsă numai cu schela, de unde, în arhitectură, pornesc turlele ascuţite ale catedralelor, care nu mai privesc în jos, căutînd numai deasupra o stea potrivită cu vîrful de piatră. L-am întîlnit de foarte puţine ori, la cîte o răspîntie de galerii din nu mai ştiu ce institut, sfios pe dinafară, concentrat într-o rezervă ermetică, închis ca o vioară într-o cutie încuiată. Trebuie să afli cheia care descuie, să încerci mai multe, să desfaci şi să pui degetul pe coardă. Fericitul care putea să-şi strecoare pipăitul pînă la arcuş... dădea de un tezaur de vaste, cereşti armonii... Savantul sta de vorbă cu personagiile de obicei nevizitate dincoace de Paradis şi de Infern, cu oamenii în carne şi oase defuncţi, cu poeţii Eladei, a căror limbă îi era familiară, cu Goethe, cu Beethoven şi cu cei asemenea lor. Ce mai putea el să afle de la oamenii fără dimensiunile misterului în compoziţia lui şi cum n-ar fi rămas de dînşii străin..."

Scanned with OKEN Scanner

La rîndul său, Geo Bogza, referindu-se la Jurnalul savantului și omului de mare cultură care a fost Fr. Rainer, jurnal apărut în noiembrie 1945, spune: „Asemenea unor artere pline cu sînge, frazele pulsau de o viață intensă, iar în cuprinsul lor l-am simțit pe profesorul Rainer zvîcnind, mișcîndu-se viu, cu dimensiunile și funcțiile corpului său, precis delimitate... Cum să vă spun mai bine? Mi s-a întîmplat de cîteva ori ca, încercînd să prind o vrabie care pătrunsese în camera mea și care se zbătea speriată între pereți, eu însumi să mă sperii — în clipa cînd am reușit —, ca și cum aș fi pus mîna din greșeală pe ceva la care nu mă așteptam. Pentru că în pumnul închis inima vrabiei se zbătea atît de tare, încît tot corpul ei părea o singură inimă, vie, zvîcnind între degetele mele, emoționîdu-mă și speriindu-mă, ca și cum aș fi avut cu adevărat în mînă, funcționînd încă, inima smulsă din piept a unui animal. Aceeași senzație de contact nemijlocit cu materia animală și transformată în corpuri vii am mai încercat, cu o egală intensitate, cînd am luat din plasa unui pescar un pește abia scos din apă. Simțului meu tactil i se transmitea pulsația unui corp însuflețit, ale cărui contururi erau formate de înseși dimensiunile materiei vii, marginile lui fiind aceleași cu ale vieții, încît ținîndu-l în mînă, degetele mele aveau senzația netă că au fost puse în contact direct cu viața, simțind-o cu o mare acuitate. Și iată că notațiile profesorului Rainer despre sine însuși m-au făcut să trăiesc o experiență analogă, absolut inedită, pe care n-aș fi crezut-o posibilă prin intermediul lecturii. Ele mi-au dat aceeași senzație de corp viu, detașîndu-se prin greutate, prin formă și prin mișcare de restul amorf al lumii, întinzîndu-se atît cît ține viața și începînd acolo unde încetează viața, contururile lui fiind o singură linie cu marginile vieții... În fața vieții, care însuflețește materia universului, el a stat la rîndul său viu, observînd lumea de dinafară, și observîndu-se cu vioiciune, cu inteligență și cu bună-credință pe sine însuși. Jurnalul său formează unele din cele mai interesante pagini despre condiția omului ca ființă cugetătoare.

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie

Academia Română. Serbarea aniversării de la 1 (13) aprilie 1891 a 25 de ani de la înființarea ei, Bucuresci, Litotipografia Carol Göbl, 1891.

Academia R.P.R. Dicționarul enciclopedic român. București, 4 vol., Editura politică, 1962.

Académie de la République Socialiste de Roumanie et Académie des sciences sociales et politiques. Nicolas Iorga, L'homme et l'oeuvre, Bucarest, Edition de l'Académie de la R.S.R., 1973.

Almaș D., Miron Costin. București, Editura Meridiane, 1973.

Antohi I., O scrisoare a lui Pestalozzi în țara noastră, București, Rev. Gazeta Învățămîntului, nr. 20, 1964.

Arghezi T., Pagini din trecut, București, Editura ESPLA, 1965.

Bădărău D., O sută de ani de naturalism în România, Iași, 1930.

Baltazar C., Evocări și dialoguri literare, București, Editura Minerva, 1974.

Barbu G., Viața și opera doctorului Carol Davilla, București, Editura științifică, 1957.

Barbu G., Grătescu G., Manoliu V., Din trecutul medicinii românești, București, Editura medicală, 1972.

Barbu G., Carol Davilla și timpul său, București, Editura științifică, 1958.

Bârcă G., Grigore Antipa, București, Editura științifică, 1969.

Bărnuțiu S., Estetica, Editura științifică, București, 1972.

Bilciurescu V., București și bucureșteni de ieri și de azi, București, Editura Universul, 1945.

Bologa V., Emil Racoviță, un mare explorator și biolog român, București, Editura medicală, 1954.

Bologa V., Din istoria medicinii românești și universale, București, Editura Academiei R.P.R., 1962.

Calimahi S., Din vechi cărți, București, Editura Universul, 1946.

Caffé M., Arhitectul Ion Mincu, București, Editura științifică 1960.

Călinescu G., Istoria literaturii române de la origini și pînă în

Scanned with OKEN Scanner

prezent, București, Editura Fundației regale pentru literatură și artă, 1941.
Cantemir D., Viața lui Constantin-Vodă Cantemir (traducere de N. Iorga; ediție îngrijită de Liliana Iorga), Craiova, Editura Scrisul românesc, 1935.
Cantemir D., Descrierea Moldovei (traducere de P. Pandrea), București, Editura ESPLA, 1956.
Cantemir D., Istoria ieroglifică (ediție îngrijită de P. P. Panaitescu) București, Editura E.S.P.L.A., 1965.
Cantemir D., Melanholia neasemuitului inorog, Cluj, Editura Dacia, 1973.
Ceaușescu N., Cuvîntare la Conferința națională a cercetării științifice și proiectării, București, Editura politică, 1974.
Cerna-Rădulescu Al., Arbori din țara promisă, București, Editura Cartea Românească, 1971.
Coman D., Spre Sud prin Patagonia și spre Polul Sud, București, Editura Tineretului, 1958.
Curinschi G., Ion Mincu — arhitect patriot, București, Revista Arhitectura în R.P.R., nr. 8, 1952.
Dima-Drăgan C. și Bacâru L., Constantin Cantacuzino Stolnicul, București, Revista Fundațiilor regale, nr. 2, 1935.
Galaction G., Oameni și gînduri din veacul meu, București, Editura E.S.P.L.A., 1955.
Galaction G., Jurnal, vol. I (ediție îngrijită de Maria Galaction-Țuculescu și Teodor Vîrgolici), București, Ed. Minerva, 1973.
Gane C., Trecute vieți de doamne și domnițe, vol. I, București, Editura Universul, 1943.
Ghiță S., Din istoria biologiei generale, București, Editura științifică, 1961.
Göllner C., Stephan Ludwig Roth, București, Editura științifică, 1966.
Gulian E., E. C. Racoviță, Pagini alese, București, Editura Academiei R.P.R., 1955.
Holban M. (sub redacție), Călători străini despre țările române, vol. III și IV, București, Editura științifică, 1972.
Iorga N., O viață de om. Așa cum a fost, București, Editura Minerva, 1972.
Iorga N., Oameni care au fost. Vol. I și II (ediție îngrijită de Ion Roman), București, Editura pentru literatură, 1967.
Iorga N., Istoria românilor prin călători, vol. III și IV, ediția a II-a, București, Editura Casa școalelor, 1929.
Iorga N., Un cugetător ales al sașilor din Transilvania, București, Neamul Românesc, nr. 40, 1925.
Istrati C., Unitatea materiei, București, rev. „Buletinul", nr. 5—6, mai—iunie, 1896.
Istrati C., Cremațiunea cadavrelor, București, Revista contemporană, 1 Mai 1876.
Jianu I. și Vasiliu G., Dr. Constantin Istrati, București, Editura științifică, 1964.
Kroner M., Stephan Ludwig Roth (viața și opera), Cluj, Editura Dacia, 1974.
Lăudat I., Dimitrie Cantemir, Iași, Editura Junimea, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

Redactor de carte: *Dr. Alex. Mincu*
Tehnoredactor: *Violanda Leordeanu*

Bun de tipar: 7. VII. 1980. Formatul 16/54×84. Hîrtie: Scris I A 84/108/63. Coli de tipar: 24,250.

Tiparul executat sub comanda nr. 215,
la Întreprinderea Poligrafică „Crișana",
Oradea, str. Moscovei nr. 5.
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner